

УДК 343.2.01

П. С. Берзін,

докт. юрид. наук, професор кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА КРИМСЬКОГО УЛУСУ ЗОЛОТОЇ ОРДИ (ПЕРША ПОЛОВИНА XIII ст. – 1441 р.)

Автор аналізує джерела кримінального права, які існували у Кримському улусі Золотої Орди упродовж першої половини XIII ст. – 1441 р. Елементами системи права Золотої Орди, яка поширювалась на Кримський улус, слід вважати: 1) пов'язані із системою кримінального права суто Великої монгольської держави, його джерелами, які були позбавлені впливу ісламської релігії і «запозичувались» Золотою Ордою та її улусами; 2) такі, що «представляли» ісламське (мусульманське) кримінальне право, джерела якого існували у формах: фікху як правової доктрини; приписів шаріату; правових звичаїв; актів кримінального законодавства; власного переконання правозастосовного органу; кіясу як судження за аналогією.

Ключові слова: кримінальне право, джерела, система права, Кримський улус, ісламське (мусульманське) право.

Історичний аналіз джерел кримінального права ґрунтується у цій статті на декількох напрямках праворозуміння та здійснюється з урахуванням формального підходу, за яким вони являють собою форму зовнішнього, об'єктивного вираження змісту кримінально-правових приписів та пов'язані з такою ознакою кримінального права, як його формальна визначеність. Тому рівнозначним поняттю «джерело кримінального права» вважається поняття «форма кримінального права».

Незважаючи на те, що переважна більшість зазначених джерел вже не є чинними, їх розгляд має важливе значення насамперед для пізнання кримінального права як самостійної галузі права, пояснення її соціальної та нормативної (формально визначеної) сутності. У різний час на українських землях у процесі історичного розвитку найбільш типовими формами зовнішнього, об'єктивного вираження джерел кримінального права вважались:

1) нормативно-правові акти, система яких утворювала кримінальне законодавство; 2) правові звичаї; 3) правові прецеденти; 4) релігійні норми; 5) правова доктрина; 6) джерела, які поєднували у собі всі зазначені форми.

Поєднання всіх зазначених форм джерел кримінального права між собою було характерне для системи кримінального права:

а) *Кримського улусу Золотої Орди* (перша половина XIII ст. – 1441 р.);

б) *Кримського ханства* як незалежної держави (1441–1478), васалу Османської імперії (1478–1774) та як незалежної держави під протекторатом Російської імперії (1774–1783);

в) *Османської імперії*, до складу якої входили землі південного і південно-західного Криму (1475–1774), – «санджак Кефе» (1475–1558) та «еялет Кефе» (1558–1774).

У період першої половини XIII ст. – другої половини XV ст., коли існував **Кримський улус Золотої Орди**, джерела кримінального права, що поширювались на територію Криму і Північного Причорномор'я, залежали від системи права *Великої монгольської держави* і/або від *визнання ісламу державною релігією* Золотої Орди та її улусів (у тому числі Кримського улусу).

Іслам став державною релігією Золотої Орди у 1320 р. Проте це не призвело до тотальної ісламізації її суспільства, державних і правових інститутів¹. Тому в Кримському улусі спочатку існувала система золотоординського права (кримінального права), побудована на системі монгольського імперського кримінального права і позбавлена домінуючого впливу ісламської релігії (її джерела були «представлені» у таких формах, як: акти кримінального законодавства, які приймалися золотоординськими правителями (ханами) і застосовувалися у Кримському улусі; правові звичаї місцевого та міжнародного характеру; власне переконання (погляд) правозастосовного органу). Пізніше, у середині XIV ст., у Золотій Орді та її

---

¹ Почекаєв Р. Ю. Право Золотой Орды / Р. Ю. Почекаев ; ред. И. М. Миргалеев. – Казань : Изд-во Фэн АН РТ, 2009. – С. 153.

улусах почала також застосовуватися система ісламського (мусульманського) кримінального права. Тому після визнання ісламу державною релігією Золотої Орди в Кримському улусі *паралельно* застосовувались такі елементи системи золотоординського права, які:

1) пов'язувались із системою кримінального права суто Великої монгольської держави, його джерелами, що були позбавлені впливу ісламської релігії і «запозичувались» Золотою Ордою та її улусами, зокрема:

а) *акти кримінального законодавства*, які приймалися золотоординськими правителями (ханами) і застосовувались у Кримському улусі;

б) *правові звичаї* місцевого та міжнародного характеру;

в) *власне переконання (погляд)* правозастосовного органу;

2) «представляли» ісламське (мусульманське) кримінальне право, джерела якого існували у таких своїх формах (їх сукупності):

а) *фікх* як правова доктрина;

б) *приписи шаріату*, на основі яких формувався фікх;

в) *місцеві та міжнародні правові звичаї*;

г) *акти кримінального законодавства*;

г) *власне переконання (погляд)* правозастосовного органу;

д) *кіяс* як судження за аналогією.

Отже, у різні часи в Кримському улусі поширювалась система монгольського імперського кримінального права та система ісламського кримінального права. Після визнання ісламу державною релігією в Золотій Орді ці системи існували паралельно одна одній.

Порівняння змісту систем монгольського імперського та ісламського кримінального права дозволяє вважати:

1) їх **спільними (загальними) ознаками** – наявність таких джерел, як: *акти кримінального законодавства, правові звичаї, власне переконання (погляд) правозастосовного органу*;

2) їх **відмінними ознаками** – такі джерела, як приписи фікху, шаріату, кіясу, що властиві виключно системі ісламського кримінального права.

Зміст системи монгольського імперського права та системи ісламського права, які діяли в Кримському улусі, виражено у таких формах джерел кримінального права, що поширювались на територію Криму та Північного Причорномор'я.

I. У межах системи кримінального права Золотої Орди та її улусів, яка була «запозичена» у Великій монгольській імперії

1. Акти кримінального законодавства Кримського улусу Золотої Орди. Цими законодавчими актами вважались такі.

1.1. Велика Яса імператора Чингісхана – законодавче зведення, що було обнародоване на Курултаї 1219 р. та застосовувалось на території Криму і Північного Причорномор'я як у золотоординський період, так і у пізніші часи, коли існувало Кримське ханство та відбувався (відбувся) процес ісламізації. Це зведення містило приписи кримінального, цивільного, сімейно-шлюбного, адміністративного (поліцейського) та ін. характеру. Ці приписи були побудовані на звичаєвих нормах тюрко-монголів *Великої монгольської держави (імперії) (1206–1368)*.

У певний період розвитку цієї держави відбулась своєрідна «кодіфікація» зазначених звичаєвих норм тюрко-монголів. У результаті цього з'явився законодавчий акт під назвою «Велика Яса», що застосовувався також після падіння монгольської імперії, зокрема, у Золотій Орді та її улусах. Цей акт не виступав кодексом у сучасному розумінні цього слова, він не охоплював багатьох аспектів суспільного життя і соціального побуту, а був призначений уніфікувати найбільш дієві звичаєві норми багаточисленних племен, що входили до складу Монгольської держави. Водночас Велика Яса не була єдиним і універсальним регулятором усіх суспільних відносин у цій державі. Адже

невідомо, щоб її окремі норми скасовували дію інших правових звичаїв і узаконень, які не набули вираження у тексті Великої Яси².

З розпадом Монгольської держави та початком самостійного існування Золотої Орди (упродовж 1224–1266 років вона перебувала у складі Монгольської держави) застосування Великої Яси не завершилось, хоча окремі з її норм зазнали впливу з боку норм шаріату. Йдеться про те, що у державах (улусах), які входили до її складу, і стали на шлях ісламізації, норми Великої Яси продовжували «існувати», але їх застосування здійснювалось з урахуванням норм шаріату, доповнювалось або обмежувалось його (шаріату) приписами.

Норми Великої Яси на землях Давньоруської держави (Київської Русі), Галицько-Волинського князівства та Руської (Московської) держави не застосовувались. Якого-небудь спеціального законодавчого акта для цих земель, здатного задовольнити потреби народу іншої (кочовної) культури, тюрко-монголи не створили³.

Норми кримінального права, закріплені у Великій Ясі, відзначалися суворістю караності. Із 36 фрагментів кримінально-правового змісту, згадки про які дійшли до наших часів, смертна кара (страта) передбачалась у 13. Частина норм Великої Яси включала різні заборони без вказівки на санкції (караність)⁴.

Серед *прикладів* кримінально-правових норм Великої Яси, що включали певні заборони та не мали при цьому санкцій (не передбачали караності) за вчинене, в літературі наводяться: заборона людині брати їжу із рук іншої людини, доки остання сама не скоштує цієї їжі; їсти у присутності

---

² Дудин П. Н. Генезис монгольского права и его взаимодействие с китайским правом (XIII в. – начало XX в.) / П. Н. Дудин // Право. Журн. Высш. школы экономики. – 2016. – № 1. – С. 22–23.

³ Рязановский В. А. Монгольское право (преимущественно обычное). Исторический очерк / В. А. Рязанский. – Харбин (Китай) : типогр. Н. Е. Чинарева, 1931. – С. 129.

⁴ Там само. – С. 19, 20.

іншої людини, не запросивши її їсти; перешагувати через вогнище, на якому готують їжу, а також через блюдо, з якого їдять; прасувати на собі одяг та ін.⁵

За особливостями юридичної конструкції норми кримінального права Великої Яси включали узагальнену вказівку на особу злочинця та покарання, яке їй мало бути призначене.

Приклад. У відповідних нормах Великої Яси особа злочинця визначалась як боягуз, брехун, перелюбник, зрадник, крадій та ін. При цьому без описання самого діяння такої особи у нормах Великої Яси вказувалось на результат покарання або процес його виконання. Так, перелюбник карався смертю незалежно від того, був він одружений або ні. Винних у перелюбстві можна було вбити на місці. Винуватий у содомії підлягав смерті так само, як і той, хто брехав, займаючись (маючи намір займатися) чаклунством, стежачи за поведінкою іншої людини або допомагаючи одній із тих осіб, які сперечалися між собою. В іншому випадку вказівка у нормі на «того, хто надавав полоненому їжу й одяг без дозволу осіб, які взяли його у полон,» поєднувалася з визначенням результату покарання, яке призначалось такій особі, – «смерть». Смертю також карались шпигуни і псевдосвідки.

Зміст норм кримінального права Великої Яси дозволяє виділити такі групи злочинів, що переслідувались у Золотій орді та її улусах:

1) злочини проти державної влади та роду правителів (ханів, улусбеків та ін.).

Приклад. До цих злочинів можна віднести узурпацію (повалення) влади, спробу самопроголошення самого себе ханом без установленого порядку виборів на курултаї та подальшого ритуального возведення на трон⁶. Цими злочинами слід вважати також зраду хану, вбивство представників правлячого роду, їх образу та ін.;

2) злочини проти порядку управління.

---

⁵ Рязановский В. А. Монгольское право (преимущественно обычное). Исторический очерк. – С. 20.

⁶ Почекаев Р. Ю. Право Золотой Орды. – С. 126, 137.

Приклад. Цими злочинами визнавались різноманітні діяння представників влади (у т. ч. ханської або влади улусу), пов'язані з порушенням виконання законодавчих приписів, податкових чиновників стягувати податки з тих, хто був офіційно звільнений від їх сплати, зловживання правом на отримання транспортних засобів, продовольчої продукції, хабарництва та ін.⁷;

3) злочини проти релігії та віросповідання.

Приклад. Різні види чаклунства, що порушували релігійні приписи, визнані державою;

4) злочини проти майна.

Приклад. Серед «майнових злочинів» розрізнялись незначна крадіжка, яка каралась жорстким побиттям винного палками, та «велика крадіжка», що каралась смертю. Майновими злочинами визнавались також різні види самовільного користування чужими земельними угіддями, криницями, підпалення степу та ін. У таких випадках винний був зобов'язаний відшкодувати заподіяні збитки, а в разі неможливості це зробити він підлягав смерті⁸;

5) злочини проти життя та здоров'я людини.

Приклад. Різні види заподіяння смерті іншій людині, тілесних ушкоджень;

б) злочини проти військової служби.

Приклад. У Великій Ясі передбачалась смерть тому, хто знаходив раба або полоненого, що втекли, та не повертав їх тому, в кого вони були в руках. Смерті також підлягав воїн, який незаконно привласнював добич або залишав місце військової служби. Відповідне положення Великої Яси забороняло залишати воїну місце його служби («військової одиниці» – тисячі, сотні, десятка). У разі порушення цієї заборони смертю карався не лише

---

⁷ Почекаєв Р. Ю. Право Золотой Орды. – С. 128–129.

⁸ Там само. – С. 135–136.

зазначений воїн, але і керівник «військової одиниці», який прийняв (приховав) втікача⁹;

7) злочини проти засад правосуддя.

Систему правозастосовних органів, що здійснювали правосуддя в Золотій Орді, утворювали:

- хан як вища судова інстанція;
- підпорядковані хану: суд курултаю (суд, що функціонував у складі ради монгольських князів); намісники хана – карачі-беї (беки) і даруги (даруга-беки), а також правителі улусів – улусбеки;
- підпорядковані даругам: судді-каді (вони з'явилися у 1320-х роках, коли відбулася ісламізація Золотої Орди та її улусів і одним із джерел тогочасного ісламського кримінального права стали норми шаріату); дзаргучі (це судді у складі судів, що називалися «дзаргу»); судді, що розглядали справи міжнародного характеру (вони представляли суд Золотої Орди та інших держав, існували у Криму і Північному Причорномор'ї, де впродовж першої половини XIII – другої половини XV століття функціонували Венеціанські та Генуезькі колонії).

Злочини проти засад правосуддя виражалися у привласненні суддівських повноважень, різних формах зловживання ними.

Видами покарань, передбачених Великою Ясою, вважались:

- 1) **смертна кара.** За своїм значенням вона передбачалась як вид покарання, що був:
- основним (єдиним);
  - альтернативним (зазначався разом із покараннями інших видів за наявності вибору правозастосовним органом одного з них);
  - закріплювався у кримінально-правовій нормі альтернативно з іншими видами покарань, застосовуючись у разі неможливості виконання покарань інших видів;

---

⁹ Почекаєв Р. Ю. Право Золотої Орди. – С. 130.

– передбачався як такий, що підлягав заміні іншим видом (видами) покарання.

Ці різновиди смертної кари можна охарактеризувати так:

а) як *основне (єдине)* покарання смертна кара передбачалась за більшість злочинів проти державної влади та роду правителів, життя і здоров'я людини.

Приклад. Норми Великої Яси забороняли проголошувати будь-яку особу імператором (ханом), якщо вона не була обрана на курултаї. Порушення цієї заборони каралося смертю;

б) за окремі злочини, передбачені Великою Ясою, смертна кара визнавалася видом покарання, визначеним *альтернативно* з іншим видом покарання.

Приклад. Види покарання, передбачені за різні види викрадення, визначались у Великій Ясі альтернативно як штраф, побиття (нанесення різної кількості ударів) та смертна кара. Крім цього, Велика Яса передбачала, що той, у кого знайдеться (знайдуть) вкраденого коня, зобов'язаний повернути його господарю та додати дев'ять таких самих коней. Якщо ж він не в змозі сплатити цей штраф, то замість коней належало взяти (стягнути) у нього дітей, а коли не було дітей, то самого зарізати як барана¹⁰;

в) як покарання, що закріплювалося альтернативно з іншими видами покарання та застосовувалося у разі неможливості виконати інші види покарання, смертна кара передбачалась у незначній кількості норм. Як правило, це були норми, що передбачали обов'язок злочинця відшкодувати заподіяні вчиненням злочином збитки.

Приклад. Основним покаранням за викрадення коней передбачався штраф. Проте, якщо крадій не мав можливості сплатити призначений йому штраф за викрадених коней, то він підлягав смертній карі;

---

¹⁰ Почекаев Р. Ю. Право Золотой Орды. – С. 134.

г) як вид покарання, що могло бути *замінене* іншим видом покарання, смертна кара передбачалась у нормах, які стосувались здійснення правосуддя і незалежно від видів вчинених особою злочинів.

Приклади:

– за вольовим рішенням хана смертна кара могла бути замінена продажем злочинця у рабство або позбавленням його усього майна¹¹;

– вбивство в Золотій Орді каралось смертю. Однак від смертної кари за цей злочин дозволялось «відкупитися» пенею (тобто грошовим штрафом), віддавши за мусульманина сорок золотих монет (балиш), а за китайця – віслюка¹²;

2) **тілесні покарання** полягали в різних формах побиття, відсікання частин тіла. Знаряддя і засоби побиття, а також кількість ударів залежали від тяжкості вчиненого злочину (його виду);

3) штрафом вважалася сплата за заподіяну шкоду (збитки) певного виду.

Приклад. Штраф сплачувався за заподіяну злочином шкоду, пов'язану з фізичними (наприклад, плата за кров), майновими (приміром, за викрадення коней) та іншими втратами. Одиницею обчислення та еквівалентом штрафу були гроші (золоті монети), тварини та ін.;

4) **інші види покарання** виражалися в ув'язненні злочинця, його примусовому видворенні за межі держави.

Особами, щодо яких застосовувалися покарання певних видів, вважалися не лише ті, які безпосередньо вчиняли злочини, але й члени їх сімей.

1.2. Ярлики (ханські ярлики). Вони вважались приписами ханів Золотої Орди і мали нормативний та ненормативний характер. Ярлики **нормативного характеру** являли собою окремі закони або законодавчі укази, обнародувались і скріплювались ханською печаткою. Їх дія

---

¹¹ Почекаев Р. Ю. Право Золотой Орды. – С. 138.

¹² Там само. – С. 133.

поширювалась на улуси Золотої Орди, складались вони, як правило, декількома мовами або мовою того народу, стосовно якого приймався ярлик¹³.

Приклад. Ярлик під назвою «Узбека царя, Петру митрополиту всієї Русі» включав такий припис: «нехай той, хто від них відступає і Митрополиту не служить, а живе собі, той ім'ям священика не користується, але дає данину. А хто втручається в церковні, митрополичі справи чи у справи єпископа, то на того буде накладений гнів Божий, а якщо за нашим словом він не виправиться, то від нас він помре злою смертю через страту»¹⁴.

Норми кримінального права містились також у ярликах ханів Золотої Орди, які належали до Кримського улусу і являли собою своєрідні угоди золотоординських ханів (або їх намісників у цьому улусі – улусбеків) із колоніями Венеціанської та Генуезької республік, що розміщувались у Криму та Північному Причорномор'ї впродовж першої половини XIII – другої половини XV ст. (про ці колонії див. вище). Положення цих «ярликів-угод» поширювались і на випадки вчинення злочинів так би мовити «міжнародного характеру», а також здійснення правосуддя у таких випадках. Здійснювалось правосуддя як судьями-даругами Кримського улусу, так і спеціально функціонувавшими «міжнародними судовими органами», до складу яких входили з однієї сторони – представники венеціанських і генуезьких колоній (однієї із них), а з іншої – судді Кримського улусу або золотоординські судді.

Приклад. Відомий випадок, коли в Чорному морі венеціанські пірати вчинили напад на судно з декількома золотоординськими купцями. У зв'язку з цим кримським даругою Рамаданом було дозволено затримати двох венеціанських торговців та конфіскувати їх майно. Про це даруга Рамадан

---

¹³ Дудин П. Н Генезис монгольского права и его взаимодействие с китайским правом (XIII в. – начало XX в.). – С. 24.

¹⁴ Мацелюх І. А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя : монографія / І. А. Мацелюх. – К. : Талком, 2015. – С. 253–254.

повідомляв голову Венеціанської республіки (дожа), пообіцявши відпустити полонених венеціанців лише після того, як венеціанська влада звільнить ординських торговців та поверне відняте в них майно¹⁵.

2. Правові звичаї місцевого та міжнародного характеру

У «правовій системі» Кримського улусу застосовувались різноманітні правові звичаї. Найбільш типові їх види виділялись залежно від їх значення для регулювання поведінки людини:

а) були прямо передбачені актами кримінального законодавства, у зв'язку з чим вважались рівнозначним джерелом (формою) кримінального права Кримського улусу.

Приклад. У тюрко-монголів звичаї, що мали кримінально-правовий характер, об'єднувались у нормах Великої Яси як законодавчому зведенні, положення якого застосовувались у Кримському улусі. Отже, фактично чинним правовим звичаям волею правителя (хана) надавалось значення «компонента» акта кримінального законодавства, його норми. Тому, наприклад, різноманітні прояви кривавої помсти пов'язувались із функціями кари (покарання) за вчинене та закріплювались у передбачених Великою Ясою кримінально-правових нормах;

б) не закріплювались у нормах кримінального законодавства, але через певні причини (вищого значення за юридичною силою) мали своєрідну «перевагу» над цим джерелом кримінального права Кримського улусу.

Приклад. Велика Яса не охоплювала багатьох різновидів звичаїв, що мали кримінально-правовий характер.

3. Власне переконання (судження) правозастосовного органу

Правозастосовні органи Золотої Орди та її улусів при прийнятті рішення керувались власним переконанням, яке могло ґрунтуватись на особистій позиції хана, улусбека, громадській думці, політичній обстановці, впливі місцевих, кочевницьких традицій, особливостях розуміння релігійних

---

¹⁵ Почекаев Р. Ю. Право Золотой Орды. – С. 146.

приписів (коли іслам ще не був державною релігією) та ін. чинниках. Значення цих чинників правозастосовні органи могли «перевіряти» за на предмет їх відповідності вимогам тогочасних актів законодавства.

II. У межах чинної в Золотій Орді та її улусах системи ісламського права

У цих межах поєднували юридичні й релігійні засади. У Кримському улусі джерелами ісламського права визнавалися такі.

1. Приписи шаріату, що позначають окреслений Аллахом шлях, ідучи яким правовірна людина досягає мирської досконалості й благополуччя, а після свого земного життя може сподіватися на божественну милість¹⁶. Приписи шаріату формувались на основі Корану і Сунни:

а) *Коран* – священна книга мусульман, в яку включені різноманітні установлення, правила, порядки та ін., повідомлені Аллахом пророку Мухаммеду і донесені останнім до відома людей.

Діяння людини залежно від їх значення для кримінально-правового регулювання поділяються нормами шаріату на:

- обов'язкові для виконання (*фард*);
- рекомендовані для виконання (*мандуб*);
- дозволені (*мубах*);
- ті, які не схвалюються (*макрух*);
- заборонені (*харам*).

Норми Корану, які передбачають ці діяння людини, поділяються на:

- однозначні, безспірні (*мухкамат*);
- неоднозначні, що потребують свого тлумачення (*муташибихат*);

б) *Сунна* являє собою зібрання *хадісів* – розповідей про вчинки пророка Мухаммеда, його висловлювання, які були записані мусульманськими

---

¹⁶ Сюккййнен Л. Р. Ислам о преступлении и наказании / Л. Р. Сюккййнен // Мировые религии о преступлении и наказании / науч. ред.: А. А. Толкаченко, К. В. Харabet. – М. : Рипол Классик, 2013. – С. 411–412.

богословами того часу. Джерелом визначення злочинів та покарань у хадісах вважаються норми Корану.

Приклад. У Корані в 90-му аяті сури 5 «Аль-Маїдда» («Трапеза») міститься заборона вживання будь-чого, що оп'яняє розум. У хадісах здійснюється конкретизація такої заборони: будь-яка речовина, що оп'яняє, є Хамр, а будь-який вид Хамра є Харам (хадіс, зібраний Муслімом і Абу Даудом). Слово «Хамр» позначає те, що оп'яняє, одурманює, притуплює і затьмарює розум. В іншому хадісі з цього приводу зазначається: «Не пий «хамра», адже він є ключем всього дурного» (хадіс Ібн Маджи); «... Аллах прокляв «хамр», того, хто вживає його, хто пригощає їм, хто продає, хто купляє, хто виготовляє, хто переносить, і того, кому його приносять!» (хадіс Ібн Умара, наведений у збірнику хадісів під назвою «Сунан Абу Дауд» (зібраний Абу Даудом) за № 3189). Відтак зазначені хадіси розкривають не лише сутність і підставу заборони, але й певною мірою «збільшують» її обсяг, поширюючи його не лише на вживання речовин, що визнаються «хамром», але і на їх передачу, пригощання, продаж, купівлю (придбання), виготовлення, перенесення;

в) під *фікхом* слід розуміти знання правил поведінки, яке складається на основі вивчення їх джерел, а також науку про норми або оцінки діянь людини, закріплені цими джерелами. Тому за своїм значенням фікх є особливою галуззю ісламського знання, яка вивчає нормативні приписи шаріату, а також самими правилами поведінки людини¹⁷.

Завдання фікху полягає у регулюванні поведінки людини шляхом конкретизації, роз'яснення у певних правилах приписів, передбачених шаріатом¹⁸. Норми шаріату є лише одним із елементів механізму правового регулювання поведінки людини. Функціонувати окремо від інших елементів цього механізму, які одночасно є джерелами ісламського кримінального

---

¹⁷ Сюккййнен Л. Р. Ислам о преступлении и наказании. – С. 414–416.

¹⁸ Сюккййнен Л. Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики / Л. Р. Сюккййнен ; Ин-т государства и права АН СССР. – М. : Наука, 1986. – С. 55.

права, вони не можуть. Тому їх має щось «вмикати», щоб загальні релігійні приписи шаріату набували вигляду правових правил, здатних регулювати поведінку людини. Таким «вмикачем» для приписів шаріату є фікх, який на основі загальних релігійних приписів визначає правові правила поведінки людини, так би мовити пристосовує, «адаптує» їх для правозастосування.

Становлення і розвиток фікху пов'язується з різними методами (способами) формулювання рішень у конкретних кримінально-правових ситуаціях. У процесі історичного розвитку такі методи ґрунтувались на:

– **послідовності дій у процесі правозастосування.** Основним джерелом пошуку рішення вважався Коран. Якщо відповіді, необхідної для формулювання рішення, в Корані не було, то зверталися до хадісів (Сунни). У разі, якщо й хадіси не містили такої відповіді, то скликалось зібрання послідовників пророка Мухаммеда і в результаті обговорення приймалось одноголосне рішення (*іджма*). Якщо одноголосності не було досягнуто, то вирішальне значення мала думка більшості. Якщо зібрання не доходило ні до якого рішення, то його приймав правозастосовний орган на підставі *власного* тлумачення¹⁹;

– **використанні правил згідно з виробленими мазхабами** (тобто релігійно-правовими школами в ісламі, які утворювали основу фікху).

У процесі історичного розвитку фікху на землях Кримського улусу Золотої Орди найбільше поширення мав **ханіфітський мазхаб**²⁰, що заснував

---

¹⁹ Клейменов И. М. Мусульманское уголовное право в контексте исламского права / И. М. Клейменов // Противодействие этническому и религиозному экстремизму: сб. материалов науч.-практ. конф. (Омск, 15 декабря 2006 г.) / Омский гос. ун-т им. Ф. М. Достоевского. Юрид. фак-т; Фонд развития юрид. образования и правовой культуры; отв. ред. М. П. Клейменов. – Омск: Омский гос. ун-т, 2007. – С. 127.

²⁰ Якубович М. М. Філософська думка Кримського ханства: монографія / М. М. Якубович. – К.: КОМОРА, 2016. – С. 47–48, 76. Іноді цей мазхаб називають ханіфітсько-матуридитським (там само. – С. 76). Що стосується шафіїтського мазхабу, то достеменно невідомо, що він застосовувався у Кримському улусі та Кримському ханстві. Його застосовували за межами Криму, насамперед, нагайські народи, племена мансурлу, седжевуглу, ширинлі та ін. кочевницькі племена, що певний час перебували на кримських землях і землях Північного Причорномор'я. Шафіїтський мазхаб набув найбільше поширення на Кавказі, але його вплив на становлення і розвиток ісламського права в Кримському улусі однозначно не визначений.

імам *Абу Ханіфа ан-Нуїман б. Сабіт* (698-767). Цей мазхаб належить до релігійно-правових вчень суннітського напрямку в ісламі.

Абу-Ханіфа вважався одним із перших, хто почав вести записи по фікху, поділяючи матеріали на глави і книги. Особливостями ханіфітського мазхаба є:

1) Коран визнається джерелом права цілком і беззаперечно;
2) Сунна вважається незалежним джерелом, але лише після ретельного відбору хадісів;

3) узгоджена думка (*іджма*) враховується лише в тому випадку, коли вона походить від тих людей, які вважаються «передавачами» достовірних хадісів;

4) судження за аналогією (*кіяс*) може ґрунтуватися на будь-якому достовірному матеріалі, зокрема й не в порядку його авторитетності, але обов'язково з глибоким логічним обґрунтуванням;

5) допускається широке застосування звичаєвого права (*урф*) як допоміжного, але незалежного джерела права, вступати у ділові й побутові конфлікти з іноверцями, отримувати значні послаблення у побуті²¹.

У розробці, розвитку і поширенні ханіфізму значну роль зіграли учні засновника мазхабу Абу Ханіфи, а саме: *Абу Юсуф Якуб* (помер у 798) і *Мухаммад б. аль-Хасан аш-Шайбані* (749-805). Відповідно до засад цього мазхабу лише знавець священного релігійного закону (*факіх*) міг публічно висловитись про дії влади, відповідність місцевих звичаїв і традиційних норм ісламу, а також виносити рішення, які оформлювались у вигляді *фетви*. При винесенні рішень факіхи були незалежні від офіційної влади, яка нерідко переслідувала їх за це. До факіха звертались мешканці відповідного регіону з різних питань, а застарілі рішення тлумачились залежно від змін у житті людей²².

---

²¹ Саидов А. Х. «Хидоя» Бурхануддина Маргинани – унікальний юридический памятник ислама // Маргинани Бурхануддин. Хидоя. Комментарий мусульманского права: в 2 ч. Ч. 1. Т. I-II / пер. с англ. ; под ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. А. Х. Саидов. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 25.

²² Там само. – С. 26.

У розробці ханіфітського мазхабу на землях Кримського улусу брали участь такі факіхи, як *Абд аль-Гафар аль-Киримі* (? – ?), *Насір ад-Дін аль-Байдауві* (? – ?), *Шараф ад-Дін аль-Киримі* (? – 1440), *Ахмад бін Абд Аллаг аль-Киримі* (? – 1457)²³.

Приклад. Золотоординські факіхи Кримського улусу *Дійа ад-Дін аль-Імаді аль-Афіфі* (? – ?), *Шараф ад-Дін бін Камаль ад-Дін бін Хасан бін Алі аль-Киримі* (? – 1440) та *Ахман бін Абд Амант аль-Киримі* (? – 1457) займались герменевтичним осмисленням положень ісламського кримінального права. У своїх працях вони аналізували тексти, які містили приписи шаріату та були пов'язані з кримінальним правом, шляхом їх тлумачення, вироблення правил для подальшого розуміння і застосування. Для цього вони використовували різноманітні герменевтичні прийоми і засоби: з'ясовували мовну сутність кримінально-правових приписів шаріату, особливості етимології та значення закріплених цими приписами понять, їх буквального (текстуального) осмислення.

Дійа ад-Дін походив із перських земель і в Криму працював помічником судді (наїб аль-каді). Основна його заслуга полягала у тлумаченні текстів праці відомого перського вченого – Насір ад-Діна аль-Байдауві (? – між 1286 і 1320) під назвою «Метод осягнення науки про основи права», яка використовувалась у межах ханіфітського і шафіїтського мазхабів²⁴.

Уродженець Криму Шараф ад-Дін бін Камаль ад-Дін бін Хасан бін Алі аль-Киримі вчителем якого вважався середньоазійський вчений Хафіз ад-Дін Мухаммад аль-Баззас, був відомий як автор тлумачення текстів праці

---

²³ Примітка. Варто зазначити, що в Криму, починаючи з XIV століття, розвитку фікху на засадах ханіфітського мазхабу сприяли вихідці (факіхи) із Центральної Азії та Персії, які, перебуваючи в Криму, залучали місцевих учених: перс *Заде аль-Хурасані* (? – ?), аланець *Аль ад-Дін аль-Асі* (? – ?), грек *Музаффар ад-Дін ар-Румі* (? – ?), *Дійа ад-Дін аль-Киримі* (відомий як Дійа ад-Дін аль-Імаді аль-Афіфі), який походив з перського міста Казвін (помер у 1379), виходець із Середньої Азії *Джаляль ад-Дін Ахмад аль-Худжанді* (1319–1400), багдадський правознавець *Абу ль-Хасан Ахмад аль-Кадурі* (973–1037), середньоазійський правник *Абу ль Баракат ан-Насафі* (? – 1370), виходець із Середньої Азії *Хафіз ад-Дін Мухаммад аль-Баззасі* (відомий також як Ібн аль-Баззас) (1340 – 1414/1424) та ін. (див.: Якубович М. М. Філософська думка Кримського ханства. – С. 63–81).

²⁴ Там само. – С. 67–73.

середньоазійського правника Абу ль-Баракота ан-Насафі (? – 1310) під назвою «Маяк світочів у науці про основи права». Відомо, що в цій праці ан-Насафі розглядав найважливіші питання ісламського права – тлумачення норм шаріату, їх співвідношення як загальних і часткових, їх застосування правозастосовними органами, вироблення і застосування ними власного судження з приводу вирішуваного питання, можливості тлумачення факіхом норм шаріату (*іджтіхад*) та ін. Так, Шараф ад-Дін неможливість відповідальності людини за свої діяння під час сну обґрунтовував шляхом наукового тлумачення цього стану, що мало враховуватись при вирішенні кримінально-правових питань. Він зазначав, що це природне явище, яке виникає в людини незалежно від її волі. У цей час зникає можливість учиняти певні дії у зовнішніх та внутрішніх відчуттях, хоча вони зберігають свою дієвість. Розум також може використовуватися в цей час²⁵.

Ще одним кримським факіхом золотоординського періоду був Ахмад бін Абд Амаг Аль-Киримі (? – 1457), який походив із Криму і вважався учнем Шараф ад-Діна. У своїх працях він також звертався до герменевтичного осмислення приписів шаріату, приділяючи особливу увагу проблемам іджтіхаду, а також коментуванню праць Убайд Аллаг аль-Махбубі аль-Бухарі (? – 1346) під назвою «Пояснення основ права», Абу Хаміда аль-Газалі (? – ?) «Чистий виклад науки про основи права» та коментуванню існуючих у той час тлумачень цих праць з основ фікху²⁶.

У межах ханіфітського мазхабу фікх передбачав систематизацію заборонених шаріатом діянь за різними критеріями (підставами). Найбільш **типovими критеріями** систематизації вважаються:

а) зміст покарань та джерела, які їх передбачають, тобто закріплення у джерелах фікху – Корані та Сунні, – конкретного виду покарання за заборонене діяння;

---

²⁵ Якубович М. М. Філософська думка Кримського ханства. – С. 76–89.

²⁶ Там само. – С. 92–95.

б) заподіяння цими діями шкоди правам та інтересам Аллаха, всіх мусульман і/або окремих людей.

Поєднання цих критеріїв дозволяє представити заборонені шаріатом дії як:

а) «*худуд*» – злочини, що посягають на права та інтереси Аллаха і тягнуть покарання конкретних видів, передбачених Кораном або Сунною. Такими злочинами вважаються перелюбство, крадіжка, вихід із ісламу, бунтівництво, вживання речовин, що п'янять, та ін.

Приклад. У 38-му аяті сури 5 «Трапеза» Корану міститься такий припис про застосування покарання за крадіжку: «У помсту за те, що вони вчинили, відсікайте руки крадію і крадійці як покарання від Аллаха»;

б) «*кісас*» – лише злочини, що посягають на права та інтереси окремих осіб і передбачають конкретно визначені в Корані й Сунні види покарань. Ними є умисне і неумисне заподіяння смерті іншій людині, заподіяння різних тілесних ушкоджень та ін.

Приклад. Про умисне вбивство зазначається у 178-му аяті сури 2 «Корова» Корану: «... Наказана вам помста за вбитих: вільний – за вільного, раб – за раба, жінка – за жінку»;

в) «*тазір*» – всі інші злочини, що посягають на права та інтереси Аллаха чи окремих осіб, але, на відміну від злочинів «худуд» і «кісас», не передбачають конкретно визначених у Корані й Сунні видів покарань (образа, різні види шахрайств, азартні ігри, обмірювання, обважування та ін.). Оскільки ці злочинні дії прямо не передбачені приписами Корану та Сунни, то їх визначення здійснювалось на підставі власного переконання правозастосовних органів (намісника улусу, суддів-кадді та ін.) та факіхів. Вони, зокрема, визначали види покарань (*тазір*), які мають тягти дії (насамперед різноманітні форми побиття винного, сплата ним штрафу в певних сумах, стягнення майна, його знищення та ін.).

Список використаних джерел

1. Дудин П. Н. Генезис монгольского права и его взаимодействие с китайским правом (XIII в. – начало XX в.) / П. Н. Дудин // Право. Журн. Высш. школы экономики. – 2016. – № 1. – С. 21–36.
2. Клейменов И. М. Мусульманское уголовное право в контексте исламского права / И. М. Клейменов // Противодействие этническому и религиозному экстремизму: сб. материалов науч.-практ. конф. (Омск, 15 декабря 2006 г.) / Омский гос. ун-т им. Ф. М. Достоевского. Юрид. фак-т; Фонд развития юрид. образования и правовой культуры; отв. ред. М. П. Клейменов. – Омск : Омск. гос. ун-т, 2007. – С. 122–136.
3. Мацелюх І. А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя : монографія / І. А. Мацелюх. – К. : Талком, 2015. – 290 с.
4. Почекаев Р. Ю. Право Золотой Орды / Р. Ю. Почекаев ; ред. И. М. Миргалеев. – Казань : Изд-во Фэн АН РТ, 2009. – 260 с.
5. Рязановский В. А. Монгольское право (преимущественно обычное). Исторический очерк / В. А. Рязановский. – Харбин (Китай) : Типогр. Н. Е Чинарева, 1931. – 352 с.
6. Саидов А. Х. «Хидоя» Бурхануддина Маргинани – уникальный юридический памятник ислама // Маргинани Бурхануддин. Хидоя. Комментарии мусульманского права : в 2 ч. Ч. 1. Т. I II / пер. с англ. ; под ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. проф. А. Х. Саидов. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 15–48.
7. Сюкияйнен Л. Р. Ислам о преступлении и наказании / Л. Р. Сюкияйнен // Мировые религии о преступлении и наказании ; науч. ред.: А. А. Толкаченко, К. В. Харабет. – М. : Рипол Классик, 2013. – С. 411–524.
8. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен ; Ин-т гос-ва и права АН СССР. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
9. Якубович М. М. Філософська думка Кримського ханства : монографія / М. М. Якубович. – К. : КОМОРА, 2016. – 448 с.

Берзин П. С. История источников уголовного права Крымского улуса Золотой Орды (первая половина XIII века – 1441 г.)

Автор анализирует источники уголовного права, существовавшие в Крымском улусе Золотой Орды на протяжении первой половины XIII века – 1441 г. Элементами системы права Золотой Орды, распространявшейся на Крымский улус, следует считать: 1) связанные с системой уголовного права исключительно Великого монгольского государства, его источниками, которые были лишены влияния исламской религии и «заимствовались» Золотой Ордой и ее улусами; 2) «представлявшие» исламское (мусульманское) уголовное право, источники которого существовали в формах: фикха как правовой доктрины;

предписания шариата; правовых обычаев; актов уголовного законодательства; собственного усмотрения правоприменительного органа; кияса как суждение по аналогии.

Ключевые слова: уголовное право, источники, система права, Крымский улус, исламское (мусульманское) право.

Berzin P. S. The history of criminal law sources of Crimean ulus of the Golden Horde (the first half of the XIII century – 1441)

The author analyzes the sources of criminal law existed in the Crimean ulus of the Golden Horde during the first half of the XIII century – 1441. The elements of the legal system of the Golden Horde spread to the Crimean ulus should be considered: 1) those that were connected with the system of criminal law purely of the Great Mongolian State, its sources which were deprived of influence of Islamic religion and "borrowed" by the Golden Horde and her uluses; 2) those that "representing" Islamic (Muslim) criminal law, the sources of which existed in the forms: Fiqh as a legal doctrine; Shariah requirements; legal traditions; acts of criminal legislation own discretion of law enforcement authorities; qiyas as a judgment by analogy.

Key words: criminal law, sources of law, law system, Crimean ulus, Islamic (Muslim) law.

УДК 343.222

О. В. Козаченко,

докт. юрид. наук, проф., голова
Миколаївського осередку ГО
«Всеукраїнська асоціація
кримінального права»

АРХІТЕКТОНІКА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ: ПОНЯТТЯ, ВЛАСТИВОСТІ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ

У статті на підставі запропонованої авторської дефініції кримінально-правового заходу визначаються його змістовні ознаки, сукупність яких створює можливість для розмежування заходів кримінально-правового впливу та заходів, передбачених іншими галузями права. Виділяються об'єктивні та суб'єктивні властивості кримінально-правових заходів, встановлення яких дозволяє забезпечити доцільність, обґрунтованість та ефективність кримінально-правового впливу в умовах модернізації кримінального закону як соціокультурного конструкту, розрахованого на регулювання групової та індивідуальної кримінальної активності.

Ключові слова: кримінально-правовий вплив, кримінально-правовий захід, об'єктивні властивості кримінально-правового заходу, соціальна справедливість, суб'єктивні властивості кримінально-правового заходу.

Сучасна кримінально-правова доктрина характеризується пошуком оптимальних форм здійснення кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення або інше суспільно небезпечне (об'єктивно-протиправне) діяння. Одним із найбільш перспективних напрямів розвитку пізнавальної думки слід визнати формування сталого уявлення про архітектоніку кримінально-правового впливу як узгоджену різнорівневу та «багатоколіїну» (багатовекторну) систему функціонуючих структурних елементів, використання яких забезпечує досягнення цілей, поставлених перед кримінальним правом взагалі та перед заходами кримінально-правового впливу зокрема. Поряд із цим розуміння сучасної архітектоніки кримінально-правового впливу неможливе без уявлення, відповідно до якого кожний кримінально-правовий захід, що розглядається

як субстрат всіх форм безпосереднього кримінально-правового впливу, характеризується певною структурою, через яку проявляються властивості кримінально-правових заходів.

До аналізу системи заходів кримінально-правового впливу зверталась значна кількість українських представників кримінально-правової доктрини, серед яких особливої уваги для подальшого осмислення потребують наукові доробки Л. В. Багрія-Шахматова, В. С. Батиргареєвої, Ю. В. Бауліна, В. М. Бурдіна, В. О. Глушкова, Н. О. Гуторової, В. В. Голіни, В. К. Грищука, Т. А. Денисової, О. О. Дудорова, О. М. Костенка, В. О. Меркулової, А. А. Музики, О. В. Наден, М. І. Панова, Є. О. Письменського, Ю. А. Пономаренка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, В. І. Тютюгіна, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, П. В. Хряпінського та ін. Однак представники кримінально-правової науки у власних дослідженнях приділяли увагу або окремим видам кримінально-правових заходів, або їх системі без урахування специфіки властивостей таких заходів, або залишаючи за межами системи окремі види кримінально-правових заходів.

До останнього десятиліття кримінально-правовий захід розглядався як інтуїтивно зрозуміла, але ані нормативно, ані доктринально не визначена категорія, що набула поширення у зв'язку з конкретизацією форм здійснення кримінально-правового впливу. У процесі осмислення змісту поняття кримінально-правового заходу в українській кримінально-правовій доктрині склалося декілька підходів, які мають як безумовно позитивний характер, так і окремі недоліки.

Представники першого підходу пропонують відмовитися від спроб визначення змістовних характеристик і властивостей кримінально-правового заходу і характеризувати його виключно як складне системне кримінально-правове явище, що не має самостійної цінності, і тому може визначатися через просте перерахування форм свого нормативного закріплення. Так, Л. В. Багрій-Шахматов запропонував розглядати під кримінально-правовими заходами

нормативно визначені форми реалізації кримінальної відповідальності, до яких належать всі заходи, передбачені у кримінальному законодавстві – покарання та інші заходи кримінально-правового характеру; заходи кримінально-процесуального примусу – заходи, що мають супутній відносно реалізації кримінальної відповідальності характер; заходи адміністративно-правового примусу – примусові заходи, передбачені правилами адміністративного нагляду¹. Аналогічну точку зору висловлюють такі представники української кримінально-правової науки, як В. К. Гришук², М. І. Хавронюк³, Ю. А. Пономаренко⁴ та ін. Позитивний характер зазначеного підходу полягає в тому, що при його застосуванні чітко окреслюється коло заходів кримінально-правового характеру та створюється підґрунтя для розмежування заходів правового впливу різної галузевої належності. Разом із тим досліджувана позиція не супроводжується визначенням суттєвих та змістовних ознак самого кримінально-правового заходу, що залишає багато запитань стосовно його характеристик і властивостей, які дають можливість у тому числі й визначити групу заходів, що недостатньо обґрунтовано належать до заходів інших галузей права.

Представники іншого підходу пропонують визначати кримінально-правовий захід через аналогічні або тотожні правові категорії, які, на їх думку, щодо заходу мають елементарний характер і тому на їх основі може будуватися визначення заходу кримінально-правового впливу. У межах зазначеного підходу найбільш вразливими для критики слід визнати точки зору тих науковців, які пропонують визначати кримінально-правовий захід власне через категорію заходу. Так, І. І. Митрофанов зазначає, що засоби кримінально-правового впливу – це засоби, що застосовуються до особи, яка вчинила

---

¹ Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л. В. Багрий-Шахматов. – Одесса : Дизайн и полиграфия, 2000. – С. 117.

² Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / В. К. Гришук. – К., 2007. – С. 141.

³ Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? / М. І. Хавронюк // Юрид. вісн. України. – 2013. – № 21 (934). – С. 6–7.

⁴ Пономаренко Ю. А. Заходи безпеки за кримінальним правом України / Ю. А. Пономаренко // Вісн. прокуратури. – 2011. – № 9. – С. 66.

передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність), і полягають у передбаченій цим Кодексом негативній, справедливій і невідворотній оцінці (засудженні) вчиненого діяння та особи, що його вчинила, а також у необхідних випадках – у позбавленні чи обмеженні прав і свобод цієї особи⁵. Аналогічну позицію займає Н. О. Гуторова, яка пропонує під заходами кримінально-правового характеру розуміти встановлені кримінальним законодавством заходи, які застосовуються в разі вчинення передбаченого КК діяння і полягають у погіршенні правового статусу особи⁶. При визначеному підході до аналізу поняття кримінально-правового заходу залишаються невизначеними ті структурні елементи заходів правового впливу, з використанням яких створюється механізм правового впливу, притаманний саме кримінальному праву в процесі пошуку відповідних наслідків вчинення злочинного діяння.

Особливої уваги як такий, що є найбільш прийнятним для сучасного кримінального права України, потребує підхід дослідників, які пропонують визначати захід не через тотожні, а через аналогічні категорії, які передають змістовні особливості самого заходу, але за смисловим обсягом з ним не співпадають. Так, на переконання А. М. Яценка, під заходами кримінального характеру слід розуміти засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного, чи зовні схожого на нього діяння, або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значимих для людини прав і свобод, або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання, чи навіть взагалі з її не притягненням до такої відповідальності, і спрямовані на досягнення

---

⁵ Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. – С. 451.

⁶ Гуторова Н. О. Заходи кримінально-правового характеру / Н. О. Гуторова // Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 7 лютого 2014 року / відп. ред. С. В. Ківалов. – Одеса : Гельветека, 2014. – С. 19.

соціально корисних цілей⁷. Зазначеного підходу дотримуються такі представники кримінально-правової доктрини, як Є. М. Вечерова⁸, І. А. Лозінська⁹ та ін.

Наголошуючи на необхідності застосування авторського підходу до дефініції кримінально-правового заходу як субстрату (першоелемента) всіх форм здійснення безпосереднього кримінально-правового впливу, потрібно зазначити, що під ним слід розуміти систему прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну поведінку, який здійснюється на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства¹⁰.

Запропоноване визначення дає підстави для висновку, що кожний кримінально-правовий захід формується або має формуватися законодавцем на засадах необхідного збалансування закладеного в ньому примусового та заохочувального потенціалу шляхом поєднання прийомів і способів здійснення правового впливу на поведінку певної особи. Домінування одного зі способів правового впливу надає змогу для виділення примусових та заохочуваних типів кримінально-правових заходів. Натомість прийом правового впливу набуває унікальних ознак, уособлюючись у кожному кримінально-правовому заході, що дає можливість констатувати існування певного переліку (видів) заходів як заохочувального (звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання тощо), так і примусового (примусові заходи медичного характеру, спеціальні

---

⁷ Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність / А. М. Яценко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 781.

⁸ Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / Є. М. Вечерова // Наук. вісн. Міжнар. гуманітарного ун-ту. – 2011. – № 2. – С. 126.

⁹ Лозінська І. А. До питання про поняття та зміст заходів кримінально-правового характеру / І. А. Лозінська // Вісн. Кримінолог. асоц. України. – 2014. – № 8. – С. 188.

¹⁰ Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурно-антропологічний вимір : монографія / О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2011. – С. 182–208.

кримінально-правові заходи тощо) типу. Таким чином, способи та прийом правового впливу виступають визначальною (базовою) ознакою кримінально-правового заходу, при цьому перші уособлюють загальну природу правового впливу на поведінку особи, а другий відображає специфіку їх реалізації.

Крім зазначеної, кримінально-правовому заходу притаманні такі ознаки. По-перше, він застосовується виключно державою в особі її повноважних органів та посадових осіб та тільки на підставі закону. Указана ознака не має виключень навіть за умови здійснення провадження на підставі угод (Глава 35 КПК України), оскільки угода про примирення або про визнання винуватості затверджується судом у випадку встановленої відповідності її змісту та порядку укладення вимогам матеріального та процесуального законодавства. Що стосується джерел кримінально-правових заходів, то слід зазначити таке. Питома більшість кримінально-правових заходів передбачені кримінальним законом України, натомість окремі недостатньо обґрунтовано віднесені законодавцем до заходів інших галузей права (наприклад, компенсаційні заходи застосовуються в цілому на засадах кримінального процесуального права та частково цивільного та цивільно-процесуального; профілактичним заходам приписується предмет та метод правового регулювання, який використовується в адміністративному праві). Існуюча ситуація суперечить засадам формування галузей права і потребує свого вирішення, що буде доцільним як із позиції кримінального, так й інших галузей українського права.

По-друге, кримінально-правові заходи вживаються виключно за умови встановлення визначених законом підстав. У цілому виділяються два види підстав, за наявності яких застосовується кримінально-правовий захід: основна та факультативні. Основною підставою, наявність якої є обов'язковою передумовою для вжиття кримінально-правового заходу будь-якого виду, слід вважати вчинення кримінального правопорушення або

іншого суспільно небезпечного діяння (об'єктивно протиправного діяння), передбаченого Особливою частиною КК України. Крім основної підстави, у деяких випадках законодавець встановлює додаткові умови для застосування окремих видів кримінально-правових заходів (допущене зловживання правом, належна постзлочинна поведінка особи тощо), що дає можливість визначення їх як факультативних підстав застосування заходів кримінально-правового впливу. Особливість поєднання основної та факультативних підстав у процесі застосування кримінально-правових заходів різних видів забезпечує унікальність здійснення кримінально-правового впливу.

По-третє, кримінально-правові заходи, їх система характеризуються наявним культурологічним аспектом, продиктованим тим, що кримінальне право в цілому являє собою узгоджену на культурологічних засадах систему соціальних норм, орієнтованих на захист цінностей соціального, матеріального і духовного характеру, які є здобутками та надбаннями людської культури. Таким чином, кримінальний закон являє собою соціокультурний конструкт, орієнтований на регулювання групової та індивідуальної кримінальної активності шляхом здійснення комплексного впливу на всіх учасників кримінальних правовідносин. Відповідно кримінальний закон як єдине джерело кримінального права за своїм змістом є значно багатограннішим, ніж «закон про злочин і про кримінальну відповідальність за його вчинення». За своїм змістом кримінальний закон – це нормативно-правовий акт, в якому крім злочину визначаються властивості об'єктивно протиправних діянь, а в майбутньому і кримінальних проступків. Значно різноманітнішим є кримінальний закон й у формах здійснення кримінально-правового впливу, які не обмежуються виключно кримінальною відповідальністю і характеризуються застосуванням інших заходів як примусового, так і реабілітаційно-заохочувального характеру.

Необхідність уніфікації кримінально-правових понять як у законодавстві, так і кримінально-правовій доктрині вимагає звернення до

етимології терміна «кримінально-правовий захід», який набуває все більшого поширення у зв'язку з продовжуваною гуманізацією кримінального права. При цьому слід враховувати, що сам термін «заходи» (російською мовою «меры») має широке міждисциплінарне використання, оскільки достатньо активно вживається в кримінальному процесуальному законодавстві (заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, заходи забезпечення цивільного позову та ін.), у законодавстві про оперативно-розшукову діяльність (оперативно-розшукові заходи та ін.) тощо.

В українській кримінально-правовій доктрині набули поширення терміни «кримінально-правові міри» та «кримінально-правові засоби», використання яких уявляється недоречним через такі аргументи. Лексема «захід» у перекладі на російську мову має два відповідники: «мера», «мероприятие». У свою чергу, російське слово «мера» перекладається на українську як 1) *міра*; 2) *захід*. Саме так указано в російсько-українському словнику за редакцією відомого вітчизняного мовознавця С. І. Головащука, виданого у 1969 р.¹¹ Причому ці два слова – *міра* та *захід* – мають різне значення. Так, *міра* визначається як одиниця виміру чого-небудь; те, чим міряють, вимірюють; величина, розмір, ступінь¹²; а *захід* – як сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь¹³. Такі визначення надані в академічному словнику української мови в 11 томах за редакцією академіка І. К. Білодіда. Тому вживати слово «*міра*» в контексті дослідження прийомів і способів впливу на осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, видається неможливим, оскільки це калька з російської мови. Що стосується використовуваного терміна «засоби», то слід зазначити, що «*засіб*» означає прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь,

---

¹¹ Русско-украинский словарь в 3 томах / под. ред. С. И. Головащука – Т. 1: А–М. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 666.

¹² Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. – Том 4: І–М. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 744.

¹³ Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. – Том 3: З. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 381.

досягти чого-небудь; *спосіб*; те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі. Тому коли мова йде про застосування декількох способів та прийому (а фактично засобу) правового впливу в сукупності – а саме так визначається кримінально-правовий захід – доцільнішим є використання терміна «кримінально-правовий захід», який охоплює всю сукупність прийому та способів здійснення кримінально-правового впливу. Ще одним аргументом на користь послуговування саме цим терміном є вживання в кримінальному законі таких понять, як «заходи медичного характеру», «заходи виховного характеру», та у кримінально-правовій науці таких термінів, як «заходи соціального захисту», «заходи безпеки» тощо.

Доречно зазначити, що використана українським законодавцем мовна конструкція «заходи кримінально-правового характеру» є недостатньо вдалою, оскільки її застосування супроводжується значними складнощами. Так, при визначенні юридичної природи примусових заходів медичного характеру їх повна характеристика може бути представлена такою мовною конфігурацією: «заходи кримінально-правового характеру примусові заходи медичного характеру», яка є штучно складною і супроводжується тавтологією. Уявляється, що більш вдалим слід визнати термін «кримінально-правові заходи», який і буде використовуватися в подальшому дослідженні¹⁴.

Кримінально-правовий захід характеризується структурою, що уособлює його властивості, які умовно можна поділити на такі, що мають об'єктивний, та такі, яким притаманний суб'єктивний характер.

Суттєвою властивістю кримінально-правового заходу об'єктивного характеру, яка одночасно уособлює цілеспрямованість його застосування в процесі здійснення кримінально-правового впливу, виступає соціальна справедливість. Визначення соціальної справедливості як мети застосування системи кримінально-правових заходів вимагає звернення до характеристики

---

¹⁴ Козаченко О. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. – Миколаїв : Іліон, 2016. – С. 36–37.

цього поняття в контексті здійснення кримінально-правового впливу. Загальновідомо, що соціальна справедливість являє собою основний елемент соціальних відносин, який є похідним від рівних і справедливих можливостей кожної людини щодо реалізації власного потенціалу. В юридичному аспекті соціальна справедливість розглядається як відповідність між правами та обов'язками, між діями та відданням, між працею та винагородою. У кримінально-правовому аспекті соціальна справедливість характеризується відповідністю між протиправними діями і примусовими заходами кримінально-правового впливу, між правомірною постзлочинною поведінкою і реабілітаційно-заохочувальними заходами, між заподіяною шкодою та заходами з їх відшкодування або компенсації.

Соціальна справедливість в умовах домінування принципу верховенства права є більш складним явищем, ніж у традиційному розумінні відповідності між злочином і покаранням. Сучасний підхід до аналізу інструментальних характеристик кримінально-правових заходів вимагає зосередження уваги на чотирьох напрямках забезпечення відповідності: по-перше, відповідність між суспільно небезпечним діям і примусовими кримінально-правовими заходами, які застосовуються до особи, що його вчинила; по-друге, відповідність між шкодою, завданими збитками і заходами реституційно-компенсаційного характеру; по-третє, відповідність між позитивною постзлочинною поведінкою та реабілітаційно-заохочувальними заходами; по-четверте, пошук узгодженості між інтересами людини, суспільства і держави¹⁵.

Таким чином, застосування кримінально-правових заходів має супроводжуватися або відновленням стану соціальної справедливості, порушеним учиненим діями із ознаками злочину, що досягається застосуванням примусових заходів кримінально-правового впливу,

---

¹⁵ Козаченко О. В. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання / О. В. Козаченко, О. М. Мусиченко // Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада : колективна монографія / за заг. ред. О. А. Івакіна, І. В. Шамши, Д. В. Яковлева. – Одеса : Гельветика, 2015. – С. 120–135.

необхідних і достатніх у певних умовах вчинення кримінально протиправного діяння, або формуванням стану соціальної справедливості шляхом застосування реабілітаційно-заохочувальних заходів за результатом справедливої оцінки постзлочинної поведінки особи.

Крім зазначеної мети, об'єктивні властивості кримінально-правових заходів репрезентуються в підставах застосування кримінально-правового впливу, якими виступають: по-перше, основні підстави: *злочини*, у разі вчинення яких застосовується покарання, примусові заходи виховного характеру до осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності, та інші кримінально-правові заходи; у майбутньому *кримінальний проступок*, під яким слід розуміти незлочинне кримінально каране діяння; *об'єктивно протиправні діяння*, вчинення яких супроводжується застосуванням примусових заходів медичного характеру, реституційно-компенсаційних заходів, примусових заходів виховного характеру до осіб, які досягли одинадцятирічного віку, але не досягли віку кримінальної відповідальності, та інші; по-друге, факультативні підстави: *зловживання правом*, яке забезпечує застосування таких заходів впливу, як примусове лікування, спеціальна конфіскація, кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб та інші; *позитивні постзлочинні діяння* (активна постзлочинна поведінка та події у виді певного стану (наприклад, вагітність, психічне захворювання та інші) або закінченням певного строку), якими обґрунтовується здійснення реабілітаційно-заохочувального впливу шляхом застосування відповідних кримінально-правових заходів.

Окремою об'єктивною властивістю кримінально-правових заходів слід визнати критерії культурологічної допустимості використання як окремих видів таких заходів, так і системи в цілому. Уявляється, що кримінально-правові заходи мають формуватися на засадах апробованої доцільності, відповідності ментальним, у тому числі й культурним особливостям розвитку українського суспільства.

Змістовні властивості кримінально-правових заходів із суб'єктивною природою проявляються, у першу чергу, при визначенні кола осіб, до яких вживаються вказані заходи, що за обсягом значно ширше кола осіб, які визнаються суб'єктами злочину. Так, загальним суб'єктом злочину визнається фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності та є осудною (ч. 1 ст. 18 КК України). До цих осіб застосовуються такі кримінально-правові заходи, як покарання. Суб'єктами же кримінально-правових заходів, крім зазначених осіб, є: неосудні та обмежено осудні особи, до яких вживаються примусові заходи медичного характеру; особи, які не досягли віку кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру; юридичні особи; інші особи, які за законом зобов'язані відшкодувати заподіяну злочинним діянням шкоду в процесі застосування реституційно-компенсаційних заходів; раніше судимі особи, до яких можуть бути вжиті превентивно-профілактичні заходи; іноземці та особи без громадянства із застосуванням екстрадиції як особливого заходу забезпечення; засуджені, до яких вживаються реабілітаційно-заохочувальні заходи. Таким чином, суб'єктний склад кримінально-правових заходів характеризується наявністю загального (співпадаючого з ознаками суб'єкта злочину), спеціального (наявність додаткових ознак до ознак суб'єкта злочину), особливого (відсутністю певних ознак суб'єкта злочину) видів суб'єктів, до яких можуть застосовуватися певні види заходів кримінально-правового впливу.

Крім того, суб'єктивні властивості кримінально-правових заходів виражаються в процесуальній складовій, яка забезпечує застосування того або іншого кримінально-правового заходу з урахуванням особливостей як самого діяння, так і особи, яка його вчинила. Процесуальний аспект суб'єктивних властивостей кримінально-правових заходів набуває відображення в судовому розсуді (судовій дискреції), під яким розуміють правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність, яка проводиться в межах, визначених

кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством, і полягає в обґрунтованому і неупередженому виборі одного з варіантів рішення при здійсненні кримінального провадження в частині застосування кримінально-правових заходів.

Зазначена змістовна характеристика кримінально-правових заходів сприяє в умовах здійснення конкретного кримінального провадження реалізації мети застосування кримінально-правових заходів, що полягає в забезпеченні необхідного і достатнього впливу, вид і межі якого визначаються на засадах внутрішнього переконання осіб, наділених відповідним процесуальним правом.

Таким чином, внутрішня архітектоніка кримінально-правового заходу характеризується наявними структурними елементами (властивостями) об'єктивного та суб'єктивного характеру, до яких належать:

- соціальна справедливість як визначальна мета застосування будь-якого кримінально-правового заходу;
- підстави застосування заходу кримінально-правового впливу;
- культурологічне обґрунтування допустимості та доцільності застосування певного кримінально-правового заходу;
- суб'єктний склад;
- процесуальний аспект кримінально-правового заходу.

Дослідження кримінально-правових заходів через аналіз зазначених властивостей створює підґрунтя для уявлення всієї сукупності кримінально-правових заходів як узгодженої системи¹⁶, створеної з метою здійснення необхідного і достатнього примусового або заохочувального впливу для протидії злочинності у різних формах її існування.

Системоутворюючими ознаками кримінально-правових заходів слід визнати такі їхні характеристики. По-перше, кримінально-правові заходи мають соціально позитивний характер, незалежно від того, примусові вони чи

---

¹⁶ Борисов В. И. Иные уголовно-правовые последствия совершения общественно опасного деяния / В. И. Борисов, В. С. Батыргареева // Вісн. Південного регіонального центру Нац. акад. прав. наук України. – 2014. – № 1. – С. 135–136.

заохочувальні. При цьому слід ураховувати, що соціально позитивний характер кримінально-правових заходів є своєрідним «компенсатором» суспільної небезпеки, притаманній учиненому кримінальному правопорушенню, а у випадку, коли підставою для застосування кримінально-правових заходів виступає позитивна постзлочинна поведінка особи – заохочувальним мотивом для правомірної поведінки в майбутньому. По-друге, вони є визначеними у спільному для них нормативно-правовому акті – Кримінальному кодексі України. У зв'язку з цим слід зауважити, що деякі кримінально-правові заходи законодавець помилково розмістив в інших джерелах права, зокрема, мова йде про превентивно-профілактичні, реституційно-компенсаційні заходи, які за своєю юридичною природою мають бути віднесені до кримінально-правових заходів і тому набути нормативного закріплення в кримінальному законі України. По-третє, основною підставою застосування кримінально-правового заходу виступає вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом як злочин (проступок). По-четверте, системі кримінально-правових заходів притаманна загальна мета – відновлення або формування стану соціальної справедливості, яка була порушена вчиненням кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння. По-п'яте, усі кримінально-правові заходи, які утворюють систему, мають загальні властивості об'єктивного і суб'єктивного характеру, що буде доведено при аналізі окремих видів кримінально-правових заходів. По-шосте, системі кримінально-правових заходів властива загальна здатність реалізовувати різні види функцій із метою досягнення поставлених позитивних, соціально значущих цілей.

Із урахуванням вищезазначеного можна зробити висновок, що систему заходів кримінально-правового впливу утворюють два самостійні види кримінально-правових заходів: примусові та заохочувальні. Як уже зазначалось, кожному кримінально-правовому заходу притаманні примус і заохочення, особливість поєднання яких утворює унікальність правового впливу при

застосуванні того або іншого заходу. Так, наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності правопорушника у зв'язку з передачею такої особи на поруки (ст. 47 КК України) поєднує в собі як заохочення (визнання винуватості у вчиненні правопорушення, відшкодування завданої шкоди та ін.), так і примус (виправдати довіру колективу і протягом року не ухилятися від заходів виховного характеру та не порушувати громадський порядок). Проте, ураховуючи той факт, що заохочувальний аспект є більш вагомим у процесі здійснення правового впливу, звільнення від кримінальної відповідальності з передачею особи на поруки розглядається в цілому як заохочувально-реабілітаційний кримінально-правовий захід. У свою чергу, застосування примусового заходу виховного характеру базується на примусі як способі впливу на поведінку особи, що не досягла повноліття, а вжиті при цьому прийоми свідчать про використання певного заохочення з метою корегування поведінки особи шляхом створення умов для морально-етичних переживань. Однак, ураховуючи домінування примусовості над заохоченням, законодавець справедливо відніс зазначений кримінально-правовий захід до примусових¹⁷.

Заохочувальні кримінально-правові заходи являють собою систему прийомів і способів впливу на поведінку особи, яка вчинила злочин (кримінальний проступок), з метою спонукання її до соціально позитивної поведінки шляхом пом'якшення або відмови від застосування примусового кримінально-правового впливу, за виключенням заходів, компенсаційного характеру. Серед значної кількості заохочувальних кримінально-правових норм особливу групу складають ті, якими регулюється застосування певних прийомів і способів правового впливу, а саме звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання та його відбування.

У свою чергу, примусові кримінально-правові заходи можна поділити на дві самостійні групи: каральні, тобто такі, застосування яких має на меті

---

¹⁷ Козаченко О. «Багатоколіїність» здійснення кримінально-правового впливу – вимога сьогодення / О. Козаченко // Юрид. вісн. – 2013. – № 1. – С. 85.

здійснити каральний вплив на правопорушника; і такі, що позбавлені мети карати, – інші кримінально-правові заходи примусового характеру. До каральних кримінально-правових заходів слід віднести: *засудження*, що являє собою самостійний примусовий захід кримінальної відповідальності, який полягає в закріпленій обвинувальним вироком суду засуджувальній оцінці, як діяння, так і особи, що його вчинила, із подальшим звільненням від призначення покарання; *покарання*, під яким розуміють особливий вид державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України); *судимість* як певний правовий стан особи, що виникає внаслідок її засудження за вчинений злочин.

До інших кримінально-правових заходів слід віднести: *примусові заходи медичного характеру*, що являють собою примусовий вплив на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або обмеженої осудності, що здійснюється у формі надання психіатричної допомоги; *примусове лікування* є особливим видом кримінально-правового заходу примусового характеру, що застосовується судом до особи, яка має небезпечну для інших осіб хворобу, шляхом надання медичної допомоги, необхідної і достатньої в конкретних умовах; *спеціальні кримінально-правові заходи*, до яких слід віднести *спеціальну конфіскацію* та *позбавлення спеціального права*, які застосовуються судом із метою попередження можливості вчинення діяння у майбутньому.

Окрему групу примусових кримінально-правових заходів утворюють: *примусові заходи виховного характеру*, що являють собою застосовувані судом до особи, яка не досягла повноліття, прийомів та способів правового впливу з метою здійснення її перевиховання й попередження можливості вчинення злочинного діяння у майбутньому; *заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб*, які застосовуються у випадку встановлення

факту вчинення злочинного діяння уповноваженим юридичної особи від імені та в інтересах останньої або невиконання обов'язків щодо запобігання корупції, якщо це призвело до вчинення передбаченого законом злочину.

У самостійній групі кримінально-правових заходів перебувають так звані *нетрадиційні заходи*, особливість яких полягає в тому, що вони передбачені актами іншої (не кримінально-правової) галузевої належності: *компенсаційні кримінально-правові заходи*, під якими слід розуміти примусові заходи індивідуального характеру, які застосовуються в судовому порядку з метою усунення заподіяної шкоди, відшкодування завданих збитків або відновлення порушених прав, тобто подолання тих суспільно небезпечних наслідків, які утворилися в результаті вчинення злочинного або об'єктивно неправомірного діяння; *превентивні кримінально-правові заходи* являють собою різновид соціально-профілактичної примусової діяльності, що має індивідуальний характер і здійснюється стосовно осіб, які відбули покарання до зняття або погашення судимості, з метою попередження вчинення вказаними особами злочинів; *заходи забезпечення* виконання нормативно визначених обов'язків, які покладаються на особу у зв'язку з учиненням нею кримінального правопорушення.

Таким чином, кримінально-правові заходи орієнтовані на утворення «багатоколіійної» та багатовекторної системи заходів кримінально-правового впливу, через застосування якої здійснюється кара, створюються умови для належної безпеки та справедливої кримінально-правової реституції та компенсації, забезпечується реалізація положень кримінального законодавства щодо належного застосування кримінально-правового впливу та необхідного використання заохочення. При цьому загальним завданням такої системи є здійснення необхідного і достатнього впливу на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом як злочин, з урахуванням балансу інтересів людини, суспільства і держави.

Список використаних джерел

1. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л. В. Багрий-Шахматов. – Одесса : Дизайн и полиграфия, 2000. – 566 с.
2. Борисов В. И. Иные уголовно-правовые последствия совершения общественно опасного деяния / В. И. Борисов, В. С. Батыргареева // Вісн. Південного регіонального центру Нац. акад. прав. наук України. – 2014. – № 1. – С. 135–150.
3. Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / Є. М. Вечерова // Наук. вісн. Міжнар. гуманітарного ун-ту. – 2011. – № 2. – С. 124–126.
4. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / В. К. Грищук. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – 568 с.
5. Гуторова Н. О. Заходи кримінально-правового характеру / Н. О. Гуторова // Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 7 лютого 2014 року / відп. ред. С. В. Ківалов. – Одеса : Гельветика. – 2014. – С. 18–20.
6. Козаченко О. «Багатоколіїність» здійснення кримінально-правового впливу – вимога сьогодення / О. Козаченко // Юрид. вісн. – 2013. – № 1. – С. 81–87.
7. Козаченко О. В. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу / О. В. Козаченко // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. – Миколаїв : Іліон, 2016. – С. 31–51.
8. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурологічний вимір : монографія / О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2011. – 504 с.
9. Козаченко О. В. Культурологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання / О. В. Козаченко, О. М. Мусиченко // Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада : кол. монографія / за заг. ред. О. А. Івакіна, І. В. Шамши, Д. В. Яковлева. – Одеса : Гельветика, 2015. – С. 120–135.
10. Лозінська І. А. До питання про поняття та зміст заходів кримінально-правового характеру / І. А. Лозінська // Вісн. Кримінолог. асоц. України. – 2014. – № 8. – С. 185–192.
11. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. – 488 с.
12. Пономаренко Ю. А. Заходи безпеки за кримінальним правом України / Ю. А. Пономаренко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 9. – С. 64–72.
13. Русско-украинский словарь в 3 томах / под. ред. С. И. Головащука. – Т. 1: А–М. – К. : Издательство «Наукова думка», 1969. – 700 с.

14. Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. – Том 4: І–М. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.

15. Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. – Том 3: З. – К. : Наукова думка, 1972. – 744 с.

16. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? / М. І. Хавронюк // Юрид. вісн. України. – 2013. – 25–31 травня. – № 21 (934). – С. 6–7.

17. Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність / А. М. Ященко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 775–783.

Козаченко А. В. Архитектоника уголовно-правового воздействия: понятие, свойства и система уголовно-правовых мер

В статье на основании предложенной авторской дефиниции уголовно-правовой меры определяются ее содержательные признаки, совокупность которых дает возможность разграничить меры уголовно-правового воздействия и меры, предусмотренные иными отраслями права. Выделяются объективные и субъективные свойства уголовно-правовых мер, установление которых позволяет обеспечить целесообразность, обоснованность и эффективность уголовно-правового воздействия в условиях модернизации уголовного закона как социокультурного конструкта, рассчитанного на регулирование групповой и индивидуальной уголовной активности.

Ключевые слова: уголовно-правовое воздействие, уголовно-правовая мера, объективные свойства уголовно-правовой меры, социальная справедливость, субъективные свойства уголовно-правовой меры.

Kozachenko O. V. Architectonic of the criminal and legal influence: the notion, peculiarities and the system of criminal and legal measures

On the base of the proposed definition of the criminal-legal measure, determined his informative features, the totality of which gives an opportunity for delimitation measures of criminal-legal influence and measures, which provided by other branches of law. There are objective and subjective properties of criminal-legal measures, installation of which gives a possibility to provide expediency, validity and effectiveness of criminal-legal influence with terms of modernization of the criminal law as sociocultural construct, calculated for regulation of group and individual criminal activity.

Key words: criminal and legal influence, criminal and legal measure, objective peculiarities of criminal and legal measure, social justice, subjective peculiarities of criminal and legal measure.

УДК 343.211

О. О. Пашенко,

канд. юрид. наук, доц., провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню таких понять, як «криміналізація» і «соціальна обумовленість». Обґрунтовується, що вони не є синонімами. Доведено, що питання про те, який із відповідних термінів є більш вдалим, є не зовсім коректним, адже воно пов'язане з оцінкою двох різних юридичних феноменів.

Ключові слова: криміналізація, соціальна обумовленість, закон про кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми.

За слушним висловом О. І. Коробєєва, кримінальне законодавство можна визнати науково обґрунтованим, якщо воно, по-перше, повністю охоплює коло діянь, кримінально-правова боротьба з якими є доцільною, і, по-друге, своєчасно виключає кримінальну відповідальність за діяння, підстави для криміналізації яких вже відпали¹. Питання криміналізації та декриміналізації являє собою специфічну ланку в системі функцій кримінально-правової політики. Воно становить складний механізм, що включає низку послідовних прийнять рішень і наступних за ними дій, які наприкінці призводять до виникнення підстав для застосування до осіб, винних у вчиненні певних діянь, кримінальної відповідальності або скасування останньої². Напрацювання рекомендацій законодавцю, який здійснює криміналізацію (декриміналізацію), є одним із найбільш загальних

---

¹ Коробєєв А. И. Криминализация и пенализация деяний как основное содержание советской уголовно-правовой политики / А. И. Коробєєв // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвуз. сб. научн. тр. ; отв. ред. М. И. Ковалев. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. – С. 12.

² Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія / Н. А. Савінова. – К. : Вид-во ДКС, 2011. – С. 141.

завдань кримінально-правової науки³. За слушним висловом Д. О. Балобанової, «теорія криміналізації являє собою одну з основних теорій кримінального права поряд з теоріями кваліфікації злочинів, пеналізації та призначення покарання»⁴.

Термін «криміналізація» увійшов до наукового обігу приблизно з кінця 70-х років ХХ сторіччя, коли наука кримінального права звернулася до вирішення проблем кримінальної політики і почала аналізувати не лише правозастосовну, а й законотворчу діяльність⁵. З цього часу в науці з'явилося багато публікацій, присвячених досліджуваному питанню. Низка проблем у науковій літературі вирішується різними правниками неоднаково. До них, зокрема, належать: визначення поняття «криміналізація», його розгляд у динаміці й у статистиці (як процес і результат цього процесу), виділення вузького і широкого значень терміна. Тому є сенс проаналізувати позиції вчених за схемою відповідно до названих питань.

Визначення поняття «криміналізація». Переважна більшість дослідників визначає криміналізацію як законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності⁶.

---

³ Лукашов А. І. Завдання кримінально-правової науки в сфері протидії злочинам проти порядку здійснення економічної діяльності і цивільного обігу / А. І. Лукашов // Наук. зап. Харк. економіко-прав. ун-ту. Право, економіка, гуманітаристика. – 2004. – № 1. – С. 89.

⁴ Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Д. О. Балобанова; Одес. нац. юрид. акад. – О.: [б. в.], 2007. – С. 2.

⁵ Келина С. Г. Об основаниях и последствиях декриминализации деяний / С. Г. Келина // Сов. государство и право. – 1988. – № 11. – С. 12.

⁶ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв; наук. ред. В. А. Клименко, М. І. Мельник. – К.: Прав. джерела, 2002. – С. 53; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Х.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 25; Лопашенко Н. А. Уголовная политика: понятие, содержание. Методы и формы реализации / Н. А. Лопашенко // Уголовное право в XXI веке: материалы Междунар. научн. конф. на юрид. фак-те МГУ им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 179; Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во БЕК, 1999. – С. 134; Симиненко А. Н. Истязание: уголовно-правовые и криминологические аспекты: монография / А. Н. Симиненко, Ю. С. Пестерева. – М.: Юрлитинформ, 2011. – С. 6; Тарарухін С. А. Криміналізація / С. А. Тарарухін // Юридична енциклопедія [Текст]: в 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана; [ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К – М. – С. 392; Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці [Електронний ресурс] / П. Л. Фріс // Вісн. Асоц. кримінал. права України. – 2014. – № 1(2). – С. 20. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_2.pdf (дата звернення: 13 лютого 2017 р.). – Заголовок з екрану; Гулкевич В. Д.

Проте аналіз наукової літератури дозволяє виявити й інші точки зору. Так, А. Д. Антонов, з одного боку, погоджуючись із М. І. Загородніковим, зазначає, що криміналізація, виступаючи як головна складова кримінально-правової політики, являє собою проголошення суспільно небезпечних діянь злочинами. У цього визначення, – пише правознавець, – існує декілька модифікацій, що мало чим відрізняються між собою⁷. Водночас згодом, у тій самій публікації, дослідник зазначає, що в сучасній теорії криміналізації існує два основні підходи до визначення сутності криміналізації. Згідно з першим – це не лише власне закріплення в законі ознак нових складів злочинів, але й підвищення верхніх меж санкцій в межах існуючих складів, деякі обмеження у застосуванні інститутів звільнення від покарання, конструювання норм, що викликають небажані правові наслідки (Р. Р. Галіакбаров). Другий підхід, – відзначає правник, – полягає в тому, що криміналізація полягає лише у віднесенні законодавцем діяння до числа злочинів (О. І. Коробєєв). На думку А. Д. Антонова, науковці, які відстоюють першу точку зору, безпідставно розширюють поняття криміналізації, включаючи в неї елементи пеналізації діянь⁸. Тобто А. Д. Антонов на с. 80 і с. 91 своєї праці навів два взаємовиключні судження стосовно того, чи є поняття криміналізації загально визнаним, чи все ж-таки існують два принципово різні підходи до нього. Крім того, вважаємо за можливе зауважити про наявність принаймні третього підходу, прихильником якого є В. К. Гришук, згідно з яким під криміналізацією розуміють «стадію, етап, метод реалізації соціально обумовленої кримінальної політики держави, складний, багатогранний науковий процес оцінки суспільно значущих діянь, як корисних для суспільства (курсив мій – О. П.) або суспільно небезпечних,

---

Криміналізація vs декриміналізація: на прикладі злочинів проти культурної спадщини / В. Д. Гулкевич // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства : матеріали Міжнар. наук.-практ. сімп. (м. Івано-Франківськ, 18-19 листоп. 2016 р.). – РВВ Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького, 2016. – С. 57.

⁷ Антонов А. Д. Теоретические основы криминализации / А. Д. Антонов // «Черные дыры» в рос. законодательстве. – 2002. – № 2. – С. 80.

⁸ Там само. – С. 91.

що завершується прийняттям законодавцем норм кримінального закону, які забороняють, під загрозою кримінального покарання, *або дозволяють, заохочують* (курсив мій – О. П.) конкретні типи таких діянь»⁹. Тому, на думку цього вченого, категорія «криміналізація» ширша за своїм змістом за категорію «кримінально-правова заборона». Це правознавець пояснює тим, що кримінально-правовою формою опосередковуються як суспільно небезпечні, так і суспільно корисні діяння людини, і тому є підстави досліджувати також і підстави кримінально-правового дозволу і заохочення. Процес цього опосередкування є процесом криміналізації¹⁰. З нашої точки зору, тут відбувається підміна понять. Те, що В. К. Грищук називає криміналізацією, насправді є *кримінально-правовим регулюванням*, яке дійсно відбувається *не лише шляхом заборони*, але й дозволу й заохочення. Криміналізація ж, на наше переконання, полягає все-таки лише у визнанні певних діянь людини злочинними, як на цьому наголошує переважна більшість інших дослідників¹¹.

Вважаємо за необхідне прокоментувати ще одну тезу, висловлену А. М. Орлеаном, який вважає, що «криміналізація суспільно-небезпечних діянь, котрі мають місце в суспільстві, без сумніву, відіграє провідну роль серед засобів впливу на злочинність»¹². У зв'язку з цим зауважуємо, що встановлення кримінальної відповідальності має бути «крайнім заходом», «останнім аргументом» держави, коли всі інші не спрацьовують. Провідну роль у боротьбі зі злочинністю належить відігравати іншим заходам: економічним, політичним, соціальним, навіть правовим, але зосередженим у нормах інших галузей права (не кримінального), і лише у разі неефективності

---

⁹ Грищук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України: монографія / В. К. Грищук – Л.: Львів. ун-т, 1993. – С. 62.

¹⁰ Там само. – С. 61.

¹¹ Пашенко О. О. Щодо підходів до визначення поняття «криміналізація» / О. О. Пашенко // Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3-4 квіт. 2015 р.). – Х.: Східноукр. наук. юрид. організація, 2015. – С. 127, 128.

¹² Орлеан А. М. Соціальна та криминологічна зумовленість криміналізації торгівлі людьми / А. М. Орлеан // Наук. зап. Харк. економіко-прав. ун-ту. Право, економіка, гуманітаристика. – 2005. – № 1. – С. 99.

останніх можна вдаватися до криміналізації. Інша річ, що криміналізація діянь є основним методом здійснення кримінально-правової політики держави, але вона аж ніяк не є «провідним засобом впливу на злочинність»¹³.

У кримінально-правовій доктрині термін «криміналізація» розглядається в динаміці та у статичності. В першому випадку мається на увазі процес, у другому – результат. У цьому аспекті вважаємо за необхідне підтримати О. І. Коробєєва, який указує, що такий підхід дозволяє краще зрозуміти соціальну значущість цієї категорії¹⁴. Як процес вона складається з низки стадій, у цілому відповідних тим, які проходить норма у процесі законотворчості¹⁵. В. В. Кузнецов зазначає, що це процес утворення кримінально-правових норм¹⁶; В. О. Туляков вважає, що це процес формування кримінально-правової заборони¹⁷. Ширше визначення розглядуваного процесу пропонує А. В. Грошев, який включає в нього не лише встановлення, а й скасування кримінально-правових заборон¹⁸. В іншій науковій публікації В. О. Туляков (у співавторстві з Є. Ю. Полянським) звертає увагу на те, що «криміналізація включає в себе не лише саму кримінально-правову норму, але й процес її формування і розвитку (*курсив мій* – О. П.). Зазначений процес являє собою поступове, безперервне визначення й зміну обсягу і сфери кримінально-правового регулювання у часі і в просторі»¹⁹. В. О. Гацелюк, аналізуючи процес криміналізації, стверджує, що він передбачає аналіз суспільних відносин на предмет виявлення таких форм поведінки, які загрожують базовим суспільним

---

¹³ Пашенко О. О. Щодо підходів до визначення поняття «криміналізація». – С. 128.

¹⁴ Российское уголовное право. Общая часть : учебник / Ю. В. Баулин, Ю. В. Голик, С. В. Землюков, Н. Г. Иванов, Л. В. Иногамова-Хегай и др. ; под ред. В. С. Комиссарова. – СПб. : Питер, 2005. – С. 45.

¹⁵ Там само. Див. також: Балобанова Д. О. Теорія криміналізації. – С. 8, 9.

¹⁶ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – К. : Інтерсервіс, 2012. – С. 707.

¹⁷ Туляков В. А. Генезис уголовного права Украины / В. А. Туляков // Наук. пр. Одес. нац. юрид. акад. – 2006. – Т. 5. – С. 216.

¹⁸ Грошев А. В. Функции правосознания в механизме уголовно-правового регулирования : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Грошев ; Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург : [б. и.], 1997. – С. 22.

¹⁹ Туляков В. А. Изменчивость криминализации и противодействие преступности / В. А. Туляков, Е. Ю. Полянский // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – О. : Фенікс, 2004. – Вип. 20. – С. 307.

цінностям, а також надання цим формам статусу злочинів, що передбачає як формування їх ознак у тексті кримінального закону, так і визначення заходів кримінально-правового впливу на відповідних осіб²⁰. Цю думку поділяє О. Я. Гребенюк²¹. З точки зору Н. В. Нетеси, розглядуваний процес полягає у з'ясуванні цілей, підстав установа кримінальної відповідальності за протиправне діяння, прийняття відповідних законів про кримінальну відповідальність²².

Як бачимо, наведені визначення процесу криміналізації майже не містять сутнісних відмінностей, лише А. В. Грошев включає в нього скасування кримінально-правової заборони, а В. О. Туляков (у співавторстві з Є. Ю. Полянським) – розвиток кримінально-правової норми. Таке становище можна пояснити різними підходами до визначення поняття криміналізації, встановлення його обсягу. Як нами вже відзначалося вище (під час аналізу визначення поняття «криміналізація», запропонованого В. К. Грищуком), тут відбувається підміна понять. Судження згаданих учених характеризують не процес криміналізації, а процес здійснення кримінально-правового регулювання. Останнє є ширшим за обсягом поняттям, ніж поняття «криміналізація». При такому погляді на проблему все стає зрозумілим – скасування (розвиток) кримінально-правової заборони (норми) цілком охоплюється поняттям «кримінально-правове регулювання» і не потребує включення до процесу криміналізації.

Слід зауважити, що у статичній термін «криміналізація» розуміють в доктрині одностайно – як результат відповідного процесу, що набуває свого відображення у системі кримінально-правових норм, які встановлюють коло

---

²⁰ Гацелюк В. О. До питання про об'єкт дослідження проблем криміналізації / В. О. Гацелюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і удосконалення : тези доп. та повідом. учас. Міжнарод. сімп. (м. Львів, 21-22 верес. 2012 р.) ; упоряд. Т. І. Созанський, І. Б. Газдайка-Василишин. – Л. : Львів. держ. ін-т внутр. справ, 2012. – С. 55, 56.

²¹ Гребенюк О. Я. Злочини, пов'язані з лікарськими засобами: проблеми криміналізації / О. Я. Гребенюк // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2012. – № 4. – С. 117, 118.

²² Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : монографія / Н. В. Нетеса. – Х. : Право, 2013. – С. 23.

злочинної, кримінально караної поведінки. Слушним і безспірним вважаємо також висновок, що остання стадія процесу криміналізації є водночас його результатом.

Також відсутні в теорії кримінального права дискусії стосовно розуміння терміна «криміналізація» у вузькому значенні. Під ним беззаперечно мається на увазі визнання (порядок визнання) діяння злочинним. Водночас питання щодо широкого значення розглядуваного терміна вирішується в науці неоднаково. Різні дослідники, як правило, не роблячи відповідний перелік вичерпним, включають до нього такі процеси: 1) збільшення верхніх меж санкцій у статтях, які передбачають ознаки складу злочину; 2) законодавчі обмеження щодо застосування інститутів звільнення від покарання; 3) збільшення кількості кримінально караних діянь у суспільстві²³.

Стосовно першого з наведених процесів вважаємо, що він має досліджуватися не теорією криміналізації суспільно небезпечних діянь, а теорією пеналізації злочинів. Віднесення ж його до аналізованого переліку зумовлюється, на наш погляд, тим, що апологети цієї точки зору мають власний погляд щодо самого *поняття* криміналізації, про що вже зазначалося вище. До речі, тією самою причиною ми раніше пояснювали різні підходи до розуміння поняття «криміналізація» в динаміці. Як бачимо, від визначення поняття залежать і всі його інші характеристики. Такий

---

²³ Галиакбаров Р. Р. Проблемы криминализации многосубъектных общественно опасных деяний / Р. Р. Галиакбаров // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний : сб. науч. тр. ; редкол.: А. И. Марцев, П. В. Замосковцев, П. П. Ищенко и др. – Омск : Изд-во Омск. высш. шк. милиции МВД СССР, 1980. – С. 40, 41; Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1987. – С. 58, 59; Плохова В. И. Ненасильственные преступления против собственности: криминологическая и правовая обоснованность : монография / В. И. Плохова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 15; Добrorез І. Криминологічні та правові підстави криміналізації незаконного обігу наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту / І. Добrorез // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – Вип. 4(39). – С. 163; Протидія організованій злочинності у сфері торгівлі людьми : монографія / В. С. Батиргареева, В. І. Борисов, Д. О. Гармаш та ін. ; за заг ред. В. І. Борисова, Н. О. Гуторової. – Х. : Одісей, 2005. – С. 134; Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстави криміналізації та склад злочину : монографія / Д. О. Гармаш. – Х. : ФІНН, 2011. – С. 12; Кочерова І. О. Кримінальна відповідальність за зловживання впливом: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. О. Кочерова; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К. : [б. в.], 2012. – С. 45.

висновок, на наше переконання, поширюється не лише на поняття «криміналізація», а й на всі інші поняття.

З приводу збільшення кількості кримінально караних діянь у суспільстві зауважуємо, що зазначене явище може охоплюватися поняттям «криміналізація» лише з позиції характеристики відповідних суспільних процесів у соціології, кримінології, філософії, психології, а не в доктрині кримінального права. Наше судження підтверджується наявністю в переліку робіт, де зазначений процес включається у значення аналізованого терміна, досліджень А. В. Ківи²⁴, М. В. Романенко²⁵, А. В. Клочкова²⁶. Не применшуючи значення наукового доробку цих учених, його важко віднести до доктрини *саме* кримінального права.

За спостереженням О. І. Коробєєва, останнім часом терміном «криміналізація» стали позначати також процес експансії (проникнення) злочинності в різні суспільні сфери. Вважаємо за необхідне підтримати його думку стосовно того, що хоча такий дуалізм у розумінні цього терміна і вносить у науковий обіг деякі елементи дисгармонії, масштаби його вживання у наведеному значенні є настільки великими, що відмовитися від подвійного стандарту при розумінні терміна вже навряд чи є можливим²⁷. У зазначеному аспекті термін передусім сприймається і суспільною свідомістю. Слушним є також висновок М. Ю. Валуйської, що «огляд сучасних публікацій ЗМІ свідчить про досить широке застосування терміна «криміналізація» у поєднанні з вказівкою на соціальні, економічні, політичні та інші складові, що є важливими для життєдіяльності суспільства. Частота використання у засобах масової інформації, виступах посадових осіб, у побутовій мові таких словосполучень, як «криміналізація економіки»,

---

²⁴ Кива А. В. Криминальная революция: вымысел или реальность? / А. В. Кива // Общественные науки и современность. – 1999. – № 3. – С. 25–37.

²⁵ Романенко М. В. Криминализация общественных отношений социума России / М. В. Романенко // Философия и общество. – 2001. – № 3. – С. 141–158.

²⁶ Клочков А. В. Информационные предпосылки криминализации общественного сознания / А. В. Клочков // Вестн. МГУ. Сер. 11: Право. – 1999. – № 2. – С. 17–42.

²⁷ Российское уголовное право. Общая часть : учебник. – С. 45.

«криміналізація суспільства», «криміналізація особистості», надали їм статусу усталених зворотів»²⁸. Далі дослідниця згадує також про «криміналізацію особистості злочинця», «криміналізацію особи та соціальних груп»²⁹.

Як бачимо, широким значенням досліджуваного поняття охоплюються як інші (окрім тих, що складають зміст вузького значення цього терміна) кримінально-правові явища, так і ті, що перебувають за межами предмета дослідження кримінально-правової науки, і навіть юридичної науки взагалі.

У зв'язку з викладеним вважаємо, що перед проведенням будь-якого наукового дослідження, пов'язаного з питанням криміналізації, слід чітко визначитися з його предметом: йтиметься про кримінально-правовий аспект проблеми або про якийсь інший. Тому під час здійснення кримінально-правового дослідження є сенс обмежити розуміння широкого значення терміна «криміналізація» суто кримінально-правовими проблемами, акцентуючи увагу на законодавчих обмеженнях щодо застосування інститутів звільнення від покарання, зниження віку кримінальної відповідальності шляхом внесення змін у частини 1 або 2 ст. 22 КК України, збільшення кола осіб, які можуть визнаватися суб'єктами певних злочинів, відновлення кримінальної караності готування до злочину невеликої тяжкості тощо.

Зазначене не відкидає можливості (і навіть необхідності) вживання іншими науками широкого аспекту терміна «криміналізація» не в такому значенні, як це має місце в науці кримінального права. Вочевидь, криміналізація особи і певних соціальних груп входить до предмета дослідження кримінології, а таке явище, як збільшення кількості кримінально

---

²⁸ Валуйська М. Ю. Криміналізація у понятійному апараті кримінологічної науки / М. Ю. Валуйська // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: Борисов В. І. (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – Вип. 31. – С. 59.

²⁹ Там само. – С. 61.

караних діянь у суспільстві, окрім кримінології, потребує уваги представників соціології.

Тепер перейдемо до дослідження поняття «соціальна обумовленість». Як зазначає В. М. Кудрявцев, розробка цієї проблеми є одним із завдань соціологічних досліджень у праві. Тут сходяться право і соціологія, оскільки мовиться про те, як виникають конкретні правові інститути і норми на підставі та з урахуванням соціальних явищ³⁰. Проблема соціальної обумовленості правових норм, – продовжує вчений, – полягає в тому, якою мірою вони відображають вимоги життя, чи відповідають правильному стану речей, чи сприяють подальшому розвитку фактичних суспільних відносин, чи закріплюють саме ті відносини, що мають бути закріплені³¹. На думку А. В. Кузнецова, соціальна обумовленість правових норм означає врахування в їх змісті соціально-економічних і політичних умов суспільного життя³². І. І. Карпець указує, що соціальна обумовленість законодавства полягає у відображенні в ньому динамізму суспільного ладу та його гуманістичної сутності³³. На адекватності відображення у правових настановах існуючих життєвих реалій та тенденцій розвитку суспільних відносин наголошують під час визначення соціальної обумовленості також О. О. Архипов і Р. Д. Шарапов³⁴. Як відповідність правової норми потребам суспільства визначають соціальну обумовленість А. В. Мусієнко³⁵ та С. В. Гринчак³⁶.

---

³⁰ Кудрявцев В. Н. Право и социальная действительность / В. Н. Кудрявцев // Проблемы социологии права : сб. ст. ; редкол.: В. Н. Кудрявцев, А. Б. Чапас, А. И. Долгова и др. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1. – С. 9.

³¹ Там само.

³² Кузнецов А. В. Научная основа и информационная база советской уголовной политики / А. В. Кузнецов // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвуз. сб. научн. тр. ; отв. ред. М. И. Ковалев. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. – С. 8.

³³ Карпец И. Каким быть уголовному законодательству? / И. Карпец // Соц. законность. – 1987. – № 6. – С. 16.

³⁴ Архипов А. А. Уголовная ответственность за преступления, связанные с фальсификацией номерных регистрационно-учетных параметров транспортных средств : монография / А. А. Архипов, Р. Д. Шарапов. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 14.

³⁵ Мусієнко А. Боротьба зі злочинами у сфері трансплантації органів або тканин людини. Кримінологічні проблеми / А. Мусієнко // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 8. – С. 91.

³⁶ Гринчак С. В. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію органів або тканин людини : монографія / С. В. Гринчак. – Х.: Право, 2011. – С. 9, 10.

В. Д. Воднік зазначає, що під соціальною обумовленістю права розуміють відповідність, адекватність права суспільним відносинам, що регулюються, його здатність відображати об'єктивні потреби суспільного життя. Предмет досліджень, що спрямовані на вивчення соціальної обумовленості права, як указує науковець, становлять соціальні чинники неправового характеру, які певною мірою впливають на формування і розвиток права³⁷. У механізмі соціальної обумовленості права дослідниця виділяє три стадії: виникнення потреби в юридичному регулюванні відповідних відносин (1); відбиття у правовій, моральній, політичній свідомості потреб та інтересів, формування громадської думки (2); діяльність держави в особі її компетентних органів з прийняття правових норм – правотворчість (3)³⁸. З викладеного випливає, що правотворчості має передувати спочатку виникнення потреби в регулюванні, а потім – закріплення цієї потреби в правовій, моральній, політичній свідомості, на підставі чого формується громадська думка. Оцінюючи наведений матеріал з позиції власного дослідження, зауважуємо, що він стосується соціальної обумовленості *виникнення нових норм*, а от соціальну обумовленість *чинних норм* за його допомогою проаналізувати не вдасться. Поширюючи ці положення саме на кримінально-правові норми, можемо зробити висновок, що наведені положення можна використати для з'ясування *соціальної обумовленості криміналізації* певних діянь або виникнення потреби у нових регулятивних, заохочувальних кримінально-правових нормах чи нормах-дефініціях.

З точки зору В. В. Лапаєвої, соціальна обумовленість правових норм – це їх відповідність, адекватність тим суспільним відносинам, які вони регулюють³⁹. У сучасних умовах прискорення соціально-економічного розвитку, – відзначає дослідниця, – все більшого значення набуває розуміння

---

³⁷ Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2010. – С. 208.

³⁸ Там само. – С. 208, 209.

³⁹ Лапаева В. В. Конкретно-социологические исследования в праве : монография / В. В. Лапаева. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 24.

соціальної обумовленості законодавства як його відповідності прогресивним тенденціям і глобальним цілям розвитку суспільних відносин⁴⁰. Підбиваючи підсумки розгляду теоретичних аспектів проблематики соціальної обумовленості законодавства, правник підкреслює, що в межах цієї теми сфокусовано широкий спектр проблем не лише правового, але й економічного, політичного, ідеологічного, морального, соціокультурного та іншого порядку⁴¹. Викладене орієнтує на те, що цю проблему можуть розробляти не лише юристи, а й економісти, соціологи, політологи, культурологи тощо. При цьому кожен із них має здійснювати її вивчення, виходячи з предмета свого дослідження.

Провівши аналіз соціальної обумовленості права та його норм узагалі, перейдемо до розгляду соціальної обумовленості кримінально-правових норм. Г. А. Злобін, вирішуючи це питання, вказував, що соціальна обумовленість кримінально-правової норми визначається як її відповідність об'єктивним тенденціям розвитку певної суспільно-економічної формації, вимогам справедливості, а також основоположним принципам системи права як формально, так і за суттю⁴². З цим визначенням погоджуються В. П. Брич та В. О. Навроцький⁴³. В. С. Дьячков зазначає, що вона характеризується ступенем адекватності відображення в кримінальному законі потреб суспільства в кримінально-правовій охороні найбільш важливих відносин із урахуванням усіх тенденцій історичного розвитку⁴⁴. Схожу дефініцію пропонує Г. В. Єпур, зауважуючи, що ефективною може бути тільки соціально обумовлена правова норма, тобто така, що відбиває об'єктивні потреби кримінально-правової охорони найбільш важливих суспільних

---

⁴⁰ Лапаева В. В. Конкретно-социологические исследования в праве. – С. 39.

⁴¹ Там само. – С. 41.

⁴² Основания уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация : монография / П. С. Дагель, Г. А. Злобин, С. Г. Келина и др. ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – С. 211.

⁴³ Брич Л. П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : монографія / Л. П. Брич, В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2000. – С. 13.

⁴⁴ Дьячков В. С. Механизм эффективного действия норм советского уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. С. Дьячков ; ЛГУ. – Л. : [б. и.], 1982. – С. 11.

відносин⁴⁵. А. М. Ігнатов пише, що одним із проявів принципу законності є те, що кримінальні закони мають відповідати реальним соціально-політичним і економічним умовам життя суспільства, тобто бути соціально обумовленими⁴⁶. С. Ф. Денисов і П. П. Сердюк визначають соціальну обумовленість кримінально-правової норми як залежність її змісту від існуючих соціальних умов⁴⁷. Ведучи мову про соціальну обумовленість кримінального права, дослідники вказують, що вона набуває вираження в основних принципах, у визначенні поняття злочинного, змісті конкретних заборон, характері покарання, прийнятих кримінальним законодавством⁴⁸.

Порівнюючи вказані визначення з дефініціями правників, які були наведені в попередніх абзацах щодо соціальної обумовленості права та його норм узагалі, можна дійти висновку, що вони співвідносяться як частка і ціле. Неважко помітити, що визначення А. М. Ігнатова у загальних рисах кореспондує дефініції А. В. Кузнецова, визначення В. С. Дьячкова та Г. В. Єпура – дефініціям В. В. Лапаєвої, І. І. Карпеця, О. О. Архіпова і Р. Д. Шарапова, визначення С. Ф. Денисова і П. П. Сердюка – дефініції В. М. Кудрявцева, а у визначенні Г. А. Злобіна акумулюються найбільш суттєві ознаки, що наводилися іншими правниками під час визначення аналізованого поняття стосовно права та його норм узагалі. Наведений стан речей виглядає цілком природним, адже соціальна обумовленість права є родовим поняттям щодо поняття «соціальна обумовленість кримінального права», а соціальна обумовленість правових норм перебуває в такому ж співвідношенні з поняттям «соціальна обумовленість кримінально-правових норм».

---

⁴⁵ Єпур Г. В. Соціальна обумовленість кримінально-правової відповідальності / Г. В. Єпур // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2002. – Спец. вип. : у 2-х ч. – Ч. 1. – С. 18.

⁴⁶ Уголовное право. Общая часть. Особенная часть : курс лекций / под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. – Лекция 1: Введение в изучение уголовного права. Уголовный закон / А. Н. Игнатов. – М. : НОРМА, 1996. – С. 9.

⁴⁷ Денисов С. Ф. Соціальна зумовленість кримінально-правової заборони торгівлі людьми / С. Ф. Денисов, П. П. Сердюк // Вісн. Запоріз. юрид. ін-ту. – 2000. – № 3. – С. 191.

⁴⁸ Там само. – С. 192.

С. Д. Шапченко визначає, що «соціальна зумовленість кримінального закону» є складовою частиною соціального аспекту механізму кримінально-правового регулювання (поряд із соціальним механізмом дії кримінально-правових заборон, соціологією застосування норм кримінального права, соціальною ефективністю кримінально-правових норм)⁴⁹. На жаль, як саме визначається соціальна обумовленість кримінального закону, правник не вказує. Водночас одним із інших аспектів механізму кримінально-правового регулювання визнається спеціально-юридичний. У цьому аспекті він розглядається як нормативно визначена взаємодія окремих елементів правової системи, яка забезпечує (має забезпечувати) виконання завдань, що стоять перед кримінальним правом як окремою галуззю права⁵⁰. Наведене, з нашого погляду, охоплюється (є складовою частиною) такої обставини соціальної обумовленості, як «системно-правова несуперечливість», а тому має входити до першого з виділених науковцем аспектів механізму кримінально-правового регулювання.

З точки зору Ю. Є. Пудовочкина, коли мова йде про соціальну обумовленість заборони (норми), є сенс перенести міркування у сферу його встановлення – криміналізації та пеналізації для того, щоб виявити умови і критерії, виходячи з яких та чи інша норма буде оцінюватися як соціально обумовлена⁵¹. Як зазначає В. В. Орехов, соціальна обумовленість і ефективність кримінального законодавства, його норм й інститутів являє собою широку проблему, яка може бути досліджена з різних боків, у різних аспектах і напрямках. Але основним її напрямом, аспектом є *розкриття та вивчення факторів*, що впливають на створення норм та інститутів

---

⁴⁹ Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура / С. Д. Шапченко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Юрид. науки. – 2000. – Вип. 40. – С. 63.

⁵⁰ Там само. – С. 63–67.

⁵¹ Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права: лекции / Ю. Е. Пудовочкин. – М. : Юр-литинформ, 2012. – С. 138.

кримінального законодавства та на їх ефективність⁵². Із цим погоджується В. І. Борисов, зазначаючи, що перспективу для теорії кримінального права мають ті концепції, що пов'язують вирішення цього питання з визначенням чинників соціальної обумовленості, їх системно-соціологічним аналізом⁵³. Таку позицію поділяють, зокрема, Л. В. Дорош та В. В. Федосєєв⁵⁴. Продовжуючи власну думку, В. І. Борисов указує, що соціальна обумовленість норм закону про кримінальну відповідальність визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення і розкриття яких дає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити наукову обґрунтованість змісту закону⁵⁵.

Думку про те, що проблема соціальної обумовленості кримінально-правих норм (законів про кримінальну відповідальність) полягає в розкритті певних чинників (обставин, факторів тощо) поділяють багато науковців⁵⁶. Вважаємо за можливе і необхідне підтримати цю точку зору.

Водночас деякі криміналісти, досліджуючи питання соціальної обумовленості, пов'язують її визначення не з нормами кримінального права, а з кримінальною відповідальністю. Так, К. М. Оробець пише: «Зміст поняття

---

⁵² Орехов В. В. О социологических исследованиях в уголовном праве / В. В. Орехов // Вестн. ЛГУ. – 1991. – Сер. 6. – Вып. 1(№ 6). – С. 67.

⁵³ Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони / В. І. Борисов // Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф (м. Харків, 13-14 груд. 2002 р.) ; упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Х. : Право, 2003. – С. 288.

⁵⁴ Дорош Л. В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державного кордону України : монографія / Л. В. Дорош, В. В. Федосєєв. – Х. : Право, 2014. – С. 16.

⁵⁵ Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони. – С. 288.

⁵⁶ Див., наприклад: Гальцова В. В. Щодо соціальної зумовленості кримінально-правової охорони усиновлення (удочеріння) / В. В. Гальцова // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 97. – С. 136; Гороховська О. В. Вбивство через небережність: проблеми кримінальної відповідальності : монографія / О. В. Гороховська. – К. : Вид-во ПАЛІВОДА А. В., 2007. – С. 6; Касинюк В. І. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин : монографія / В. І. Касинюк, В. М. Білоконев. – Запоріжжя : Видавець Глазунов С. О., 2011. – С. 6; Щавінський В. Підстави кримінально-правової заборони незаконної емісії недержавних цінних паперів / В. Щавінський // Право України. – 2003. – № 10. – С. 65.

соціальної обумовленості кримінальної відповідальності утворює система соціальних явищ і процесів, що впливають на встановлення, зміну або скасування кримінальної відповідальності»⁵⁷. І. О. Кочерова вказує: «Визначаючи соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за будь-яке суспільно-небезпечне діяння, слід, насамперед, враховувати специфічні форми відображення соціальної дійсності у нормах кримінальної відповідальності, а також властивості злочинності, встановлення яких має найбільш вагомe значення для загальної стратегії застосування покарання у боротьбі зі злочинністю»⁵⁸. З огляду на викладене зауважуємо таке. По-перше, не зрозуміло, якими є специфічні форми відображення (соціальної дійсності) і у чому ця специфіка полягає? По-друге, що саме мається на увазі під нормами кримінальної відповідальності? Швидше за все слід було б зазначити про норми *закону* про кримінальну відповідальність. По-третє, підлягає окремому обґрунтуванню заявлена думка про врахування під час визначення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за будь-яке суспільно-небезпечне діяння властивостей злочинності. Які саме властивості останньої маються на увазі і чому саме вони підлягають врахуванню під час визначення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності? Відповідей на ці питання дисертантка, на жаль, не надає. По-четверте, у наведеній думці йдеться про загальну стратегію застосування покарання у боротьбі зі злочинністю, що явно виходить за поставлене у ній завдання щодо визначення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за будь-яке суспільно небезпечне діяння. Це проблема політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, що є поняттям вищого порядку, ніж соціальна обумовленість кримінальної відповідальності. З

---

⁵⁷ Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / К. М. Оробець ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : [б. в.], 2012. – С. 7, 8.

⁵⁸ Кочерова І. О. Кримінальна відповідальність за зловживання впливом: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. О. Кочерова ; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К. : [б. в.], 2012. – С. 27.

огляду на означене наведена думка здається нам невдалою як за її редакцією, так і за смисловим навантаженням.

На підставі викладеного вважаємо за необхідне зробити такі висновки та надати власні міркування щодо підходів до розуміння сутності поняття «соціальна обумовленість» у кримінальному праві.

1. У кримінально-правовій доктрині слід виділяти: а) соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за певний вид діянь (або соціальну обумовленість їх кримінально-правової заборони, іноді навіть використовують зворот «соціальна обумовленість криміналізації»); б) соціальну обумовленість певного закону про кримінальну відповідальність (тобто конкретної норми КК). Іноді ще пишуть про соціальну *обумовленість* певного виду *злочину*, але це вже питання кримінології, бо стосується причин і умов, які *пояснюють існування* в суспільстві певних негативних (небезпечних) *діянь*.

2. «Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності» за діяння певного виду – поняття вужче за «соціальну обумовленість певного закону про кримінальну відповідальність», оскільки друге охоплює ще також вимоги законодавчої техніки (тобто вони співвідносяться як частка і ціле).

3. Поняття «соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність» може бути використано для характеристики усіх видів відповідного закону (кримінально-правових норм)⁵⁹, а «соціальна обумовленість кримінальної відповідальності» може бути встановлена лише до норм-заборон. У цьому аспекті аналізовані поняття також співвідносяться як ціле та його частина.

4. Можна вести мову і про соціальну обумовленість кримінального права, тобто розглядати потрібність такої галузі права для суспільства. Це

---

⁵⁹ Тут і далі терміни «закон про кримінальну відповідальність» і «кримінально-правова норма» використовуються як синоніми. Надання аргументів щодо такого підходу виходить за межі цього дослідження і буде здійснене автором в інших публікаціях.

робиться навіть на рівні навчальної дисципліни⁶⁰. Також доцільно виділити соціальну обумовленість права в цілому (тобто обґрунтування того, чому певні суспільні відносини регулюються саме *правовими* нормами, а не якимись *іншими* засобами). Зазначені поняття перебувають на вищому рівні ієрархії порівняно із «соціальною обумовленістю закону про кримінальну відповідальність (кримінально-правових норм)», а тим паче із «соціальною обумовленістю кримінальної відповідальності» за діяння певного виду (соціальною обумовленістю кримінально-правової заборони певних діянь).

Предметом нашого дослідження є соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність, яку варто визначати як сукупність обставин, яким він має відповідати.

Викладене переконує в тому, що поняття «соціальна обумовленість» і «криміналізація» не є синонімами. Перше поняття, на відміну від другого, немає сенсу розуміти як процес і результат, а також розглядати його в динаміці й у статиці. Так само не існує широкого і вузького розуміння терміна «соціальна обумовленість», що є характерним для криміналізації. Питання про те, який із зазначених термінів є більш вдалим, виглядає не зовсім коректним, оскільки воно пов'язане з оцінкою двох різних юридичних феноменів. Про криміналізацію слід вести мову, коли йдеться про суспільно небезпечні діяння (явища об'єктивної дійсності), а соціальна обумовленість стосується вже не діянь, а закону про кримінальну відповідальність. Тому, ведучи мову про нього (або про кримінально-правові норми), використовувати термін «криміналізація» вважаємо недоречним.

Криміналізація – це перш за все процес, тобто явище динамічне. Вона стосується діянь, що на момент її здійснення ще не набули законодавчого закріплення, тоді як обґрунтування необхідності існування (збереження) певних норм (інститутів) перебуває поза межами поняття «криміналізація» й

---

⁶⁰ Програма навчальної дисципліни «Кримінальне право України» для вищ. навч. закл. за спец. 7.060101 «Правознавство» / за ред. В. Я. Тація. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 3.

має бути досліджено за допомогою теорії соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність. Водночас теорія криміналізації займається пошуками відповідей на запитання на кшталт: що змусило законодавця визнати те чи інше діяння злочином? чому таке рішення було прийнято в конкретний момент часу? А для констатації соціальної обумовленості закону ці запитання відходять на другий план. Тому кількість обставин, що визначають соціальну обумовленість закону й обґрунтованість криміналізації діянь, буде різною. Ведучи мову про криміналізацію, вважаємо за потрібне підтримати правознавців, які наголошують на необхідності окремого виділення й подальшого дослідження принципів і підстав криміналізації, а також криміналізаційних приводів. Для визначення ж соціальної обумовленості норми така класифікація не підходить⁶¹. Але перед тим, як запропонувати власну систему відповідних обставин, вважаємо за необхідне розібратися з термінологічним аспектом проблеми і вирішити питання: який із наявних у науці термінів краще використовувати для вивчення соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність?

Як указує Д. О. Гармаш: «Відсутність єдиної термінології на етапі формування теорії криміналізації діянь (або теорії соціальної обумовленості кримінального закону) є закономірним явищем, що відбиває процеси наукових пошуків у розв'язанні певної проблеми, становлення відповідної теорії тощо»⁶². Погоджуючись із тим, що відзначене явище є закономірним, не можемо підтримати дослідника, який далі відмічає, що *брак порозуміння у формулюванні й установленні сукупності критеріїв, які дозволяють виокремлювати з кола суспільно значущої поведінки таких діянь, що потребують уваги законодавця, негативно впливає на процес становлення*

---

⁶¹ Пащенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О. О. Пащенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10-11 жовт. 2013 р.) ; редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 211.

⁶² Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстави криміналізації та склад злочину. – С. 16.

теорії криміналізації, яка має надзвичайно важливе теоретичне і практичне значення⁶³. З приводу цього слід зауважити, що якщо було б наявним порозуміння – це вже означало б створення «єдиної теорії криміналізації», а не її становлення. Крім того, виходячи з викладеного, правник вважає, що криміналізація суспільно небезпечних діянь і соціальна обумовленість кримінального закону – це одне і те саме, а це неправильно. Проте така непослідовність у позиції правника не применшує його вдалої думки щодо необхідності впорядкування термінологічного апарату, а тому слід з'ясувати який (які) з тих термінів, що використовували науковці під час вирішення відповідної проблеми, є більш вдалими, точними.

«Критерій» – від грец. *kritērion* – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило істинності, вірогідності, відповідності об'єктивній дійсності⁶⁴. «Підстава» – те головне, на чому базується, основується що-небудь⁶⁵. Ці терміни є, з нашої точки зору, занадто загальними для використання їх під час характеристики соціальної обумовленості. Те саме стосується і слова «принцип», під яким розуміється «особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось»⁶⁶.

Фактор (від лат. *factor* – той, що робить) – чинник, умова, рушійна сила, причина якого-небудь явища, процесу⁶⁷. Чинник – умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з визначальних рис; фактор⁶⁸. На підставі цього обґрунтованими видаються принаймні два висновки: по-перше, терміни «фактор» і «чинник» мають

---

⁶³ Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстави криміналізації та склад злочину. – С. 16.

⁶⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – С. 465.

⁶⁵ Там само. – С. 782.

⁶⁶ Там само. – С. 941.

⁶⁷ Там само. – С. 1314.

⁶⁸ Там само. – С. 1378.

однаковий зміст і можуть вживатися як синоніми; по-друге, обидва вони визначаються через поняття «умова».

Як бачимо, терміни «фактор» і «чинник» характеризуються як «рушійна сила» якогось *процесу*. З цього випливає, що їх варто вживати під час характеристики *лише динамічних явищ*. З огляду на це, припустимим вбачається використання цих термінів для оцінки криміналізації суспільно небезпечних діянь, що, у першу чергу, як зазначалося вище, і є *процесом*. Водночас коли відбувається оцінка закону про кримінальну відповідальність, то досліджуваний феномен перебуває в статичності (незалежно від того, йдеться про чинну його норму, чи про лише ще тільки проєктовану). Норма в динаміці не перебуває, їх перелік на момент оцінки є стабільним. Слово «процес» (із яким тлумачний словник пов'язує терміни «фактор» і «чинник») у досліджуваному аспекті ніяким чином не пов'язане із поняттями «норма» і «закон». Тому використання зазначених термінів для характеристики соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність (кримінально-правових норм) виглядає не дуже вдалим. Крім того, науковці, що все ж таки віддають перевагу саме ним, для розкриття їхнього змісту все одно повинні аналізувати інший термін – «умова», адже саме через нього надаються визначення «фактора» і «чинника». З тих самих міркувань не надто доречним виглядає використання терміна «передумова», який визначається як «попередня умова існування, виникнення, діяння і т. ін. чого-небудь»⁶⁹. Справедливим є також судження, що будь-який фактор (чинник) є умовою, а ось зворотній висновок є справедливим не завжди. Тому серед наведених слів найдоречнішим виглядає саме «умова», під якою розуміють необхідну обставину, яка унеможлиблює або робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь, або сприяє чомусь⁷⁰. З цього слідує, що «умова» також визначається через інше поняття – «обставина», а тому саме

---

⁶⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – С. 725.

⁷⁰ Там само. – С. 1295.

воно є кінцевою ланкою в логічному ряду (ланцюжку): фактор (чинник) – умова – обставина.

У свою чергу, причина – це «явище, що обумовлює або породжує інше явище. Підстава, привід для будь-яких дій, вчинків. Спонування, міркування, мотиви, якими викликаються які-небудь вчинки»⁷¹. Як бачимо, термін «причина» також не досить коректно використовувати для дослідження соціальної обумовленості, адже він: 1) або теж визначається за допомогою терміна «умова» (у словнику зазначено: «обумовлює»), 2) або, як і терміни «фактор» і «чинник» – характеризує лише динамічні явища (які «породжуються», якими «викликаються які-небудь вчинки»). З огляду на можливість використання лише щодо динамічних явищ слід відмовитися також і від терміна «привід», який визначається як «підстава, причина яких-небудь дій, вчинків»⁷². Водночас зазначене не виключає можливості використання термінів «причина» і «привід» для характеристики процесу криміналізації.

На підставі викладеного вважаємо, що найбільш вдалим терміном є «обставина». Саме його варто використовувати під час встановлення соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність (кримінально-правових норм).

Після з'ясування термінологічного аспекту можемо переходити до побудови системи обставин, за допомогою яких слід соціальну обумовленість визначати. Історія доктринального вирішення питання свідчить, що науковці різним чином класифікували (групували) названі обставини, а деякі дослідники цього навіть не робили, а лише наводили їхній перелік, тобто підходили до розв'язання проблеми шляхом використання лінійної структури.

---

⁷¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – С. 957.

⁷² Там само. – С. 926.

Вважаємо, що вирішення питання щодо систематизації обставин соціальної обумовленості залежить від мети, яку переслідує суб'єкт, який її (систематизацію) здійснює. Основними суб'єктами, які мають потребу в з'ясуванні соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність, є законотворці (перш за все депутати-члени профільних комітетів Верховної Ради України, а також інші суб'єкти законодавчої ініціативи) і науковці, дослідження яких складають (принаймні мають складати) підґрунтя для діяльності суб'єктів першого виду.

Слід відзначити, що законотворці мають справу передусім із *проектованими* кримінально-правовими нормами (після прийняття потреба у їх дослідженні цими суб'єктами відпадає), а науковці – з *чинними*. Головним призначенням діяльності останніх є виправлення можливих помилок (як сутнісних, так і технічних), яких можуть припуститися законотворці. Викладене не применшує необхідності залучення інтелектуального потенціалу науковців до розробки проєктованих кримінально-правових норм для того, щоб можливість помилки була виключена (чи принаймні мінімізована) ще на стадії підготовки законопроекту. В ідеалі всі законопроекти мали б розглядатися профільними комітетами парламенту лише після надання висновку щодо соціальної обумовленості норм, що в них містяться, фаховими науковими колективами (ними можуть виступати перш за все структурні підрозділи Національної академії правових наук України). Проте, на жаль, чинний регламент Верховної Ради України такої вимоги не містить. З іншого боку, ніхто не позбавляє науковців можливості розробляти власні (авторські) законопроекти, надсилати їх до парламенту і доводити необхідність прийняття саме в такому вигляді, в якому вони надіслані, без внесення депутатами змін (що потенційно завжди можуть спотворити зміст законопроекту, якими би благими намірами депутати при цьому не керувалися). Але ніякого впливу на долю надісланого до парламентського комітету законопроекту науковці не мають. Наукова громадськість не може

власними силами забезпечити ефективного «лобіювання» їх проходження через комітет, а тим паче через сесійний зал Верховної Ради України. Тому, як не прикро це визнавати, на сьогодні основним призначенням наукових досліджень кримінально-правових норм є з'ясування соціальної обумовленості вже ухвалених парламентом (чинних) законів про кримінальну відповідальність. Такими є реалії нашого життя. Як бачимо, суб'єкти законодавчої ініціативи мають справу переважно з проєктованими кримінально-правовими нормами, а науковці – з чинними. Звичайно, законотворці можуть здійснювати моніторинг вже чинного законодавства і виявляти в ньому недоліки, але головне призначення їх діяльності полягає все ж таки не у цьому.

Викладене переконує в тому, що система обставин, за допомогою яких слід визначати соціальну обумовленість кримінально-правових норм, має ґрунтуватися на такому критерії, який був би зрозумілим не лише для науковців, а й для пересічних людей з вищою освітою, якими переважно є народні депутати, члени уряду та інші суб'єкти законодавчої ініціативи. При цьому такий критерій має використовуватися не лише зазначеними суб'єктами, а водночас і вченими, адже їхні дослідження не є кантівською «річчю в собі», а здійснюються саме для подальшого впровадження отриманих результатів у законотворчу практику. Тому науковці також не повинні користуватися для систематизації критеріями, що є зрозумілими лише для вузького кола профільних фахівців. Зважаючи на це, запропонований в доктрині поділ обставин соціальної обумовленості (факторів криміналізації) на соціальні, психологічні, юридичні, технічні та інші, пов'язані з відповідними сферами людської діяльності, мало що дає законотворцеві. Звичайно, вченим зручніше користуватися саме таким інструментарієм, але, повторимось, вони здійснюють дослідження не для себе, а для суспільства, виразником інтересів якого є перш за все український парламент. Крім того, наведені класифікації переконливо виглядають лише

для вирішення проблеми соціальної обумовленості кримінально-правових норм на загальному рівні, а законотворці працюють з конкретними нормами або групами норм. Для предметних досліджень зазначена класифікація не годиться ще й тому, що не всі групи обставин, які її утворюють, характеризують кожну кримінально-правову норму. Далеко не всі норми є сенс аналізувати на предмет їх відповідності, скажімо, технічним факторам. Лише найзагальнішим чином вони можуть характеризувати соціальну обумовленість ст. 115 КК України «Умисне вбивство», ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками», ст. 189 КК України «Вимагання» та багато інших законів про кримінальну відповідальність. Водночас для цілої низки норм вони відіграють важливе значення, зумовлюють їх прийняття та побудову. Це стосується норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, безпеки виробництва, значну частину злочинів проти довкілля та ін. Те саме стосується і групи медичних факторів, яка також виділяється науковцями. Вони є обов'язковими для конструювання тих норм, що передбачають відповідальність за злочини, які вчинюються в сфері медичного обслуговування, а для переважної більшості інших – їх дослідження мало що дає. В ідеалі звичайно було би непогано запропонувати *вичерпну систему* обставин соціальної обумовленості, які характеризують кожну окремо взятую кримінально-правову норму, що міститься в чинному КК. Але ця пропозиція виглядає нежиттєздатною з таких міркувань. По-перше, як уже зазначалося, відповідні обставини істотно різняться залежно від предмета дослідження, а вимагати від законотворців використовувати різні переліки, спеціальні для кожної з норм, виглядає нереально. До того ж це може легко викликати плутанину. По-друге, про що вже також велась мова, законотворці не є профільними фахівцями у досліджуваній сфері знань, а тому їм важко оцінити такі переліки, «довіритися» науковцям щодо

істинності обставин, які там наявні. З нашої точки зору, для цього має бути достатньо пересічних, повсякденних знань освіченої людини, а не фахівця в галузі кримінального права (а тим паче такого, який має науковий ступінь та (або) вчене звання!). По-третє, і це головне, суб'єкти законодавчої ініціативи в переважній більшості випадків займаються проектуванням *нових* норм, а тому перелік обставин для *наявних* норм їм не допоможе. Науковці ж, у свою чергу, не в змозі передбачити всіх змін у суспільному житті, зробити висновок, спрогнозувати, які сфери діяльності людини потребуватимуть кримінально-правового регулювання в майбутньому, створити законопроекти «про запас». Крім того, тут уже не виключені прояви волюнтаризму самих науковців, які можуть створювати зручні для них «запасні норми» на свій розсуд з питань, що становлять їхній особистий науковий інтерес (а не віддзеркалюють суспільний), витрачаючи на проведення досліджень бюджетні кошти, які ефективніше було би освоїти іншим чином. Тому спочатку має виникнути *потреба* в кримінально-правовому регулюванні, а вже потім на це повинні реагувати науковці, а тим паче законотворці. По-четверте, вичерпний перелік обставин для кожної норми вже не виглядатиме як *система*, а являтиме собою саме «перелік», тобто лінійну структуру. Максимум, що в такому разі можна зробити, – це *згрупувати* певні обставини, наприклад, за сферою суспільного життя, як це і робиться в науці. Ознак системності такі переліки можуть набути лише за умови їх універсальності, тобто можливості застосування не до якоїсь однієї норми, а принаймні до групи норм. Але питання про включення конкретної норми у відповідну групу знову ж таки: а) потребує фахових знань у сфері кримінального права, якими не володіє (і напевно, не має володіти) законотворець, а тому можливою є помилка з його боку під час такого «включення»; б) не виключає кон'юнктурного інтересу науковця, який, наприклад, зважаючи на такий пріоритет державної політики, як боротьба з корупцією, може відстоювати необхідність включення до цієї групи тих чи

інших (наявних чи проєктованих) норм, підвищуючи у такий спосіб значущість власних досліджень із метою отримання бюджетного фінансування, міжнародного гранту або просто підвищення свого «авторитету» в науці.

Викладене, з нашої точки зору, переконує в тому, що, по-перше, критерій, покладений в основу класифікації обставин соціальної обумовленості, має бути простим, зрозумілим пересічній освіченій людині, а не лише вузькому фахівцеві (кандидату чи доктору наук із кримінального права, професору чи доценту); по-друге, він не має просто «групувати» обставини (за сферою людської діяльності, іншою сферою, галуззю науки тощо) чи поділяти їх, як це майже однотайно робиться в доктрині, на такі, що відображають суспільні процеси, які зумовлюють прийняття норми, і правила законодавчої техніки, – а має відображати *значущість* кожної з них для з'ясування соціальної обумовленості *будь-якої* досліджуваної *норми*. Вважаємо, що таким критерієм має виступати *обов'язковість* урахування тієї чи іншої обставини при вирішенні питання щодо соціальної обумовленості кожної досліджуваної норми. Він є зрозумілим для законотворця. Вочевидь навіть пересічна людина має здатність віддзеркалювати у своїй свідомості значення слова «обов'язкова» (обставина) – тобто така, що неодмінно має бути наявна, без якої щось є неможливим, – без звернення до тлумачного словника або якоїсь спеціальної літератури. Так само не є складним сприйняття й антоніму цього слова – «необов'язкова», або «факультативна»⁷³ (обставина). Тобто це така обставина, яка у разі вирішення проблеми соціальної обумовленості кримінально-правових норм на загальному рівні (щодо всіх без винятку норм КК) може мати обов'язкове значення, а може і не мати. При дослідженні ж соціальної обумовленості конкретної

---

⁷³ Не лише у вишах, а й у школах є *факультативні* предмети, тобто такі, відвідування яких не є обов'язковим. Як бачимо, розуміння цього терміна наявне навіть у школяра.

кримінально-правової норми (вирішенні проблеми на предметному рівні) усі обставини її соціальної обумовленості є обов'язковими.

Неважко помітити, що запропонований нами критерій систематизації обставин соціальної обумовленості використовується доктриною кримінального права для вирішення іншого (не менш важливого) питання – поділу ознак складу злочину. Ці ознаки також можуть бути обов'язковими і факультативними, а відповідна класифікація застосовується лише тоді, коли йдеться про загальний склад злочину. У кожному ж конкретному складі злочину всі ознаки є обов'язковими, так само як і обставини соціальної обумовленості для кримінально-правової норми.

Тут може постати питання: а навіщо поділяти обставини соціальної обумовленості на обов'язкові й факультативні, якщо для дослідження кожної конкретної кримінально-правової норми всі вони є обов'язковими? Відповідь на нього є такою ж, як і щодо ознак складу злочину. Там це відбувається для зручності здійснення кваліфікації, а в нашому випадку – для зручності проведення дослідження.

У складі злочину для полегшення систематизації його ознак виділяються елементи. Правозастосувач знає, що по кожному кримінальному провадженню слід встановити чотири елементи складу злочину: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону та суб'єкт. Водночас кількість ознак, що утворюють ці елементи для кожного конкретного складу злочину, є різною, їх уже не чотири, а більше (може бути і вісім і дев'ять тощо). Але є ознаки, притаманні всім складам злочинів, які слід установлювати в усіх випадках. Це одна ознака об'єкта – суспільні відносини, одна ознака об'єктивної сторони – діяння, одна ознака суб'єктивної сторони – вина, три ознаки суб'єкта – належність до фізичних осіб, вік та осудність. Зазначене стосується і обставин соціальної обумовленості. Деякі з них мають ураховуватися під час дослідження всіх норм певного виду (охоронних, регулятивних, заохочувальних та дефінітивних), інші – набувають такого

значення лише в певних випадках. Наведене не знімає актуальності виділення обов'язкових обставин, якими мають користуватися законотворці та науковці під час аналізу кожної конкретної кримінально-правової норми. Більш того, воно зумовлює необхідність виділення певних груп «усередині» як обов'язкових, так і факультативних обставин. Цей поділ виконуватиме для соціальної обумовленості таку ж роль, як виокремлення елементів для складу злочину. Його призначення полягає в полегшенні групування для зручності суб'єкта правозастосування, кваліфікації (а у нас – суб'єкта, який здійснює дослідження). Відмінність полягає в тому, що у складі злочину обов'язкові та факультативні ознаки «існують» усередині кожного з елементів, а стосовно нашої проблеми – навпаки, група обов'язкових обставин поділяється на види, але там, «усередині видів», уже немає факультативних обставин, як це має місце щодо елементів складу злочину, які утворюються в тому числі й факультативними ознаками. Цей висновок є справедливим і щодо факультативних обставин соціальної обумовленості. Їх, з нашої точки зору, також доцільно поділяти на види, що виокремлюються «всередині» цих обставин (а в кожному з елементів складу злочину факультативні ознаки можуть «існувати» лише поряд із обов'язковими).

Обов'язкові обставини соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність вважаємо за можливе поділити на *універсальні* та *альтернативні*. Універсальні обов'язкові обставини характеризуються тим, що *вся їх сукупність* має враховуватися під час визначення соціальної обумовленості кожної норми. Альтернативні – тим, що обов'язково має бути дотримана одна з двох відповідних обставин⁷⁴.

Факультативні обставини соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність, з нашої точки зору, є сенс поділяти на *родові*, *видові* та *спеціальні* (залежно від кількості норм, для констатації соціальної

---

⁷⁴ Пашенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). – С. 212.

обумовленості яких їх належить з'ясувати). Родові обставини слід досліджувати для великої кількості норм, розташованих у різних розділах КК (але в той же час – не всіх, що є характерним для обов'язкових обставин). Видові мають значення для певного масиву норм (як правило, в межах одного розділу КК, але не обов'язково). Спеціальні – враховуватися при характеристиці окремих норм (однієї або декількох, що здебільшого мають однаковий основний безпосередній об'єкт охорони чи об'єкт кримінально-правового регулювання)⁷⁵.

Викладене дозволяє дійти висновку, що терміни «криміналізація» і «соціальна обумовленість» не є синонімами, оскільки віддзеркалюють два різні юридичні феномени. При цьому перше з наведених понять має використовуватися тоді, коли йдеться про суспільно небезпечні діяння (поведінку людини), а друге слід застосовувати під час характеристики кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність).

Перспективи подальших наукових пошуків убачаються в аналізі окремих обставин соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність з метою розкриття їх змісту, а також з'ясування їхнього значення для кримінально-правових норм різних видів.

Список використаних джерел

1. Антонов А. Д. Теоретические основы криминализации / А. Д. Антонов // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2002. – № 2. – С. 80–113.
2. Архипов А. А. Уголовная ответственность за преступления, связанные с фальсификацией номерных регистрационно-учетных параметров транспортных средств : монография / А. А. Архипов, Р. Д. Шарапов. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 144 с.
3. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. О. Балобанова ; Одес. нац. юрид. акад. – О. : [б. в.], 2007. – 17 с.

---

⁷⁵ Пашенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). – С. 212.

4. Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони / В. І. Борисов // *Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф (м. Харків, 13-14 груд. 2002 р.)* ; упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Х. : Право, 2003. – С. 287–289.
5. Брич Л. П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : монографія / Л. П. Брич, В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2000. – 288 с.
6. Валуйська М. Ю. Криміналізація у понятійному апараті кримінологічної науки / М. Ю. Валуйська // *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: Борисов В. І. (голов. ред.) та ін.* – Х. : Право, 2016. – Вип. 31. – С. 55–68.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
8. Галиакбаров Р. Р. Проблемы криминализации многосубъектных общественно опасных деяний / Р. Р. Галиакбаров // *Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний: сб. науч. тр. ; редкол.: А. И. Марцев, П. В. Замосковцев, П. П. Ищенко и др.* – Омск : Изд-во Омск. высш. шк. милиции МВД СССР, 1980. – С. 40–51.
9. Гальцова В. В. Щодо соціальної зумовленості кримінально-правової охорони усиновлення (удочеріння) / В. В. Гальцова // *Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій.* – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 97. – С. 136–143.
10. Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстави криміналізації та склад злочину : монографія / Д. О. Гармаш. – Х. : ФІНН, 2011. – 184 с.
11. Гацелюк В. О. До питання про об'єкт дослідження проблем криміналізації / В. О. Гацелюк // *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і удосконалення : тези доп. та повідом. учас. Міжнар. сімп. (м. Львів, 21-22 верес. 2012 р.)* ; упоряд. Т. І. Созанський, І. Б. Газдайка-Василишин. – Л. : Львів. держ. ін-т внутр. справ, 2012. – С. 52–56.
12. Гороховська О. В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності : монографія / О. В. Гороховська. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 180 с.
13. Гребенюк О. Я. Злочини, пов'язані з лікарськими засобами: проблеми криміналізації / О. Я. Гребенюк // *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка.* – 2012. – № 4. – С. 112–120.
14. Гринчак С. В. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію органів або тканин людини : монографія / С. В. Гринчак. – Х. : Право, 2011. – 296 с.
15. Грищук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України : монографія / В. К. Грищук. – Л. : Львів. ун-т, 1993. – 137 с.

16. Грошев А. В. Функции правосознания в механизме уголовно-правового регулирования : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Грошев ; Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург : [б. и.], 1997. – 61 с.

17. Гулкевич В. Д. Криміналізація vs декриміналізація: на прикладі злочинів проти культурної спадщини / В. Д. Гулкевич // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства : матеріали Міжнар. наук.-практ. сімп. (м. Івано-Франківськ, 18-19 листоп. 2016 р.). – РВВ Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького, 2016. – С. 57–60.

18. Денисов С. Ф. Соціальна зумовленість кримінально-правової заборони торгівлі людьми / С. Ф. Денисов, П. П. Сердюк // Вісн. Запоріз. юрид. ін-ту. – 2000. – № 3. – С. 191–203.

19. Доброрез І. Кримінологічні та правові підстави криміналізації незаконного обігу наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту / І. Доброрез // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – Вип. 4(39). – С. 162–169.

20. Дорош Л. В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державного кордону України : монографія / Л. В. Дорош, В. В. Федосєєв. – Х. : Право, 2014. – 304 с.

21. Дьячков В. С. Механизм эффективного действия норм советского уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. С. Дьячков ; ЛГУ. – Л. : [б. и.], 1982. – 19 с.

22. Єпур Г. В. Соціальна обумовленість кримінально-правової відповідальності / Г. В. Єпур // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2002. – Спец. вип. : у 2-х ч. – Ч. 1. – С. 17–21.

23. Карпец И. Каким быть уголовному законодательству? / И. Карпец // Соц. законность. – 1987. – № 6. – С. 16–19.

24. Касинюк В. І. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин : монографія / В. І. Касинюк, В. М. Білоконеv. – Запоріжжя : Видавець Глазунов С. О., 2011. – 231 с.

25. Келина С. Г. Об основаниях и последствиях декриминализации деяний / С. Г. Келина // Сов. государство и право. – 1988. – № 11. – С. 12–18.

26. Кива А. В. Кримінальна революція: вымысел или реальность? / А. В. Кива // Общественные науки и современность. – 1999. – № 3. – С. 25–37.

27. Клочков А. В. Информационные предпосылки криминализации общественного сознания / А. В. Клочков // Вестн. МГУ. Сер. 11: Право. – 1999. – № 2. – С. 17–42.

28. Коробеев А. И. Криминализация и пенализация деяний как основное содержание советской уголовно-правовой политики / А. И. Коробеев // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвуз. сб. научн. тр. ; отв. ред. М. И. Ковалев. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. – С. 10–14.

29. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1987. – 272 с.

30. Кочерова І. О. Кримінальна відповідальність за зловживання впливом: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. О. Кочерова ; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К. : [б. в.], 2012. – 214 с.

31. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв ; наук. ред. В. А. Клименко, М. І. Мельник. – К. : Правові джерела, 2002. – 432 с.

32. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-те вид., перероб. і допов. – Х. : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

33. Кудрявцев В. Н. Право и социальная действительность / В. Н. Кудрявцев // Проблемы социологии права : сб. ст. ; редкол.: В. Н. Кудрявцев, А. Б. Чапас, А. И. Долгова и др. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1. – С. 7–14.

34. Кузнецов А. В. Научная основа и информационная база советской уголовной политики / А. В. Кузнецов // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвуз. сб. научн. тр. ; отв. ред. М. И. Ковалев. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. – С. 4–9.

35. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – К. : Інтерсервіс, 2012. – 908 с.

36. Лапаева В. В. Конкретно-социологические исследования в праве : монография / В. В. Лапаева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 144 с.

37. Лопашенко Н. А. Уголовная политика: понятие, содержание. Методы и формы реализации / Н. А. Лопашенко // Уголовное право в XXI веке : материалы Междунар. научн. конф. на юрид. фак-те МГУ им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г.). – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 177–181.

38. Лукашов А. І. Завдання кримінально-правової науки в сфері протидії злочинам проти порядку здійснення економічної діяльності і цивільного обігу / А. І. Лукашов // Наук. зап. Харк. економіко-прав. ун-ту: Право, економіка, гуманітаристика. – 2004. – № 1. – С. 89–93.

39. Мусієнко А. Боротьба зі злочинами у сфері трансплантації органів або тканин людини. Кримінологічні проблеми / А. Мусієнко // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 8. – С. 89–91.

40. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во БЕК, 1999. – 590 с.

41. Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : монографія / Н. В. Нетеса. – Х. : Право, 2013. – 304 с.

42. Орехов В. В. О социологических исследованиях в уголовном праве / В. В. Орехов // Вестн. ЛГУ. – 1991. – Сер. 6. – Вып. 1 (№ 6). – С. 65–68.

43. Орлеан А. М. Соціальна та кримінологічна зумовленість криміналізації торгівлі людьми / А. М. Орлеан // Наук. зап. Харк. економіко-прав. ун-ту: Право, економіка, гуманітаристика. – 2005. – № 1. – С. 99–108.

44. Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / К. М. Оробець ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : [б. в.], 2012. – 20 с.

45. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация : монографія / П. С. Дагель, Г. А. Злобин, С. Г. Келина и др. ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – 304 с.

46. Пащенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О. О. Пащенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10-11 жовт. 2013 р.) ; редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 210–213.

47. Пащенко О. О. Щодо підходів до визначення поняття «криміналізація» / О. О. Пащенко // Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3-4 квіт. 2015 р.). – Х. : Східноукр. наук. юрид. організація, 2015. – С. 127–129.

48. Плохова В. И. Ненасильственные преступления против собственности: криминологическая и правовая обоснованность : монографія / В. И. Плохова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 232 с.

49. Програма навчальної дисципліни «Кримінальне право України» для вищ. навч. закл. за спец. 7.060101 «Правознавство» / за ред. В. Я. Тація. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – 77 с.

50. Протидія організованих злочинності у сфері торгівлі людьми : монографія / В. С. Батиргареева, В. І. Борисов, Д. О. Гармаш та ін. ; за заг ред. В. І. Борисова, Н. О. Гуторової. – Х. : Одісей, 2005. – 288 с.

51. Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : лекции / Ю. Е. Пудовочкин. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 240 с.

52. Романенко М. В. Криминализация общественных отношений социума России / М. В. Романенко // Философия и общество. – 2001. – № 3. – С. 141–158.
53. Российское уголовное право. Общая часть : учебник / Ю. В. Баулин, Ю. В. Голик, С. В. Землюков, Н. Г. Иванов, Л. В. Иногамова-Хегай и др. ; под ред. В. С. Комиссарова. – СПб. : Питер, 2005. – 560 с.
54. Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія / Н. А. Савінова. – К. : Вид-во ДКС, 2011. – 342 с.
55. Симиненко А. Н. Истязание: уголовно-правовые и криминологические аспекты : монография / А. Н. Симиненко, Ю. С. Пестерева. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 192 с.
56. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2010. – 224 с.
57. Тарарухін С. А. Криміналізація / С. А. Тарарухін // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К – М. – С. 392, 393.
58. Туляков В. А. Изменчивость криминализации и противодействие преступности / В. А. Туляков, Е. Ю. Полянский // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – О. : Фенікс, 2004. – Вип. 20. – С. 307–312.
59. Уголовное право. Общая часть. Особенная часть : курс лекций / под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. – Лекция 1: Введение в изучение уголовного права. Уголовный закон / А. Н. Игнатов. – М. : НОРМА, 1996. – 56 с.
60. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці [Електронний ресурс] / П. Л. Фріс // Вісн. Асоц. кримінал. права України. – 2014. – № 1 (2). – С. 19–28. – Режим доступу: http://наука.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_2.pdf (дата звернення: 13 лютого 2017 р.). – Заголовок з екрану.
61. Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура / С. Д. Шапченко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Юрид. науки. – 2000. – Вип. 40. – С. 63–67.
62. Щавінський В. Підстави кримінально-правової заборони незаконної емісії недержавних цінних паперів / В. Щавінський // Право України. – 2003. – № 10. – С. 64–67.

Пащенко А. А. Криминализация и социальная обусловленность

Статья посвящена исследованию таких понятий, как «криминализация» и «социальная обусловленность». Обосновывается, что они не являются синонимами. Доказывается, что вопрос о том, какой из

соответствующих терминов более удачен, является не совсем корректным, поскольку связан с оценкой двух разных юридических феноменов.

Ключевые слова: *криминализация, социальная обусловленность, закон об уголовной ответственности, уголовно-правовые нормы.*

Pashchenko O. O. Criminalization and social conditioning

The article is devoted to the study of such notions as «criminalization» and «social conditioning». It is justified that they are not synonymous. It is proved that the question of which of the relevant terms is more apposite is not entirely correct, as it is connected with the evaluation of two different legal phenomena.

Key words: *criminalization, social conditioning, law of criminal liability, criminal-law norms.*

УДК 343.23

Ю. В. Гродецкий,
канд. юрид. наук, доц.,
доц. кафедры уголовного права № 1
Национального юридического
университета имени Ярослава
Мудрого

ФРАНЦУЗСКАЯ И ГЕРМАНСКАЯ СИСТЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ НОРМ О СТАДИЯХ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И О ДОБРОВОЛЬНОМ ОТКАЗЕ

Рассматриваются французская и германская системы законодательной регламентации норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе. Обоснован вывод о том, что указанные нормы отечественного уголовного права сформированы под воздействием обеих систем.

Ключевые слова: *стадии совершения преступления, приготовление к преступлению, покушение на преступление, добровольный отказ.*

В уголовном праве нормы о приготовлении к преступлению, о покушении на преступление и о добровольном отказе всегда традиционно рассматривались во взаимосвязи друг с другом. Идея освобождения от уголовной ответственности лица, добровольно отказавшегося от доведения преступления до конца, возникает, если не раньше идеи наказуемости начатого, но не оконченного преступления, то, во всяком случае, не позже. Так, по мнению Ф. Листа, уже в отдельных источниках римского права встречается ясное признание значения добровольно оставленного покушения¹. Однако ввиду специфики развития уголовного права на начальном этапе основное внимание уделяется вопросам установления уголовной ответственности, а не освобождения от нее. Известно, что приготовление к преступлению до XX столетия рассматривалось в одних случаях как отдельный вид покушения, а в других – как обнаружение умысла. Учитывая, что в большинстве законодательств прочно утвердился

---

¹ См.: Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / Ф. Лист ; пер. Ф. Ельяшевича, предисл. автора М. В. Духовского. – М. : Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1903. – С. 231.

принцип римського права *cogitationis poenam nemo patitur* (никто не несе покарання за думки), виявлення умисла в основному не визнавалося злочинством. В зв'язі з цим внаслідок ідеї добровільного відмови розвивалися разом з інститутом покушення на злочин.

Ідея звільнення від кримінальної відповідальності при добровільному відмові знаходить своє закріплення в інституті покушення як ознаку, обмежуючу злочинство від незлочинного. При цьому сформувалося дві системи законодавчого підходу до вирішення цього питання. Перша – *французька*, закріплена, наприклад, в Кримінальному кодексу Франції 1810 г. (ст. 2)², УК Франції 1992 г. (ст. 121-5)³, Бельгійському кримінальному Кодексу 1867 г. (ст. 51 Гл. IV)⁴, Першій книжці законів про злочинства і покарання Нідерландів 1840 г. (ст. ст. 49–52)⁵, Кримінальному кодексу Португалії 1852 г.⁶; друга – *німецька*, яка відображена в Кримінальному кодексу для Королівства Ганноверського 1840 г. (ст. 34)⁷, Кримінальному кодексу для Королівства Саксонського 1855 г.⁸, УК Німеччини 1871 г. (§ 22, § 24 Гл. 2)⁹, а потім, наприклад, в Угорському кримінальному Кодексу 1879 г. (§65, §67 Розділу IV)¹⁰, УК Швейцарії 1937 г. (ст. 21)¹¹, Приблизному УК США 1962 г. (ст. 5.01)¹².

---

² См.: Уголовное право буржуазных стран: Общая часть. Сборник законодательных актов / под ред. А. Н. Игнатова и И. Д. Козочкина. – М. : Изд-во УДН, 1990. – С. 183.

³ См.: Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сб. законод. материалов / под ред. И. Д. Козочкина. – М. : Зерцало, 1998. – С. 197.

⁴ См.: Материалы для пересмотра нашего уголовного законодательства. Уголовные уложения Венгрии, Германии, Бельгии и Франции и проект общей части Итальянского уголовного уложения. Т. I. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1880. – С. 226.

⁵ См.: Богородский С. О. Очерк истории уголовного законодательства в Европе с начала XVIII-го века. Т. II / С. О. Богородский. – К. : Унив. тип., 1862. – С. 138.

⁶ См.: Там же. – С. 88.

⁷ См.: Богородский С. О. Очерк истории уголовного законодательства в Европе с начала XVIII-го века. Т. I / С. О. Богородский. – К. : Унив. тип., 1862. – С. 256.

⁸ См.: Там же. – С. 12.

⁹ См.: Кузнецова Н. Уголовное право ФРГ / Н. Кузнецова, Л. Вельцель. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – С. 180.

¹⁰ См.: Материалы для пересмотра нашего уголовного законодательства. Уголовные уложения Венгрии, Германии, Бельгии и Франции и проект общей части Итальянского уголовного уложения. Т. I. – С. 17, 18.

¹¹ См.: Швейцарский Уголовный Кодекс 1937 г. / пер. Н. С. Лапиной. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – С. 7.

¹² См.: Примерный уголовный кодекс США. Официальный проект Института американского права / пер. А. С. Никифорова ; под ред. и с предисл. Б. С. Никифорова. – М. : Прогресс, 1969. – С. 91–93.

Уголовное законодательство французской системы не содержит специальных норм об освобождении от уголовной ответственности при добровольном отказе. Оно вообще не знает такого понятия. Но, тем не менее, нельзя говорить, что во Франции, например, возможна уголовная ответственность при добровольном отказе. Характерной особенностью данной системы является использование идеи добровольного отказа при определении самого понятия покушения. Интересно, что германское законодательство такой способ определения понятия покушения на преступление знало раньше французского. Так, уже в ст. CLXXVIII Каролины предусмотрены следующие положения о покушении на преступление: «Если кто-либо покушался совершить преступление при помощи таких действий, которые, по всей видимости, были пригодны для выполнения преступления, но ему, вопреки его воле, помешали выполнить это преступление при помощи иных действий, то за свою злую волю, проявившуюся, как указано выше, в подобных действиях, он должен быть наказан, смотря по обстоятельствам и характеру дела, в одних случаях более строго, чем в других»¹³. Однако позже такой подход не получил развития в германском законодательстве, но был воспринят законодательством Франции. Так, в ст. 2 УК Франции 1810 г. указано: «Всякое покушение на преступление, которое проявилось началом исполнения, если оно было прервано или не удалось только по обстоятельствам, от воли исполнителя не зависевшим, рассматривается как само преступление»¹⁴. Из этого определения следует, что одним из признаков покушения является недоведение его до конца по не зависящим от воли виновного обстоятельствам. Отсюда о добровольном отказе можно говорить, когда преступление не доведено до конца по воле исполнителя, и это является основанием освобождения последнего от ответственности.

---

¹³ Булатов С. Я. Уголовно-судебное уложение Карла V / С. Я. Булатов. – Алма-Ата : Наука, 1967. – С. 122.

¹⁴ См.: Уголовное право буржуазных стран: Общая часть. Сборник законодательных актов. – С. 183.

Германская система обязательно имеет самостоятельные нормы о добровольном отказе, которые существуют отдельно от статей, где речь идет о покушении. В § 22 УК Германии 1871 г. сказано: «Покушается на уголовно наказуемое деяние тот, кто по его представлению о деянии переходит непосредственно к осуществлению состава деяния»¹⁵. А в § 24 описан добровольный отказ: в соответствии с ч. 1 данного параграфа «Не наказывается за покушение тот, кто добровольно отказывается от дальнейшего выполнения деяния или препятствует доведению такового до конца»¹⁶. Неправ в связи с этим Д. Д. Сулаквелидзе, который пишет, что в германской системе «... покушением считается умышленное преступное деяние, которое было прекращено как по причинам, не зависящим от воли виновного, так и по собственной воле виновного»¹⁷. Тем самым он признает покушением и случаи добровольного отказа. В то же время наличие в немецком законодательстве отдельных норм о добровольном отказе наряду с нормами о покушении на преступление уже свидетельствует, что это разные понятия. Соответственно относить добровольный отказ к покушению в германской системе законодательства нет оснований.

В русском праве нормы о стадиях совершения преступления впервые появляются в Наказе Екатерины II от 30 июля 1767 г. Несмотря на то, что этот документ никогда не имел силы действующего закона, он является памятником исключительного значения¹⁸. Понятие приготовления к преступлению в нем не использовано, но предусмотрен термин «покушение», который встречается в ст. 201 главы X Наказа. Здесь же можно найти и идею добровольного отказа: «... не худо оставить большее наказание для исполненного уже преступления, чтобы тем начавшему злодеяние дать

---

¹⁵ См.: Кузнецова Н. Уголовное право ФРГ. – С. 180.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Сулаквелидзе Д. Д. Добровольный отказ от совершения преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. Д. Сулаквелидзе ; Тбилисский гос. ун-т. – Тбилиси, 1993. – С. 10.

¹⁸ Детальнее см.: Наказ Императрицы Екатерины II, данный комиссии о сочинении проекта нового уложения // Памятники русского законодательства 1649–1832 гг., издаваемые Императорской академией наук / под ред. Н. Д. Чечулина. – СПб. : Тип. Гл. Управл. Уделов, 1907. – 174 с.

некоторое побуждение, могущее его отвратить от исполнения начавшего злодеяния»¹⁹. Следовательно, положения о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе появились в отечественном праве одновременно.

В доктрине уголовного права первые разработки понятия покушения связывают с работами И. Неймана «Начальные основания уголовного права» (1814 г.) и О. Горегляда «Опыт начертания Российского уголовного права» (1815 г.). И. Нейман дает определение покушения без указания на причины недоведения его до конца: «Покушение на преступление бывает тогда, когда преступление, кем либо предпринятое, не совершенно исполнится»²⁰. Подобное определение предлагает и О. Горегляд²¹. Далее И. Нейман формулирует положения, касающиеся добровольного отказа: «К причинам уменьшения степени наказания надлежит причислить и то обстоятельство, когда предпринявший оное добровольно оставит свое предприятие: его менее должно наказывать нежели того, который другим образом был остановлен в совершении преступления»²². Специальные положения о добровольном отказе у О. Горегляда сформулированы менее четко. Так, в одном из выделяемых им видов покушений упоминается о признаке «которое воспрепятствовано токмо внешними обстоятельствами», а наказуемость покушения связывается с тем, что оно «должно быть легче наказано, нежели самое преступление, дабы тем начавшему злодеяние дать некоторое побуждение, могущее его отвратить от исполнения начатого злодеяния»²³. Подобный подход поддержан и П. Гуляевым в работе 1826 г. «Российское уголовное право, составленное из Российских государственных узаконений»²⁴.

---

¹⁹ Наказъ Ея Императорскаго Величества Екатерины Вторяя самодержицы всероссійскія данный Комиссії о сочиненіи проекта новаго уложенія. – Спб. : Импер. Акад. наук, 1770. – С. 136.

²⁰ Нейман И. Начальные основания уголовного права / И. Нейман. – СПб. : Тип. Иос. Иоаннесова, 1814. – С. 60.

²¹ См.: Горегляд О. Опыт начертания Российского уголовного права / О. Горегляд. – СПб. : Тип. Иос. Иоаннесова, 1815. – С. 92–93.

²² Нейман И. Начальные основания уголовного права. – С. 62.

²³ Горегляд О. Опыт начертания Российского уголовного права. – С. 94–95.

²⁴ Гуляев П. Российское уголовное право, составленное из Российских государственных узаконений / П. Гуляев. – М. : Тип. П. Кузнецова, 1826. – С. 18–19.

Следовательно, идеи о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе в науке уголовного права также появляются одновременно, причем в начале XIX ст. учеными предлагалась германская система регламентации добровольного отказа. Именно она была использована и в проекте Уголовного уложения Российской империи 1813 г., но это и не удивительно, так как в его подготовке определяющую роль играли германские ученые. Так, к составлению Уголовного уложения в качестве члена-корреспондента Комиссии составления законов под руководством М. М. Сперанского в 1806 г. был привлечен известный германский криминалист А. Фейербах, приславший в Россию проект Баварского уголовного уложения, а в 1810 г. для составления Уголовного уложения был приглашен немецкий профессор Л. Г. Якоб, который и подготовил указанный проект²⁵.

Общего понятия приготовления к преступлению проект Уголовного уложения не знал, а признаки покушения на преступление можно было установить из двух норм: «Преступление несодеянным почитается: 1) когда в противузаконное деяние одно только покушение было; 2) когда противузаконное деяние самым делом начато, но еще не совсем довершено» (§ 13) и «Покушение тем важнее, чем более оно приближалось к совершению самого преступления» (§ 14)²⁶. Именно последняя норма указана как определение покушения, но и в первой и во второй норме признаков, указывающих на причины недоведения преступления до конца, нет. Выдерживая германскую систему, проект Уголовного уложения далее предусматривает отдельные нормы, устанавливающие ответственность в случае добровольного отказа от завершения преступления: «Учинивший покушение на преступление подлежит меньшей ответственности: ежели

---

²⁵ См.: Безверхов А. Г. Проект Уголовного уложения Российской империи 1813 года: монография / А. Г. Безверхов, В. С. Коростелёв. – Самара: Самарский ун-т, 2013. – С. 8.

²⁶ Проект Уголовного уложения Российской империи. Часть первая. Основания уголовного права. – СПб.: Сенат. тип., 1813. – С. 5–6.

доказано будет, что преступник, умышленно учинив противозаконное деяние и после раскаявшись, или убоясь наказания, или по другим каким-либо причинам, само собою оставил свое злодейственное намерение без исполнения, или, начав уже оное самым делом, оставил его недовершенным по собственной своей воле» (§ 15)²⁷.

Однако законодатель не воспринял эти предложения и в Своде законов уголовных 1832 г. предусмотрел иную систему регламентации норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе. Так, в ст. 9 этого законодательного акта предусмотрено такое определение: «Покушением к преступлению почитается намерение учинить оное, когда намерение сие обнаружено таким действием, коего необходимым следствием было бы совершение преступления, если бы сие совершение или не было остановлено собственною волею умышлявшего или не было отвращено каким либо препятствием»²⁸. К признакам покушения законодатель отнес причины недоведения преступления до конца, указав сразу как на добровольно остановленное покушение, так и на отвращенное каким либо препятствием. Указанный подход свойственен именно французской системе. Однако данная система не знает специальных норм о добровольном отказе, так как идея о нем предусмотрена одним из признаков покушения на преступление. Тем не менее, в Своде законов уголовных 1832 г. такие нормы присутствуют. Так, в ст. 115 Свода указано: «Покушение на совершение преступления, неприведенного в действие по собственному произволению, а не по одним только внешним препятствиям, подлежит меньшему наказанию, нежели самое совершение преступления»²⁹.

Таким образом, следует признать, что в Своде законов уголовных 1832 г. законодатель использует смешанную систему регламентации

---

²⁷ Проект Уголовного уложения Российской империи. Часть первая. Основания уголовного права. – С. 6.

²⁸ Свод законов уголовных. – СПб.: Тип. П отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1832. – С. 4–5.

²⁹ Там же. – С. 39.

добровольного отказа, которая содержит признаки как германской, так и французской систем. Аналогичный подход сохраняется и в Своде законов уголовных издания 1842 г. (статьи 9, 126)³⁰,

Однако ситуация коренным образом меняется в связи с принятием Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г., где в ст. 10 предусмотрено: «Приискание или приобретение средств для совершения преступления, признается лишь приготовлением к оному», а в ст. 11 указано: «Покушением на преступление признается всякое действие, коим начинается или продолжается приведение злого намерения в исполнение». Оба определения сформулированы без указания на причины недоведения преступления до конца, что свидетельствует об отказе законодателя от французской системы. Логическим продолжением такого подхода является наличие отдельной нормы (ст. 119) о ненаказуемости добровольного отказа: «Когда учинивший приготовление к преступлению или уже и покусившийся на оное, остановился при том, и по собственной воле не совершил преднамеренного; то он подвергается наказанию лишь в том случае, если содеянное им при сем приготовлении и покушении есть само по себе преступление, и только за сие преступление, а не за то, которое он был прежде намерен совершить»³¹. Таким образом, можно отметить следующие отличия данных положений от предыдущего законодательства: 1) добровольный отказ рассматривается не только применительно к покушению на преступление, но и применительно к приготовлению к преступлению; 2) добровольный отказ является уже основанием освобождения от уголовной ответственности, а не только смягчения ее; 3) законодатель использует германскую систему регламентации добровольного отказа, так как в определениях приготовления к преступлению и покушения на преступление отсутствует указание на

---

³⁰ См.: Свод законов уголовных. – С. 3, 25.

³¹ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб.: Тип. II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1845. – С. 3, 38.

причины недоведения преступления до конца и предусмотрены наряду с этим отдельные нормы о добровольном отказе.

Такая же регламентация была предусмотрена и в Уложении о наказаниях уголовных и исправительных издания 1866 г. (статьи 9, 113)³² и 1885 г. (статьи 9, 113)³³.

В Уголовном Уложении 1903 г. законодатель снова изменил концепцию регламентации норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе. Для определения покушения на преступление в ст. 49 используется французская система: «Действие, коим начинается приведение в исполнение преступного деяния, учинения коего желал виновный, не довершенного по обстоятельству, от воли виновного не зависевшему, почитается покушением»³⁴. Для покушения специальных норм о добровольном отказе нет. Идея добровольного отказа исчерпывается указанием на него в одном из признаков покушения на преступление. Однако для регламентации приготовления к преступлению законодателем используется германская система. Так, в ч. 1 ст. 50 предусмотрено следующее определение: «Приобретение или приспособление средства для приведения в исполнение умышленного преступного деяния почитается приготовлением», а в ч. 2 этой же статьи указано: «Приготовление наказуется в случаях, особо законом указанных, и если притом оно было остановлено по обстоятельству, от воли виновного не зависевшему»³⁵. Приготовление к преступлению определяется без указания на причины его остановки, что свойственно германской системе, и, кроме того, предусмотрены отдельные нормы, в которых отображена идея поощрения лица, добровольного отказавшегося от приготовления к преступлению. То,

---

³² Свод законов уголовных. Кн. 1. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : Тип. II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1866. – С. 2, 25.

³³ Свод законов уголовных. Ч. 1. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : Тип. II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1885. – С. 2, 21.

³⁴ Уголовное уложение. – СПб. : Сенат. тип., 1903. – С. 10.

³⁵ Там же.

что эти нормы предусмотрены рядом в одной статье, не может быть препятствием для признания наличия признаков германской системы, так как для нее не имеет значения место расположения данных норм. Главное, что при определении стадии совершения преступления нет признака, указывающего на причины недоведения его до конца, и вместе с тем существуют отдельные нормы, предусматривающие специальные положения о добровольном отказе. В ч. 2 ст. 50 Уголовного Уложения 1903 г. предусмотрена именно отдельная норма, а не дополнение определения из ч. 1 этой статьи, так как в ч. 2 речь идет не о признаках приготовления к преступлению, а о его правовых последствиях.

Такой подход нельзя назвать удачным, так как для двух стадий преступления используются концептуально различные законодательные системы регламентации добровольного отказа. Представляется, что серьезных причин для такого законодательного решения не было, в связи с чем это следует рассматривать скорее как недостаток Уголовного Уложения 1903 г., а не как его особенность.

Таким образом, период досоветского развития законодательства о добровольном отказе характеризуется следующими этапами: 1) использование смешанной системы регламентации норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе, которая содержит признаки и германской и французской систем (Свод законов уголовных издания 1832 г. и 1842 г.); 2) использование германской системы регламентации указанных норм (Уложение о наказаниях уголовных и исправительных издания 1845, 1866 и 1885 годов); 3) использование французской системы регламентации для норм о покушении на преступление и германской – для норм о приготовлении к преступлению и о добровольном отказе (Уголовное Уложение 1903 г.).

В уголовном праве советского периода происходит определенная трансформация институтов приготовления к преступлению и покушения на

преступление. В Руководящих началах по уголовному праву РСФСР 1919 г. (ст. 18), введенных в действие на территории Украины Циркуляром Народного Комиссариата УССР 4 августа 1920 г., добровольный отказ еще не приобрел самостоятельного значения и рассматривался как признак покушения на преступление при определении его понятия: «Покушением на преступление считается действие, направленное на совершение преступления, когда совершивший выполнил все, что считал необходимым для приведения своего умысла в исполнение, но преступный результат не наступил по причинам, от него не зависящим»³⁶. Такое решение является классическим вариантом реализации французской системы. Однако совсем иное решение применено для приготовления к преступлению, которым в ст. 19 Руководящих начал «считается приискание, приобретение или приспособление лицом подготавливающим преступление средств, орудий и т. п. для совершения преступления»³⁷. Указание на причины недоведения приготовления к преступлению до конца отсутствует, а нормы, устанавливающие положения о добровольном отказе, при этом не предусмотрены. Следовательно, законодатель установил совершенно парадоксальные правила: на стадии приготовления к преступлению лицо, отказавшись от продолжения преступления, не освобождается от уголовной ответственности, зато на следующей стадии, покушения на преступление, он такую возможность получает, так как его добровольный отказ будет означать отсутствие необходимых признаков покушения на преступление, что повлечет ненаказуемость последнего. При этом остался нерешенным вопрос: следует ли привлекать к уголовной ответственности за приготовление к преступлению лицо, которое добровольно отказалось от покушения на преступление? Абсурдность такого законодательного решения подтверждается еще и тем, что преступнику становится абсолютно

---

³⁶ См.: Руководящие начала по уголовному праву РСФСР // Исаев М. М. Общая часть уголовного права РСФСР. – Л. : Гос. изд-во, 1925. – Прилож. № 1. – С. 175.

³⁷ Там же.

невыгодным прекращать преступление на стадии приготовления к преступлению. Сам законодатель подталкивает его к переходу на следующую стадию покушения на преступление, устанавливая поощрение за прекращение преступления на этой стадии, оставляя, однако, при этом нерешенным вопрос об ответственности за уже состоявшееся приготовление к преступлению.

Противоречивость такого подхода могла бы привести к значительным затруднениям на практике, если бы Руководящие начала применялись достаточно долго, однако этому помешало принятие первого советского уголовного кодекса, в очередной раз изменившего решение исследуемого вопроса.

УК РСФСР 1922 г., введенный в действие на территории Украины постановлением Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета 23 августа 1922 г., предусматривает в ч. 1 ст. 12 определение приготовления к преступлению, под которым понимается приискание, приобретение или приспособление орудий, средств и создание условий для совершения преступления, а в ч. 2 этой же статье установлено, что оно карается лишь в том случае, если оно само по себе является наказуемым деянием³⁸. Такое решение является противоречивым. Совершенно справедливо по этому поводу писал С. В. Познышев: «Оговаривать в кодексе ненаказуемость приготовления и давать определение последнего нет надобности»³⁹. Итак, ненаказуемость приготовления к преступлению как отдельной стадии преступления делает ненужным и решение вопроса о добровольном отказе в таких случаях.

Покушением на преступление в соответствии со ст. 13 этого кодекса «считается действие, направленное на совершение преступления, когда

---

³⁸ См.: Уголовный кодекс Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. – М. : Военная коллегия Верх. Трибун. В.Ц.И.К., 1922. – С. 2.

³⁹ Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. I. Общая часть / С. В. Познышев. – М. : Юрид. издат. Наркомюста, 1923. – С. 136.

совершающий таковое не выполнил всего того, что было необходимо для приведения его намерения в исполнение, или когда, несмотря на выполнение им всего, что он считал необходимым, преступный результат не наступил по причинам от него не зависящим»⁴⁰. Как указывает С. В. Познышев, это постановление различает два случая: «1) субъект не выполнил всего того, что было необходимо для приведения его намерения в исполнение, и 2) случай ненаступления результата, по независящим от субъекта причинам, несмотря на выполнение субъектом всего, что он считал необходимым для достижения этого результата»⁴¹. Эти два случая профессор называет воспрепятствованное и оконченное покушение (в современной традиции – неоконченное и оконченное покушение на преступление).

Для оконченного покушения на преступление законодатель предусматривает признак «по причинам от него не зависящим», что свидетельствует о французской системе, для которой вопрос о ненаказуемости добровольного отказа решается установлением указанного признака и не требует наличия в законе дополнительных норм. Более того, добровольный отказ во французской системе остается за пределами уголовно наказуемых деяний. Представим, что лицо совершило деяние, имеющее все предусмотренные законом признаки оконченного покушения на преступление, кроме одного – преступный результат не наступил по причинам, зависящим от преступника, т. е. по его воле. Можно ли такое деяние признать покушением на преступление? Конечно же нет, так как такое деяние не имеет всех необходимых признаков.

Эти простые выводы по какой-то причине не были восприняты законодателем, и он в ст. 14 УК РСФСР 1922 г. установил следующие специальные правила: «покушение же, не доведенное до конца по собственному побуждению покушавшегося, карается как то преступление,

---

⁴⁰ Уголовный кодекс Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. – С. 2.

⁴¹ Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. I. Общая часть. – С. 144.

которое фактически им было совершено»⁴². Во-первых, оба указанных в ст. 13 этого УК вида покушения имеют одно название – покушение на преступление. Следовательно, употребляя это словосочетание, законодатель имеет в виду оба вида покушения на преступление. Иными словами, если правила в ст. 14 УК установлены для покушения на преступление, то они касаются обоих его видов – и неоконченного, и оконченного. Во-вторых, эти положения несовершенны по своей форме подачи информации. Сперва кажется, что речь идет об установлении уголовной ответственности в описанных случаях, и только потом при внимательном прочтении удается понять, что в этой норме установлены два правила: 1) если в деянии лица до добровольного отказа содержатся признаки какого-то оконченного преступления, то лицо подлежит уголовной ответственности за него; 2) если этого нет, то уголовная ответственность отсутствует. В-третьих, и это главное для темы данного исследования, законодатель признает такой отдельный вид покушения, как не доведенное до конца по собственному побуждению покушавшегося. Соглашаются с возможностью выделения такого вида покушения на преступление и некоторые ученые⁴³. Представляется, что это неверно в отношении оконченного покушения на преступление. Если в ст. 13 УК этот вид покушения на преступление содержит такой обязательный признак, как «по причинам от него не зависящим», то покушение, не доведенное до конца по собственному побуждению покушавшегося, становится логически невозможным, так как содержит признак, прямо противоречащий тому, который установлен в базовом определении. Деяние не может одновременно иметь признаки недоведения его до конца «по причинам от него не зависящим» и «по собственному побуждению покушавшегося».

---

⁴² Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. I. Общая часть. – С. 3.

⁴³ См., например: Немировский Э. Я. Советское уголовное право. Ч. Общая и Особенная / Э. Я. Немировский. – Одесса : 2-я Гостиподр., 1924. – С. 121; Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. I. Общая часть. – С. 144.

Итак, в УК РСФСР 1922 г. установлены наиболее сложные из рассмотренных ранее и внутренне противоречивые правила регламентации добровольного отказа: 1) правила для добровольного отказа от приготовления к преступлению не предусмотрены в связи с ненаказуемостью последнего; 2) добровольный отказ от неоконченного покушения на преступление регламентируется с помощью германской системы: определение неоконченного покушения в ст. 13 УК не содержит указания на причины недоведения преступления до конца, а ненаказуемость добровольного отказа от неоконченного покушения установлена в отдельной норме (ст. 14 УК); 3) добровольный отказ от оконченного покушения регламентирован с помощью правил, которые одновременно присущи как французской, так и германской системам: ненаказуемость добровольного отказа от оконченного покушения устанавливается, с одной стороны, в ст. 13 УК признаком оконченного покушения «по причинам от него не зависящим», с другой стороны, предусмотрена в отдельной норме (ст. 14 УК).

В Основных началах уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1924 г. сделана попытка отказаться от традиционного подхода в решении вопросов уголовной ответственности при совершении покушения на преступление и приготовления к преступлению. Появляется новая для законодательства норма – ст. 11 со следующим содержанием: «Если начатое преступление не было доведено до конца, т. е. если преступный результат по каким-либо причинам не наступил, то суд при выборе мер социальной защиты, назначенных уголовным законом за данный вид преступления, руководствуется степенью опасности лица, совершившего преступление, и степенью осуществления преступного намерения». Здесь приведены два критерия – степень опасности лица и степень осуществления преступного намерения, которые должны быть использованы правоприменителем на практике. Законодатель отказывается от понятий

покушения на преступление и приготовления к преступлению, что приводит и к исчезновению идеи добровольного отказа.

Однако такое положение сохранилось не долго. УК УССР 1927 г. возвратил определения приготовления к преступлению (ст. 17) и покушения на преступление (ст. 16)⁴⁴. Первое определение почти не отличалось от того, что было указано в ч. 1 ст. 12 УК РСФСР 1922 г. При этом законодатель уже признал стадию приготовления к преступлению уголовно наказуемой. Дефиниция покушения на преступление претерпела больше текстуальных изменений, хотя основной ее смысл остался таким же, как в предыдущем УК: «Покушением на преступление считается действие, направленное на совершение преступления, когда совершающий таковое не привел своего намерения в исполнение как потому, что он не выполнил всего того, что он считал необходимым для приведения своего намерения в исполнение, так и потому, что, несмотря на выполнение им всего того, что он считал необходимым, преступный результат не наступил по причинам, он него не зависящим»⁴⁵. Аналогичным образом решен вопрос в ч. 2 ст. 18 УК и о правовых последствиях добровольного отказа: «В случаях, когда преступление не было доведено до конца по собственному побуждению лица, намеревавшегося совершить это преступление, суд устанавливает меру социальной защиты, соответствующую тем действиям, которые были совершены покушавшимся или приготовлявшимся к преступлению»⁴⁶. Данная норма повторяет все недостатки ст. 14 УК РСФСР 1922 г. Она сформулирована неудачно, так как создается впечатление, что при добровольном отказе лицо привлекается к ответственности. В таком виде норма о добровольном отказе не достигает главной цели, к которой здесь стремится законодатель, – предотвращения преступлений путем поощрения

---

⁴⁴ См.: Уголовное законодательство СССР и союзных республик. Сборник (основные законодательные акты) / под ред. проф. Д. С. Карева. – М. : Госюриздат, 1957. – С. 85.

⁴⁵ Там же.

⁴⁶ Там же.

лица, совершающего преступление. Трудности в понимании этой нормы приводят к тому, что в сознании субъекта не формируется положительная установка на добровольный отказ.

Итак, в УК УССР 1927 г. законодатель допускает смешение французской и германской систем для оконченного покушения на преступление: в ст. 16 УК для этого понятия предусмотрен признак «по причинам, от него не зависящим» (французская система) и в ч. 2 ст. 18 УК установлена отдельная норма о правовых последствиях добровольного отказа (германская система), которая носит общий для всех стадий характер. Для приготовления к преступлению и неоконченного покушения на преступление законодатель использует германскую систему законодательной регламентации добровольного отказа.

В Основах уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1958 г. усовершенствованы определения приготовления к преступлению (ч. 1 ст. 15) и покушения на преступление (ч. 2 ст. 15), а также появляется отдельная статья, посвященная добровольному отказу (ст. 16)⁴⁷, где впервые употребляется термин «добровольный отказ».

В УК УССР 1960 г. обозначенные нормы были полностью скопированы. Под приготовлением к преступлению в ч. 1 ст. 17 УК признавалось приискание или приспособление средств или орудий или иное умышленное создание условий для совершения преступления⁴⁸. Такое определение вместе с наличием отдельной нормы о добровольном отказе в ст. 18 УК свидетельствует об использовании германской системы регламентации добровольного отказа от приготовления к преступлению. В определении покушения на преступление (ч. 2 ст. 17 УК) законодатель отказался от указания на его виды: «Покушением на преступление

---

⁴⁷ См.: Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. – М. : Юрид. лит., 1965. – С. 9–10.

⁴⁸ См.: Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. – К. : Политиздат Украины, 1978. – С. 49.

признается умышленное действие, непосредственно направленное на совершение преступления, если при этом преступление не было доведено до конца по причинам, не зависящим от воли виновного»⁴⁹. Такой подход несколько упрощает анализ исследуемого вопроса, так как в этой дефиниции отсутствует указание на оконченное и неоконченное покушение на преступление. Теперь для добровольного отказа от всех видов покушения на преступление правильным будет вывод о том, что законодатель в данном случае допускает одновременное существование концептуально различных систем: 1) французской, так как для покушения на преступление установлен обязательный признак «преступление не было доведено до конца по причинам, не зависящим от воли виновного»; 2) германской, так как в ст. 18 УК предусмотрены отдельные нормы о добровольном отказе. В УК УССР 1927 г. такое смешение французской и германской систем допускалось только для регламентации добровольного отказа от оконченого покушения на преступление.

Таким образом, следует признать, что в УК УССР 1960 г. законодатель, с одной стороны, приводит более текстуально совершенные по сравнению с предыдущими определения приготовления к преступлению и покушения на преступление, а с другой стороны, еще более усугубляет ситуацию, вводя отдельную статью о добровольном отказе, что «внутренне разрывает» правовую природу как самого добровольного отказа, так и покушения на преступление. Вопрос о правовых основаниях ненаказуемости добровольного отказа от покушения на преступление становится принципиально неразрешимым. Для его решения можно использовать саму ст. 18 УК: «Лицо, добровольно отказавшееся от доведения преступления до конца, подлежит уголовной ответственности лишь в том случае, если фактически совершенное им деяние содержит состав иного преступления»⁵⁰.

---

⁴⁹ Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. – С. 49.

⁵⁰ Там же.

Не обращая внимания на уже традиционную для законодателя неудачную формулировку этой уголовно-правовой нормы, можно утверждать, что данные положения предусматривают самостоятельное основания для непривлечения лица к уголовной ответственности в случае его добровольного отказа. Кроме того, для решения этого же вопроса можно использовать и определение покушения на преступление в ч. 2 ст. 17 УК, указывая, что в случае добровольного отказа отсутствуют все признаки покушения – нет недоведения преступления до конца по причинам, не зависящим от воли виновного. Следовательно, такое деяние не содержит признаков состава покушения на преступление, что и является основанием непривлечения лица к уголовной ответственности. Однако в кодифицированном законодательстве как внутренне согласованной системе норм не может существовать одновременно два концептуально различных основания непривлечения к уголовной ответственности за один и тот же случай! Несмотря на эти принципиальные недостатки положения статей 17 и 18 УК УССР 1960 г. просуществовали в неизменном виде до самой утраты их силы в связи с введением в действие УК Украины 2001 г.

Определение приготовления к преступлению в действующем законодательстве (ч. 1 ст. 14) расширено за счет указания на новые его виды: приготовлением к преступлению является приискание или приспособление средств или орудий, *подыскание соучастников* или *сговор на совершение преступления, устранение препятствий*, а также иное умышленное создание условий для совершения преступления. Такие изменения никак не повлияли на решение вопроса об основаниях ненаказуемости добровольного отказа в этом случае. Законодатель, как и прежде, предусмотрел для этого отдельную норму – ст. 17 УК. Следовательно, законодательная регламентация добровольного отказа от приготовления к преступлению в нынешнем варианте соответствует германской системе.

Нормы о покушении на преступление получили значительное развитие: впервые на законодательном уровне появились самостоятельные определения оконченного и неоконченного покушений на преступление. Однако законодательное решение исследуемого вопроса осталось по-прежнему неудачным. Во-первых, как в общем определении понятия покушения на преступление (ч. 1 ст. 15 УК), так и в определениях оконченного (ч. 2 ст. 15 УК) и неоконченного (ч. 3 ст. 15 УК) покушений предусмотрен признак «преступление не было доведено до конца по причинам, не зависящим от воли лица». Во-вторых, вопросам правовых последствий добровольного отказа, в том числе и от покушения на преступление, в УК посвящена отдельная статья 17. В связи с этим можно констатировать смешение французской и германской систем.

Таким образом, действующее уголовное законодательство Украины отличается от классических уголовно-правовых систем – французской и германской. С одной стороны, в законе существуют отдельные нормы о добровольном отказе, а с другой – одним из признаков покушения является недоведение преступления до конца по причинам, не зависящим от воли виновного. Можно сказать, что в законе произошел «двойной учет» одной идеи: несмотря на то, что отдельная норма о добровольном отказе уже решает вопрос об освобождении от уголовной ответственности лиц, добровольно прекративших совершение преступления, законодатель решил также отграничить эти случаи от наказуемого покушения, связав это с одним из его признаков.

Список использованных источников

1. Безверхов А. Г. Проект Уголовного уложения Российской империи 1813 года : моногр. / А. Г. Безверхов, В. С. Коростелёв. – Самара : Самарский ун-т, 2013. – 192 с.
2. Богородский С. О. Очерк истории уголовного законодательства в Европе с начала XVIII-го века. Т. I / С. О. Богородский. – К. : Унив. тип., 1862. – 675 с.

3. Богородский С. О. Очерк истории уголовного законодательства в Европе с начала XVIII-го века. Т. II / С. О. Богородский. – К. : Унив. тип., 1862. – 438 с.
4. Булатов С. Я. Уголовно-судебное уложение Карла V / С. Я. Булатов. – Алма-Ата : Наука, 1967. – 152 с.
5. Горяглад О. Опыт начертания Российского уголовного права / О. Горяглад. – СПб. : Тип. Иос. Иоаннесова, 1815. – 167 с.
6. Гуляев П. Российское уголовное право, составленное из Российских государственных узаконений / П. Гуляев. – М. : Тип. П. Кузнецова, 1826. – 193 с.
7. Кузнецова Н. Уголовное право ФРГ / Н. Кузнецова, Л. Вельцель. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 215 с.
8. Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / Ф. Лист ; пер. Ф. Ельяшевича, предисл. автора М. В. Духовского. – М. : Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1903. – XXIV с. + 334 с.
9. Материалы для пересмотра нашего уголовного законодательства. Уголовные уложения Венгрии, Германии, Бельгии и Франции и проект общей части Итальянского уголовного уложения. Т. I. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1880. – 514 с.
10. Наказ императрицы Екатерины II, данный Комиссии о сочинении проекта нового Уложения / под ред. Н. Д. Чечулина // Памятники русского законодательства 1649–1832 гг., издаваемые Императорской академией наук. – СПб. : Тип. Гл. Управл. Уделов, 1907. – 174 с.
11. Наказъ Ея Императорскаго Величества Екатерины Вторыя самодержицы всероссійскія данный Комиссiи о сочиненiи проекта новаго уложеннiя. – Спб. : Импер. Акад. наук, 1770. – 335 с.
12. Нейман И. Начальные основания уголовного права / И. Нейман. – СПб. : Тип. Иос. Иоаннесова, 1814. – 75 с.
13. Немировский Э. Я. Советское уголовное право. Ч. Общая и Особенная / Э. Я. Немировский. – Одесса : 2-я Гостипогр., 1924. – 292 с.
14. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. – М. : Юрид. лит., 1965. – 27 с.
15. Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. I. Общая часть / С. В. Познышев. – М. : Юрид. издат. Наркомюста, 1923. – 280+XI+3 с.
16. Примерный уголовный кодекс США. Официальный проект Института американского права / пер. А. С. Никифорова ; под ред. и с предисл. Б. С. Никифорова. – М. : Прогресс, 1969. – 304 с.
17. Проект Уголовного уложения Российской империи. Ч. 1. Основания уголовного права. – СПб. : Сенат. тип., 1813. – 115 с.
18. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР // Исаев М. М. Общая часть уголовного права РСФСР. – Л. : Гос. изд-во, 1925. – Прилож. № 1. – С. 173–176.

19. Свод законов уголовных. – СПб. : Тип. II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1832. – 560 с.
20. Свод законов уголовных. – СПб. : Тип. II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1842. – 383 с.
21. Свод законов уголовных. Кн. 1. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : Тип. II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1866. – 439 с.
22. Свод законов уголовных. Ч. 1. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : Тип. II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1885. – 429 с.
23. Сулаквелидзе Д. Д. Добровольный отказ от совершения преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. Д. Сулаквелидзе; Тбилисский гос. ун-т. – Тбилиси, 1993. – 24 с.
24. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сб. законод. материалов / под ред. И. Д. Козочкина. – М. : Зерцало, 1998. – 352 с.
25. Уголовное законодательство СССР и союзных республик. Сборник (основные законодательные акты) / под ред. Д. С. Карева. – М. : Госюриздат, 1957. – 532 с.
26. Уголовное право буржуазных стран: Общая часть. Сб. законод. актов / под ред. А. Н. Игнатова и И. Д. Козочкина. – М. : Изд-во УДН, 1990. – 312 с.
27. Уголовное уложение. – СПб. : Сенат. тип., 1903. – 204 с.
28. Уголовный кодекс Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. – М. : Военная коллегия Верх. Трибун. В.Ц.И.К., 1922. – 26 с.
29. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. – К. : Политиздат Украины, 1978. – 684 с.
30. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : Тип. II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1845. – 898 с.
31. Швейцарский Уголовный Кодекс 1937 г. / пер. Н. С. Лапшиной. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 88 с.

Гродецький Ю. В. Французька та німецька системи законодавчої регламентації норм про стадії вчинення злочину та про добровільну відмову

Досліджуються французька та німецька системи законодавчої регламентації норм про стадії вчинення злочину і про добровільну відмову. Обґрунтовано висновок про те, що зазначені норми вітчизняного кримінального права сформовані під впливом обох систем.

Ключові слова: *стадії вчинення злочину, готування до злочину, замах на злочин, добровільна відмова.*

Grodetskyi Yu. V. The French and German systems of legal regulation of norms about stages of crime and about voluntary renunciation

The French and German systems of legal regulation of norms about stages of crime and about voluntary renunciation are researched. The conclusion about mentioned rules of domestic criminal law was formed under the influence of the both systems was justified.

Key words: *stages of the crime, preparation for crime, attempted crime, voluntary renunciation.*

УДК 343.222.7

С. Р. Багіров,

канд. юрид. наук, доц., докторант
кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира
Сташиса Класичного приватного
університету

**ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ
ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ВИНИ У НЕОБЕРЕЖНОМУ
ОПОСЕРЕДКОВАНОМУ ЗАПОДІЯННІ ЗЛОЧИННОГО НАСЛІДКУ
(НА ПРИКЛАДІ СПРАВИ ЧІЛІКОВА І МАСЛОВА)**

У статті на підставі застосування методу case study висвітлено деякі теоретичні та практичні проблеми, які виявила справа Чілікова і Маслова. Обґрунтовується, що складнощі притягнення до кримінальної відповідальності учасника необережного злочину, який безпосередньо не спричинив протиправного наслідку, але втягнув у небезпечну діяльність того, хто безпосередньо завдав цей наслідок, зумовлені не відсутністю причинного зв'язку чи вини, а відсутністю необхідної нормативної конструкції.

Ключові слова: об'єктивна сторона злочину, причинний зв'язок, злочинний наслідок, необережний злочин, співучасть у злочині.

Постановка проблеми. У правозастосовній практиці іноді трапляються такі справи, вивчення обставин яких є живильним ґрунтом для ілюстрації слабких місць доктрини кримінального права та відповідного законодавства. На моє глибоке переконання, детальний розбір основних спірних моментів подібних справ, погляд на їх обставини з різних точок зору або застосування методу наукового дослідження (а також і методу навчання), що має назву «*case study*», дозволяє набагато ефективніше привертати увагу студентів, науковців, практиків до тієї межі, за якою наші знання завершуються, або втрачається можливість їх коректного застосування у «тісних» межах чинних нормативних конструкцій.

Видається, що однією з таких практичних ситуацій є справа Чілікова і Маслова¹, обставини якої активно обговорювались у процесі реформи кримінального законодавства СРСР 1958–1960 рр. У сучасній науці

---

¹ Примітка. Прізвища учасників справи містяться у джерелах з вільним доступом.

кримінального права до цієї справи повертаються лише в окремих монографіях, присвячених питанням співучасті у злочині, або у працях про злочинну необережність чи про причинний зв'язок у кримінальному праві.

Отже, за фабулою справи, шофер Чіліков, перебуваючи у нетверезому стані, 6 квітня 1947 р. зайшов у будку чергового вирядника гаража, розташовану неподалік пішохідної доріжки, і запропонував шоферу Маслову, який там перебував, випробувати пістолети, що у нього були². Чіліков здійснив два постріли з пістолета «Парабелум»³ по шапці Маслова, яка висіла на цвяху, загнаному в брусовану стіну будки. При цьому одна з куль застрягла у брусі, а інша пройшла навиліт, але нікому шкоди не завдала. Потім Маслов здійснив один постріл з пістолета «ТТ»⁴ у шапку Чілікова, яка висіла на тому ж самому цвяху. Цього разу куля потрапила в паз брусованої стіни, пройшла навиліт і поранила у грудну клітину студентку П., яка проходила пішохідною доріжкою. 14 травня 1947 р. П. від отриманих поранень померла⁵.

Ця справа викликала значний резонанс у радянській науці кримінального права. А. Н. Трайнін та М. Д. Шаргородський посилалися на неї як на приклад, що підтверджує можливість співучасті у необережному злочині. Основне проблемне питання справи стосувалось кримінально-правової оцінки діяння Чілікова, оскільки дії Маслова містили всі об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу необережного вбивства, – було встановлено, що саме постріл Маслова з «ТТ» спричинив смертельне поранення потерпілій.

Аналіз останніх досліджень. Серед сучасних дослідників, які безпосередньо звертались до вивчення справи Чілікова і Маслова, необхідно

---

² Примітка. Судячи з опису обставин справи, обидва пістолети приніс Чіліков.

³ Примітка. Назва походить від другої частини латинського прислів'я «*Si vis pacem, para bellum*» («Хочеш миру, готуйся до війни») і є власним (за деякими джерелами – рекламним) найменуванням німецького 9 мм пістолету системи Борхардта – Люгера зразка 1908 р. Початкова швидкість кулі – 320 м/с.

⁴ Примітка. Скорочення від «Тульський Токарева». Йдеться про радянський 7,62 мм пістолет системи Токарева зразка 1933 р. із початковою швидкістю кулі 420 м/с.

⁵ Виттенберг Г. Б. О некоторых спорных вопросах учения о соучастии / Г. Б. Виттенберг // Труды Иркутского гос. ун-та им. А. А. Жданова. – Т. 27. – Серия юрид. – Вып. 4. – 1958. – С. 57.

назвати білоруського науковця М. О. Бабія. У монографії «Множинність осіб у злочині і проблеми вчення про співучасть» (2013 р.) науковець розглянув суперечки навколо цієї справи в окремому підпункті 5.5, який має назву: «Справи трьох мисливців⁶, Маслова і Чілікова, Караулова і Ширшова та подібні до них»⁷. Переважна більшість інших авторів – С. В. Бородін, Г. Б. Віттенберг, Р. Р. Галіакбаров, П. С. Дагель, М. І. Ковальов, А. А. Піонтковський, В. С. Прохоров, Т. Л. Сергеева, А. Н. Трайнін, І. Р. Харитонова, М. Д. Шаргородський та деякі ін. – обговорювали питання цієї справи протягом 50–80-х рр. Власне, аналіз підходів наведених науковців до розв’язання справи Чілікова і Маслова і становить основний зміст цієї статті.

Метою статті є продовження дискусії стосовно зазначеної справи та висловлення авторської позиції щодо розв’язання проблем, які можуть виникнути у подібних ситуаціях.

Основний зміст. На думку С. В. Бородіна, дії Чілікова⁸, який також стріляв по мішені, жодних шкідливих наслідків за собою не потягли. Судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду СРСР кваліфікувала дії як Маслова, так і Чілікова за ст. 139 КК РРФСР⁹. А. Н. Трайнін зауважував, що ухвала Судової колегії, де було запропоновано кваліфікувати дії Чілікова за ст. 139 КК РРФСР за явної відсутності його вини у необережному вбивстві, може бути пояснена лише тим, що він був співучасником Маслова, але не міг бути притягненим за ст. 17 та ст. 139 КК РРФСР через заперечення можливості такої кваліфікації. С. В. Бородін вважає, що за фактичними обставинами справи Чіліков був співучасником Маслова у стрільбі, а не у

---

⁶ *Примітка.* Приклад із праці М. Д. Сергеевського «Казуїстика», який неодноразово аналізує А. Н. Трайнін у низці публікацій. Докладніше про цей приклад див.: Багіров С. Р. Дискусії щодо співучасті в необережному злочині до реформи кримінального законодавства 1958–1961 рр. (1917–1961 рр.) / С. Р. Багіров // Часопис Київ. ун-ту права. – 2016. – № 4. – С. 295.

⁷ Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 602–617.

⁸ *Примітка.* У статті С. В. Бородіна наведено змінене прізвище – «Чілікін» замість «Чіліков». Більшість інших джерел оперує останнім варіантом прізвища підсудного.

⁹ *Примітка.* Вбивство через необережність.

вбивстві. Якщо підійти до аналізу дій Чілікова об'єктивно, – пише С. В. Бородин, – то варто визнати, що в них відсутній склад злочину. Йтися може лише про притягнення Чілікова до адміністративної або дисциплінарної відповідальності. Поза сумнівами, якби дії Маслова не потягли за собою смерть П., ані він, ані Чіліков взагалі не були б притягнені до кримінальної відповідальності. Дослідник ставить питання: чи має змінитись становище Чілікова лише тому, що Маслов вчинив необережне вбивство? На його думку, притягнення Маслова до кримінальної відповідальності за вчинене ним вбивство не робить злочином дії Чілікова. Отже, і цей приклад не свідчить про можливість співучасті у необережному злочині¹⁰.

Аргументацію С. В. Бородіна складно визнати обґрунтованою. Якщо логічно продовжити тезу науковця про те, що за фактичними обставинами справи Чіліков був співучасником Маслова у стрільбі, а не у вбивстві, то можна тоді стверджувати, наприклад, таке: дві особи, які ногами побили потерпілого, що лежав на землі й який від заподіяних ушкоджень помер, є співучасниками нанесення побоїв, а не співучасниками заподіяння останньому смерті.

Г. Б. Віттенберг у результаті аналізу цієї справи доходить висновку, що притягнення Чілікова до кримінальної відповідальності можна серйозно заперечити, але, якщо і не вважати це спірним, то навряд чи воно може слугувати підтвердженням того, що співучасть у необережному злочині є можливою, як це прагнуть подати А. Н. Трайнін та М. Д. Шаргородський¹¹.

Інший знаний спеціаліст з питань співучасті у злочині – М. І. Ковальов – не погоджується з думкою А. Н. Трайніна про можливість співучасті у необережному злочині і вважає, що викладена останнім аргументація не може

---

¹⁰ Бородин С. Еще раз о соучастии / С. Бородин // Соц. законность. – 1957. – № 12. – С. 23–24.

¹¹ Виттенберг Г. Б. О некоторых спорных вопросах учения о соучастии / Г. Б. Виттенберг // Труды Иркутского государственного университета им. А. А. Жданова. – Том 27. – Серия юридическая. – Вып. 4. – 1958. – С. 57–58.

витримати критики¹². Проте далі дослідник чомусь не наводить контраргументів, а просто формулює свою позицію: у всіх випадках, коли необережними діями декількох осіб спричиняється злочинний результат, вони підлягають відповідальності лише і виключно індивідуально – за власні необережні дії¹³. У підсумку приклад про трьох мисливців і висновки А. Н. Трайніна з нього зовсім залишені поза увагою і нічим не спростовані. М. І. Ковальов одразу переходить до аналізу справи Чілікова і Маслова, щодо якої пише: у цій справі перший своєю пропозицією відкрити стрільбу поблизу пішохідної доріжки й беручі в ній участь створив реальну можливість загибелі людей, що проходили; втягнувши у цю стрільбу Маслова, він ніби пустив у хід нову зброю, кінцевого результату дії якого ані він, ані сам Маслов не передбачали. Цим Чіліков ніби подвоїв небезпеку. Той же факт, що саме куля, випущена з пістолета Маслова, смертельно поранила громадянку Попову, яка проходила неподалік будки, є лише проявом втілення реальної можливості у дійсність через випадковість. Тобто у цьому випадку є те саме посереднє заподіяння злочинного результату, але тільки не умисне, а необережне. Під час посереднього заподіяння той, хто повинен бути підбурювачем, постає виконавцем, незалежно від відповідальності безпосереднього заподіювача¹⁴.

Таким чином, М. І. Ковальов пропонує цілком інший підхід до можливої караності дій Чілікова, який ґрунтується на посередньому заподіянні наслідку; вчений не бачить проблем у притягненні Чілікова до кримінальної відповідальності за вбивство через необережність. Позиція дослідника суперечить поглядам Г. Б. Віттенберга, на думку якого, притягнення Чілікова до кримінальної відповідальності можна серйозно заперечити, а також підходу С. В. Бородіна, який акцентує увагу на відсутності складу злочину в діях Чілікова.

---

¹² Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Часть первая. Понятие соучастия / М. И. Ковалев. – Свердловск : Свердловск . юрид. ин-т им. А. Я. Вышинского, 1960. – С. 115.

¹³ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Часть первая. Понятие соучастия. – С. 115.

¹⁴ Там само. – С. 115–116.

Аналізуючи перебіг розглядуваної справи, М. Д. Шаргородський дійшов висновку: вона являє собою безсумнівний доказ того, що у деяких випадках можна і треба конструювати співучасть у необережному діянні¹⁵. Учений не погоджувався з висновком С. В. Бородіна про те, що за необережної вини виключається обізнаність підбурювача і пособника про дії виконавця¹⁶, вважаючи, що за певних форм необережності особи, які діють спільно, повністю обізнані про його дії. Зокрема, як відмічав М. Д. Шаргородський, – Чіліков був добре обізнаний про дії Маслова. У випадку умисного спільного вчинення суспільно небезпечного діяння, що потягло за собою наслідки, які ніхто з осіб, що діяли спільно, не бажав, не припускав, але передбачав і розраховував відвернути або не передбачав, але міг і повинен був передбачити, винне ставлення всіх осіб, що діють спільно, до суспільно небезпечних наслідків, що настали, може бути однаковим, а їхні дії перебувають у причинному зв'язку з результатом, який настав. Отже, на думку дослідника, немає жодних підстав для виключення кримінальної відповідальності, оскільки в їх діях міститься склад злочину¹⁷.

Учений заперечив позицію Судової колегії Верховного суду СРСР, яка кваліфікувала дії Чілікова і Маслова за ст. 139 КК РРФСР 1926 р. Колегія обґрунтувала відповідальність першого вказівкою на те, що він організував стрільбу і тим самим об'єктивно створив реальну можливість загибелі людей, які проходили повз¹⁸. На думку М. Д. Шаргородського, дії Чілікова слід було б кваліфікувати за ст. ст. 17 та 139 КК РРФСР 1926 р. як підбурювання до необережного вбивства, позаяк Чіліков запропонував Маслову здійснити

---

¹⁵ Шаргородский М. Д. Вопросы общей части уголовного права (законодательство и судебная практика) / М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – С. 143.

¹⁶ Бородин С. Еще раз о соучастии. – С. 19.

¹⁷ Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Известия ВУЗов. – Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 93–94.

¹⁸ Судебная практика Верховного Суда СССР. Вып. 2. / под ред. И. Т. Голякова. – М. : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. – С. 15.

постріл, яким було вбито П., усвідомлюючи при цьому характер дій виконавця¹⁹.

Наведений підхід М. Д. Шаргородського критикував В. С. Прохоров, який зауважив, що його позиція передбачає заперечення усвідомлення суспільної небезпеки діяння як необхідного елемента умислу і тому її не можна покласти в основу конструкції відповідальності за співучасть за чинним кримінальним правом. У випадках, аналогічних справі Чілікова і Маслова, тобто коли особи, які діють спільно, усвідомлюють лише фактичний характер вчинюваних дій, не усвідомлюючи їх суспільної небезпеки, співучасть не може мати місця, оскільки відсутньою є необхідна ознака умисної участі у вчиненні злочину. Умисна участь може мати місце лише тоді, коли вона здійснюється щодо дій, передбачених у конкретних нормах Особливої частини кримінального законодавства, а умисна участь у поєднанні з необережною виною – лише тоді, коли ці дії призводять до настання наслідків, передбачених законодавцем як кваліфікуючі обставини і щодо яких має місце необережна вина співучасників²⁰. Отже, В. С. Прохоров вважає допустимою співучасть у злочинах із подвійною формою вини, але не висловлює чітко свою позицію щодо кваліфікації дій Чілікова і Маслова.

Розглядувану справу проаналізувала й Т. Л. Сергєєва у монографії, присвяченій вивченню питань винуватості та вини у практиці Верховного суду СРСР. На її думку, для визнання наявності причинного зв'язку між діями Чілікова і смертю потерпілої П., Судовій колегії не було необхідності вдаватись до категорії «створення реальної можливості». Поведінка як Чілікова, так і Маслова полягала не лише у здійсненні пострілу, а й у низці інших дій, що сукупно потягли з необхідністю смерть потерпілої. Тим, що Чіліков умовив Маслова стріляти, організував стрільбу, стріляв сам за тих конкретних умов, за яких відбувалась стрільба, він сам безпосередньо брав участь у заподіянні

---

¹⁹ Прохоров В. С. К вопросу о субъективной стороне соучастия / В. С. Прохоров // Вестник Ленинград. ун-та. – 1962. – № 11. – С. 122–123.

²⁰ Там же. – С. 123.

смерті потерпілій, і її смерть настала з необхідністю внаслідок дій обох обвинувачених²¹. Отже, дослідниця вбачає наявність необхідного причинного зв'язку між діями Чілікова і смертю потерпілої. Водночас викликають сумнів її слова про те, що Чіліков *безпосередньо* взяв участь у заподіянні смерті потерпілій. Позиція Судової колегії Верховного суду СРСР, що критикується Т. Л. Сергєєвою, сприймається автором цієї статті як більш зважена, оскільки ґрунтується на закономірностях каузального характеру – Чіліков заподіяв смерть потерпілій опосередковано, через дії Маслова, створивши своїми діями об'єктивну можливість загибелі перехожих.

І. Р. Харитонова, автор першої радянської дисертації з питань необережного співзаподіяння, також не оминула увагою справу Чілікова і Маслова. На її думку, Судова колегія Верховного суду СРСР необґрунтовано визнала винними у необережному вбивстві обох учасників стрільби. Не дивлячись на те, що Чіліков організував стрільбу у ціль і об'єктивно створив реальну загрозу загибелі людей, які проходили повз, він не був винним у смерті потерпілої. Необережне вбивство – склад матеріальний, обов'язковою ознакою якого є наявність причинного зв'язку між діями особи і смертю, що настала. Правильну позицію, на думку І. Р. Харитонової, зайняв пленум Верховного суду СРСР у подібній справі К. і Ш., засуджених за необережне вбивство К. Під час полювання К. і Ш. одночасно здійснили постріл у потерпілого, якого вони сприйняли за ведмедя, але смерть К. настала від одного пострілу. У постанові пленум зазначив, що смерть потерпілого перебуває у причинному зв'язку з діями лише одного мисливця, тобто у діях К. і Ш. немає співзаподіяння, а вбачається одне необережне вбивство, вчинене однією особою²².

---

²¹ Сергєєва Т. Л. Вопросы виновности и вины в практике Верховного суда СССР по уголовным делам / Т. Л. Сергєєва. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – С. 84.

²² Харитонова И. Р. Понятие неосторожного сопричинения по советскому уголовному праву / И. Р. Харитонова // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе : Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1985. – С. 130.

Стосовно справи Чілікова і Маслова слід погодитися з дослідницею, що рішення суду про ставлення в вину обом особам вбивства через необережність не ґрунтується на чинному законі. Відповідає дійсності також і її думка про те, що Чіліков організував стрільбу у ціль і об'єктивно створив загрозу загибелі людей, які проходили повз будки. Проте висновок І. Р. Харитонової про відсутність причинного зв'язку між діями Чілікова, діями Маслова і смертю потерпілої не виглядає переконливим. Неможливість притягнення Чілікова до кримінальної відповідальності за необережне вбивство можна пояснити, на мій погляд, прогалиною у законодавстві та відсутністю нормативної конструкції, яка дозволила б «технічно» пов'язати дії Чілікова з необережним вбивством, учиненим Масловим. Подібні підбурюючі або організаторські дії через норми інституту співучасті у злочині з'єднуються зі злочином, що безпосередньо вчиняє виконавець. Водночас співучасть у необережному злочині доктрина вважає неможливою, проте інституту, аналогічного їй, чинне кримінальне законодавство не передбачає. Отже, не відсутність причинного зв'язку (або відсутність вини Чілікова) постає фактором, що виключає його кримінальну відповідальність за вчинене, а відсутність потрібної для такої ситуації нормативної конструкції.

Необхідно також зауважити, що уточнення потребує і думка І. Р. Харитонової про те, що Чіліков не був винуватий у смерті потерпілої. Якщо під виразом «не був винуватий» науковець має на увазі вираз «не підлягає кримінальній відповідальності», то це є правильним з позиції чинного законодавства. Проте буквальне розуміння вислову «не був винуватий» як відсутності вини Чілікова, на мій погляд, не є обґрунтованим. Річ у тім, що особа, яка організувала небезпечні для суспільства діяння або підбурила до діяльності, що становить джерело підвищеної небезпеки, у непристосованому для цього місці, не передбачала можливості настання суспільно небезпечного наслідку, хоча повинна була і могла його

передбачити. Тобто є підстави вважати, що злочинно-недбале (винувате) психічне ставлення до наслідку у вигляді потенційно можливої смерті перехожих, які опиняться у секторі стрільби, спостерігається в суб'єктивній стороні вчиненого обома її учасниками.

Автор погоджується з аналізом суб'єктивної сторони діянь Чілікова та Маслова, проведеного А. А. Піонтковським. На його думку, з суб'єктивної сторони необхідно визнати: хоча М. і не передбачав можливості заподіяння смерті потерпілій у результаті своїх дій, але за обставинами справи (стрільба з пістолета у брусіваній будці, розташованій неподалік від пішохідної тропи) слід вважати, що він міг передбачити можливість настання таких наслідків, якби діяв із більшою обачністю. Тому Судова колегія з кримінальних справ Верховного суду СРСР визнала, що М. підлягає відповідальності за необережне вбивство. Ч. незалежно від М. також підлягає відповідальності за необережне позбавлення життя П. Він організував стрільбу і тим самим об'єктивно створив реальну можливість загибелі людей, які проходили повз будки. Він не передбачав цих наслідків своїх дій, але згідно з уже вказаними обставинами міг передбачити їх настання²³. Тим не менше, і А. А. Піонтковський припустився неточності, на яку звернув увагу М. Д. Шаргородський, – останній правильно зауважив, що Чіліков не може відповідати *незалежно* від Маслова, оскільки при виключенні наслідку у вигляді необережного позбавлення життя потерпілої Масловим зникають і будь-які підстави для відповідальності Чілікова за необережне вбивство²⁴.

Близьку до поглядів І. Р. Харитонові позицію зайняв Р. Р. Галіакбаров, який вважає, що вчинки кожного із співзаподіювачів постають як органічна складова частини загальної причини, що з необхідністю, закономірно викликає єдиний для всіх співучасників злочинний наслідок, передбачений

---

²³ Піонтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский ; Ин-т гос-ва и права АН СССР. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 557–558.

²⁴ Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Известия ВУЗов. – Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 92–93.

кримінальним законом. Саме з цієї причини, як зазначає учений не можна погодитись із рішенням судової колегії Верховного Суду СРСР з відомої справи Ч. та М., які організували у будці стрільбу з пістолетів. Пострілом, здійсненим з пістолета М., було вбито П., яка проходила повз. У цьому рішенні визнано винними у необережному вбивстві обох учасників події. Помилка такого висновку полягає у такому: не було враховано, що причинний зв'язок із результатом, який настав, вбачається лише у діях М.²⁵.

Водночас обставини каузального перебігу досліджуваної справи не настільки прості й однозначні, як їх сприймає Р. Р. Галиакбаров. Щодо цієї справи відомо: стрільбу у будці організували не обидва учасники, як пише Р. Р. Галиакбаров, а Чіліков, який запропонував Маслову використати наявні в нього пістолети. Можна визнати, що Чіліков, який схилив до небезпечних дій Маслова і сам взяв у них участь, постав причиною дій останнього, внаслідок пострілу якого було вбито потерпілу. За термінологією, запропонованою А. А. Тер-Акоповим, причинний зв'язок між діями Маслова і смертю потерпілої має фізичний характер, тоді як зв'язок поведінки Чілікова і дій Маслова, які завдали смерть потерпілій, належить до так званої нефізичної причинності²⁶. У кримінально-правовій науці Німеччини такий зв'язок називають *psychische vermittelte Kausalität*²⁷. Сучасна філософія використовує для позначення таких причинних зв'язків термін «ментальна каузальність»²⁸.

У певному сенсі ми можемо помітити тут аналогію з причинним зв'язком при співучасті, коли дії організатора чи підбурювача постають причиною дій утягненого у злочинну діяльність виконавця, а дії останнього уже каузально пов'язані зі злочинним результатом. Прийняті сьогодні у

---

²⁵ Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия : учеб. пособие / Р. Р. Галиакбаров. – Хабаровск : Хабаровск. ВШ МВД СССР, 1987. – С. 76.

²⁶ Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А. А. Тер-Акопов. – М. : ЮРКНИГА, 2003. – 480 с.

²⁷ Примітка. Психічно опосередкована каузальність (нім.).

²⁸ Кузнецов А. В. Локальный интеракционизм. Новое решение проблемы ментальной каузальности / А. В. Кузнецов // Вопросы философии. – 2016. – № 1. – С. 148–161.

доктрині кримінального права теоретичні конструкції передбачають наявність дволанкового причинного зв'язку: по-перше, між діями підбурювача, організатора, пособника і діями виконавця; по-друге, між діями виконавця і злочинним наслідком. Оскільки причинний зв'язок має об'єктивний, незалежний від вини характер, то є підстави для висновку, що у випадках, схожих зі справою Чілікова і Маслова, можна вести мову про причинний зв'язок між діями особи, яка організувала небезпечну поведінку іншої особи, унаслідок чого від дій другого настає злочинний наслідок. Якщо ж, як вважає Р. Р. Галіакбаров, причинного зв'язку між діями Чілікова і злочинним наслідком немає, тоді логічним буде визнати, що і дії підбурювача або організатора в умисному злочині теж не перебувають у причинному зв'язку з кінцевим результатом, безпосередньо заподіяним виконавцем злочину.

Як уже зазначалось вище, рішенням судової колегії Верховного Суду СРСР обидва суб'єкти – і Чіліков, і Маслов – притягнені до кримінальної відповідальності за необережне вбивство. Можна погодитись із Р. Р. Галіакбаровим, що на підставі чинних законодавчих положень кримінальній відповідальності підлягає лише Маслов, проте складно погодитись із обґрунтуванням такого рішення відсутністю причинного зв'язку дій Чілікова з наслідком, що настав. На нашу думку, причинний зв'язок тут існує, що було аргументовано вище. Чіліков не підлягає кримінальній відповідальності за вбивство через необережність у зв'язку з відсутністю положень Загальної частини кримінального законодавства про необережну участь декількох осіб у заподіянні через необережність злочинного наслідку, які були б подібними до положень про співучасть у злочині. Чіліков безпосередньо не виконав склад вбивства через необережність, а норми, яка б дозволила зв'язати його дії з діями Маслова, кримінальне законодавство не містить.

На думку М. О. Бабія, засудження Чілікова за вчинений Масловим необережний злочин цілком очевидно, якраз і пояснюється прагненням судової інстанції покарати всіх учасників відповідної події незалежно від заподіяння ними суспільно небезпечного наслідку. Замість підведення теоретичної бази під таке рішення необхідно просто визнати наявність у цьому випадку судової помилки, що є дуже схожою на зловживання законом²⁹.

Вважаю, що з такими висновками складно погодитись. М. О. Бабій акцентує увагу на прагненні суду покарати всіх учасників події незалежно від заподіяння ними суспільно небезпечного наслідку. Проте очевидним є той факт, що *незалежно від заподіяння наслідку* жоден із них не може бути підданий кримінальній відповідальності хоча б тому, що вбивство через необережність є злочином із матеріальним складом. Судячи з позиції науковця, він дотримується думки про відсутність причинного зв'язку у діях Чілікова та вини в його психічному ставленні. Зазначені питання – причинність та вина у поведінці Чілікова – уже аналізувались нами вище. Результатом аналізу є висновки про наявність причинного зв'язку між діями Чілікова і діями Маслова, які безпосередньо завдали смерть, а також про необережне ставлення Чілікова до можливого наслідку.

Що ж стосується висловів М. О. Бабія про те, що суд зловживав законом у цьому рішенні, а також про те, що необхідно визнати судову помилку, а не підводити теоретичну базу під таке рішення, то вони є дуже спірними. По-перше, дослідник не уточнює і не аргументує, у чому саме полягає помилка суду. По-друге, існування таких випадків якраз і змушує теоретиків підвести під них відповідну теоретичну базу. Зауважимо, справа Чілікова і Маслова – далеко не одиничний випадок, що може бути

---

²⁹ Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 614.

підтверджено навіть побіжним оглядом джерел кримінального права зарубіжних країн.

Так, знаний спеціаліст із вивчення французького кримінального права Н. Є. Крылова зазначає, що практика визнає співучасть як в умисних, так і в неумисних злочинних діяннях³⁰. В іншій праці, виданій пізніше, дослідниця зауважує: кримінально-правова доктрина визнає можливість співучасті в неумисних деліктах. Французькі вчені-юристи вважають, що попередня змова осіб про будь-яку небезпечну поведінку, яку здійснює лише одна з них, дає підстави покласти відповідальність на обох, оскільки обидві усвідомлювали, що йдуть на ризик. Водночас у доктрині зазначають, що у цьому разі не варто звертатись до вчення про співучасть, оскільки цих осіб слід визнавати співвиконавцями, а не співучасниками³¹.

Дуже подібним, якщо не тотожним, за обставинами до справи Чілікова і Маслова є кейс Салмона, описаний у спеціальній літературі з кримінального права зарубіжних країн. Англійський суд визнав винуватими у необережному вбивстві, вчиненому у співучасті, групу осіб, що займалися стрільбою у мішень і через необережність заподіяли смерть хлопчику, який проходив неподалік місця стрільбища. Того, хто застрелив хлопчика, було визнано виконавцем першого ступеня, інших – виконавцями другого ступеня³².

Висновки. Отже, у доктрині та судовій практиці деяких європейських держав проблеми, які викликають справи, подібні до кейса Чілікова і Маслова, більшою мірою розв'язані й уже не є таким предметом дискусій, як у теорії кримінального права країн пострадянського простору.

Автор підтримує думку про наявність причинного зв'язку між діями Чілікова та діями Маслова і через останні – з наслідком у вигляді смерті

---

³⁰ Крылова Н. Е. Понятие соучастия в уголовном праве Франции / Н. Е. Крылова // Вестник МГУ. Сер. Право. – 1999. – № 2. – С. 75.

³¹ Есаков Г. А. Уголовное право зарубежных стран : учебное пособие / Г. А. Есаков, Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Проспект, 2009. – С. 251.

³² Крылова Н. Е. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Зерцало, 1998. – С. 107.

потерпілої. Так само варто визнати наявність злочинно-недбалого психічного ставлення Чілікова до можливого заподіяння смерті або тілесних ушкоджень стороннім особам. Думаю, що основну проблему цієї справи становить відсутність необхідної норми Загальної частини кримінального законодавства (як тогочасного, так і чинного сьогодні), яка дозволила б визнати Чілікова учасником необережного вбивства, виконавцем якого був Маслов. Тому, яким би парадоксальним не здавався б цей висновок, суд у справі Чілікова і Маслова ухвалив правове по суті рішення, яке не ґрунтувало на законі.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З огляду на динамізм розвитку сучасного світу, все більшою мірою людство починає стикатися із ситуаціями, коли кілька осіб беруть участь у небезпечній діяльності, внаслідок якої злочинний наслідок завдає лише один із її учасників. Це стосується, наприклад, не лише спільної стрільби, а й непередбачених законом та спортивними правилами автомобільних перегонів, інших випадків небезпечного застосування транспортних засобів або інших технічних пристроїв чи механізмів під час спільних екстремальних розваг, атракціонів тощо. Тому перспективною видається розробка нормативної конструкції, яка дозволила б охопити діяння учасника необережного злочину, що безпосередньо не спричинив протиправного наслідку, але втягнув у небезпечну діяльність того, хто безпосередньо завдав цей наслідок.

Список використаних джерел

1. Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 720 с.
2. Багіров С. Р. Дискусії щодо співучасті в необережному злочині до реформи кримінального законодавства 1958–1961 рр. (1917–1961 рр.) / С. Р. Багіров // Часопис Київ. ун-ту права. – 2016. – № 4. – С. 293–298.
3. Бородин С. Еще раз о соучастии / С. Бородин // Соц. законность. – 1957. – № 12. – С. 18–24.

4. Виттенберг Г. Б. О некоторых спорных вопросах учения о соучастии / Г. Б. Виттенберг // Труды Иркутск. гос. ун-та им. А. А. Жданова. – Том 27. – Серия юридическая. – Вып. 4. – 1958. – С. 53–68.

5. Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия : учеб. пособие / Р. Р. Галиакбаров. – Хабаровск : Хабаровск. ВШ МВД СССР, 1987. – 96 с.

6. Есаков Г. А. Уголовное право зарубежных стран : учебное пособие / Г. А. Есаков, Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Проспект, 2009. – 336 с.

7. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Часть первая. Понятие соучастия / М. И. Ковалев. – Свердловск : Свердловск. юрид. ин-т им. А. Я. Вышинского, 1960. – 288 с.

8. Крылова Н. Е. Понятие соучастия в уголовном праве Франции / Н. Е. Крылова // Вестник МГУ. Сер. Право. – 1999. – № 2. – С. 69–79.

9. Крылова Н. Е. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Зерцало, 1998. – 208 с.

10. Кузнецов А. В. Локальный интеракционизм. Новое решение проблемы ментальной каузальности / А. В. Кузнецов // Вопросы философии. – 2016. – № 1. – С. 148–161.

11. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский ; Ин-т гос-ва и права АН СССР. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с.

12. Прохоров В. С. К вопросу о субъективной стороне соучастия / В. С. Прохоров // Вестник Ленинград. ун-та. – 1962. – № 11. – С. 116–126.

13. Сергеева Т. Л. Вопросы виновности и вины в практике Верховного суда СССР по уголовным делам / Т. Л. Сергеева. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 184 с.

14. Судебная практика Верховного Суда СССР. Вып. 2. / Под ред. И. Т. Голякова. – М. : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. – 31 с.

15. Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А. А. Тер-Акопов. – М. : ЮРКНИГА, 2003. – 480 с.

16. Харитонова И. Р. Понятие неосторожного сопричинения по советскому уголовному праву / И. Р. Харитонова // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе : Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1985. – С. 123–132.

17. Шаргородский М. Д. Вопросы общей части уголовного права (законодательство и судебная практика) / М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1955. – 256 с.

18. Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Известия ВУЗов. – Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 84–97.

Багиров С. Р. Дискуссионные вопросы установления причинной связи и вины в неосторожном опосредованном причинении преступного последствия (на примере дела Чиликова и Маслова)

В статье на основании применения метода case study освещены некоторые теоретические и практические проблемы, вскрытые делом Чиликова и Маслова. Обосновывается, что трудности привлечения к уголовной ответственности участника неосторожного преступления, который непосредственно не причинил противоправное последствие, но втянул в опасную деятельность того, кто непосредственно причинил данное последствие, обусловлены не отсутствием причинной связи или вины, а отсутствием необходимой нормативной конструкции.

Ключевые слова: объективная сторона преступления, причинная связь, преступное последствие, неосторожное преступление, соучастие в преступлении.

Bagirov S. R. Debatable questions of the ascertainment causal nexus and guilty in negligent mediated infliction a criminal consequence (by way of example Chilikov's and Maslov's case)

On the ground of application the case study method, in the research paper had been elucidated some theoretical and practical problems that were exposed by Chilikov's and Maslov's case.

It is substantiated that there are difficulties to bring to the criminal responsibility for a participant of a crime committed by negligence, which had not caused proximately by the unlawful consequence, but had induced in a dangerous activity the person, who had caused proximately this consequence. These difficulties are not conditioned by absence of a causal nexus or guilt, but by absence of the required normative construction.

Key words: actus reus, causal nexus, criminal consequence, negligent crime, complicity in crime.

УДК 343.54

Д. П. Євтєєва,
канд. юрид. наук, старший науковий
співробітник Науково-дослідного
інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМИ ЩОДО УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ (СТ. 164 КК УКРАЇНИ)

У статті досліджуються проблеми застосування норми ст. 164 КК України, пов'язані з предметом та об'єктивною стороною цього злочину. Розглянуто конкуренцію між нормами, передбаченими ст. 164 та 166 КК України.

Ключові слова: злочини у сфері сім'ї, ухилення від утримання дітей, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або підопічним, оціночне поняття.

Дитинство, – як писав видатний педагог В. Сухомлинський, – є найважливішим періодом людського життя, не підготовкою до нього, а справжнім, яскравим, самобутнім, неповторним життям. І від того, як минуло дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму і серця з навколишнього світу, – від цього вирішальною мірою залежить, якою людиною стане малюк¹. Проблеми дітей у правовій демократичній соціальній державі завжди мають перебувати в центрі її уваги. Піклування про них є внеском у розвиток морально здорового суспільства, ігнорування ж проблем дітей, бездіяльність або пасивність у їх вирішенні програмує суспільство, без усяких перебільшень, на самознищення в майбутньому.

---

¹ Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский // Избр. пед. соч. : в 3 т. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 1. – С. 33.

Злісне ухилення від утримання дітей, зокрема й злісна несплата аліментів (ст. 164 Кримінального кодексу (далі – КК) України) посягає на нормальне існування дітей та ставить під загрозу їх належний фізичний, психічний, соціальний розвиток. У зв'язку з цим дослідження кримінально-правових проблем боротьби з цим явищем не втрачає актуальності.

Метою цієї статті є визначення особливостей об'єктивної сторони ухилення батьків від сплати аліментів на утримання дітей, а також виявлення та розв'язання проблем застосування цієї норми, зокрема й розгляд конкуренції між нормами, передбаченими ст. 164 та ст. 166 КК України.

Питання ухилення батьків від сплати аліментів або утримання дітей у вітчизняній кримінально-правовій науці досліджували П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, І. О. Бандурка, О. І. Белова, В. В. Вітвіцька, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова, М. І. Мельник, С. М. Морозюк, І. В. Семенов та ін. Разом із тим на сьогодні залишилися деякі питання, що не були належним чином висвітлені у працях зазначених дослідників або залишилися дискусійними.

Для вирішення зазначених проблем виникає необхідність звернутися до положень регулятивного законодавства у розглядуваній сфері. Слід відмітити, що у регулюванні цих питань зміни запроваджені деякі новели, пов'язані з тим, що у травні 2017 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів» від 17 травня 2017 р. № 2037-VIII, який набирає чинності 8 липня 2017 р.². Зазначений закон вніс зміни і до відповідних положень Сімейного кодексу (далі – СК) України.

---

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів : Закон України від 17 трав. 2017 р. № 2037-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2037-19>. – Заголовок з екрану.

Обов'язок батьків утримувати дітей передбачено у ст. 51 Конституції України та в Сімейному кодексі, згідно зі ст. 180 якого батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. У деяких передбачених у законодавстві випадках такий обов'язок покладається й на інших членів сім'ї та родичів дитини (статті 265, 267, 268, 269 СК). Відповідно до словника української мови, «утримувати» означає забезпечувати кого-небудь засобами до існування; утриманням є кошти та інші засоби, що видаються комусь для забезпечення його існування³. У ст. 181 та ст. 272 СК визначені способи виконання обов'язку утримувати дитину. Зокрема, згідно з новою редакцією ст. 181 СК за домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь в її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі. За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина.

Суспільно небезпечне діяння злочину, передбаченого ст. 164 КК, полягає у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісному ухиленні батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Таким чином, у цій нормі встановлено два види діянь: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), (надалі – злісне ухилення від сплати аліментів на дітей); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні (надалі – злісне ухилення від утримання дітей).

Відзначимо, що розглядувана норма перебуває у фокусі уваги законодавця, адже з моменту прийняття КК 2001 р. зміни до неї вносилися чотири рази. Зокрема, у 2010 р. до цієї статті було включено примітку, до

---

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 / автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – С. 1521.

прийняття якої злісність у вищезазначених двох діяннях була оціночним поняттям і встановлювалася в кожному окремому випадку, що, певна річ, викликало певні труднощі на практиці. Увівши до КК примітку, законодавець частково вирішив ці проблеми. Відповідно до примітки у чинній редакції, у ст. 164 КК під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів. Відзначимо, що до середини 2016 р. така сума за КК дорівнювала сумі виплат за шість місяців відповідних платежів. Тож на сьогодні законодавець ужорсточив відповідальність за такі дії.

Отже, щодо такого діяння, як ухилення від сплати аліментів, ознака злісності набула визначеного змісту, більше того, вона стала обчислюватися математично. Проте цією приміткою не до кінця були вирішені проблеми, пов'язані з тлумаченням оціночного поняття, адже в ній ідеться лише про ухилення від сплати аліментів. На сьогодні злісність як ознака ухилення батьків від утримання дітей так і залишилася оціночним поняттям. Тому ми не можемо погодитися з І. В. Семеновим, що введення примітки до ст. 164 КК сприяло усуненню з опису підстави кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів оціночної ознаки «злісність» і ця ознака набула досить точної законодавчої інтерпретації⁴. Вбачається, що в цьому випадку оціночне поняття злісності частково стало формально визначеним. У зв'язку з цим доцільно відмітити, що як показав аналіз судової практики, до кримінальної відповідальності за ст. 164 КК України в переважній більшості випадків притягаються особи за злісне ухилення від сплати аліментів на

---

⁴ Семенов І. В. Об'єктивна сторона ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: деякі проблеми законодавчої регламентації та теоретичні інтерпретації / І. В. Семенов // Митна справа. – 2014. – № 2 (92). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 156–160.

дітей. Таку ситуацію можна пояснити труднощами встановлення ознак злісності в ухиленні батьків від утримання дітей.

Згідно з тлумачним словником «злісний» означає: 1) сповнений зла, недоброзичливості, злий; 2) який виражає злість; свідомо несумлінний, упертий; 3) який завдає шкоди, шкідливий, небезпечний⁵. Щодо досліджуваного злочину поняття «злісний» у кримінально-правовій літературі характеризувалося по-різному. Зокрема, Л. В. Дорош зазначила, що злісність ухилення потрібно пов'язувати з його тривалістю (три місяці й більше) або систематичністю (повторення його не менше трьох разів із проміжком часу не менше трьох місяців)⁶. І. О. Зінченко відмічає, що злісне ухилення – це тривале, систематичне і наполегливе ухилення від виконання відповідного обов'язку, вчинення будь-яких діянь, спрямованих на невиконання рішення суду. Вона підкреслює, що при вирішенні питання про злісність ухилення з'ясуванню підлягають такі обставини: час, із якого винний став ухилятися від сплати аліментів; його спосіб життя протягом цього часу; наявність тимчасових доходів; факт звернення платника аліментів до центру зайнятості, якщо він був безробітним, та ін.⁷

У контексті зазначеного вважаємо за необхідне звернути увагу на таке.

Законодавець у новій редакції ч. 2 ст. 182 СК закріпив, що розмір аліментів має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку⁸. Таким чином, розмір аліментів має нижню межу, що є законодавчо

---

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000. – С. 463.

⁶ Дорош Л. В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. В. Дорош ; Харьк. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского. – Х., 1982. – С. 10–11.

⁷ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія / І. О. Зінченко ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 320 с. – С. 51.

⁸ *Примітка.* Відповідно до попередньої редакції цієї норми мінімальний розмір аліментів на одну дитину не міг бути меншим, ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, за винятком випадків, передбачених ст. 184 цього Кодексу. Таким чином, законодавець збільшив мінімальний поріг утримання дитини.

встановленою. На відміну від розміру аліментів, розмір утримання в регулятивному законодавстві не є визначеним. Тому інкримінувати особі злісне ухилення від утримання вочевидь можливо лише у разі повного або систематичного невиконання відповідного обов'язку. Із розглядуваним питанням пов'язана проблема кваліфікації дій батьків, які злісно ухиляються від сплати аліментів за укладеним між ними договором.

У Сімейному кодексі передбачено право батьків укласти договір про сплату аліментів на дитину, в якому визначаються розмір та строки виплати. Такий договір укладається в письмовій формі і нотаріально посвідчується. У разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса (ст. 189 СК). На думку І. В. Семеновою та О. О. Житного, невиконання обов'язків, які випливають із договору, не містить складу злочину⁹. Проте, на наше переконання, оскільки аліменти за договором не встановлюються судом, доцільно погодитися з точкою зору, що ухилення від їх сплати слід кваліфікувати не як злісне ухилення від сплати аліментів (перша форма об'єктивної сторони цього злочину), а як злісне ухилення від утримання дітей¹⁰ (друга форма об'єктивної сторони розглядуваного злочину). При цьому слід підтримати думку О. І. Белової, яка вважає, що у сучасних реаліях виникає необхідність доповнити норму ст. 164 КК таким діянням, як злісне ухилення особи від сплати аліментів, встановлених нотаріально засвідченим письмовим договором та за наявності виконавчого надпису нотаріуса¹¹. Водночас за чинної редакції зазначеної норми для того, щоб визнати несплату передбачених за договором між батьками аліментів злісною,

---

⁹ Семеновою І. В. Відповідальність за ухилення від утримання дітей або батьків: кримінально-правові аспекти : монографія / І. В. Семеновою, О. О. Житний / [за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Житного]. – Х. : Панов, 2015. – С. 47.

¹⁰ Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред.: О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ : Елтон-2, 2012. – Т. 1. – С. 299.

¹¹ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. І. Белова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Х., 2006. – С. 104.

вбачається доцільним застосовувати на практиці наведене вище положення примітки до ст. 164 КК, стосовне визначення злісності ухилення від сплати встановлених судом аліментів. Однак усе ж таки у сучасних реаліях через законодавчу невизначеність розміру утримання можуть виникати проблеми, зокрема, при встановленні злісності ухилення від утримання у ситуації, коли той із батьків, хто зобов'язаний за договором про аліменти сплачувати утримання, виплачує щомісяця певну незначну суму, маючи при цьому можливість виділяти належну.

Ще одним проблемним питанням є кваліфікація дій особи, яка ухилилася від сплати додаткових витрат. У ст. 185 СК передбачено обов'язок батьків брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Додаткові витрати на дитину можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення разово, періодично або постійно. Як відмітив Пленум Верховного Суду України у п. 18 Постанови «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 р. № 3 додаткові витрати на утримання дитини, викликані особливими обставинами, є фактично зазнаними або передбачуваними витратами, які необхідно визначати у твердій грошовій сумі. При одночасному розгляді вимог про стягнення аліментів і додаткових витрат їх має бути визначено у рішенні окремо¹². Як правильно підкреслює С. М. Морозюк, правовідносини, що виникають на підставі рішення суду про обов'язок батьків, пов'язаних із їх участю у додаткових витратах на дитину, не є аліментними. Такі витрати – це не додаткові кошти на утримання дитини, а окремий вид її утримання. Якщо аліменти призначені забезпечити

---

¹² Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 трав. 2006 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>. – Заголовок з екрану.

нормальні матеріальні умови життя дитини, то додаткові витрати не збільшують їх суму, а стягуються поряд із ними¹³.

Додаткові витрати є видом утримання, а тому разом із аліментами, встановленими рішенням суду, аліментами за договором між батьками та іншими засобами утримання (одягом, харчовими продуктами, побутовими речами тощо) їх слід відносити до предмета злочину за ст. 164 КК. Однак виникає питання: предметом діяння якої форми об'єктивної сторони вони є? Предметом першої форми об'єктивної сторони досліджуваного злочину, а саме злісного ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), їх вважати неможна, адже законодавець чітко визначив предметом цього діяння саме аліменти. Залишається відносити додаткові витрати до предмета другої форми об'єктивної сторони розглядуваного злочину, а саме злісного ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. При цьому притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 164 КК України за злісне ухилення від сплати додаткових витрат є проблематичним, адже, як уже було відзначено, вони обумовлюються особливими обставинами й можуть сплачуватися разово, періодично або постійно залежно від ситуації. У зв'язку з цим питання щодо злісності при несплаті додаткових витрат вочевидь може виникнути тільки якщо вони мають періодичний або постійний характер. Окрім того, у цьому контексті постає необхідність вирішення трьох можливих на практиці ситуацій. У першій виникає проблема кваліфікації дій особи, яка, сплачуючи аліменти на дитину, систематично й наполегливо ухиляється від сплати призначених судом додаткових витрат на її утримання. У другій – слід кваліфікувати дії особи, яка сплачує додаткові витрати, проте відмовляється платити аліменти. У третій ситуації необхідно кваліфікувати дії особи, яка, будучи звільненою

---

¹³ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. М. Морозюк; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; наук. кер. С. Я. Лихова. – К., 2012. – С. 90.

судом від сплати аліментів у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (відповідно до ст. 190 СК), злісно ухиляється від сплати призначених судом додаткових витрат на дитину. У цьому випадку відповідно до ч. 1 та 3 ст. 190 СК укладення договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо) не звільняє того з батьків, хто проживає окремо, від обов'язку брати участь у додаткових витратах на дитину. На нашу думку, у всіх трьох ситуаціях доцільно застосовувати правило: якщо особа виконує (або виконала у контексті третьої ситуації) хоча б один із обов'язків із утримання (тобто якщо вона сплачує або аліменти, або додаткові витрати), це унеможлиблює її притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 164 КК, адже такі дії не можна визнати злісним ухиленням.

Вбачається, що особу може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за ст. 164 КК України за ухилення від сплати додаткових витрат за сукупності таких умов: 1) особа не бере ніякої участі в утриманні дитини; 2) вимога про стягнення аліментів до цієї особи не була подана (така ситуація передбачена у ст. 185 СК України); 3) розмір участі цієї особи у додаткових витратах було визначено судом; 4) такі витрати мають періодичний або постійний характер; 5) судом будуть встановлені у діях особи ознаки злісності ухилення від їх сплати.

У контексті дослідження проблем застосування норми ст. 164 КК України заслуговує на увагу питання розмежування такої форми цього злочину, як злісне ухилення батьків від утримання дітей, зі злісним невиконанням батьками обов'язків по догляду за своїми дітьми (ст. 166 КК). Розглянемо це питання детальніше.

У кримінально-правовій літературі відмічається, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 166 КК, може виражатися у залишенні дітей без будь-якого нагляду на тривалий проміжок часу, безпідставному

обмеженні дітей або підопічних у харчуванні, одязі, інших предметах першої необхідності; ненаданні грошового утримання; ухиленні від догляду і лікування, ухиленні від виховання дітей (незабезпечення відвідування ними школи, відсутність контролю за проведенням дозвілля), незабезпеченні потерпілому безпечних умов за місцем проживання або в іншому місці, штучному створенні незадовільних побутових умов тощо, що призвело до тяжких наслідків¹⁴. Як бачимо, науковці вважають ненадання грошового утримання формою ухилення від догляду. Згідно з тлумачним словником «доглядати» означає пильнувати, слідкувати за чим-небудь з метою забезпечення нормального стану; піклуватися про кого-, що-небудь; забезпечувати необхідні умови комусь-чому¹⁵. «Утримувати», як уже відмічалось, означає забезпечувати кого-небудь засобами до існування. Із цього випливає, що поняття догляду та утримання певним чином перетинаються, адже перше включає в себе друге, тому природно, що батьки, не забезпечуючи дитині належного догляду (не надаючи необхідного харчування, одягу, позбавляючи можливості сплатити за лікування, необхідний відпочинок), ухиляються від її утримання.

Проводячи розмежування злочинів, передбачених ст. ст. 164 та 166 КК України, слід зазначити, що в них відрізняється зокрема момент закінчення злочину: для визнання складу злочину закінченим у ст. 166 необхідними є набуття діянням ознаки злісності та настання тяжких наслідків, причому питання притягнення винної особи до відповідальності за цією статтею залежить від розсуду суду, який вирішує, чи є її дії злісними, а також чи можна ті або інші наслідки вважати тяжкими. У свою чергу, у ст. 164 КК у першій формі об'єктивної сторони цього злочину злісне ухилення від

---

¹⁴ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія. – С. 56; Кримінальне право (Особлива частина) : підручник. – С. 302; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 457.

¹⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 – С. 310.

утримання дітей є закінченим із моменту набуття діянням ознак злісності, що вирішується судом у кожному випадку. Натомість у другій формі об'єктивної сторони розглядуваного злочину злісне ухилення від сплати аліментів є закінченим із моменту виникнення заборгованості зі сплати таких коштів, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів.

У зв'язку із зазначеним виникає питання: під ознаки якої з цих норм підпадає невиконання обов'язків, що є різновидом утримання, а саме незабезпечення дитини одягом, належними житловими умовами, нормальним харчуванням, лікуванням та оздоровленням? Із цим пов'язане й інше питання – з якого моменту це діяння слід вважати закінченим – із моменту набуття діянням ознак злісності чи з моменту настання тяжких наслідків за ст. 166 КК? У житті така ситуація трапляється часто, при цьому аналіз судової практики дозволив виявити неоднакове застосування судами норм, передбачених ст.ст. 164 та 166 КК. В одних випадках суди кваліфікують злісне ухилення від утримання, поєднане з невиконанням батьками обов'язків по догляду, внаслідок чого настали тяжкі наслідки, лише за ст. 166 КК¹⁶, а в інших – за сукупністю цих злочинів¹⁷. В останніх випадках дії батьків виявляються, зокрема, в ухиленні від утримання дитини, у витрачанні коштів соціальної допомоги на свої потреби у тому числі й на алкогольні

---

¹⁶ Вирок Оболонського районного суду м. Києва [Електронний ресурс] : справа № 1-кп/756/352/16 від 6 жовт. 2016 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61854582>. – Заголовок з екрану; вирок Личаківського районного суду м. Львова [Електронний ресурс] : справа № 1-кп/463/222/15 від 25 груд. 2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54824990>. – Заголовок з екрану; вирок Великоберезнянського районного суду Закарпатської області [Електронний ресурс] : справа № 298/160/14-к від 17 лют. 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37170468>. – Заголовок з екрану.

¹⁷ Вирок Трускавецького міського суду Львівської області [Електронний ресурс] : справа № 1324/1721/12 від 13 груд. 2013 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44565114>. – Заголовок з екрану; вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області [Електронний ресурс] : справа № 0909/5137/2012 від 19 листоп. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27519349>. – Заголовок з екрану; вирок Путильського районного суду Чернівецької області [Електронний ресурс] : справа № 1-70/2012 від 1 черв. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50706828>. – Заголовок з екрану; вирок Червоноградського міського суду Львівської області [Електронний ресурс] : справа № 1327/2806/2012 від 19 листоп. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28367857>. – Заголовок з екрану.

напої. На нашу думку, кваліфікація зазначених дій за сукупністю вказаних злочинів є надмірною. Уявляється, що якщо невиконання обов'язків по догляду за дитиною, виражене у злісному ухиленні від утримання дитини, не спричинило тяжкі наслідки, дії винного слід кваліфікувати за ст. 164 КК, а якщо спричинило – лише за ст. 166 КК України.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

1. Предметом злочину за ст. 164 КК України є аліменти, встановлені рішенням суду, аліменти за договором між батьками, додаткові витрати та інші засоби утримання (одяг, харчові продукти, побутові речі тощо).

2. У нормі ст. 164 КК України встановлено два види діянь: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), якщо це призвело до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів (матеріальний склад злочину); або 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні (формальний склад злочину). На сьогодні злісність як ознака ухилення батьків від утримання дітей (друга форма діяння) так і залишилася оціночним поняттям.

3. Злісне ухилення від сплати аліментів за договором слід кваліфікувати як злісне ухилення від ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей (друга форма об'єктивної сторони розглядуваного злочину). Злісне ухилення від сплати додаткових витрат на утримання дитини також можливо розглядати як другу форму об'єктивної сторони досліджуваного злочину. Особу може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за ст. 164 КК України за ухилення від сплати додаткових витрат за сукупності таких умов: 1) особа не бере ніякої участі в утриманні дитини; 2) вимога про стягнення аліментів до цієї особи не була подана (така ситуація передбачена у ст. 185 СК України); 3) розмір участі цієї особи у додаткових витратах було визначено судом; 4) такі витрати мають

періодичний або постійний характер; 5) судом будуть встановлені у діях особи ознаки злісності ухилення від їх сплати.

4. На практиці нерідко виникає ситуація, коли батьки злісно ухиляються одночасно і від утримання дитини, і від догляду за нею. При цьому аналіз судової практики дозволив виявити неоднакове застосування судами норм, передбачених ст. 164 та ст. 166 КК (яка встановлює відповідальність за злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки). В одних випадках суди кваліфікують злісне ухилення від утримання, поєднане з невиконанням батьками обов'язків по догляду, внаслідок чого настали тяжкі наслідки, лише за ст. 166 КК, а в інших випадках – за сукупністю цих злочинів. На нашу думку, кваліфікація зазначених дій за сукупністю вказаних злочинів є надмірною. Якщо невиконання обов'язків по догляду за дитиною, виражене у злісному ухиленні від утримання дитини, не спричинило тяжкі наслідки, дії винного слід кваліфікувати за ст. 164 КК, а якщо спричинило – лише за ст. 166 КК України.

Список використаних джерел

1. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. І. Белова; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Х., 2006. – 184 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 / автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

3. Вирок Великоберезнянського районного суду Закарпатської області [Електронний ресурс] : справа № 298/160/14-к від 17 лют. 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37170468>. – Заголовок з екрану.

4. Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області [Електронний ресурс] : справа № 0909/5137/2012 від 19 листоп. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27519349>. – Заголовок з екрану.

5. Вирок Личаківського районного суду м. Львова [Електронний ресурс] : справа № 1-кп/463/222/15 від 25 груд. 2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54824990>. – Заголовок з екрану.

6. Вирок Оболонського районного суду м. Києва [Електронний ресурс] : справа № 1-кп/756/352/16 від 6 жовт. 2016 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61854582>. – Заголовок з екрану.

7. Вирок Путильського районного суду Чернівецької області [Електронний ресурс] : справа № 1-70/2012 від 1 черв. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50706828>. – Заголовок з екрану.

8. Вирок Трускавецького міського суду Львівської області [Електронний ресурс] : справа № 1324/1721/12 від 13 груд. 2013 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44565114>. – Заголовок з екрану.

9. Вирок Червоноградського міського суду Львівської області [Електронний ресурс] : справа № 1327/2806/2012 від 19 листоп. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28367857>. – Заголовок з екрану.

10. Дорош Л. В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. В. Дорош ; Харьк. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского. – Х., 1982. – 18 с.

11. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія / І. О. Зінченко ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 320 с.

12. Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ : Елтон-2, 2012. – Т. 1. – 780 с.

13. Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. М. Морозюк ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; наук. кер. С. Я. Лихова. – К., 2012. – 205 с.

14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів : Закон України від 17 трав. 2017 р. № 2037-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2037-19>. – Заголовок з екрану.

16. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів : Пост. Пленуму Верховн. Суду України від 15 трав. 2006 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [.http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06). – Заголовок з екрану.

17. Семенов І. В. Відповідальність за ухилення від утримання дітей або батьків: кримінально-правові аспекти : монографія / І. В. Семенов, О. О. Житний / [за заг. ред.. О. О. Житного]. – Х. : Панов, 2015. – 256 с.

18. Семенов І. В. Об'єктивна сторона ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: деякі проблеми законодавчої регламентації та теоретичні інтерпретації / І. В. Семенов // Митна справа. – 2014. – № 2 (92). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 156–160.

19. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский // Избр. пед. соч. : в 3 т. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 1. – 564 с.

Евтеева Д. П. О некоторых вопросах применения нормы относительно уклонения от уплаты алиментов на содержание детей (ст. 164 УК Украины)

В статье исследуются проблемы применения нормы ст. 164 УК Украины, связанные с предметом и объективной стороной этого преступления. Рассмотрена конкуренция между нормами, предусмотренными статьями 164 и 166 УК Украины.

Ключевые слова: преступления в сфере семьи, уклонение от содержания детей, уклонение от уплаты алиментов на содержание детей, злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком или подопечным, оценочное понятие.

Yevteyeva D. P. To some issues of application of failure to pay alimony for support of children (Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine)

In the article the problems of applying the Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine related with the subject and objective side of this crime are researching. The competition between norms under Art. 164 and Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine is considered.

Key words: crimes against family, failure to support of children, failure to pay alimony for support of children, persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody, evaluative concept.

УДК 343.34

К. В. Поп,
аспірант кафедри кримінального
права Юридичного інституту ДВНЗ
«Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

УСТАНОВЛЕНИЙ ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКОННОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

У статті звертається увага на необхідність проведення детального аналізу встановленого порядку здійснення законної професійної діяльності журналістів як об'єкта кримінально-правової охорони. Із цією метою визначено межі законності журналістської діяльності та ознаки професійної діяльності представників засобів масової інформації.

Ключові слова: об'єкт злочину, законність, професійність, законна професійна діяльність журналістів.

Питання захисту законної професійної діяльності журналістів в Україні продовжує й надалі залишатися резонансним з огляду на особливості кримінально-правового забезпечення свободи слова та діяльності ЗМІ в Україні. На цей момент перешкоджання законній професійній діяльності працівників ЗМІ виступає однією з головних перепон у сфері забезпечення і вільної реалізації ними своїх професійних повноважень. У вітчизняному законодавстві встановлений порядок здійснення законної професійної діяльності журналістів поставлено під кримінально-правову охорону. Однак єдиного підходу для визначення понять законності та професійності діяльності журналістів не існує, вони піддаються різному трактуванню. Неправильне ж їх тлумачення призводить до виникнення суттєвих труднощів у правозастосовній діяльності.

Наукову базу цього дослідження складають роботи вчених, присвячені визначенню поняття законної професійної діяльності та встановленого порядку її здійснення як об'єкта кримінально-правової охорони. Різні аспекти цієї проблематики проаналізовані у працях Є. О. Письменського,

В. В. Шаблістого, В. І. Павликівського, П. П. Андрушко, Р. В. Вереші,
І. Б. Медицького, М. І Мельника.

Метою цієї статті є визначення встановленого законом порядку здійснення законної професійної журналістської діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони.

Установлений порядок здійснення законної професійної діяльності журналіста забезпечує конституційне право громадян на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, необхідну їм для реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів¹. Посягання на законну професійну діяльність журналістів порушують основоположні принципи інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свободу обміну нею; об'єктивність інформації; точність, законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Цілком зрозуміло, що законна діяльність журналістів потребує належної правової охорони, зокрема й за допомогою використання засобів кримінального права.

Водночас сказане не може стосуватись журналістської діяльності, яка провадиться всупереч законодавчим вимогам, виходячи за межі наданих журналістам прав і з порушенням покладених на них обов'язків. Відповідні діяння так само потребують кримінально-правового реагування, адже в результаті їх учинення зазвичай порушуються ключові права і свободи людини, завдається істотна шкода інформаційній безпеці держави та ін.²

Професійну діяльність журналіста слід вважати законною, коли вона відбувається відповідно до нормативно-правових положень, визначених

---

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів) : Закон України від 4 лютого 2016 р. № 1630-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53168. – Заголовок з екрану.

² Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів у контексті забезпечення потреб українського суспільства на сучасному етапі його розвитку / Є. О. Письменський // Вісн. кримінолог. асоц. України. – 2016. – № 1 (12). – С. 91.

Конституцією України, законами України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ, «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 р. № 74/95-ВР, «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ, «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 3759-ХІІ, «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ, іншими законодавчими актами України, ратифікованими нею міжнародними договорами у сфері свободи слова та інформації³.

Професійну діяльність журналіста у загальному вигляді можна окреслити як реалізацію прав та дотримання обов'язків. Так, права й обов'язки журналіста друкованого ЗМІ передбачені ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ; права і обов'язки телерадіожурналіста – у ст. ст. 58, 60 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 3759-ХІІ; а щодо журналістів інформаційних агентств, відповідно до вимог ст. 21 Закону України «Про інформаційні агентства», вони мають права та виконують обов'язки, визначені чинним законодавством про пресу, телебачення і радіомовлення. При цьому обсяг прав та перелік обов'язків абсолютно не залежить від того, яке місце в інформаційному просторі посідає газета, телеканал чи агентство, яка їх аудиторія, тираж, сфера розповсюдження чи залежно від інших подібних чинників. До речі, перелік прав журналіста у відповідному законодавстві не є вичерпним, що передбачає реалізацію журналістами й інших, не зазначених у законах прав, які прямо не суперечать їм⁴.

У Кримінальному кодексі України у примітці до ст. 345¹ наведено визначення професійної діяльності журналіста (правда, без вказівки на її

---

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – С. 796.

⁴ Костенко Л. Кримінальна відповідальність за перешкоджання журналістській діяльності [Електронний ресурс] / Л. Костенко // Юрид. журнал. – 2008. – Вип. 12 – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3078>. – Заголовок з екрану.

законність) як систематичної діяльності особи, пов'язаної із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані ЗМІ, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет⁵.

Такий підхід у цілому узгоджується з нормативними положеннями, які регулюють сферу інформаційних відносин, і може бути використаний для потреб класифікації злочинів, які вчиняються журналістами у процесі професійної діяльності⁶.

Розглянемо детальніше законодавчо закріплені межі повноважень журналіста, а саме його права та можливості. Законом України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР визначено, що «журналіст – це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (у штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України»⁷.

Журналістська діяльність складається із двох типів дій: тих, які пов'язані з одержанням інформації (а також її окремими проявами у виді збирання та створення), і тих, що пов'язані з використанням інформації (зокрема, її поширенням та зберіганням). Журналіст має право одержувати та використовувати інформацію в будь-який спосіб, за винятком тих, які

---

⁵ Вереша Р. В. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (Коментар до статті 171 КК України) / Р. В. Вереша // Часопис Академії адвокатури України – 2008. – Вип. 1(1). – С. 30.

⁶ Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів: поняття та класифікація / Є. О. Письменський // Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. 13 лист. 2015 р. – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 142–143.

⁷ Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів) : Закон України від 4 лютого 2016 р. № 1630-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53168. – Заголовок з екрану.

заборонені законом та (або) суперечать етичним засадам його діяльності. Деякі способи отримання й поширення інформації через притаманний їм високий рівень суспільної небезпечності можуть бути підставою для кримінальної відповідальності⁸.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про інформацію» правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації є одним із принципів інформаційних відносин. Правовій охороні цілком слушно підлягає лише така журналістська діяльність, яка здійснюється відповідно до законодавчо встановлених вимог. Водночас незаконна професійна діяльність журналістів є неприпустимою та залежно від виду порушення потребує належного реагування як у моральній площині, так і правовій (у межах реалізації всіх видів юридичної відповідальності, включаючи кримінальну).

Відповідно до ст. 24 вказаного Закону забороняється цензура, тобто будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, яка передбачає узгодження інформації про її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації. Ця заборона не поширюється на випадки, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації.

Також забороняються втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єктів

---

⁸ Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів: поняття та класифікація. – С. 142–143.

владних повноважень, крім випадків, встановлених законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом⁹.

Журналіст може здійснювати професійну діяльність, перебуваючи у трудових або цивільних правовідносинах із редакцією друкованого засобу масової інформації, телерадіоорганізацією, інформаційним агентством (далі – редакція) або діючи за її дорученням чи самостійно. Невипадково В. В. Шаблистий з цього приводу зазначає, що будь-яка професія є законною по факту, тобто професійно займатися певною діяльністю або бути професіоналом можна тільки тоді, коли обрана професія внесена до відповідного класифікатора професій. Особливо це стосується тих видів діяльності, що потребують спеціального кримінально-правового забезпечення, – вищі посадові особи держави, представники судових та правоохоронних органів, правозахисних організацій, журналісти та ін. Твердження, що їх професійна діяльність є законною, передбачає, у свою чергу, й наявність «незаконної професійної діяльності». Останнє словосполучення є нікчемним в аспекті юридичного значення – воно просто не може вживатися при позначенні такого виду діяльності¹⁰.

Законодавець у ст. 171 КК України закріпив відповідальність за перешкоджання саме законній професійній діяльності журналістів. Законною є така діяльність журналістів, що спрямована на реалізацію ними своїх повноважень в інформаційній сфері і здійснюється засобами та у порядку, передбаченому законом. Відповідно перешкоджання незаконній журналістській діяльності (наприклад, закликам журналіста до захоплення влади) складу злочину не утворює¹¹.

---

⁹ Правові засади діяльності журналістів в Україні : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 4 жовт. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0062323-11>. – Заголовок з екрану.

¹⁰ Шаблистий В. В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінально-правової охорони» / В. В. Шаблистий // Вісн. Кримінолог. асоц. України. – 2015. – № 2 (13) – С. 83.

¹¹ Костенко Л. Кримінальна відповідальність за перешкоджання журналістській діяльності [Електронний ресурс] / Л. Костенко // Юрид. журнал. – 2008. – Вип. 12 – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3078>. – Заголовок з екрану.

Визначення порядку здійснення законної професійної журналістської діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони здійснюється відповідно до законодавчо встановлених вимог, при цьому фундаментальне значення має встановлення меж законності журналістської діяльності. Не менш важливим для кримінально-правового забезпечення діяльності ЗМІ є визначення регламентованих законом прав та обов'язків представників засобів масової інформації як учасників інформаційних відносин із метою встановлення рівня відповідності їх діяльності критерію професійності.

Список використаних джерел

1. Вереша Р. В. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (Коментар до статті 171 КК України) / Р. В. Вереша // Часопис Академії адвокатури України – 2008. – Вип. 1(1). – С. 29–31.

2. Костенко Л. Кримінальна відповідальність за перешкоджання журналістській діяльності [Електронний ресурс] / Л. Костенко // Юрид. журнал. – 2008. – Вип. 12 – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3078>. – Заголовок з екрану.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

4. Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів у контексті забезпечення потреб українського суспільства на сучасному етапі його розвитку / Є. О. Письменський // Вісн. кримінолог. асом. України. – 2016. – №1 (12). – С. 90–103.

5. Правові засади діяльності журналістів в Україні: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 4 жовт. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0062323-11>. – Заголовок з екрану.

6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів) : Закон України від 4 лютого 2016 р. № 1630-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53168. – Заголовок з екрану.

7. Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів: поняття та класифікація / Є. О. Письменський // Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. 13 листоп. 2015 р. – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 142–143.

8. Шаблистий В. В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінально-правової охорони» / В. В. Шаблистий // Вісн. Кримінолог. асоц. України. – 2015. – № 2 (13) – С.78–84.

Поп К. В. Установленный порядок осуществления законной профессиональной деятельности журналистов как объект уголовно-правовой охраны

В статье обращается внимание на необходимость проведения детального анализа установленного порядка осуществления законной профессиональной деятельности журналистов как объекта уголовно-правовой охраны. С этой целью автором определены границы законности журналистской деятельности и признаки профессиональной деятельности представителей средств массовой информации.

Ключевые слова объект преступления, законность, профессионализм, законная профессиональная деятельность журналистов.

Pop K. V. The established order of realization of legal professional activity of journalists as the object of criminal and legal protection

The author of the article focuses attention on the need to make analyze of the established order of realization of legal professional activity of journalists as the object of criminal and legal protection. For this purpose, the author identified the boundaries of the legality of activity of journalists and the signs of professional activity of media representatives.

Key words: object of crime, legality, professionalism, legal professional activity of journalists.

УДК 343

В. В. Налуцишин,
магістр права, асистент кафедри
кримінального права та процесу
Хмельницького університету
управління та права

ОБ'ЄКТ НЕВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті проаналізовано різні концепції стосовно визначення об'єкта злочину. Наведені позитивні та негативні аспекти окремих концепцій. Визнається обґрунтованою концепція, за якою об'єктом злочину вважаються охоронювані кримінальним законом суспільні відносини. Проаналізовано об'єкти злочину за невиконання судового рішення за законодавством деяких держав Європейського Союзу.

***Ключові слова:** об'єкт злочину, суспільні відносини, злочини проти правосуддя, судові рішення, держави Європейського Союзу.*

***Постановка проблеми.** Вчення про об'єкт злочину є одним із найважливіших питань доктрини кримінального права, оскільки від з'ясування сутності об'єкта злочину та визначення його поняття залежить правильне розв'язання багатьох проблем кримінально-правової охорони. Саме об'єкт злочину, який дає змогу усвідомити соціальну та юридичну природу посягання, його характер і ступінь суспільної небезпечності, визначає межу дії кримінально-правової норми, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також його відмежуванню від суміжних злочинів.*

***Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Свій вклад, у визначення поняття об'єкта в науці кримінального права зробили такі науковці, як М. І. Бажанов, М. А. Беляєв, Я. М. Брайнін, М. І. Ветров, В. М. Винокуров, С. Б. Гавриш, М. А. Гельфер, В. К. Глістін, Ю. А. Демидов, А. В. Дроздов, М. Д. Дурманов, М. І. Загородников, Б. В. Здравомислов, Є. К. Каїржанов, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, Ю. І. Ляпунова, В. В. Мальцев, Б. С. Нікіфоров, Г. П. Новосьолов, М. І. Панов, А. А. Піонтковський,*

С. В. Познишев, В. В. Сташис, М. С. Таганцев, В. Я. Тацій, А. Н. Трайнін, Є. О. Фролов, М. Д. Шаргородський та ін.

Питанням, пов'язаним із кримінальною відповідальністю за невиконання судового рішення, в рамках дослідження злочинів проти правосуддя приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ю. В. Александров, М. І. Бажанов, І. С. Власов, Я. М. Кульберг, В. О. Навроцький, Н. А. Носкова, Ш. С. Рашковська, Є. А. Смірнов, І. М. Тяжкова.

Дослідженням і висвітленням питання об'єкта злочину за законодавством зарубіжних країн у свій час займалися такі сучасні видатні вітчизняні вчені як М. І. Хавронюк та С. С. Яценко.

Метою статті (завданням) є з'ясування проблемних питань, пов'язаних із визначенням об'єкта злочину невиконання рішення суду за законодавством України та держав Європейського Союзу на сучасному етапі розвитку кримінально-правової доктрини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кримінальному праві об'єктом злочину називають те, на що посягає злочин і завдає шкоди (чи створює загрозу її заподіяння). Вчення про нього є однією із найважливіших складових кримінально-правової доктрини не лише нашої держави, а й усіх країн, що утворилися після розпаду Радянського Союзу, а також деяких європейських країн. Визначення поняття об'єкта злочину в Кримінальному кодексі України (далі – КК) відсутнє, проте ознаки, що його характеризують (суспільні відносини, у сфері яких завдається шкода або створюється загроза її заподіяння; предмет злочину; потерпілий від злочину) відображені в окремих нормах Особливої частини КК.

Питання про те, що є об'єктом злочину, має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення. Точно встановлення об'єкта посягання (злочину) надає можливість правильно визначити юридичну природу

конкретного діяння, механізм заподіяння шкоди суспільним відносинам та їх ефективну охорону.

На сьогодні у науці кримінального права існує стійка теорія, яка хоча і не позбавлена суперечностей і спірних моментів, однак, тим не менше, залишається панівною точкою зору на об'єкт злочину. Приєднуючись до більшості науковців, вважаємо, що на сучасному етапі розвитку доктрини кримінального права концепція об'єкта злочину як суспільних відносин виглядає найбільш універсальною та переконливою¹. Разом із тим останнім часом у теорії кримінального права відбувається перегляд багатьох теоретичних положень, в тому числі тих, що стосуються об'єкта злочину. Це виражається у відході від традиційного визнання об'єктом злочину суспільних відносин і пропозиції розглядати як такий людину або її блага, цінності².

Одним із доводів заперечення суспільних відносин як об'єкта злочину є те, що ця теорія ставить відносини на вищій щабель ієрархії соціальних цінностей і виходить, що кримінальний закон існує заради порядку відносин. Хоча будь-який злочин завжди порушує ті чи інші суспільні відносини, це, тим не менше не утворює суті його суспільної небезпеки, оскільки злочин заподіює шкоду певним цінностям (благ), а через них – особі, суспільству, державі, заради охорони яких й існує кримінальний закон³.

Точка зору щодо визнання цінностей або благ об'єктом злочину не є новою. Одним із фундаторів зазначеної концепції був О. Ф. Кістяківський, який писав, що об'єктом злочину є предмет, на який спрямований і з приводу

---

¹ Див.: Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. / В. Я. Тацій. – Х. : УкрЮА, 1994. – 76 с.

² Див.: Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А. В. Наумов. – М. : БЕК, 1996 – С. 146, 149; Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – С. 60; Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину / Є. В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75; Андрушко П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 46.

³ Див.: Зателепин О. К. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве / О. К. Зателепин // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 29–31.

якого вчинений злочин, пояснюючи, що об'єктом злочину може бути лише людина зі всіма правами і установами, які нею створюються нею як суспільною істотою⁴.

Окремі сучасні правники (Є. В. Фесенко, П. П. Андрушко та ін.) прихильники теорії соціальних цінностей, вважають, що найвищою соціальною цінністю є людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Вважається, що соціальні цінності є узагальнюючим поняттям, що охоплює різноманітні предмети суспільних відносин (блага, інтереси, суб'єктивні права тощо), що їх забезпечують⁵. Зокрема, на думку Є. В. Фесенка, «...об'єкт злочину можна визначити як цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду»⁶. Автор пропонує своє бачення структури цінностей. Зокрема, зазначає, що до елементів цінностей як об'єкта злочинів слід відносити п'ять класів компонентів: 1) потерпілих; 2) їхні інтереси та права; 3) соціальні зв'язки; 4) предмети (матеріалізовані блага); 5) нематеріалізовані блага, які належать потерпілим⁷. На нашу думку, теорія соціальних цінностей звужує поняття об'єкта злочину до такого елемента суспільних відносин, як їх предмет.

Науковці (С. Б. Гавриш, В. А. Наумов та ін.) також розглядають можливість використання блага як об'єкта злочину⁸. Благо є ціннісним поняттям, загальний характер якого породжує труднощі у його визначенні. Благо нерідко визначається через цінності, а цінності, у свою чергу, – через блага. Розглядуване поняття не конкретизовано: чи це річ матеріального

---

⁴ Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением Началь Русского Уголовного Законодательства. Часть общая / А. Ф. Кистяковский. – 3-е изд., печ. без перемен со 2-го. – К. : Ф. А. Иогансон, 1891. – С. 280–281.

⁵ Див.: Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. – С. 75; Андрушко П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. – С. 48.

⁶ Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. – С. 75.

⁷ Див.: Фесенко Є. В. Об'єкт злочину з погляду реалій / Є. В. Фесенко // Юрид. вісн. України. – 1997. – № 33. – С. 34–38; Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. – С. 75

⁸ Див.: Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 5; Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 3 т. – Т. 1. Общая часть / А. В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 306.

світу, то чи щось суб'єктивне зі сфери сприйняття цієї речі. Використання його як об'єкта злочину призведе до термінологічної плутанини, коли об'єктом злочинів проти власності необхідно буде визнавати матеріальні блага. У свою чергу, варто відмітити, що поняття «благо» є ще вузьчим, ніж поняття «соціальні цінності». На нашу думку, категорією «благо» неможливо охопити всі реалії дійсності, які охороняються законом про кримінальну відповідальність. Термін «цінність» (благо) можна вживати тільки для характеристики властивостей явищ в системі суспільних відносин. Розглядати об'єкт злочину як правове благо або соціальну цінність можна тільки в рамках відносин, елементами яких вони є і з приводу збереження яких складаються.

Низка науковців пропонують розглядати правовідносини як об'єкт злочину (С. Я. Лихова, О. М. Готін)⁹. Більшість суспільних відносин, у тому числі й тих, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, регулюються нормами права. Але останні є лише складовою частиною соціальних норм, до яких належать також і норми моралі, традиції, звичаї, загальнолюдські принципи спілкування людей, норми соціальних об'єднань людей (професійних, політичних, спортивних, релігійних, культурних тощо), які поряд чи разом із нормами права регулюють суспільні відносини. З огляду на це навряд чи виправданим є обмеження об'єктів кримінально-правової охорони лише тими суспільними відносинами, які нормативно врегульовані, а отже, і визнання об'єктом злочину лише правовідносин.

Вартою аналізу є теорія об'єкт – соціальна безпека (О. К. Зателєпін)¹⁰. Об'єктом посягання в цьому випадку пропонується вважати стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. Але

---

⁹ Див.: Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Київ. ун-т, 2006. – С. 43–79; Готін О. М. Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Готін ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – С. 9–10.

¹⁰ Див.: Зателєпін О. К. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве / О. К. Зателєпін // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 29–31.

оскільки встановлений і підтримуваний у суспільстві стан їх захищеності є за своєю правовою природою результатом функціонування відповідних суспільних відносин, то теорія об'єкта злочину – суспільні відносини здається логічнішою.

Ураховуючи аналіз недоліків вищезазначених теорій, ми вважаємо, що концепція об'єкта злочину як суспільних відносин виглядає найменш суперечливою, а тому – більш переконливою. На нашу думку, об'єктом усіх злочинів виступає не вся система суспільних відносин (економічних, політичних, ідеологічних тощо), а тільки ті з них, які на цей час охороняються законодавством про кримінальну відповідальність. Тому загальний об'єкт злочину – це не постійна система суспільних відносин (раз і назавжди визначена), а мінлива їх сукупність, що залежить від закону про кримінальну відповідальність (наприклад, у зв'язку з криміналізацією чи декриміналізацією суспільно небезпечних діянь змінюється й існуюча сукупність суспільних відносин, що утворює загальний об'єкт кримінально-правової охорони).

Існує думка, що злочином порушуються не суспільні відносини, усвідомлювані людьми і створювані з їхньої волі, а встановлений порядок їх реалізації. Вважаємо, порядок відносин є похідним від самих відносин. Він може змінюватися під впливом тих чи інших обставин, але самі суспільні відносини при цьому залишаються незмінними протягом усього часу існування того суспільства, в якому вони існують. Отже, необхідно убезпечувати саме суспільні відносини. З цих же позицій як суспільні відносини пропонується розглядати і правосуддя, що виникає між державою в особі чітко позначених органів – судів та особами, які увійшли в протиріччя із законом.

В юридичних джерелах, які торкаються проблем об'єкта злочину, наведено «вертикальну» класифікацію об'єктів. Розрізняють загальний об'єкт, родовий (іноді його називають груповим або спеціальним) та безпосередній¹¹.

---

¹¹ Курс уголовного права. Общая часть : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1999. – Т. 1. Учение о преступлении. – С. 207.

Поділ на загальний, родовий і безпосередній об'єкти, як справедливо зазначає Г. А. Крігер та інші вчені, передбачає уточнення питання — проти яких саме суспільних відносин безпосередньо й передусім спрямоване те чи інше злочинне посягання і, відповідно, яким саме суспільним відносинам воно заподіює або може заподіяти шкоду¹².

Визначаючи загальний об'єкт злочину, М. І. Бажанов відмітив, що ним називають усі суспільні відносини, які охороняються, захищаються нормами кримінального права. У кожен конкретний момент людського життя цей об'єкт стабільний, однак, якщо змінюється закон (криміналізація, декриміналізація), цей об'єкт змінюється у своєму обсязі – стає вузьким або, навпаки, ширшим¹³. Аналогічна позиція простежується й у працях Б. В. Здравомислова та інших учених¹⁴. Отже, можна стверджувати, що загальним об'єктом усіх злочинів є вся сукупність суспільних відносин, охоронюваних нормами кримінального права.

На думку П. С. Матишевського та В. Є. Фесенка, під родовим об'єктом злочину слід розуміти соціальні цінності, на які посягає певна група злочинців¹⁵. Ми вважаємо більш правильним визначення, запропоноване В. Я. Тацієм, згідно з яким родовий (груповий) об'єкт слід розуміти як об'єкт, що охоплює певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною та економічною сутністю суспільних відносин, які тому й охороняються єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм¹⁶.

---

¹² Кригер Г. А. Об ошибочности освещения ряда вопросов в вузовском учебнике по Общей части советского уголовного права / Г. А. Кригер // Вест. Московск. ун-та. – 1954. – № 1. – С. 139.

¹³ Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть / М. И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992 – 167 с.

¹⁴ Уголовное право России. Общая часть : учебник / отв. ред. Б. В. Здравомыслов. – М. : Юристъ, 1996. – С. 116.

¹⁵ Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін. ; за ред. П. С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком-Інтер, 1997. – С. 129.

¹⁶ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія / В. Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – 256 с.

У науці кримінального права під безпосереднім об'єктом посягання розуміють конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певного кримінального закону й яким завдається шкода злочином, що підпадає під ознаки певного складу¹⁷. Уточнюючи це поняття М. І. Бажанов висловив думку, що безпосередній об'єкт – це суспільні відносини, яким спричиняє шкоду конкретний злочин. Інакше кажучи, – це об'єкт окремого конкретного злочину¹⁸.

Доцільно розрізняти серед декількох безпосередніх об'єктів, які одночасно порушує злочин, основний, додаткові та факультативні об'єкти. Основний об'єкт слід розуміти як такі суспільні відносини, що законодавець, створюючи норму, намагався поставити під охорону кримінального закону в певному випадку. Додаткові об'єкти – суспільні відносини, які, заслуговуючи у певному аспекті самостійної охорони, стосовно цілей і завдань створення певної норми, захищаються кримінальним законом лише побічно, тобто оскільки ці відносини обов'язково ставляться в небезпеку спричинення шкоди під час вчинення посягання на основний безпосередній об'єкт. Факультативний об'єкт – це такі суспільні відносини, які, потребуючи в інших випадках і самостійної кримінально-правової охорони, під час вчинення певного злочину може потрапити в небезпеку заподіяння шкоди, проте зовсім не обов'язково. Головна відмінність факультативних об'єктів від основних і додаткових об'єктів полягає у тому, що факультативні об'єкти необов'язкові, вони не є необхідною ознакою складу злочину¹⁹.

Для того, щоб установити об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 382 КК України, та аналогічних злочинів за кримінальним законодавством держав Європейського Союзу, необхідно, ураховуючи характер цих злочинів,

---

¹⁷ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

¹⁸ Бажанов М. І. Уголовное право Украины. Общая часть. – 167 с.

¹⁹ Фролов Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Е. А. Фролов; Свердловск. юрид. ин-т. – Свердловск, 1971. – 446 с.

розглянути правовідносини, які склалися в процесі виконання постанов, ухвал, вироків та рішень суду, установити, що є об'єктом їх правового регулювання.

В Україні відповідальність за посягання, що заподіюють шкоду інтересам правосуддя, передбачено розділом XVIII Особливої частини КК України «Злочини проти правосуддя» (статті 371–400 КК). У кримінально-правовій літературі зазначається, що у цьому розділі передбачена відповідальність за злочини, родовим об'єктом яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну, регламентовану законодавством діяльність суду й органів, які йому сприяють, щодо реалізації завдань і цілей у сфері здійснення правосуддя²⁰.

На наш погляд, основним безпосереднім об'єктом невиконання судового рішення за законодавством України є суспільні відносини, які регулюють діяльність суду щодо здійснення правосуддя в частині точного та своєчасного виконання судових рішень органами примусового виконання. На нашу думку, об'єктом у цьому випадку доцільно вважати суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення державою своїх управлінських функцій. Як одну з таких функцій можливо виділити виконання судових рішень, що є по суті управлінським рішенням і уособлюють державну волю.

Зарубіжне кримінальне право здебільшого не надає такого важливого значення поняттю об'єкта злочину, як це характерно для українського кримінального права. Пов'язано це частково і з тим, що більшості зарубіжних кримінальних кодексів притаманне формальне визначення злочину (діяння, передбачене кримінальним законом під погрозою покарання). У більшості кодексів взагалі відсутнє поняття злочинного діяння, теорія ж у таких випадках спирається в основному знову-таки на формальний критерій –

---

²⁰ Богонюк Г. І. Кримінально-правова характеристика невиконання судового рішення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. І. Богонюк ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2016. – 201 с.

«діяння, що порушує кримінальний закон». Лише невелика частина зарубіжних теоретиків кримінального права (наприклад, представники так званого реалістичного напрямку в англо-американській юридичній літературі) згадує як одну з ознак злочину «кримінально карану шкоду», розглядаючи її як несприятливі наслідки злочинного діяння у вигляді втрати суспільних цінностей. При цьому під останніми розуміються: справедливість і правопорядок; життя, свобода, честь і гроші; загальна безпека; соціальні ресурси; загальний прогрес; особисте життя і т. п. У зарубіжному кримінальному праві не прийнято також використовувати об'єкт злочину як чіткий критерій класифікації та кодифікації кримінально-правових норм.

Перш ніж дослідити, на які суспільні відносини посягає невиконання судового рішення в державах Європейського Союзу, необхідно проаналізувати розділи та глави, в яких передбачена кримінальна відповідальність за вказане або подібні до нього діяння і виокремити їх у відповідні групи.

За характером норм, що закріплюють відповідальність за невиконання судового рішення, кримінальні кодекси держав Європейського Союзу можна поділити на такі групи:

1) держави, кримінальні кодекси яких містять склад злочину, що за своєю конструкцією, подібний до ст. 382 КК України (Болгарія, Естонія, Іспанія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Чехія, Франція);

2) держави, кримінальні кодекси яких передбачають спеціальні норми невиконання судового рішення (Австрія, Бельгія, Данія, Нідерланди, Німеччина, Швеція).

Стосовно кримінального законодавства держав першої групи, зокрема, у главі XXIII «Злочинні діяння проти юрисдикції» кримінального кодексу Латвії є ст. 296, що закріплює кримінальну відповідальність за невиконання вироку суду і наказу прокурора стосовно покарання. Це діяння посягає на

суспільні відносини, що забезпечують належне виконання судових вироків та наказів прокурорів стосовно покарання. У диспозиції зазначеної норми чітко закріплено, що предметом цього злочину є вирок суду чи наказ прокурора²¹. У свою чергу, кримінальний кодекс Литви в главі XXXIV «Злочини та проступки проти правосуддя» закріплює ст. 245, що передбачає кримінальну відповідальність за невиконання рішення суду, які не пов'язані зі штрафами. У цьому випадку об'єктом злочинного посягання є суспільні відносини у сфері діяльності суду щодо здійснення правосуддя в частині точного та своєчасного виконання судових рішень. Предметом злочину законодавцем визначені лише рішення суду, не пов'язані зі штрафами²².

Кримінальний кодекс Естонії закріплює кримінальну відповідальність за досліджуваний нами злочин у главі 18 «Злочини проти правосуддя» розділу 4 «Злочини проти виконання судового рішення». У назві цього розділу є пряма вказівка на об'єкт посягання – діяльність суду щодо здійснення правосуддя в частині точного та своєчасного виконання судових рішень. Указана норма визначає, що предметом злочину є лише рішення суду, винесені у цивільних справах²³.

Польське кримінальне законодавство, на відміну від українського, розглядає правосуддя у вузькому сенсі, маючи на увазі під цим поняттям лише діяльність судових органів. КК Польщі передбачає відповідальність за невиконання вироку суду в ст. 244, яка розміщена в главі XXX «Злочини проти здійснення правосуддя». Диспозиція норми установлює кримінальну відповідальність за невиконання призначеної судом заборони щодо зайняття

---

²¹ Кримінальний кодекс Латвійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424&subID=100106935,100106942#text> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

²² Кримінальний кодекс Литовської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107738,100107772#text> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

²³ Кримінальний кодекс Естонської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.vl.ru/comments/show_article.php?art_id=458&sec_id=61&law_id=12&law_name=%CC%E5%E6%E4%F3%ED%E0%F0%EE%E4%ED%FB%E5+%EE%F2%ED%EE%F8%E5&sec_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E5+%EA%EE%E4%E5%EA%F1%FB+%&art_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E9+%EA%EE%E4%E5%EA&page=46 (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

посади або невиконання розпорядження суду про оголошення рішення у передбачений у ньому спосіб. Об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері діяльності суду щодо здійснення правосуддя, а предметом – судові заборони та розпорядження суду²⁴.

У Розділі IV «Перешкоджання здійсненню правосуддя» кримінального кодексу Румунії міститься ст. 287, яка передбачає кримінальну відповідальність за невиконання судових постанов. Об'єктом указанного злочину можна вважати суспільні відносини, що забезпечують загальнообов'язковість судових рішень і їх подальше виконання належним чином, у свою чергу, його предметом є всі судові постанови²⁵.

Кримінальний кодекс Болгарії в ст. 293а закріплює відповідальність за невиконання зобов'язання протягом одного року після вступу в силу рішення про виконання зобов'язань перед кредитором, що є аналогічною нормою до ст. 382 КК України. Зазначена стаття розміщена в главі 8 «Злочини проти діяльності державних органів та громадських організацій» розділу 3 «Злочини проти правосуддя». Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що об'єктом такого посягання виступають суспільні відносини у сфері діяльності суду щодо здійснення правосуддя в частині точного та своєчасного виконання судових рішень. Предметом цього злочину законодавець визначає судові рішення, яке вступило у законну силу²⁶.

У КК Словаччини у ст. 348 закріплено відповідальність за перешкоджання виконання офіційного рішення (розділі 8 Особливої частини «Злочини проти громадського порядку», глава 5 «Інші форми втручання в діяльність з боку державних органів»). Об'єктом цього злочинного посягання можна визначити суспільні відносини, що забезпечують автономну і

---

²⁴ Станіч В. С. Кримінальний кодекс Республіки Польща / В. С. Станіч ; під ред. В. Л. Менчинського ; переклад на укр. мову В. С. Станіч – К. : ОВК, 2016. – 138 с.

²⁵ Кримінальний кодекс Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

²⁶ Кримінальний кодекс Республіки Болгарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

незалежну від будь-кого діяльність державних органів. Предметом злочину є офіційно прийняте рішення, під яким законодавець розуміє як рішення, прийняте судом, так і рішення, прийняте іншим органом державної влади²⁷.

Кримінальний кодекс Словенії містить декілька норм, що передбачають відповідальність за невиконання судового рішення, закріплені в главі 28 «Кримінальні злочини проти правосуддя» Особливої частини. Зокрема, в ст. 289 «Перешкоджання поверненню на роботу» передбачена кримінальна відповідальність за свідоме невиконання остаточного судового рішення, що дає право працівнику повернутися на свою посаду. За ст. 290 «Порушення заборони займатися професійною діяльністю» цього ж розділу кримінальній відповідальності підлягає особа, яка дозволяє іншій особі обіймати посаду, займатися діяльністю або виконувати функцію, усвідомлюючи, що останній це заборонено остаточним рішенням суду. Об'єктом цього посягання є суспільні відносини у сфері діяльності суду щодо здійснення правосуддя в частині точного та своєчасного виконання судових рішень, предметом злочину є остаточне судове рішення²⁸.

Норма, що передбачає відповідальність за невиконання судового рішення, закріплена і в Кримінальному кодексі Чехії. Так, у главі X «Карні діяння проти порядку в публічних справах» частині 4 «Різні перешкоди в діяльності органу державної влади» міститься ст. 337, яка закріплює відповідальність особи, яка перешкоджає або істотно ускладнює здійснення рішення суду або іншого органу державної влади. Об'єктом цього злочину законодавцем визначаються суспільні відносини, які забезпечують реалізацію передбачених законодавством форм впливу органів державної влади, а його

---

²⁷ Кримінальний кодекс Республіки Словаччина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

²⁸ Кримінальний кодекс Республіки Словенія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

предметом визнається як рішення суду, так і рішення іншого органу державної влади²⁹.

Кримінальний кодекс Італії в Книзі II «Про злочини в цілому», розділі III «Про злочини проти судової влади», главі II «Злочини проти авторитету судових рішень» у ст. 308 закріплює відповідальність за невиконання судового рішення, що є аналогічною ст. 382 КК України. Об'єктом злочинного посягання виступають суспільні відносини у сфері діяльності суду щодо здійснення правосуддя в частині точного та своєчасного виконання судових рішень. Предметом злочину є будь-яке судові рішення³⁰.

Кримінальний кодекс Іспанії в розділі XIX «Злочини проти державних органів», главі III «Про непокору і відмову в сприянні» містить ст. 410, яка закріплює відповідальність за відмову посадової особи або державного службовця здійснювати належне виконання судових рішень, рішень і розпоряджень вищих посадових осіб, винесених відповідно до їх компетенції та з дотриманням необхідних законних умов. Об'єктом злочинного посягання тут виступають суспільні відносини у сфері підтримання авторитету державної влади. Крім цього в ст. 508, що розміщена в главі III «Про злочини, які посягають на устрій держави і поділ влади» розділу XXI «Злочини проти Конституції», передбачена кримінальна відповідальність посадової особи чи державного службовця, який присвоює судові повноваження чи перешкоджає виконанню рішення, виданого компетентним судовим органом. Об'єктом за цим складом злочину є суспільні відносини, що охороняють установлений розподіл владних повноважень, предметом же

---

²⁹ Кримінальний кодекс Республіки Чехія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

³⁰ Кримінальний кодекс Республіки Італія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.somalilandlaw.com/Penal_Code_English.pdf (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

законодавцем визначено рішення, прийняте компетентним судовим органом, а також рішення і розпорядження вищих посадових осіб³¹.

У розділі 9 (а) «Порушення заборонного наказу», що розміщений у главі 16 «Злочини проти органів державної влади» Кримінального кодексу Фінляндії, встановлена відповідальність за порушення особою, щодо якої є судовий наказ чи судовий наказ про тимчасову заборону, порядку, передбаченого у відповідних рішеннях. Об'єктом зазначеного злочинного посягання є суспільні відносини, що регулюють питання загальнообов'язковості наказів державних органів, а його предметом є виключно судовий наказ³².

Кримінальний кодекс Франції в книзі 3 «Про майнові злочини і проступки», главі IV «Про присвоєння», розділі III «Про штучне створення неплатоспроможності» містить норму, за порушення якої, як випливає з її змісту, до кримінальної відповідальності можуть притягуватися боржники за діяння, в тому числі до винесення судового рішення, яке констатує його заборгованість, що виразилося в організації чи обтяженні своєї неплатоспроможності, або було вчинено шляхом збільшення пасивів чи заниження активів свого майна, заниження або приховування всіх чи частини своїх доходів або приховування будь-якого майна і мало на меті ухилення від виконання вироку майнового характеру, винесеного судом у кримінальних справах, або рішення, винесеного судом у цивільних справах про делікти, квазіделікти або аліменти. Об'єкт злочину можна сформулювати як суспільні відносини у сфері приватної власності. Предметом злочину законодавець визначив вирок майнового характеру, винесеного судом у кримінальних справах, або рішення, винесеного судом у цивільних справах³³.

---

³¹ Станіч В. С. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / В. С. Станіч; під ред. В. Л. Менчинського; переклад на укр. мову О. В. Лішевської. – К.: ОВК, 2016. – 284 с.

³² Кримінальний кодекс Республіки Фінляндія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

³³ Кримінальний кодекс Республіки Франція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

Перейдемо до розгляду відповідних норм кримінальних кодексів держав другої групи. Кримінальний кодекс Австрії не передбачає кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення, але містить схожу кримінально-правову норму. Зокрема в ст. 271 розділу 19 «Злочинні діяння проти державної влади» передбачена кримінальна відповідальність за порушення майнового арешту. Як зазначено в назві розділу, шкода злочинним діянням завдається суспільним відносинам у сфері державної влади, а саме у сфері належного виконання судового рішення, обов'язковість яких гарантується авторитетом держави. У цьому випадку предметом злочину є рішення суду про накладення арешту в адміністративному порядку³⁴.

Стаття 254 глави 5 «Про зловживання владою» розділу IV «Про злочини і проступки проти громадського порядку, скоєних особами, що здійснюють публічні функції, або служителями культів, які виконують їх службові обов'язки» книги 2 Кримінального кодексу Бельгії містить норму, яка передбачає відповідальність за «дії щодо застосування Збройних сил проти виконання закону або королівського указу, або проти справляння законно встановленого податку, або проти судової ухвали або наказу, а також проти будь-якого розпорядження, що виходить від органу влади». На нашу думку, в цьому випадку шкода заподіюється суспільним відносинам, що регулюють правомірне використання службових повноважень. Предметом злочину є судова ухвала або наказ³⁵.

За Кримінальним кодексом Данії на інтереси правосуддя посягають злочини проти отримання достовірних доказів і висунення достовірного звинувачення. При цьому до поняття правосуддя включається діяльність не тільки судових, а й інших державних органів у частині отримання

---

³⁴ Кримінальний кодекс Республіки Австрія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

³⁵ Кримінальний кодекс Королівства Бельгія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

достовірних доказів. У зазначеному КК не передбачена відповідальність за невиконання судового рішення. Натомість у ст. 148 глави 16 «Злочини, скоєні під час здійснення державної функції» закріплено відповідальність будь-якої особи, наділеної юрисдикцією чи іншою державною владою вирішувати правові питання, або уповноваженої застосовувати каральну владу держави за невиконання передбаченої законом процедури щодо розгляду справи чи виконання відповідних юридичних актів щодо арешту, тюремного ув'язнення, виїмки або інших заходів аналогічного характеру. Об'єктом посягання є суспільні відносини, які забезпечують належну реалізацію функції держави через державні органи, а предметом – юридичні акти³⁶.

Однією з особливостей КК Нідерландів є те, що в ньому немає окремого розділу, присвяченого злочинам проти правосуддя. Найбільша кількість відповідних норм міститься в розділі VIII КК Нідерландів «Злочини проти державної влади». У ньому ж закріплено і ст. 195, яка передбачає відповідальність будь-якої особи за здійснення нею прав, якщо вона знає, що судовим рішенням позбавлена цього права. Очевидно, що об'єктом такого злочинного посягання є суспільні відносини у сфері підтримання авторитету державної влади. Судове рішення про позбавлення певного права є предметом злочину³⁷.

У розділі 25 «Карана користь» Кримінального уложення Федеративної Республіки Німеччини закріплена ст. 288. У її диспозиції передбачено: якщо той, кому загрожує примусове виконавче провадження, з наміром перешкодити задоволенню вимог кредитора відчужує частини свого майна або виключає можливість доступу до них, його дії караються позбавленням

---

³⁶ Кримінальний кодекс Королівства Данія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524&subID=100096345,100096366,100096649#text> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

³⁷ Кримінальний кодекс Королівства Нідерландів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

волі на строк до двох років або грошовим штрафом». Об'єктом цього посягання можна визначити суспільні відносини у сфері власності. Предметом злочину є судові рішення про визнання заборгованості перед кредитором³⁸.

Глава XXVI «Злочини проти судової системи» Кримінального кодексу Угорщини містить в ст. 288 «Перешкоджання судового правозастосування», аналогічну ст. 382 КК України. Об'єктом цього злочину виступають суспільні відносини у сфері авторитету органів судової системи³⁹.

Стаття 13 частини 2 глави 17 «Про злочини проти громадської діяльності» Кримінального кодексу Швеції передбачає відповідальність за незаконне переміщення, пошкодження або інше розпорядження майном, яке підлягає утриманню для забезпечення виконання зобов'язання, тимчасового арешту, застави, конфіскації або інших подібних заходів, пошкодження або знищення офіційного повідомлення або печатки, або інше незаконне відкриття чогось офіційно закритого або порушення інших подібних офіційно оголошених наказів. Об'єктом злочину є суспільні відносини, які забезпечують реалізацію передбачених законодавством форм впливу з боку громадськості, його предметом є офіційно оголошений наказ⁴⁰.

Висновки. Проаналізувавши вищевикладене, вважаємо за доцільне зробити деякі висновки щодо визначення об'єкта та предмета невиконання судового рішення як за законодавством України так і за законодавством держав Європейського Союзу.

Підтримуючи теорію «об'єкт злочину – суспільні відносини», на нашу думку, основним безпосереднім об'єктом невиконання судового рішення за

---

³⁸ Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

³⁹ Кримінальний кодекс Республіки Угорщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

⁴⁰ Кримінальний кодекс Королівства Швеція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241607&subID=100097432,100097434#text> (дата звернення 3 берез. 2017 р.). – Заголовок з екрану.

законодавством України, доцільно вважати суспільні відносини, що забезпечують діяльність суду щодо здійснення правосуддя в частині точного та своєчасного виконання судових рішень органами примусового виконання.

Більша частина досліджуваних нами держав Європейського Союзу містять у своїх кримінальних кодексах склади злочинів, подібні до ст. 382 КК України. Разом із тим безпосередні об'єкти злочину за невиконання судового рішення у розглядуваних КК є неоднаковими, що обумовлюється різними підходами законодавців до закріплення відповідних норм у тому чи іншому розділі кодексу. Об'єктом злочинного посягання може виступати: суспільні відносини у сфері діяльності суду щодо здійснення правосуддя в частині точного та своєчасного виконання судових рішень (Литва, Естонія, Болгарія, Словенія); суспільні відносини, що забезпечують належне виконання судових вироків та наказів прокурорів стосовно покарання (Латвія); суспільні відносини у сфері діяльності суду щодо здійснення правосуддя (Польща); суспільні відносини, що забезпечують загальнообов'язковість судових рішень і їх подальше виконання належним чином (Румунія); суспільні відносини, що забезпечують автономну і незалежну від будь-кого діяльність державних органів (Словаччина); суспільні відносини, які забезпечують реалізацію передбачених законодавством форм впливу органів державної влади (Чехія); суспільні відносини що охороняють установлений розподіл владних повноважень (Іспанія); суспільні відносини, що регулюють питання загальнообов'язковості наказів державних органів (Фінляндія); суспільні відносини у сфері приватної власності (Франція, Німеччина); суспільні відносини у сфері державної влади, а саме у сфері належного виконання судового рішення, обов'язковість яких гарантується авторитетом держави (Австрія); суспільні відносини, що регулюють правомірне використання службових повноважень (Бельгія); суспільні відносини, які забезпечують належну реалізацію функції держави через державні органи (Данія); суспільні відносини у сфері підтримання авторитету державної влади

(Нідерланди, Угорщина); суспільні відносини, які забезпечують реалізацію передбачених законодавством форм впливу з боку громадськості (Швеція).

Список використаних джерел

1. Андрушко П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 342 с.
2. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть / М. И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992 – 167 с.
3. Богонюк Г. І. Кримінально-правова характеристика невиконання судового рішення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. І. Богонюк ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2016. – 201 с.
4. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 5.
5. Готін О. М. Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Готін ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
6. Зателепин О. К. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве / О. К. Зателепин // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 29–31.
7. Кистяковский А. Ф. Элементарный ученик общего уголовного права с подробным изложением Началь Русского Уголовного Законодательства. Часть общая / А. Ф. Кистяковский. – 3-е изд., печ. без перемен со 2-го. – К. : Ф. А. Иогансон, 1891. – 892 с.
8. Кригер Г. А. Об ошибочности освещения ряда вопросов в вузовском учебнике по Общей части советского уголовного права / Г. А. Кригер // Вестн. Московск. ун-та. – 1954. – № 1. – С. 139.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.; за ред. П. С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком-Інтер, 1997. – 512 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
11. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.lv/norm/norm.asp?normID=1243424&subID=100106935,100106942#text> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

12. Кримінальний кодекс Литовської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107738,100107772#text> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

13. Кримінальний кодекс Естонської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://law.vl.ru/comments/show_article.php?art_id=458&sec_id=61&law_id=12&law_name=%CC%E5%E6%E4%F3%ED%E0%F0%E4%ED%FB%E5+%EE%F2%ED%EE%F8%E5&sec_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E5+%EA%EE%E4%E5%EA%F1%FB+%&art_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E9+%EA%EE%E4%E5%EA&page=46 (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

14. Кримінальний кодекс Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

15. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

16. Кримінальний кодекс Республіки Словаччина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

17. Кримінальний кодекс Республіки Словенія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

18. Кримінальний кодекс Республіки Чехія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

19. Кримінальний кодекс Республіки Італія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.somalilandlaw.com/Penal_Code_English.pdf (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

20. Кримінальний кодекс Республіки Фінляндія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

21. Кримінальний кодекс Республіки Франція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

22. Кримінальний кодекс Республіки Австрія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

23. Кримінальний кодекс Королівства Бельгія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

24. Кримінальний кодекс Королівства Данія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524&subID=100096345,100096366,100096649#text> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

25. Кримінальний кодекс Королівства Нідерландів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

26. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

27. Кримінальний кодекс Республіки Угорщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

28. Кримінальний кодекс Королівства Швеція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241607&subID=100097432,100097434#text> (дата звернення 3 березня 2017 р.). – Заголовок з екрану.

29. Курс уголовного права. Общая часть : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1999. – Т. 1. Учение о преступлении. – С. 207.

30. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Київськ. ун-т, 2006. – 573 с.

31. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекцій / А. В. Наумов. – М. : БЕК, 1996. – 560 с.

32. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекцій : в 3 т. – Т. 1. Общая часть / А. В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 306 с.

33. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.

34. Пашковская А. В. Курс уголовного права. Учение о преступлении: Общая часть : учеб. для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : Зерцало-М, 1999. – Т. 1. – 624 с.

35. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Республіки Польща / В. С. Станіч ; під ред. В. Л. Менчинського : переклад на українську мову В. С. Станіч – К. : ОВК, 2016. – 138 с.

36. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / В. С. Станіч ; під ред. В. Л. Менчинського : переклад на українську мову О. В. Лішевської. – К. : ОВК, 2016. – 284 с.

37. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. / В. Я. Тацій. – Х. : УкрЮА, 1994. – 76 с.

38. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія / В. Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – 256 с.

39. Уголовное право России. Общая часть : учебник / отв. ред. Б. В. Здравомыслов. – М. : Юристъ, 1996. – 560 с.

40. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину / Є. В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75–78.

41. Фесенко Є. В. Об'єкт злочину з погляду реалій // Юридичний вісник України. – 1997. – № 33 – С. 34–38.

42. Фролов Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Е. А Фролов ; Свердловск. юрид. ин-т. – Свердловск, 1971. – 446 с.

Налуцишин В. В. Объект неисполнения судебного решения по законодательству Украины и стран Европейского Союза

В статье проанализированы различные концепции относительно определения объекта преступления. Приведены положительные и отрицательные аспекты отдельных концепций. Признается обоснованной концепция, в соответствии с которой объектом преступления считаются охраняемые уголовным законом общественные отношения. Проанализированы объекты преступления за невыполнение судебного решения по законодательству некоторых государств Европейского Союза.

Ключевые слова: объект преступления, общественные отношения, преступления против правосудия, судебное решение, страны Европейского Союза.

Nalutsyshyn V. V. The object of failure to execute judicial decisions according to the legislation of Ukraine and countries of the European Union

The article analyzes the different concepts concerning the definition of the object of the crime. These positive and negative aspects of certain concepts are lined. The concept of protected by criminal legislation public relations as the object of crime is admitted reasoned. The objects for default judgment in the legislation of some States of the European Union are analyzed.

Key words: object of crime, public relations, crimes against justice, judicial decision, countries of the European Union.

УДК 343.2(477)(048.83)

М. В. Карчевський,

докт. юрид. наук, проф., проректор
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка;

А. С. Кудінов,

канд. юрид. наук, заступник завідувача
відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

ДОСВІД ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ КРИЗОВИХ ЯВИЩ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

На основі теоретичних засад раціональної парадигми кримінального права та концепції кримінально-правового регулювання Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (передислокований до м. Суми та м. Миколаїв, з жовтня 2016 р. – до м. Северодонецьк) спільно з Луганським місцевим осередком громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» організував дослідження думки експертів. Останнім було запропоновано висловитися щодо можливостей та ресурсів ефективного кримінально-правового регулювання, а також чинників негативного впливу на нього. Проведене дослідження дозволило встановити можливі напрями підвищення ефективності кримінально-правового регулювання в Україні.

Ключові слова: криза, ефективність, кримінально-правове регулювання, SWOT-аналіз, стратегічне планування, експертне опитування.

Постановка проблеми. Сьогодні бюджети органів державної влади у сфері кримінальної юстиції збільшуються, але зростання відчуття безпеки у громадян не прослідковується. Є підстави вести мову про кризові тенденції або навіть кризу кримінально-правового регулювання – ситуацію, коли внаслідок законодавчих рішень та судової практики соціальні видатки, які необхідно здійснити на реалізацію кримінально-правового регулювання, перевищують обсяг соціальних видатків, що фактично може бути виділений державою та суспільством для цього. Протягом травня–липня 2016 р. Луганським державним університетом внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (передислокованого до м. Суми та м. Миколаїв, з жовтня

2016 р. – до м. Сєверодонецьк) спільно з Луганським місцевим осередком громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» проведено чергове¹ дослідження думки експертів із питань чинників ситуації, що склалася, а також їх впливу².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтуючись на результатах досліджень учених, присвячених проблемам ефективності кримінально-правового регулювання (праці В. І. Борисова, О. О. Дудорова, А. Е. Жалінського, А. А. Музики, О. М. Костенка та ін.) сформовано такі *теоретичні засади опитування*.

1. Із позицій раціональної парадигми – оптимальний стан кримінального права визначається його відповідністю реальним соціальним потребам, відповідністю соціальних видатків на його реалізацію значимості та захищеності охоронюваних благ. При цьому до соціальних видатків належать не тільки матеріальні витрати на утримання правоохоронної та судової системи, а й інші соціальні наслідки застосування кримінального права – криміналізація суспільства, демографічні та соціально-культурні наслідки тощо.

2. Кримінально-правове регулювання здійснюється на двох рівнях – нормативному (законодавчому, правотворчому) та індивідуальному (правозастосовному), тобто включає як законотворення, так і правозастосування. Суб'єктами кримінально-правового регулювання на правотворчому рівні виступають Верховна Рада України, Конституційний Суд України (у частині визнання неконституційними окремих положень

---

¹ Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / М. В. Карчевський, А. С. Кудінов ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. – С. 15–21.

² Результати дослідження у 2015 році: Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / М. В. Карчевський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Суми : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2015. – 48 с.

кримінального законодавства); на правозастосовному рівні – суди загальної юрисдикції³.

3. Ураховуючи зазначене, ефективним (у контексті прагматичної парадигми) кримінально-правове регулювання є тоді, коли обсяг фактичних соціальних витрат на його реалізацію відповідає обсягу необхідних соціальних витрат, зумовленому законотворчою та правозастосовною діяльністю у сфері кримінально-правового регулювання.

Отже, ефективними законодавчими рішеннями у сфері кримінально-правового регулювання слід вважати такі, які забезпечують баланс соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків, а саме того обсягу видатків, який держава та суспільство можуть виділити на забезпечення кримінально-правового регулювання. Ефективними рішеннями на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання слід вважати такі, які прийняті відповідно до чинного законодавства та вимагають здійснення соціальних витрат, що відповідають небезпечності конкретного вчиненого злочину.

Виходячи за раціональної парадигми кримінального права та концепції кримінально-правового регулювання, експерти мали висловити власну оцінку можливостей і перешкод ефективного кримінально-правового регулювання. Для оцінки пропонувалися чинники, систематизовані за рівнями кримінально-правового регулювання (законодавчий, правозастосовний), а також поділені на внутрішні та зовнішні. Внутрішні чинники стосуються безпосередньо суб'єктів кримінально-правового регулювання. Зовнішні становлять соціальні, економічні, політичні та інші чинники, що впливають на кримінально-правове регулювання (розвиток суміжних галузей права, освіта, наукова діяльність, функціонування органів державної влади, які здійснюють досудове розслідування тощо).

---

³ Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія / О. В. Наден; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: Право, 2012. – 266 с.

Масштаб проблеми, система регулювання, що фактично склалася, велика кількість різноманітних, різнопрофільних чинників кримінально-правового регулювання вимагають звернення до наукових розробок у сфері стратегічного планування.

Достатньо перспективним у цьому контексті слід визнати метод SWOT-аналізу (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats). Цей вид стратегічного планування полягає в оцінці внутрішніх та зовнішніх ресурсів певного проекту із позицій позитивних та негативних перспектив його розвитку. Ураховуючи зазначені положення, пропонується такий зміст елементів матриці SWOT-аналізу.

Матриця SWOT-аналізу ефективності кримінально-правового регулювання

Належність чинників	Рівень кримінально-правового регулювання	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішня сфера	Законодавчий	Чинники здійснення ефективного вдосконалення кримінального законодавства (Strengths)	Чинники, що зменшують ефективність правотворчої роботи, зумовлюють прийняття неефективних рішень (Weaknesses)
	Правозастосовний	Чинники формування ефективної судової практики (Strengths)	Чинники неефективних судових рішень (Weaknesses)
Зовнішня сфера	Законодавчий	Соціальні, економічні, політичні та інші чинники підвищення ефективності законотворчої роботи у сфері кримінально-правового регулювання (Opportunities)	Зовнішні ймовірні чинники, що можуть ускладнити ефективну законотворчість у сфері кримінально-правового регулювання
	Правозастосовний	Соціальні, економічні, політичні та інші чинники підвищення ефективності правозастосування у сфері кримінально-правового регулювання (Opportunities)	Зовнішні ймовірні чинники, що можуть ускладнити формування ефективної судової практики (Threats)

Систематизація досліджуваних чинників у такий спосіб дає можливість побудови обґрунтованих стратегій розвитку кримінально-правового регулювання, встановлення актуальних напрямів наукових досліджень, визначення динаміки кримінально-правового регулювання у разі організації моніторингового дослідження.

Склад експертів. Кількість експертів, які приймали участь в опитуванні – 71. Із них 44 експерти представляли науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади; 27 – практичні підрозділи Національної поліції України, суди, прокуратуру, Державну пенітенціарну службу України, адвокатуру тощо. Такий склад експертів дозволив розглянути проблематику ефективності кримінально-правового регулювання з точки зору не тільки науковців, а й юристів-практиків.

Формування цілей. Мета роботи – на підставі аналізу думок експертів встановити можливі напрями підвищення ефективності кримінально-правового регулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Отримані в процесі дослідження експертні оцінки дають можливість представити матрицю SWOT-аналізу кримінально-правового регулювання⁴.

Як і в попередньому році, показовим є те, що середній рівень експертної оцінки наявних ресурсів та можливостей складає 33 % для внутрішньої сфери та 36 % для зовнішньої. Водночас середній рівень оцінки чинників негативного впливу складає 73 % для внутрішньої сфери та 61 % для зовнішньої. Отже, у загальних рисах стратегія «антикризового» управління кримінально-правовим регулюванням має полягати в пошуку додаткових ресурсів, збільшенні ефективності використання наявних, а також мінімізації впливу негативних чинників. Більш детальний аналіз

---

⁴ Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. – 44 с.

дозволяє встановити можливі напрями підвищення ефективності кримінально-правового регулювання.

Порівняння результатів опитувань 2015 та 2016 років свідчить в цілому про сталість позицій експертів, дозволяє стверджувати, що під час дослідження нами встановлені ті проблеми, які дійсно потребують розв'язання та є актуальними для національного процесу кримінально-правового регулювання.

Сприйняття експертами запропонованого підходу до оцінки ефективності кримінально-правового регулювання. На думку 69 % експертів, доцільно розглядати кримінально-правове регулювання в контексті системи «видатки-результат»; 76 % погодилися з тим, що кримінально-правове регулювання є ефективним тоді, коли необхідні соціальні видатки на його реалізацію відповідають фактичним соціальним видаткам, що можуть бути виділені державою та суспільством для цього; 93 % вважають слушним те, що до соціальних видатків на реалізацію кримінально-правового регулювання належать не тільки матеріальні витрати, а й інші соціальні наслідки застосування кримінального права.

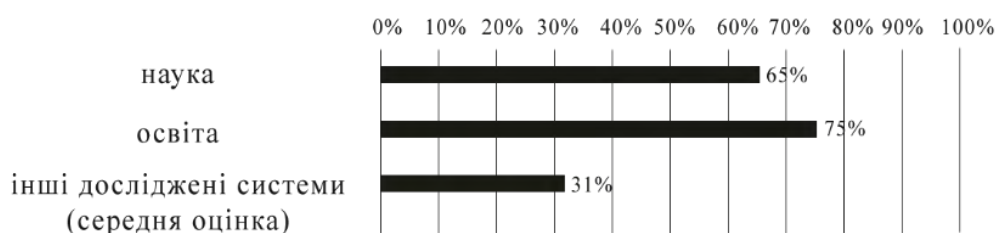
Скорочення обсягу кримінально-правового регулювання. Необхідність скорочення обсягу кримінально-правового регулювання є очевидною. На переконання 79 % експертів негативним чинником кримінально-правового регулювання є його необґрунтоване розширення. При цьому необхідно зазначити, що матеріально-технічне забезпечення органів державної влади, що здійснюють досудове розслідування, є недостатнім на думку 87 % експертів, а органів державної влади, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування – 84 % експертів.

Ефективний розподіл ресурсів. Результати проведеного дослідження свідчать про збереження експертних оцінок здатності досліджених систем (законотворчої, суддівської, науково-дослідної, вищої освіти, досудового розслідування та нагляду за додержанням законів під час проведення

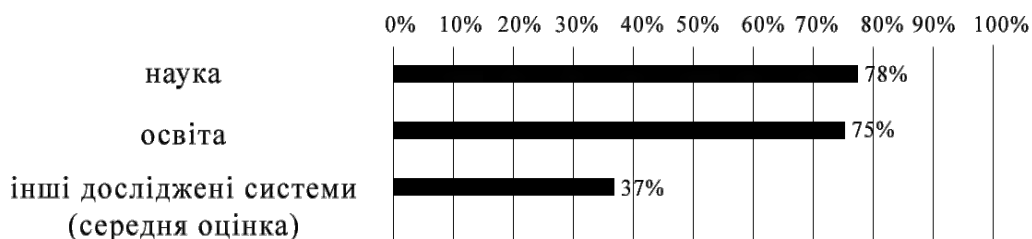

досудового розслідування) забезпечувати ефективне кримінально-правове регулювання. Найбільш оптимальним розміщенням ресурсів слід вважати збільшення фінансування наукових досліджень та вищої юридичної освіти. Названі системи (наука та освіта), за оцінками експертів, мають найвищий рівень здатності забезпечувати ефективне кримінально-правове регулювання (наука – 65 %, освіта – 75 %, середня оцінка здатності інших досліджених систем – 31 %) й серед інших краще забезпечені кваліфікованими кадрами (наука – 78 %, освіта – 75 %, середня оцінка достатності кваліфікації кадрів для інших досліджених систем – 37 %).

Рівень здатності забезпечувати ефективне кримінально-правове регулювання

Рівень забезпеченості кваліфікованими кадрами

У ситуації, коли інші досліджені системи недостатньо забезпечені кваліфікованими кадрами, просте збільшення їх фінансування не спричинить підвищення ефективності кримінально-правового регулювання. Водночас розвиток освіти й науки обумовить покращення якості кадрових корпусів та створити передумови для підвищення ефективності відповідних систем кримінально-правового регулювання. Однак, необхідно зазначити, що, на думку 71 % експертів, кількість вищих юридичних навчальних закладів в Україні є

надмірною (36 %) або скоріше надмірною, ніж достатньою (35 %). Таким чином, розміщенню ресурсів у сфері освіти має передувати оптимізація цієї системи.

Політизація діяльності та вплив радикалізації суспільних настроїв.

На переконання експертів, значний негативний вплив на кримінально-правове регулювання чинять політизація діяльності та радикалізація суспільних настроїв, що обмежує можливість прийняття неупереджених рішень. Так, 89 % експертів вважають вагомим чинником неефективних законодавчих рішень політично вмотивовану криміналізацію (декриміналізацію); на думку 89 % експертів, політизація діяльності судів, прийняття політично вмотивованих рішень негативно позначається на ефективності кримінально-правового регулювання; 74 % експертів відзначають негативний вплив політизації органів державної влади, що здійснюють досудове розслідування злочинів та нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування; 65 % експертів вважають, що радикалізація суспільних настроїв негативно впливає на роботу законодавця, обмежує можливість прийняття неупереджених рішень. Що ж до впливу цього чинника на діяльність інших суб'єктів у сфері кримінально-правового регулювання, то думки експертів розподілилися так: судді – 57 %; працівники органів досудового розслідування – 61 %; працівники органів нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування – 58 %.

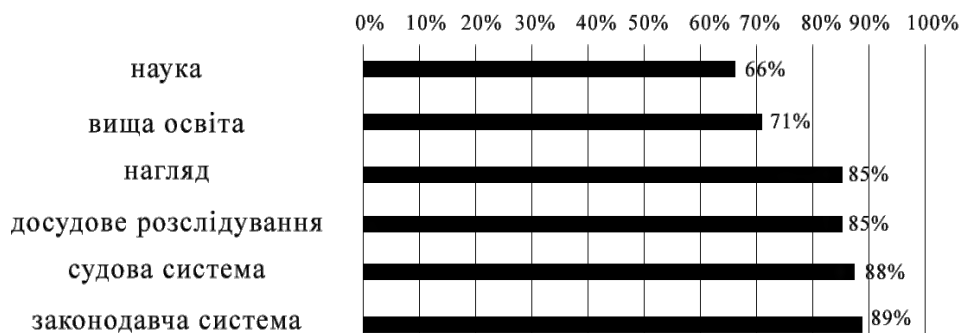
При цьому рівень громадського контролю у сфері кримінально-правового регулювання є недостатнім. За оцінками 85 % експертів недостатнім є громадський контроль за законодавцем; 65 % – за діяльністю судів; 64 % – за діяльністю органів державної влади, що здійснюють досудове розслідування злочинів; 72 % – за діяльністю органів державної влади, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування.

Отже, як і за результатами попереднього дослідження, маємо значний негативний вплив політизації діяльності та радикалізації суспільних настроїв разом із недостатністю громадського контролю. Такі дані наочно свідчать про те, що найбільш оптимальним шляхом мінімізації впливу названих негативних чинників слід вважати створення дієвих інститутів громадського контролю. Завдяки цим інститутам можна забезпечити розв'язання потенціалів соціальних конфліктів. Реалізація таких потенціалів поза межами цивілізованого розв'язання конфліктів являє собою одну з найбільш значних загроз для ефективного кримінально-правового регулювання.

Стосовно чиннику політизації варто також зазначити, що його вплив на системи науки та освіти за оцінками експертів є найменш інтенсивним. Так, 51 % експертів вважають, що політизація наукової діяльності чинить незначний вплив або не впливає на практичну цінність результатів наукових досліджень. Таку саму думку висловлюють 62 % щодо політизації навчального процесу на якість вищої освіти. Такі дані можна розглядати як самостійний аргумент на користь висловленого раніше положення про оптимальний розподіл ресурсів. Оскільки наука та освіта є більш стабільними системами, використання ними соціальних ресурсів буде ефективнішим.

Неформальні практики. Експерти відзначили негативний вплив наявності неформальних практик на ефективність кримінально-правового регулювання. Рівень впливу цього чинника розподілився так: законодавча система – 89 %, судова – 88 %, досудове розслідування – 85 %, нагляд – 85 %, вища освіта – 71 %, наука – 66 %.

**Рівень негативного впливу наявності
неформальних практик на
ефективність кримінально-правового регулювання**

Слід зазначити, що оцінки негативного впливу цього чинника в минулорічному дослідженні були нижчими. Можливо, причина полягає у зміні тексту анкети (було додано конкретизацію питання). Разом із тим не можна не зазначити того, що результати опитування підтвердили актуальність здійснюваних у державі антикорупційних заходів і заходів, спрямованих на забезпечення прозорості роботи правоохоронних та судових органів. Крім цього, високий рівень експертної оцінки неформальних практик в освіті та науці свідчить про актуальність проблематики академічної доброчесності (*academic integrity*). Варто зазначити і те, що встановлені показники впливу неформальних практик можна розглядати як самостійний аргумент на користь наведеного раніше висновку про найбільш оптимальний розподіл ресурсів. Оскільки освіта та наука найменш «уражені» неформальними практиками, розміщення ресурсів у цих системах здатне забезпечити порівняно більший ефект.

Комунікація. Відсутність зацікавленості в результатах відповідних наукових досліджень суб'єктів законодавчого кримінально-правового регулювання, на думку 74 % експертів, чинить на нього негативний вплив. При цьому 49 % експертів розглядає результати здійснених в Україні наукових досліджень як значний ресурс підвищення ефективності кримінально-правового регулювання. Як убачається, такі дані свідчать про необхідність налагодження конструктивної комунікації між соціальними інститутами, задіяними у сфері

кримінально-правового регулювання. Сьогоднішня обмеженість такої комунікації призводить до неоптимального використання ресурсів, значно зменшує можливості суб'єктів кримінально-правового регулювання та його ефективність. *Потреби української громади, виявлені в процесі наукових досліджень, не представлені на рівні законотворчої роботи.* Наслідком збереження подібної тенденції може стати остаточна втрата національною науковою спільнотою статусу суб'єкта суспільно-політичного дискурсу⁵.

Такий розвиток подій не є суцільно гіпотетичним. Плани різкого скорочення фінансування наукових установ, реорганізації їх структури та адміністрування⁶ не тільки неодноразово оголошувалися керівництвом держави, а й були частково реалізовані. Зазначене рішення пов'язане не тільки з необхідністю економії державних коштів. Однією з його важливих передумов є відсутність чітких позицій української науки у суспільно-політичному дискурсі. У сфері державного управління сформувалася така практика прийняття рішень, за якої наукове супроводження не є (не стало за понад 20 років незалежності) затребуваним, тому складається хибне уявлення про недоцільність державного фінансування наукової діяльності. Тут варто зазначити і те, що на думку 78 % експертів, рівень активності науковців (їхніх товариств) у питанні впровадження результатів своїх досліджень у законодавчу та правозастосовну діяльність є недостатнім або скоріше недостатнім ніж достатнім.

Важливо і те, що проблемою законодавчого рівня правового регулювання є не тільки відсутність уваги до результатів наукових досліджень. Вплив досвідчених юристів практиків на законодавчі процеси у сфері кримінально-правового регулювання 75 % експертів оцінює як незначний або відсутній.

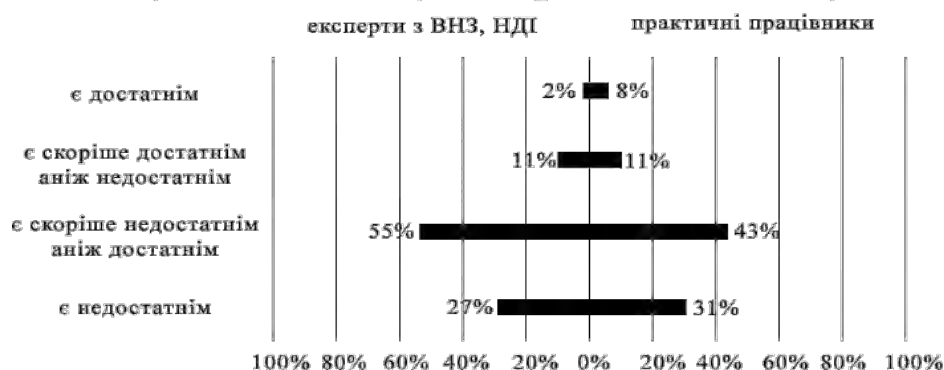
⁵ Карчевський М. В. Практичний доказ деяких соціальних теорем та їх застосування в контексті політики боротьби зі злочинністю / М. В. Карчевський, О. В. Карчевська // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 1. – С. 12–26.

⁶ «Save Our Science»: молоді науковці прийшли під стіни уряду, аби домогтися реформування науки [Електронний ресурс] // Українська правда. – 8.12.2015. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/technology/2015/12/8/204527/>. – Заголовок з екрану.

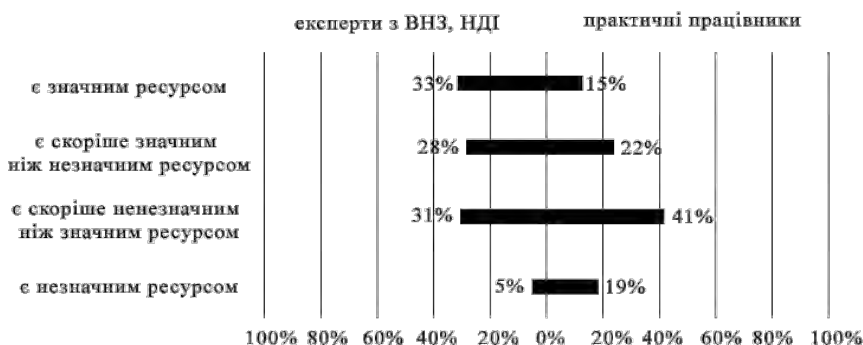
Враховуючи встановлену проблему ми більш докладно зупинимося на різниці оцінок експертів, що представляли освіту та науку, та експертів практиків.

Одна з найбільш відчутних різниць стосується оцінки цінності проведених наукових досліджень. Більшість експертів, що представляють освіту та науку (61 %) вважають, що такі дослідження є значним або скоріше значним, ніж незначним ресурсом підвищення ефективності кримінально-правового регулювання. Тоді як більшість практиків (60 %) не розглядають або скоріше не розглядають проведені наукові дослідження як такий ресурс.

**Рівень активності науковців (їхніх товариств)
у питанні впровадження результатів своїх досліджень
у законодавчу та правозастосовну діяльність**

**Значущість результатів здійснених в Україні
наукових досліджень для підвищення
ефективності кримінально-правового регулювання**

Варто зазначити, що низький рівень довіри до результатів наукових досліджень певною мірою підтверджується оцінками, що дають експерти практики рівню кваліфікації науковців. На думку 27 % експертів-практиків, він є недостатнім або скоріше недостатнім; 42 % експертів-практиків вважає, що створена в Україні система дослідницьких та навчально-дослідницьких установ скоріше нездатна або нездатна забезпечити ефективне наукове супроводження законодавчого процесу у сфері кримінально-правового регулювання.

При цьому позиції обох груп експертів щодо практичної спрямованості наукових досліджень поділилися майже навпіл. Так, серед експертів, що представляють освіту та науку, 46 % вважає, що недостатня практична спрямованість та надмірна теоретизація чинять значний або більше ніж значний вплив на цінність результатів наукових досліджень. Відповідний показник серед експертів практиків склав 50 %. Наведені дані підтверджують відому тезу про те, що проблема практичної цінності наукових досліджень не має очевидного розв'язання й потребує додаткового самостійного вивчення.

Необхідно також звернути увагу на інші позиції, з яких думки груп експертів є різними. Так, експерти, що представляють науку та освіту, негативно оцінили здатність створеної в Україні системи наукового супроводження законотворчої діяльності (Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України, Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України тощо) забезпечити передумови для прийняття ефективних законодавчих рішень у сфері кримінально-правового регулювання. На відповідне питання 43 % зазначили: здатна або скоріше здана, 50 % – ні або скоріше ні. Тоді як експерти-практики більш впевнено позитивно охарактеризували зазначену систему: 59 % вказали, що вона здатна забезпечити передумови для ефективних законодавчих рішень, 38% відмітили, що ні або скоріше ні.

Кваліфікацію суддівського корпусу оцінюють як достатню 52% експертів, що представляють науку та освіту. Аналогічної позиції дотримується значно більша частина експертів-практиків – 78%.

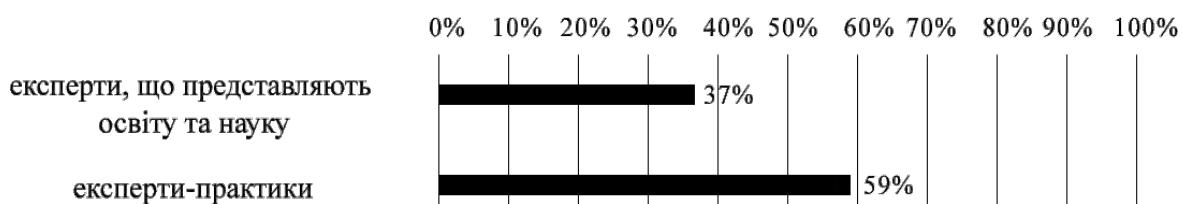
Різною є оцінка впливу надмірного законодавчого обмеження суддівського розсуду. Лише 16 % експертів, що представляли освіту та науку, вважають, що таке обмеження чинить більше ніж значний або значний вплив на ефективність кримінально-правового регулювання. У свою чергу, аналогічний показник серед експертів практиків складає 34 %.

Оцінка впливу радикалізації суспільних настроїв на прийняття неупереджених рішень співробітниками органів державної влади, які здійснюють досудове розслідування злочинів, також виявилася різною. Остання чинить більше ніж значний або значний вплив за оцінками 74 % експертів-практиків. Аналогічний показник серед експертів, що представляють науку та освіту, складає 48 %. Схожу, хоча й менш інтенсивну різницю оцінок, маємо й при аналізі впливу радикалізації на рішення органів державної влади, що здійснюють нагляд за дотриманням законів під час досудового розслідування.

Різними є оцінки рівня громадського контролю за законодавцем. Недостатнім або скоріше недостатнім, аніж достатнім його вважають 96 % експертів, що представляють науку та освіту. Аналогічний показник серед експертів практиків – 74 %. Схожа ситуація спостерігається і в оцінці громадського контролю за діяльністю суддів. Достатнім або скоріше достатнім аніж ні його вважають лише 16 % експертів, що представляють науку та освіту. Тоді як серед експертів практиків так вважають 44 %.

Відсутність закону про кримінальні проступки не дозволяє ефективно використовувати ресурси правоохоронних органів для проведення якісного розслідування кримінальних правопорушень

Принципово різний погляд представників освіти й науки та практичних працівників продемонстрували й результати відповіді на запитання щодо закону про кримінальні проступки. Так, відсутність закону про кримінальні проступки не дозволяє ефективно використовувати ресурси правоохоронних органів для проведення якісного розслідування кримінальних правопорушень, на думку 59 % експертів практиків. Аналогічний показник серед експертів, які представляли вищі навчальні заклади та науково-дослідні установи, складає 37%.

Отже, встановлена проблема відсутності комунікації наукових, освітніх та практичних систем у сфері кримінально-правового регулювання проявляється не тільки цінності результатів наукових досліджень. Науковці, освітяни та практики по-різному оцінюють значний комплекс проблемних питань законодавчого та правозастосовного рівнів кримінально-правового регулювання. На нашу думку, таку ситуацію доцільно розглядати як ресурс підвищення цінності наукових результатів, якості вищої освіти та ефективності правозастосовної діяльності. Використання цього ресурсу передбачає активізацію та диверсифікацію форм професійної комунікації: залучення науковців до розв'язання практичних проблем, залучення практиків до освітнього процесу, створення експертних майданчиків на основі сучасних інформаційних технологій тощо. Така діяльність здатна якісно змінити позиції як науковців, так і практиків на рівні законотворчого процесу.

Варто звернути увагу й на низку інших проблем, установлених під час дослідження. Актуальним питанням ефективності законодавчих рішень у сфері кримінально-правового регулювання є **відсутність чітких та зрозумілих критеріїв оцінки балансу** соціальних видатків, необхідних для здійснення певного рішення, й значимості охоронюваного соціального блага. Відсутність таких критеріїв чинить більше ніж значний або значний негативний вплив на думку 75 % експертів.

Значним, на переконання 74 % експертів, є вплив такого чиннику неефективних законодавчих рішень у сфері кримінально-правового регулювання як **недостатній рівень юридичної техніки**.

На ефективності кримінально-правового регулювання на правозастосовному рівні (суди) негативно позначається **надмірна мінливість законодавства**. Думки експертів у цьому питанні розподілилися у співвідношенні 74 % на 25 %. Експертні оцінки впливу цього чинника на рівні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування та на рівні досудового розслідування становили відповідно 59 % на 35 % та 55 % на 40 %.

На думку 68 % експертів, актуальною проблемою на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання є **недостатня діяльність щодо узагальнення судової практики**, установлення типових недоліків судових рішень.

Непідтвердженою, як і у минулорічному дослідженні, залишилася гіпотеза про обмеження практичної цінності наукових досліджень через розмежування кримінально-правової та кримінально-процесуальної тематик. На переконання 59 % експертів, цей чинник є незначним або не впливає на практичну цінність наукових досліджень. Разом із цим, враховуючи, що близько третини експертів визначають існування проблеми, актуальним видається більш детальний її аналіз. Перспективним є встановлення тих напрямів наукової роботи, де розмежування кримінально-правової та

кримінально-процесуальної тематик найбільш негативно впливає на цінність результатів досліджень.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі положення для подальшої дискусії щодо ефективності кримінально-правового регулювання.

1. Перспективним є розгляд ефективності кримінально-правового регулювання з позицій балансу соціальних видатків, які фактично можуть бути виділені для здійснення кримінально-правового регулювання, та видатків, які необхідно здійснити з огляду на прийняті законодавчі та судові рішення. Комплексний аналіз нематеріальних соціальних видатків кримінально-правового регулювання разом із дослідженням фінансових можливостей держави дозволить розв'язати проблеми балансу соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків.

2. Розвиток науки та освіти сьогодні є найбільш обґрунтованим розв'язанням проблеми ефективного розподілу ресурсів у сфері кримінально-правового регулювання. Вказані системи характеризуються найвищими показниками готовності забезпечити передумови для підвищення ефективності кримінально-правового регулювання та забезпеченості кваліфікованими кадрами. У той же час наука та освіта розглядаються експертами як системи з найменш негативним впливом чинників політизації та неформальних практик.

3. Політизація діяльності органів державної влади у сфері кримінально-правового регулювання, а також радикалізація суспільних настроїв чинять значний негативний вплив на ефективність кримінально-правового регулювання. Рівень громадського контролю у сфері кримінально-правового регулювання визначається експертами як недостатній. Істотною є небезпека соціальних конфліктів, зумовлених відсутністю цивілізованих інструментів та практик впливу громадськості на діяльність правоохоронців.

4. Негативний вплив неформальних практик на кримінально-правове регулювання залишається значним.

5. Існує проблема відсутності комунікації між системами, задіяними у сфері кримінально-правового регулювання. Вплив науковців та практиків на законодавчі процеси визначається як незначний. Потреби громади, встановлені під час правозастосовної та наукової діяльності, переважно не представлені у законотворчому дискурсі.

Список використаних джерел

1. «Save Our Science»: молоді науковці прийшли під стіни уряду, аби домогтися реформування науки [Електронний ресурс] // Українська правда. – 8.12.2015. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/technology/2015/12/8/204527/>. – Заголовок з екрану.

2. Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / М. В. Карчевський, А. С. Кудинов ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. – 44 с.

3. Карчевський М. В. Практичний доказ деяких соціальних теорем та їх застосування в контексті політики боротьби зі злочинністю / М. В. Карчевський, О. В. Карчевська // Вісн. Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 1. – С. 12–26.

4. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2012. – 266 с.

5. Результати дослідження у 2015 році: Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / М. В. Карчевський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Суми : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2015. – 48 с.

Карчевский Н. В., Кудинов А. С. Опыт экспертной оценки кризисных явлений в сфере уголовно-правового регулирования

На основании теоретических основ рациональной парадигмы уголовного права и концепции уголовно-правового регулирования Луганский государственный университет внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (передислоцирован в г. Сумы и г. Николаев, с октября 2016 г. – в г. Северодонецк) совместно с Луганской местной ячейкой общественной

організації «Всеукраїнська асоціація уголовного права» організував дослідження думки експертів. Останнім було запропоновано висловитися стосовно можливостей і ресурсів ефективного уголовного-правового регулювання, а також факторів негативного впливу на нього. Проведене дослідження дозволило встановити можливі напрямки підвищення ефективності уголовного-правового регулювання в Україні.

Ключевые слова: кризис, эффективность, уголовное-правовое регулирование, SWOT-анализ, стратегическое планирование, экспертный опрос.

Karchevskiy M. V., Kudinov A. S. Experience of Expert Assessment of Crisis Phenomena in Field of Criminal Law Regulation

Based on the theoretical foundations of the rational paradigm of criminal law and the concept of criminal law regulation, the Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenka (redeployed to Sumy and Mykolayiv and to Severodonetsk from October 2016), together with the Lugansk local unit of the public organization «All-Ukrainian Association of Criminal Law», organized research on the opinion of experts. The experts were invited to comment on the possibilities and resources of effective criminal law regulation, as well as the factors that affect it negatively. The conducted research made it possible to establish possible directions for increasing the efficiency of criminal legal regulation in Ukraine.

Key words: crisis, efficiency of criminal-legal regulation, SWOT-analysis, strategic planning, expert survey.

УДК 343.85

О. С. Шермет,

канд. юрид. наук, доц., професор
кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира
Сташиса Класичного приватного
університету, депутат Чернігівської
місцевої ради

КОРУПЦІЯ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу корупційних діянь, що відбуваються при безпосередній взаємодії громадянина та посадової особи органу місцевого самоврядування в Україні, а також дослідженню наукових поглядів із загальних проблем правового регулювання запобігання корупційній злочинності. Зазначено, що ефективною у протидії корупції є координація зусиль усіх правоохоронних органів на місцевому рівні. Визначено роль е-декларування у запобіганні корупційним злочинам в органах місцевого самоврядування.

Ключові слова: громада, органи місцевого самоврядування, корупція, запобігання злочинам.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сутність будь-якої держави, яка прагне стати на шлях демократії, проявляється в одному з фундаментальних прав його суспільства – народовладді¹. Через відповідні державні органи та органи місцевого самоврядування суспільство може і має здолати кризові явища в політичній, економічній, соціальній та духовній сферах.

Як відомо, останнім часом викриваються все більше корупційних схем, які підтверджують: корупцією тією чи іншою мірою заражені усі верстви державної влади та управління. Найбільш корумпованими виявилися структури, що пов'язані з питаннями цільового фінансування, приватизації,

---

¹ Погорілко В. Ф. Народовладдя / В. Ф. Погорілко // Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К. : Юрид. думка. – 2012. – С. 518.

ліцензування, газотранспортної сфери, контрольно-ревізійної діяльності, а також судові і правоохоронні органи. Корупція, її масштаби і динаміка – це наслідок загальних економічних, політичних і соціальних проблем, що відбуваються в державі. Корупція, що прогресує на рівні місцевого самоврядування, веде до повної дискредитації влади на місцях, розвалу місцевого та регіонального управління, втрати довіри до влади в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання цієї проблеми. Проблема протидії корупції не нова, їй присвячено чимало робіт², в яких детально досліджувалися сутність, поняття корупції, окремі склади злочинів та заходи протидії. Протягом століть здійснювалися спроби подолати це ганебне явище шляхом застосування різних каральних заходів, проте бажаного ефекту досягнуто не було.

Актуальність теми зумовлена важливістю запобігання корупції в органах місцевого самоврядування як антиправового явища, що призводить до порушення особистих прав і свобод громадян та втрати авторитету державних і місцевих органів виконавчої та представницької влади.

Формулювання цілей статті та постановка завдання. Метою роботи є аналіз ситуації, пов’язаної з корупційною злочинністю в органах місцевого самоврядування, та удосконалення антикорупційної політики держави й органів місцевого самоврядування на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція – проблема інтернаціональна. Як зазначав у 1997 р. на конференції глав парламентів Центральної Європи голова Палати депутатів Л. Віоланте, корупція притаманна усім країнам незалежно від рівня економіки та політичного устрою. Жодна держава не може вважати себе захищеною від такого явища –

---

² Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія / М. І. Мельник. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.; Бантишев О. Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації) : навч. посібник / О. Ф. Бантишев. – К. : МАУП, 2002. – 128 с.

справа лише в його масштабах. Корупцію він назвав проблемою національної безпеки будь-якої держави³.

Можливість посадових осіб місцевого самоврядування розпоряджатися ресурсами та приймати рішення не в інтересах громади, а у своїх власних може призвести до проявів корупційних дій з боку чиновників. Відтак у процесі запобігання корупційним діям мають бути чітко визначеними етапи боротьби проти різних форм проявів корупції. Крім традиційних зловживань владними повноваженнями, службового підроблення, отримання неправомірної вигоди в органах місцевого самоврядування, набувають поширення протекції друзям, знайомим і родичам, отримання «відкатів» за надані бюджетні замовлення на господарські роботи, отримання неправомірної винагороди за право додаткової інформації під час проведення тендерних процедур. Треба вказати, що корупція на місцевому рівні відбувається при безпосередній взаємодії громадянина та посадової особи органу місцевого самоврядування. Це, як правило, рішення щодо надання права власності чи оренди на земельні ділянки; питання, пов'язані зі зміною форми власності, дозволів на будівництво та розміщення тимчасових об'єктів торгівлі чи послуг. Ураховуючи те, що корупція на місцевому рівні має характер повного задоволення сторін, фактично вигоду від незаконних дій отримують всі сторони. Скарг зазвичай не буває, оскільки корупційні діяння є специфічними і незрозумілими для широкого загалу громадян.

Із метою запобігання корупційним проявам та злочинам органи місцевого самоврядування повинні прийняти цільові програми із профілактики корупції, проводити антикорупційну експертизу місцевих нормативних актів та проектів рішень, інформувати громадян про факти корупції та про заходи протидії цьому явищу, створювати громадські дорадчі органи з протидії корупції. Усе це має створити в суспільстві нетерпимість до

---

³ Див.: Денисова Т. А. Характеристика корупції: дослідження в Україні [Електронний ресурс] / Т. А. Денисова. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1224808>. – Загл. с екрана.

корупційної поведінки. Так, у Чернігівській міській раді діє депутатська комісія з питань регламенту, законності, прав і свобод громадян та запобігання корупції, яка, у свою чергу, відслідковує факти конфлікту інтересів за участю депутатів міської ради та посадових осіб органу місцевого самоврядування, а також опрацьовує процедурні механізми та порядок оформлення виявлених фактів корупції з наступним зверненням до відповідних правоохоронних органів.

Новий етап боротьби на рівні держави з корупційними проявами характеризується низкою прийнятих державних ініціатив у вигляді Законів України, Постанов КМУ, ратифікованих Верховною Радою України Конвенцій ООН та рекомендацій антикорупційних міжнародних організацій. Зокрема, Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 рр. затверджена Постановою КМУ від 29 квітня 2015 р. № 265⁴, визначає основною метою створення ефективної загальнодержавної системи запобігання та протидії корупції на нових засадах формування та реалізації антикорупційної політики. Фактично розпочато процес формування правових важелів для запобігання корупції в нашій державі. Саме ця Програма та Закони України «Про запобігання корупції» та «Про національне антикорупційне бюро України» надало змогу усувати недосконалість та фрагментарність законодавчої бази, що може зупинити одну з основних причин незадовільного стану справ у сфері антикорупційної політики в Україні, принаймні в правовій його частині. Так, Закон України «Про запобігання корупції» визначив засади формування, моніторингу, координації впровадження антикорупційної політики, залучення інститутів та організацій громадянського суспільства, представників середнього та малого бізнесу до таких процесів, врегульовує превентивну діяльність

---

⁴ Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки : затв. пост. КМ України від 29 квіт. 2015 р. № 265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>. – Заголовок з екрану.

державного механізму, спрямовану на усунення можливостей та стимулів для корупційної поведінки як у публічному, так і приватному секторах⁵. У подальшому утворення Національного агентства з питань запобігання корупції стало ключовим елементом інституційного забезпечення державної антикорупційної політики. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», зміни до кримінального законодавства в цілому створюють законні, правові підстави для кримінального переслідування найбільш небезпечних проявів корупції.

Необхідно зазначити, що ефективним у протидії корупції є координація зусиль усіх правоохоронних органів на місцевому рівні. Так, за інформацією керівника Чернігівської міської прокуратури про результати діяльності на території міста Чернігова, оголошеної на черговій сесії міської ради 28 лютого 2017 р., створено міжвідомчі робочі групи для розкриття і розслідування окремих злочинів (у тому числі і корупційних), прийнято низку додаткових системних узгоджених заходів зміцнення правопорядку, профілактики та протидії злочинності в регіоні. Ураховуючи, що корупція є надто багатогранним явищем та потребує комплексного підходу до її подолання, Чернігівською міською прокуратурою підвищена увага приділяється виявленню злочинів цієї категорії. Як наслідок, за результатами роботи на вказаному напрямі до суду скеровано обвинувальний акт щодо перевірки дочірнього підприємства Національної акціонерної компанії «Надра України» «Чернігівнафтогазгеологія», які шляхом зловживання своїми службовими обов'язками за попередньою змовою з невстановленою особою та директором приватного підприємства здійснили розтрату коштів дочірнього підприємства Національної акціонерної компанії «Надра України» в сумі 185 тис. 616 грн. Окрім того, спеціально уповноваженими суб'єктами з протидії корупції за 11 місяців 2016 р.

---

⁵ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/1700-18>. – Заголовок з екрану.

складено шість протоколів про вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією⁶.

Забезпечено також реагування на усунення порушень у сфері комунальної власності. Так, з питань державної комунальної власності, на території міста Чернігова заявлено вісім позовів на суму 922 тис. грн., які задоволені судом. У поточному році виконано судових рішень вказаної категорії на суму 1,4 млн. грн., враховуючи вартість повернутого майна. Зокрема, у вересні поточного року заявлено позов в інтересах Фонду комунального майна Чернігівської міської ради до ТОВ «Лагрос ЛТД» про стягнення 95 тис. грн. Рішенням Господарського суду Чернігівської області 10 травня 2016 р. позов задоволено⁷.

Подібні статистичні факти в роботі прокуратури м. Чернігова свідчать про непоодинокі випадки порушень прав громадян й інтересів місцевих громад та необхідність запобіжних заходів у тому числі й антикорупційного характеру.

Як показує практика, однієї законодавчої бази недостатньо для ефективної боротьби з корупційними проявами в середовищі органів державної влади та місцевого самоврядування. Необхідно зменшити вплив корупціогенних ризиків на діяльність органів законодавчої та виконавчої влади, посилити громадський контроль за їх діяльністю, в органах місцевого самоврядування підвищити роль механізмів колегіального, прозорого та публічного прийняття важливих для громади рішень щодо майна, земельних питань, фінансування бюджетних програм.

Для керівників комунальних підприємств, комунальних закладів та установ доцільно запровадити практику публічних звітів про господарську

---

⁶ Про Програму забезпечення громадської безпеки та правопорядку на території м. Чернігова на 2016 – 2017 роки : Рішення Чернігівської міської ради від 29 вересня 2016 року № 11/VII-3. – Режим доступу : <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/documents/rishennya-sesii/10374>. – Заголовок з екрану.

⁷ Про Програму забезпечення громадської безпеки та правопорядку на території м. Чернігова на 2016 – 2017 роки : Рішення Чернігівської міської ради від 29 вересня 2016 року № 11/VII-3. – Режим доступу : <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/documents/rishennya-sesii/10374>. – Заголовок з екрану.

діяльність ввірених їм підприємств, а в навчально-виховних закладах, лікувальних, оздоровчих установах варто ввести практику контрактів для керівників. Необхідно здійснювати суворий контроль за витрачанням бюджетних коштів, додержанням законодавства при веденні фінансово-господарської діяльності, створити ефективний механізм запобігання корупції, конфлікту інтересів, порушенню етичних стандартів поведінки та забезпечити контроль за дотриманням правил щодо доброчинності осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування.

Органам місцевого самоврядування необхідно максимально розширити можливості для доступу до суспільно важливої інформації в діяльності управління і відділів архітектури, земельних ресурсів, сприяти усуненню корупційних передумов ведення бізнесу, формування нетолерантного ставлення малого та середнього бізнесу до корупції. Потрібно визнати, що сформована в суспільстві ідея нетерпимості до корупції підвищить рівень довіри громади міста, селища чи села до місцевої влади.

Важливою особливістю соціально-психологічного ставлення суспільства до корупції є подвійна мораль. З одного боку, держава публічно демонструє боротьбу з корупцією за допомогою ЗМІ, правоохоронних органів, антикорупційною риторикою політичних та громадських активістів; з другого – так звана місцева корупція є частиною звичайного побуту, до якого певним чином «звикли», а публічні звинувачення в корупції нашими політиками одне одного стало звичайною справою і вже не справляють враження на пересічних громадян як щось надзвичайне. І тут новим, важливим і ефективним кроком для усунення корупційних правопорушень стало електронне декларування статків посадовців всіх рівнів і в тому числі посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Так, Національне агентство з питань протидії корупції повідомило, що з 1 січня 2017 р. розширюється коло суб'єктів е-декларування відповідно до

переліку, що міститься у Законі України «Про запобігання корупції». Під другу чергу е-декларування потрапляють всі без винятку особи, уповноважені на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, прирівняні до них відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» посадові особи юридичних осіб публічного права, а також особи юридичних осіб публічного права, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків. Дія закону поширюється і на представників наукових установ, навчально-виховних, освітніх закладів⁸.

Слід відмітити, що процес електронного декларування, як і решта антикорупційних заходів, був передбачений державною Програмою КМУ на забезпечення виконання рекомендацій міжнародних антикорупційних організацій, зокрема у рамках моніторингового механізму Конвенції ООН проти корупції, Групи держав проти корупції (GRECO), Антикорупційної мережі Організацій економічної співпраці та розвитку для Східної Європи та Центральної Азії, імплементації критеріїв у рамках виконання Плану дій з лібералізації візового режиму з Європейським Союзом та Угоди по асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Що стосується органів місцевого самоврядування, список осіб, що мають подати е-декларацію, поповнюється депутатами рад, сільськими, селищними, міськими головами, посадовими особами місцевого самоврядування. Також до цього списку слід віднести посадових осіб органів місцевого самоврядування, які виконують адміністративно-господарські функції чи обов'язки з управління або розпорядження комунальним майном, виключаючи керівників планово-господарських, постачальницьких, фінансових управлінь, відділів та їх заступників. Підлягають також декларуванню доходи керівників комунальних підприємств, установ,

---

⁸ НАЗК: з 1 січня 2017 року значно розшириться коло суб'єктів е-декларування [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://nazk.gov.ua/news/nazk-z-1-sichnya-2017-roku-znachno-rozshyrytsya-kolo-subyektiv-e-deklaruvannya>. – Заголовок з екрану.

закладів, їх заступників, оскільки вони виконують функції організаційно-розпорядчого характеру і безпосередньо впливають на фінансово-господарську діяльність очолюваних ними підприємств.

Цілком очевидно, що протидіяти корупції неможливо лише шляхом прийняття «вузьких» політичних рішень. Ще більш очевидним (з врахуванням історичного досвіду) є те, що викоренити корупцію лише залякуванням та усіякими репресивними заходами також неможливо. Адже для багатьох державних службовців вчинення корупційних дій стало нормою, основним джерелом доходів, яке набагато разів перевищує їх заробітну платню. Ними створені спеціальні схеми та системи захисту, що перешкоджають притягненню до кримінальної відповідальності винних осіб.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Ефективно боротися з корупцією можливо тільки в масштабах держави, використовуючи системний, комплексний підхід. Новітнє законодавство надає досить реальні важелі на відслідковування доходів та витрат державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, спостерігати за способом їх життя, надавати їх публічній діяльності прозорості та відкритості, а контроль за власністю на майно цих осіб та їх близьких родичів показує реальну картину життя чиновника. Напрацьовані пропозиції в нормативних актах щодо профілактики корупції в органах місцевого самоврядування слід застосовувати в усіх структурних підрозділах місцевих рад, а також на підприємствах і установах комунальної форми власності.

Ми вважаємо, що органи місцевого самоврядування повинні взяти на себе тягар спротиву корупції, а завдання щодо протидії їй вважаємо першочерговими. У першу чергу необхідно запроваджувати ефективні регіональні економічні та соціальні заходи. Реалізація антикорупційних заходів місцевою громадою має забезпечуватись належними фінансовими механізмами.

Список використаних джерел

1. Бантишев О. Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації) : навч. посібник / О. Ф. Бантишев. – К. : МАУП, 2002. – 128 с.
2. Денисова Т. А. Характеристика корупції: исследования в Украине / Т. А. Денисова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1224808>. – Загл. с экрана.
3. Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки : затв. пост. КМ України від 29 квіт. 2015 р. № 265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>. – Заголовок з екрану.
4. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія / М. І. Мельник. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
5. НАЗК: з 1 січня 2017 року значно розшириться коло суб'єктів е-декларування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nazk.gov.ua/news/nazk-z-1-sichnya-2017-roku-znachno-rozshyrytsya-kolo-subyektiv-e-deklaryvannya>. – Заголовок з екрану.
6. Погорілко В. Ф. Народовладдя / В. Ф. Погорілко // Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшу-ченка. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К. : Юрид. думка. – 2012. – 1020 с.
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/1700-18>. – Заголовок з екрану.
8. Про Програму забезпечення громадської безпеки та правопорядку на території м. Чернігова на 2016 – 2017 роки: Рішення Чернігівської міської ради від 29 вересня 2016 року № 11/VII-3. – Режим доступу : <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/document/rishennya-sesii/10374>. – Заголовок з екрану.

Шеремет О. С. Коррупция в органах местного самоуправления и ее предупреждение в Украине

Статья посвящена анализу коррупционных деяний, происходящих при непосредственном взаимодействии гражданина и должностного лица органа местного самоуправления в Украине, а также исследованию научных взглядов по общим проблемам правового регулирования предотвращения коррупционной преступности. Отмечено, что эффективной в противодействии коррупции является координация усилий всех правоохранительных органов на местном уровне. Определена роль электронного декларирования в предотвращении коррупционных преступлений в органах местного самоуправления.

Ключевые слова община, органы местного самоуправления, коррупция, предупреждение преступности.

Sheremet O. S. Corruption in authorities of local self-government and its prevention in Ukraine

The article is devoted to the analysis of corruption practices between a citizen and an official of self-government, and also to research of scientific views on general issues of legal regulation of prevention of corruption criminality. It's stated that the most effective element in battle against corruption is coordination of efforts of all law-enforcement authorities at the local level. The role of e-declaration in the prevention of corruption offenses in authorities of local self-government is determined.

Key words: *community, local self-government, corruption, crime prevention.*

УДК 343.9.01

С. С. Шрамко,
науковий співробітник відділу
кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

ПОНЯТТЯ ТА СПЕЦИФІКА СТРАТЕГІЇ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена визначенню поняття стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень. Наведені теорії раціонального вибору та стандартних дій, поширені у зарубіжній кримінології. На підставі аналізу ситуативних заходів запобігання злочинності виокремлена специфіка досліджуваної стратегії.

Ключові слова стратегія, зменшення можливостей вчинення злочину, забезпечення, ситуативне запобігання злочинності, контроль над злочинністю.

Кримінологічна наука перебуває у постійному пошуку дієвих заходів протидії злочинності. Дослідження українських кримінологів збагатили знання щодо природи та сутності злочинності, заходів запобігання цьому явищу, причин та умов окремих злочинів, особливостей особи злочинця. Отримані результати повністю підтверджують думку щодо пріоритетності недопущення вчинення злочинів шляхом їх запобігання. Запобігання злочинності – реальний засіб її протидії, який передбачає здійснення цілої системи виважених та взаємопов'язаних заходів, як складової кримінологічної політики держави.

Кримінологічна політика – це науково обґрунтована стратегія і тактика запобігання злочинності за допомогою системи профілактичних заходів спеціально-кримінологічного характеру, а також шляхом відвернення та припинення окремих злочинів¹. Слід зазначити, що на сьогодні в Україні немає єдиної Державної програми стратегій запобігання злочинності.

---

¹ Зелинский А. Ф. Методика криминологических исследований : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 38.

Доцільність розробки та впровадження такої програми обґрунтували В. В. Голіна та М. Г. Колодяжний. Зокрема, ними запропоновано використовувати стратегії, що набули відображення у матеріалах конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя, а саме: стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень, втручання в кризові ситуації, залучення громадськості до запобігання злочинності, надання допомоги жертвам злочинів².

Ґрунтовно питання теорії й практики запобігання та протидії злочинності розглядалися у працях О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, І. М. Даньшина, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, В. І. Шакуна, О. Ю. Шостко. Крім того, В. В. Голіною, М. Г. Колодяжним та О. М. Литвиновим безпосередньо приділялася увага дослідженню кримінологічних стратегій у контексті їх аналізу. Проте проблеми контролю над злочинністю та винахід відповідних заходів щодо цього залишаються малодослідженими в Україні.

Вміння завчасно протистояти злочинності та її проявам є однією із найважливіших умов ефективності боротьби з нею. Б. М. Головкін запропонував новітнє бачення суспільного запобігання злочинності, засноване на ідеї забезпечення безпеки від злочинності та її проявів. На його думку, такий підхід є вимогою часу, зумовлений сучасним усвідомленням суспільної значущості відвернення кримінальних загроз суспільному прогресу, забезпечення законності та правопорядку³. Отже, держава повинна мати дієвий набір заходів, завдяки якому була би досягнута мета – убезпечення суспільства від злочинних посягань. Як правило, такий набір

---

² Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – С. 48–56.

³ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – С. 302.

формується на основі державної концепції протидії злочинності та зветься стратегією.

Термін «стратегія» широко використовується у багатьох сферах суспільного життя. У загальному розумінні «стратегія» є діяльністю, спрямованою на отримання запланованого результату з урахуванням перспективи довготривалого розвитку. У філософському значенні «стратегія» – форма організації людських взаємодій, що максимально враховують можливості, перспективи, засоби діяльності суб'єктів, проблеми, труднощі, конфлікти, які перешкоджають здійсненню взаємодії⁴.

За визначенням О. М. Литвинова кримінологічна стратегія – це система обґрунтованих та офіційно прийнятих поглядів і уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби і механізм захисту життєво важливих інтересів громадянина, суспільства, держави, законних з точки зору права, від внутрішніх і зовнішніх загроз злочинності⁵.

Відмічаючи актуальність розробки сучасних стратегій запобігання та протидії злочинності, зупинимося на визначенні поняття та специфіки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень, яка, на нашу думку, є однією з пріоритетних.

Стратегія зменшення можливостей вчинення злочину первинно була задумана її розробниками як соціальний метод містобудування, архітектурного і дизайнерського убезпечення промислових підприємств, житлових приміщень, освітлення, банків, бізнесу, магазинів, маркування товарів, цінних предметів, використання систем контролю, створення більш ефективних фізичних перепон, бар'єрів на шляху злочинних проявів, патрулювання поліції разом із громадськістю та ін. У модернізованому

---

⁴ Стратегія [Электронный ресурс] / Кемеров В. Е. // Современный философский словарь. – М. : Панпринт, 1998. – Режим доступа : <http://terme.ru/termin/strategija.html>. – Загл. с экрана.

⁵ Литвинов О. М. Кримінологічна стратегія як компонент Стратегії національної безпеки України / О. М. Литвинов // Теорія і практика правоохоронної діяльності. – 2010. – № 3 (35). – С. 138.

вигляді цю стратегію можна представити як стратегію «захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинності»⁶.

Власне розуміння стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів надав М. Г. Колодяжний. На його думку, – це законодавчо врегульована некаральна діяльність державних і недержавних суб'єктів, пов'язана зі зміною зовнішніх умов учинення злочинів та ускладненням формування й реалізації злочинної мотивації заходами нормативно-правового, технічного, організаційного, інформаційного, управлінського та іншого характеру й спрямована на запобігання злочинності й зменшення її негативних наслідків.

Тобто із наведених тлумачень випливає, що стратегія – це обґрунтована необхідністю система заходів (напрямів дій), спрямована на досягнення визначеної мети. У свою чергу, «можливість» означає наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь⁷. На нашу думку, під стратегією зменшення можливостей вчинення злочинів слід розуміти узагальнений довгостроковий план (курс, напрям) дій та розподілу ресурсів, необхідний для усунення умов, сприятливих для вчинення злочинів.

Свого часу В. М. Кудрявцев писав, що злочин здійснюється не у порожнечі. Як людська дія (бездіяльність), так і розвиток причинного зв'язку та настання злочинного наслідку виникають у певних фізичних і соціальних умовах, які по-різному впливають на ці ознаки злочину. З цього приводу Б. М. Головкін висловився, що причина у статичному стані сама по собі нічого не породжує. Для настання наслідку (реалізації причини у динаміці) необхідне поєднання її з умовою. За своєю сутністю умова є потенційною можливістю утворення чогось іншого. Роль умови стосовно злочинності виконує соціальне середовище, що попередньо формує причину, а потім

---

⁶ Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. – Х. : Право, 2017. – С. 64–65; Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні. – С. 33.

⁷ Словник української мови : в 11 томах. – Т. 4. / уклад. І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 778.

створює об'єктивну можливість для переходу причини у свою діалектичну протилежність – наслідок⁸. Отже, головною ідеєю згаданої стратегії є зосередження уваги не на злочинцях, а на самому злочині, тобто наявності його вчинити. Тому стратегія має реалізовуватися шляхом передбачення ризиків щодо вчинення злочину та проведення відповідних заходів щодо усунення або суттєвого послаблення таких загроз.

В американській та західноєвропейській кримінологічній науці достатньо впливовим напрямом є теорія раціонального вибору або так званий неокласичний напрям. Ця теорія ґрунтується на тому, що особа, яка обрала злочинний шлях, прагне до максимальної вигоди від свого вчинку. Рішення індивіда залежать від тієї ситуації, в якій він перебуває – від місця, часу, наявності можливості вчинити злочин та наявності необхідної інформації⁹.

Також заслуговує на розгляд теорія стандартних дій. У своїх працях Р. Кларк та М. Фелсон намагалися розробити теорію, що була б корисною для правоохоронців, які кожного дня стикаються зі злочинністю. Її ідея полягає у тому, що злочин є результатом реалізації наявної можливості, а тому, якщо мінімізувати можливість вчинення злочину, загальна кількість злочинів зменшиться¹⁰. При цьому можливість вчинення злочину матиме свою специфіку для кожного з видів злочинів. Ймовірність учинення злочину підвищується в тому випадку, коли в одному місці і часі сходяться потенційний правопорушник і відповідний об'єкт без належної охорони.

Розвиток цих теорій сприяв виникненню такого напрямку, як ситуаційне запобігання злочинності. Воно полягає в заходах, спрямованих проти конкретних видів злочинів, що пов'язані з управлінням, дизайном або зміною

---

⁸ Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності [Електронний ресурс] / Б. М. Головкін // Теорія і практика правознавства. – Вип. 1 (5). – 2014. – Режим доступу : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6358/1/Golovkin.pdf>. – Заголовок з екрану.

⁹ Bottoms A. Place, Space, crime, and disorder // *The Oxford Handbook of Criminology* / A. Bottoms ; Ed. by Maguire M., Morgan R., Reiner R. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 528–574.

¹⁰ Clarke R. Becoming a Problem-Solving Crime Analyst / R. Clarke, J. Eck ; Jill Dando Institute of Crime Science. – London : University College London, 2003. – Retrieved at : http://www.jdi.ucl.ac.uk/publications/other_publications/55steps. – Title of screen.

безпосереднього середовища, в якому вчинюється злочин, з метою зменшити можливість їх вчинення. Цей напрям ґрунтується на припущенні, що на вибір індивіда вчинити злочин впливають ситуаційні чинники. Привабливість ситуаційних заходів значною мірою полягає в їх здатності забезпечити реалістичні, прості та доступні рішення щодо конкретних злочинів при різноманітні конкретних умов та місць. Зокрема, успіх залежить й від ступеня усвідомлення потенційними злочинцями ситуаційних змін і їх несприятливості, ризику та вигідності. Так, виділяють три основні види ситуаційних заходів: ті, що утруднюють вчинення злочину; ті, що підвищують ризик при вчиненні злочину; ті, що зменшують вигідність від вчинення злочину¹¹. Стисло розглянемо кожен із зазначених видів.

Утруднення вчинення злочину можна забезпечити низкою способів, наприклад: підвищення міцності фізичних перешкод поблизу конкретних об'єктів чи безпосередньо на цих об'єктах; обмеження доступу до певних місць, таких як житлові приміщення або торговельні центри; відволікання правопорушника; обмеження сприятливих чинників, а саме забезпечення умов, коли знаряддя для вчинення певних злочинів відсутні або обмежені.

Ризик при вчиненні злочину підвищується, коли зростає реальна чи ймовірна небезпека викриття, арешту або засудження. Реальність чи ймовірність арешту може бути посилена шляхом упровадження різних форм спостереження. У свою чергу, спостереження може бути «технічного» (наприклад, магнітний захист на товарах, маркування) або «персонального» характеру. Виділяють три види спостереження: офіційне спостереження, а саме захист власності, виявлення та відлякування правопорушників особами, які спеціально для цього призначені (поліція, служби безпеки тощо); спостереження з боку працівників, які спеціально не найняті для цього, але в силу своїх обов'язків виконують таку функцію, наприклад, консьєржі,

---

¹¹ Див.: Грэхем Д. Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке / Д. Грэхэм, Т. Беннет ; изд. 2-е. – Хельсинки : HEUNI, 1995. – С. 34–51.

продавці у магазинах, паркувальники, вчителі тощо; природне спостереження, під яким слід розуміти захист осіб і власності звичайними громадянами. Що стосується останнього, то американським дослідником О. Ньюманом розвинена ідея, внаслідок чого виникло поняття «охоронюваного простору». У зміст цього поняття закладена думка, яка полягає в тому, щоб мешканці цього простору повністю контролювали його та почувалися на цій території у безпеці. У результаті дослідником розроблена цілісна концепція запобігання злочинам за допомогою дизайну навколишнього середовища (*crime prevention through environmental design*). На переконання О. Ньюмана, ймовірність злочину зменшується, якщо потенційний злодій вважатиме, що його можуть побачити, тим самим можливості спостереження значно збільшуються завдяки правильній організації простору різноманітними способами – дизайн, планування будівель та території навколо них¹².

Зменшення вигідності від вчинення злочину досягається шляхом зниження вартості об'єкта посягання. Існує чотири способи для вирішення цього питання: фізичне видалення потенційних об'єктів злочину; маркування майна; зменшення спокуси вчинити злочин; установлення правил щодо обмеження та регулювання правил. Розглянемо ці заходи на прикладі вандалізму. Основним мотивом учинення вандалізму є матеріальна вигода. Частіше такі акти трапляються на цвинтарі, де мисливці за кольоровими металами розпорошують могили та руйнують надгробні пам'ятники. Уникнути таких випадків можна шляхом «зміцнення мішені», що включає створення фізичних бар'єрів шляхом використання міцніших матеріалів і конструкцій, огороження уразливих об'єктів від руйнівників (встановлення огорож, замків). Також слід відмовитися від використання цінних матеріалів при виготовленні деталей навколомогильних конструкцій.

---

¹² Див.: Newman O. *Defensible space: crime prevention through urban design* / O. Newman. – New York : Macmillan, 1972. – 264 p.

Висвітлені ситуативні заходи частково складають ті напрями, які ми вкладаємо в поняття «стратегія зменшення можливостей вчинення злочину». За прийнятою в українській кримінології термінологією ці заходи відповідають спеціально-кримінологічному запобіганню злочинності, а точніше кримінологічній профілактиці (випередження, обмеження, усунення, захист) та відверненню злочинів.

Ще одним пріоритетним та затребуваним напрямом у межах реалізації цієї стратегії є віктимологічне запобігання злочинності. Ученими встановлено, що віктимізація нероздільно пов'язана з умовами та якістю середовища проживання на місцевому рівні, а також із безпечністю територіального простору, в якому відбувається соціальна взаємодія між людьми з різних питань. Життєве середовище і територія перебування сприяють віктимізації, підвищують ступінь уразливості людей¹³. Отже, актуальним також є упровадження кримінологічної поінформованості громадян про стан злочинності. Крім того, це не потребує великих матеріальних витрат, оскільки ґрунтується на природному прагненні людей до самозахисту.

Таким чином, специфіка розглядуваної стратегії полягає в тому, що діяльність спрямовується не на зміну поведінки злочинця, а виключно на убезпечення від злочинного випадку. При цьому об'єктом контролю стає не злочинність як сукупність певних злочинів, а шкода та загроза безпеці, що зумовлює винайдення нових методів реагування.

Підсумовуючи викладене, відмітимо таке. На сьогодні в Україні не вистачає теоретичного знання про один із перспективних напрямів запобігання злочинності, який охоплюється стратегією зменшення практичних можливостей вчинення злочинів. Розробка теорії цієї стратегії та

---

¹³ Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів / Б. М. Головкін // Проблеми законності : зб. наук. праць – 2017. – Вип. 136. – С. 169.

упровадження її на практиці сприятиме поліпшенню криміногенної обстановки в країні, що значно підвищить почуття безпеки в населення.

Список використаних джерел

1. Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – 304 с.
2. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.
3. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності [Електронний ресурс] / Б. М. Головкін // Теорія і практика правознавства. – Вип. 1 (5). – 2014 – Режим доступу : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6358/1/Golovkin.pdf>. – Заголовок з екрану.
4. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів / Б. М. Головкін // Проблеми законності : зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 136. – С. 161–172.
5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. – Х. : Право, 2017. – 284 с.
6. Грэхем Д. Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке / Д. Грэхэм, Т. Беннет ; изд. 2-е. – Хельсинки : HEUNI, 1995. – 114 с.
7. Зелинский А. Ф. Методика криминологических исследований : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. – К. : НМК ВО, 1992. – 48 с.
8. Литвинов О. М. Криминологічна стратегія як компонент Стратегії національної безпеки України / О. М. Литвинов // Теорія і практика правоохоронної діяльності. – 2010. – № 3 (35). – С. 137–141.
9. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 4. / уклад. І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. – К. : Наук. думка, 1973. – 840 с.
10. Стратегия [Электронный ресурс] / Кемеров В. Е. // Современный философский словарь. – М. : Панпринт, 1998. – Режим доступа : <http://terme.ru/termin/strategija.html>. – Загл. с экрана.
11. Bottoms A. Place, Space, crime, and disorder / A. Bottoms // The Oxford Handbook of Criminology ; Ed. by Maguire M., Morgan R., Reiner R. ; Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 528–574.
12. Clarke R. Becoming a Problem-Solving Crime Analyst / R. Clarke, J. Eck ; Jill Dando Institute of Crime Science. – London : University College London, 2003. – Retrieved at : http://www.jdi.ucl.ac.uk/publications/other_publications/55steps. – Title of screen.

13. Newman O. Defensible space: crime prevention through urban design / O. Newman. – New York : Macmillan, 1972. – 264 с.

Шрамко С. С. Понятие и специфика стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений

Статья посвящена определению понятия стратегии уменьшения совершения преступлений и правонарушений. Приведены теории рационального выбора и стандартных действий, распространенные в зарубежной криминологии. На основе анализа ситуативных мер предупреждения преступности выделена специфика исследуемой стратегии.

Ключевые слова: стратегия, уменьшение возможностей совершения преступлений, контроль над преступностью, ситуативное предупреждение преступности.

Shramko S. S. The Concept and Specificity of Strategy of reduction of opportunities for crimes committing

The article is dedicated to determination of the concept of the strategy of reduction of opportunities for committing of crimes and offences. The theories of the rational choice and standard actions that are spread in foreign criminology are given. On the basis of the analysis of situational crime prevention actions the specification of this strategy has been emphasized.

Key words: strategy, reducing opportunities for crimes committing, situational criminality prevention, control over criminality.

УДК 343.275

І. М. Горбачева,

канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З ПОРУШЕННЯМИ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

У статті висвітлено досвід низки європейських держав установавання відповідальності за окремі злочини, що передбачають порушення особами, які керують транспортними засобами, правил безпеки дорожнього руху. Враховуючи сучасний стан аварійності на шляхах в Україні, пропонується запозичення позитивного зарубіжного досвіду у протидії цим видам злочинів.

***Ключові слова:** позбавлення водійських прав, інший захід кримінально-правового характеру, стан сп'яніння, довічне позбавлення права.*

Згідно з інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку у світі гинуть на дорогах близько 1,2 млн. людей, а кількість поранених складає близько 10 млн. За статистикою Управління безпеки дорожнього руху України в 2014 р. зареєстровано 190010 ДТП, у яких загинуло 4464 і травмовано 32352 осіб, у 2015 р. – 153217 ДТП, у яких загинуло 4483 і травмовано 32395 осіб, в 2016 р. – 138536 ДТП, у яких загинуло 4003 і травмовано 31600 осіб, і тільки за два місяці 2017 р. – 23614 ДТП, у яких загинуло 466 і травмовано 4366 осіб. Як свідчать дані статистичного обліку, з вини водіїв у 2016 р. вчинено 11 % від усіх ДТП за цей рік, зокрема у стані сп'яніння – 2 %, через порушення швидкісного режиму – 4 %, через виїзд на смугу зустрічного руху – 0,8 %.

Проведений Всесвітньою організацією охорони здоров'я глобальний огляд показав, що в Україні смертність від ДТП складає 13,5 % на 100 тис. населення, натомість відповідний показник у Швеції складає 5,2 %; у Німеччині – 4,3 %; у Франції – 5,1 %; в Іспанії – 6,1 %; у Польщі – 10,3 %; у Росії – 18,9 %.

Порушення правил дорожнього руху спричиняє тяжкі наслідки здоров'ю та життю, суттєві матеріальні збитки (приблизно 16 млрд. грн. на рік). Отже, проблема відпрацювання ефективних та дієвих заходів попередження порушення правил дорожнього руху в Україні потребує ретельного дослідження та розв'язання. В Україні в рамках щорічних заходів щодо адаптації законодавства до вимог ЄС був розроблений проект Державної концепції підвищення безпеки дорожнього руху, якою передбачалося до 2012 р. зменшити кількість загиблих на дорогах і вулицях населених пунктів України вдвічі порівняно з рівнем 2006 р. Статистика свідчить, що в цілому кількість ДТП було зменшено, але й ці показники є відносними. З огляду на досить високий рівень аварійності та смертності в ДТП в Україні розробка та впровадження заходів з поліпшення безпеки на дорогах загального користування є вкрай необхідною.

Третього березня 2010 р. Генеральна асамблея ООН оголосила 2011–2020 роки «Десятиріччя дій з забезпечення безпеки дорожнього руху». Засідання Асамблеї було присвячено питанню глобальної кризи у сфері безпеки дорожнього руху і саме на ньому була прийнята резолюція, що закликає зупинити або повернути назад тенденцію до зростання випадків смерті і травм у результаті дорожньо-транспортних подій.

За загальним правилом для визначення рівня ефективності заходів протидії певного виду злочинності необхідно виділити основні чинники вчинення правопорушень у певній сфері. Так, у сфері безпеки дорожнього руху ними є: надмірна й неадекватна умовам руху швидкість; вживання алкоголю та інших хімічних речовин, що знижують спроможність водія керувати; участь у дорожньому русі молодих і малодосвідчених водіїв та ін. Третя програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху у країнах ЄС під назвою «Партнерство заради безпеки» 2004 р. одним із основних напрямків реалізації визначає стимулювання учасників дорожнього руху дотримуватися дисципліни. Завдяки прийнятим Комісією ЄС стратегіям та заходам низки

програм у країнах ЄС зафіксовано суттєве зниження кількості смертельних і важких випадків внаслідок ДТП при тому, що парк і рухомість автомобілів збільшили.

У Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2015 р. зазначалося, що однією з причин підвищеного рівня порушень правил безпеки дорожнього руху є недосконалість правового регулювання у сфері профілактики їх порушення. Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2016 року» від 25 березня 2013 р. № 294 передбачала як один зі шляхів розв'язання проблем підвищення рівня безпеки дорожнього руху розширення міжнародної співпраці та обміну досвідом у цій сфері. Тому актуальним в аспекті вироблення ефективних заходів стимулювання дисципліни учасників дорожнього руху уявляється вивчення досвіду зарубіжних країн в забезпеченні дорожнього руху кримінально-правовими заходами примусу.

У цій статті буде досліджено положення КК ФРН, Польщі, Франції, рівень смертності від ДТП в яких значно нижчий від України.

КК ФРН передбачає широке коло караних діянь, визначених як порушення правил безпеки дорожнього руху. Зокрема, за § 315с КК ФРН, такими порушеннями охоплюється вчинення одного з альтернативних діянь: управління транспортним засобом особою, яка внаслідок вживання алкогольних напоїв, або інших одурманюючих речовин, або через наявні у неї психічні або фізичні вади не в змозі його вести; грубе порушення дорожнього руху, поєднане з виявленням неповаги до інших, неврахуванням права переважного проїзду, допущенням порушення при обгоні або іншим порушенням правил водіння при обгоні, порушенням правил при перетині пішохідних переходів, перевищенням швидкості на ділянках дороги зі зниженою видимістю, або на перехрестях, до примикаючих вулиць або залізничних переїздів, або недотримання правил правостороннього руху на

ділянках дороги зі зниженою швидкістю, розвертання на автобанах або вулицях для автотранспорту, чи їзда в протилежному напрямі; недотримання безпечної відстані, неналежним чином зупинення, внаслідок чого створено загрозу здоров'ю і життю іншої людини або чужим речам, які мають значну вартість. Таким чином, кримінально караними у розглядуваному КК визнаються дії, які за українським законодавством є власне адміністративним проступком, утім саме ці діяння створюють передумови для серйозних дорожньо-транспортних пригод. У цьому аспекті позитивним для України вбачається перенесення низки діянь із адміністративних правопорушень (що відповідають вищевказаним злочинам за КК ФРН) до розряду кримінально караних.

У § 316 КК ФРН встановлено відповідальність за керування особою транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння або під впливом інших одурманюючих речовин, внаслідок чого вона не в змозі безпечно вести транспортний засіб (карається позбавленням волі на строк до одного року або штрафом). Поряд із указаними видами покарань положення Загальної частини КК ФРН передбачає застосування позбавлення прав водія та заборони на їх видачу як захід виправлення та безпеки (на підставі § 69 та § 70) та одночасно як покарання (за § 44 КК ФРН – заборона управління транспортним засобом). Умовою призначення позбавлення прав водія та заборони на їх видачу як додаткового покарання є вчинення кримінально караного діяння внаслідок управління автотранспортним засобом, причому особа має бути засуджена до позбавлення волі або грошового штрафу.

Позбавлення прав водія як захід виправлення та безпеки застосовується у випадках, якщо:

- 1) особа вчинила протиправне діяння при управлінні, або у зв'язку з управлінням автотранспортного засобу при порушенні обов'язків водія;
- 2) за це діяння особа може бути засуджена або не засуджена тільки тому, що не виключається її неосудність;

3) із характеру самого протиправного діяння витікає, що особа не придатна керувати автотранспортним засобом.

Тобто цей захід безпеки може застосовуватися і за відсутності вини особи, а непридатність керувати автотранспортним засобом, на думку німецького законодавця, має місце при вчиненні таких злочинних діянь, як порушення правил безпеки дорожнього руху (§ 315с); керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння (§ 316); незаконне залишення місця дорожньо-транспортної події (§ 142); при заподіянні значного збитку чужим речам чи вчиненні злочину в стані повного сп'яніння (§ 323а). Права водія втрачають силу з моменту набрання вироком законної сили, а видане німецькою владою посвідчення на право керування відбирається, водночас судом встановлюється тимчасова заборона (строком від шести місяців до п'яти років) на видачу такій особі нових прав водія. Заборона може бути призначена назавжди, якщо суд вважає, що закріплений законом максимальний її строк є недостатнім для усунення небезпеки, яка виходить від особи.

Якщо права водія видані органом держави-члену Європейського співтовариства або держави-члену іншого Договору про європейський економічний простір і їх власник має постійне місце проживання у ФРН, то при позбавленні особи за вироком суду прав водія вони направляються до органу, який їх видав. У деяких випадках у зарубіжних водійських посвідченнях робиться відмітка про вилучення дозволу на керування автотранспортним засобом і про заборону на їх видачу.

У КК Республіки Польща з квітня 2000 р. також передбачено відповідальність за управління транспортним засобом у стані сп'яніння. Відповідно до ст. 178а цього КК хто, перебуваючи у стані сп'яніння або під впливом одурманюючих речовин, управляє механічним сухопутним, водним або повітряним засобом пересування, підлягає штрафу, покаранню обмеженням волі або позбавленням волі на строк до двох років; якщо ж

управління здійснюється на громадській дорозі або на заселеній території іншим транспортним засобом, особа підлягає штрафу, покаранню обмеженням волі або позбавленням волі на строк до одного року.

За КК Республіки Польща суд має право постановити рішення про заборону управляти засобом пересування певного виду у випадку засудження особи за злочин проти безпеки руху або якщо винний у момент вчинення злочину перебував у стані сп'яніння, під впливом одурманюючого засобу або зник із місця події, особливо якщо з обставин суспільно небезпечного діяння випливає, що подальше керування засобом пересування цією особою загрожує безпеці руху та суспільній безпеці. Із квітня 2000 р. відповідно до ст. 42 КК Польщі суд може ухвалити рішення про заборону управляти будь-якими механічними засобами пересування назавжди, якщо в момент вчинення злочину винний перебував у стані сп'яніння, під впливом одурманюючого засобу; або зник із місця події; або внаслідок порушення правил руху була спричинена смерть або тяжка шкода здоров'ю іншої особи; або у випадку повторного осуду особи, яка управляла механічним транспортним засобом. При вчиненні особою злочинного діяння за наявності вищеперелічених обставин суд одночасно з ухваленням рішення може зобов'язати її сплатити грошову компенсацію на користь установи або громадської організації, якій доручено або яка відповідно до статуту зобов'язана надавати допомогу постраждалим у транспортних подіях особам.

Подібні положення містяться і в КК Болгарії (ст. 343 б). Зокрема, у випадку, якщо особа керує механічним транспортним засобом у стані сп'яніння при концентрації алкоголю в крові понад 1,2 на тисячу одиниць, встановленої в належному порядку, карається позбавленням волі до одного року.

Позбавлення права на керування транспортними засобами у ст. 96 КК Іспанії закріплено як захід безпеки, що не передбачає позбавлення волі; у свою чергу, КК Франції в ст. 131-5 та ст. 131-14 відносить його до

додаткових покарань, які застосовуються за вчинення проступку або правопорушення: позбавлення прав водія, заборона управляти деякими транспортними засобами, анулювання прав водія із заборonoю клопотати про видачу нових прав на строк не більше п'яти років. Такі заходи мають спільні риси з аналогічними заходами безпеки, передбаченими КК ФРН, і французькі юристи розглядають ці додаткові покарання саме як заходи безпеки, якщо останні мають переважно превентивну мету: позбавлення прав водія, або заборона керувати деякими транспортними засобами, або приведення в нерухомий стан транспортного засобу, що належить засудженій особі.

Чинний КК України передбачає можливість позбавлення особи водійських прав на строк до трьох років лише у випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 286 КК України. Причому, законодавець не відносить вирішення цього питання до обов'язків суду в кожному конкретному випадку, а передбачає можливість застосування такого заходу на його розсуд. Тобто особа, керуючи транспортним засобом та умисно порушивши правила дорожнього руху, після розгляду справи в суді має можливість знову сісти за кермо. Утім особа може заподіяти умисне тяжке тілесне ушкодження або позбавити людину життя шляхом здійснення наїзду транспортним засобом, використавши останній як знаряддя вчинення злочину. У таких випадках суд може кваліфікувати зазначені дії лише як злочин проти життя, здоров'я особи, санкції за вчинення яких не передбачають позбавлення водійських прав. На наш погляд, це не є правильним, адже особа навмисно використовує джерело підвищеної небезпеки та порушує правила дорожнього руху для спричинення тяжких наслідків.

Ураховуючи вищенаведене та досвід зарубіжних держав, пропонується в Загальній частині КК України передбачити порядок та умови застосування позбавлення права на керування транспортними засобами як інший кримінально-правовий захід. Причому варто враховувати такі положення:

- 1) передбачити можливість позбавлення особи права керування

транспортними засобами на строк до трьох років у випадку вчинення нею будь-якого суспільно небезпечного діяння у зв'язку з керуванням транспортним засобом або при порушенні обов'язків водія автотранспортного засобу, з одночасною заборонаю видачі такій особі нових водійських прав; 2) передбачити можливість установити заборону на управління транспортним засобом безстроково, якщо особа внаслідок керування транспортним засобом спричинила тяжкі тілесні ушкодження або смерть іншій особі і на момент керування транспортним засобом перебувала у стані алкогольного або іншого сп'яніння.

Чинне законодавство про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за низку таких діянь, які у ФРН, Польщі, Болгарії, Франції вважаються злочином. Наприклад, за ст. 122 КУпАП України адміністративну відповідальність несуть особи у випадку перевищення ними встановлених обмежень швидкості руху, проїзду на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та правил проїзду перехресть, зупинок транспортних засобів загального користування, проїзд на заборонний сигнал світлофора або жест регулювальника, порушення правил обгону і зустрічного роз'їзду, порушення правил руху автомагістралями; перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на двадцять /або п'ятдесят кілометрів на годину, та такі, що спричинили створення аварійної обстановки. У майбутньому, враховуючи прагнення України вступити до Євросоюзу, доцільно було б за низку з указаних вище діянь передбачити кримінальну відповідальність, але українське населення до таких змін слід підготувати.

Що стосується діяння, яке передбачене ст. 130 КУпАП, – керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, вважаємо більш ніж доцільно врахувати зарубіжний досвід та встановити за такі дії, навіть якщо

вони не призвели до заподіяння шкоди здоров'ю чи майну, кримінальну відповідальність. При цьому слід передбачити таке діяння на рівні злочину невеликої тяжкості, адже сам факт загрози застосування покарання за управління транспортним засобом у стані сп'яніння, вважаємо, матиме більш ефективний вплив, аніж значні розміри штрафних санкцій за чинного редакцією ст. 130 КУпАП.

Таким чином, адекватне правове регулювання та правозастосовна діяльність органів внутрішніх справ у сфері забезпечення дорожнього руху мають бути спрямовані на зміцнення дисципліни на транспорті, протидію порушенням відповідних правил, норм і стандартів, запобігання дорожньо-транспортним пригодам, захист особистих прав громадян.

Список використаних джерел

1. Бухгольц Э. Уголовное право в объединенной Германии / Э. Бухгольц // Вестник МГУ. Сер. 11. Право. – 1993. – № 1. – С. 50–54.
2. Интерактивная карта со статистикой ДТП в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://roadskillmap.com/#37.89219554724437,27.861328125,5>. – Загл. с экрана.
3. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2015 року : Розпорядження КМ України від 25 травня 2011 р. № 480-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.liga-zakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR110480.html. – Заголовок з екрана.
4. Статистика аварійності в Україні: Управління безпеки дорожнього руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sai.gov.ua/ua/ua/static/21.htm>. – Заголовок з екрана.
5. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия / науч. ред. и пер. Д. А. Шестакова, Г. Г. Йешек. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 524 с.
6. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 234 с.
7. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крылова / пер. с фр. Н. Е. Крыловой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 650 с.

Горбачева И. М. Зарубежный опыт борьбы с нарушениями правил безопасности движения и эксплуатации транспорта

В статье освещен опыт ряда европейских государств установления ответственности за отдельные преступления, предусматривающие

нарушение лицами, управляющими транспортными средствами, правил безопасности дорожного движения. Учитывая современное состояние аварийности на дорогах в Украине, предлагается заимствование зарубежного опыта в противодействии отдельным видам преступлений.

Ключевые слова лишение водительских прав, иные меры уголовно-правового характера, состояние опьянения, пожизненное лишение права.

Gorbachova I. M. Foreign experience in dealing with violations of the rules of traffic safety and safety of transport operations

The article takes up experience of European countries of establishing responsibility for certain crimes envisaged violations of traffic safety rules by persons driving vehicles. Considering the current state of accidents on the roads in Ukraine, it is proposed to borrow the positive foreign experience in counteraction to certain types of crimes.

Key words: deprivation of driver's license, other criminal and legal measures, state of intoxication, life deprivation of a right.

УДК 343.81

M. S. Puzyrov,
PhD in Law, Chief scientific researcher
of the Scientific and Research Center
of Academy of the State Penitentiary
Service

UKRAINIAN INSTITUTIONS FOR EXECUTION OF PUNISHMENTS TRANSFORMATION REGARDING POSITIVE FOREIGN EXPERIENCE

This article deals with author's point of view on the issue of Ukrainian institutions for execution of punishments transformation regarding positive foreign experience. The author made the conclusion according to which Ukrainian institutions for execution of punishments should be reorganized into penitentiary institutions using the criterion «degree of closeness» into the following types: 1) open type penitentiary institutions (by means of reorganization of correctional centers and corrective colonies of minimum security level with facilitated conditions of holding); 2) semi-closed penitentiary institutions (by means of reorganization of corrective colonies of minimum security level with general conditions of holding, corrective colonies of medium security level and educative colonies); 3) closed penitentiary institutions (by means of reorganization of arrest houses, corrective colonies of maximum security level and institutions for execution of punishments established on the base of pre-trial institutions (SIZO) for prisoners to life imprisonment). Pre-trial institutions (SIZO) of the State Criminal and Executive Service of Ukraine are proposed to be transferred to the jurisdiction of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: transformation, institutions for execution of punishments, imprisonment, convicts, correction, foreign experience.

I. Introduction. Recently the issues of international integration and unification have qualitatively new development and are relevant. Ukraine has an important place in such process because its criminal and executive system is at the conceptual reforming stage¹ and the doctrine of the criminal and executive law is at the stage of transformation into the penitentiary doctrine (doctrine of penitentiary law of Ukraine)².

---

¹ Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15127.html>. – Заголовок з екрану.

² Богатирьов І. Г. Доктрина пенітенціарного права України: монографія / І. Г. Богатирьов, М. С. Пузирьов, О. О. Шкута. – К. : ВД «Дакор», 2017. – 236 с.; Богатирьов І. Г. Доктринальна модель побу-

II. Formulation of the problem. Such transformation processes make the Ministry of Justice of Ukraine and the science of criminal and executive law to activate the comparative studies regarding penitentiary issues. To carry out such studies scholars have to take into account the experience of penitentiary theory and practice in the developed countries, that represent different legal families: Romanistic and Germanic, Common Law, Nordic.

This article deals with our point of view on the issue of Ukrainian institutions for execution of punishments transformation regarding positive foreign experience. Such transformation is one of the elements of the Concept of improving the criminal and executive system of Ukraine regarding positive foreign experience of execution of imprisonment for a fixed term, on which we have been working.

III. Results. Therefore, in the context of development of the penitentiary system of Ukraine regarding positive foreign experience and studies conducted by scientific school «Intellect» under the guidance of professor I. H. Bohatyrov³, we propose an improved system of Ukrainian institutions for execution of punishments. When formulating our propositions we take into account the following provisions.

The system of Ukrainian institutions for execution of punishments fixed in the Article 11 of the Criminal and Executive Code (CEC) of Ukraine consists of the following elements:

- arrest houses;
- criminal and executive institutions;
- special educative institutions (educative colonies);
- pre-trial institutions (SIZO) in cases provided by this Code.

дови пенітенціарної системи України нового типу : інноваційний проект / І. Г. Богатирьов. – К., 2014. – 56 с.; Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, І. В. Іваньков, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк. – К. : ВД «Дакор», 2014. – 156 с.

³ Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження) : наукове видання (трьома мовами) / І. Г. Богатирьов. – К., 2013. – 444 с.; Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина). – 156 с.

However, CEC of Ukraine does not contain provisions regarding conversion of pre-trial institutions (SIZO) into penal institutions for prisoners to life imprisonment that take place nowadays. It should be noted that the CEC of Ukraine uses the term «institutions for execution of punishments» as a collective term, however it is not used (except the differentiation of such institutions fixed in the Article 11) as an independent legal entity in other provisions of this Code.

Moreover, organizing and legal forms of currently existing types of institutions for execution of punishments are not withdrawn under the «common denominator». The system of Ukrainian institutions for execution of punishments fixed in the Article 11 of the CEC of Ukraine confirms a chaotic combination of two currently popular in Ukraine concepts (paradigm) of process as to execution of punishments: 1) criminal and executive – it is based on the concept according to which execution of punishment consists in implementation of corresponding convicts' rights restrictions and according to which the core of execution of punishments consists in implementation of penance⁴; 2) corrective – it is based on the concept of combining punishment with corrective influence and has the purpose of correction and resocialization. Taking into account these concepts professor I. H. Bohatyrov defines two major scientific schools in the field of the criminal and executive law – Kharkiv and Kyiv ones respectively⁵.

In general nowadays the criminal and executive concept is dominant in Ukraine because corresponding institutions are called «institutions for execution of punishments» (for example, in the Russian Federation corresponding institutions are called «corrective institutions»). Therefore we cannot fully agree with the views expressed by I. S. Yakovets that nowadays «the winning concept» is

---

⁴ Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / А. Х. Степанюк; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 393 с.; Степанюк А. Ф. Сущность исполнения наказания: монография / А. Ф. Степанюк – Х.: Фолио, 1999. – 256 с.

⁵ Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України: підручник / І. Г. Богатирьов. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С. 39.

corrective concept⁶. These two positions are almost equally reflected in the current criminal and executive legislation. This point of view correlates with provisions of the Article 11 of the CEC of Ukraine.

Speaking about differentiation of institutions for execution of punishments we should emphasize the following. Such type of institutions for execution of punishments as «arrest houses» is the second institutional facility in the domestic legislation (together with such institutions as «disciplinary battalion» and the form of punishment «holding of militaries in disciplinary battalion») the name of which is connected with the type of punishment «arrest».

The name «criminal and executive institutions», in our opinion, is not entirely successful because of the semantic point this term is synonymous to the term «institutions for execution of punishments». The only explanation for the use of the term «criminal and executive institutions», in our opinion, is the desire of the legislator to make so called «cell bridge» for further differentiation (in the Part 3 of the Article 11 of the CEC of Ukraine) of «criminal and executive institutions» into «open type criminal and executive institutions (corrective centers)» and «closed criminal and executive institutions (corrective colonies)».

Taking into account the names mentioned above, corresponding types of institutions (corrective centers and corrective colonies) are responsible for implementing such purpose of punishment as correction. As the criterion of differentiation for these institutions depending on the degree of closeness (which corresponds to types of punishments executed in such institutions) the legislator chose such organizing forms as the «center» and «colony», paying tribute both to foreign (regarding the first name) and domestic (regarding the second name) experience for regulating legal relations in the field of corrections.

In the name «special educative institutions (educative colonies)» we can see the legislator's preference as to one of the directions of corrective concept – the

---

⁶ Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія / І. С. Яковець. – Х. : Право, 2013. – С. 11.

education of convicts. We have already emphasized this fact in our previous publications⁷. In the context of this issue some foreign scholars in their dissertations proved the necessity of independent purpose of punishment – the education of convicted juveniles⁸.

However, the science of the criminal and executive law carried out some opposition points of view regarding issues mentioned above which can be supposed as rational. In particular, A. L. Santashov in his dissertation expressed doubts about the name of corrective institutions for juveniles – «*educative colony*». The scholar gives the following arguments to his point of view. Before coming in force of the Criminal Code of the Russian Federation such name was rather acceptable because one of the purposes of punishment was *reeducation of convicts* that caused the functioning of corresponding type of corrective institution for convicts who especially needed both education and reeducation. Nowadays both reeducation and education of convicts are not considered as purposes of punishment. Therefore, A. L. Santashov proposed to unify terminology in provisions of Criminal Code and CEC by replacing the term «*educative colony*» with the term «*corrective colony for juveniles*»⁹.

As a result of our study we suppose that pre-trial institutions (SIZO) as a part of national institutions for execution of punishments in strictly fixed by corresponding legislation scopes need to change their branch affiliation. While formulating this hypothesis we follow such judgments. The term «investigative (pre-trial)» has mostly criminal and procedural rather than criminal and executive nature, and it belongs to the category «pre-trial investigation». As an additional argument we should remember the Rule 71 of the European Prison Rules that

---

⁷ Пузирьов М. С. Концептуальні засади мети покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх засуджених / М. С. Пузирьов // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – 2012. – № 2 (2). – С. 72–73.

⁸ Скрыльников К. А. Назначение и исполнение уголовных наказаний, соединенных с изоляцией, в отношении несовершеннолетних : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Скрыльников ; Рост. юрид. ин-т МВД РФ. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 63–64.

⁹ Санташов А. Л. Исполнение лишения свободы в отношении несовершеннолетних: вопросы законодательной техники и дифференциации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Л. Санташов ; Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль, 2006. – С. 147–148.

requires prisons to be under the responsibility of public authorities, separate from military, police or criminal investigation services¹⁰.

We should say, that working in 2014 as a part of the team of authors to develop a series of unified models of Ukrainian criminal and executive legislation transformation when developing one of these models we proposed to reorganize pre-trial institutions (SIZO) of the State Criminal and Executive Service of Ukraine into special closed penitentiary institutions¹¹. Working group responsible for the development of the unified model of special closed penitentiary institutions of Ukraine decided that these institutions should implement such function of pre-trial institutions (SIZO) of the State Criminal and Executive Service of Ukraine as preventing possible evasion of detainee from investigative and judicial authorities, preventing detainee from disturbing criminal proceedings or committing crimes¹².

Historically, the practice of putting on prisons (penitentiary institutions) responsibility for conducting procedural and maintaining functions has its origin in penitentiary practice of the Russian empire (the middle and second half of the XIX century) and is connected with a number of reforms in that period (reforms of 1861–1879, especially judicial reform of 1864 and prison reform of 1879). In particular, according to M. N. Gernet, «establishing of new judicial institutions and adoption of the Statute on criminal justice had a great influence on the change of judicial repression, and in particular the role of prison as a punitive measure and as a means of preventing evasion from investigative and judicial authorities»¹³.

Moreover, professor V. B. Spitsnadel says that pre-trial institutions (SIZO) which appeared in the Soviet prison system at first in the 1950–1960-

---

¹⁰ Європейські пенітенціарні правила [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032. – Заголовок з екрану.

¹¹ Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина). – С. 53–76.

¹² Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина). – С. 54.

¹³ Гернет М. Н. История царской тюрьмы : в 5 т. / М. Н. Гернет. – [3-е изд.]. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – Т. 2 : 1825–1870. – С. 7.

ies mostly had no relation to execution of punishment¹⁴. But further in his study the scholar has made the opposite conclusion: «...holding of detainees in pre-trial institutions (SIZO), in essence, do not differ from imprisonment. Therefore, inclusion of pre-trial institutions (SIZO) into penitentiary system is fully justified»¹⁵.

In our opinion, professor V. B. Spitsnadel violated the principle «primary → derivative». In fact, penitentiary system, if we want to call it so, considering the rules of semantics, supposes in anyway penitence (correction) of a person. A category «correction» belongs to both the criminal and law and the criminal and executive spheres of social relations regulation. However, it does not belongs to the criminal and procedural sphere. Talking about correction of a person as the purpose of punishment without enacting the verdict of guilty is a violation of legal logic rules. That is why we do not suppose the positions of scholars who argue in favor of staying pre-trial institutions (SIZO) within penitentiary system of the state to be reasonable.

We also argue in favour of transformation for current differentiation of corrective colonies into colonies of minimum (which are divided into colonies of minimum security level with facilitated conditions of holding and colonies of minimum security level with general conditions of holding), medium and maximum security levels. It should be noted that the current theory and practice of execution punishment in corrective colonies of minimum security level, unlike colonies of medium¹⁶ and maximum¹⁷ security levels, have not been

---

¹⁴ Спицнадель В. Б. Генезис уголовно-исполнительного права в контексте становления и эволюции пенитенциарной системы России : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / В. Б. Спицнадель ; Санкт-Петербург. ун-т МВД РФ. – СПб., 2004. – С. 139.

¹⁵ Спицнадель В. Б. Генезис уголовно-исполнительного права в контексте становления и эволюции пенитенциарной системы России : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. – С. 148.

¹⁶ Богатирьев І. Г. Теорія і практика виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : навч. посібник / І. Г. Богатирьев, Д. К. Василяка, О. О. Шкута. – К. : ВД «Дакор», 2014. – 176 с.; Шкута О. О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Шкута ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2011. – 237 с.

¹⁷ Богатирьев І. Г. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки : моногр. / І. Г. Богатирьев, С. В. Царюк. – Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2010. – 210 с.; Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Царюк ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2009. – 230 с.

sufficiently developed. Because of that fact since the adoption of the CEC of Ukraine we can observe the lack of legislative initiatives based on proposals from scholars in the field of criminal and executive law.

The analysis of the current criminal and executive legislation gives grounds to conclude that corrective colonies of minimum security level with facilitated conditions of holding differs significantly as to the conditions of holding from corrective colonies of medium and maximum security levels which belongs to closed criminal and executive institutions (as well as both types of corrective colonies of minimum security level).

However, corrective colonies of minimum security level with facilitated conditions of holding do not have guard and other elements of isolation. Taking into account that isolation is the essential element of imprisonment we have reasonable grounds to attribute corrective colonies of minimum security level with facilitated conditions of holding to open type institutions. Although the law directly attributes corrective colonies of minimum security level with facilitated conditions of holding to institutions which execute imprisonment for a fixed term (therefore such colonies belong to closed institutions), but if to take into account the content of conditions such institutions are close to limitation of liberty (type of punishment which is served in open type institutions). In fact, these institutions are an alternative to closed criminal and executive institutions, that stipulates their significant differences in conditions of serving punishment.

If corrective colonies of minimum security level with facilitated conditions of holding can be attributed to open criminal and executive institutions, then other types of corrective colonies should be referred to semi-closed and closed institutions.

Taking into account that corrective colonies of minimum security level with general conditions of holding and corrective colonies of medium security level have divisions for social rehabilitation such two types of corrective colonies should be referred to semi-closed institutions. In addition, considering that educative

colonies have divisions for social adaptation they also should be referred to semi-closed institutions.

Arrest houses, corrective colonies of maximum security level (which do not have divisions for social rehabilitation) and institutions for execution of punishments reorganized from pre-trial institutions (SIZO) (for prisoners to life imprisonment) should be referred to closed institutions. The conditions of serving punishments in these institutions suppose the maximum isolation of convicts stipulated by the necessity of guarantying the safety of both convicts and personnel.

IV. Conclusion. Taking into consideration all mentioned above, we propose to transform the system of national institutions for execution of punishments using positive foreign experience and progressive domestic penitentiary studies. Thus, Ukrainian institutions for execution of punishments should be reorganized into penitentiary institutions using the criterion «degree of closeness» into the following types:

1) open type penitentiary institutions (by means of reorganization of corrective centers and corrective colonies of minimum security level with facilitated conditions of holding);

2) semi-closed penitentiary institutions (by means of reorganization of corrective colonies of minimum security level with general conditions of holding, corrective colonies of medium security level and educative colonies);

3) closed penitentiary institutions (by means of reorganization of arrest houses, corrective colonies of maximum security level and institutions for execution of punishments established on the base of pre-trial institutions (SIZO) for prisoners to life imprisonment).

Pre-trial institutions (SIZO) of the State Criminal and Executive Service of Ukraine should be transferred to the jurisdiction of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Доктрина пенітенціарного права України : монографія / І. Г. Богатирьов, М. С. Пузирьов, О. О. Шкута. – К. : ВД «Дакор», 2017. – 236 с.
2. Богатирьов І. Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу : інноваційний проект / І. Г. Богатирьов – К., 2014. – 56 с.
3. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України : підручник / І. Г. Богатирьов. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 352 с.
4. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки : монографія / І. Г. Богатирьов, С. В. Царюк. – Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2010. – 210 с.
5. Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження) : наукове видання (трьома мовами) / І. Г. Богатирьов. – К., 2013. – 444 с.
6. Богатирьов І. Г. Теорія і практика виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : навч. посібник / І. Г. Богатирьов, Д. К. Василяка, О. О. Шкута. – К. : ВД «Дакор», 2014. – 176 с.
7. Гернет М. Н. История царской тюрьмы : в 5 т. / Гернет М. Н. – [3-е изд.]. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – Т. 2 : 1825–1870. – 479 с.
8. Європейські пенітенціарні правила [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032. – Заголовок з екрану.
9. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15127.html>. – Заголовок з екрану.
10. Пузирьов М. С. Концептуальні засади мети покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх засуджених / М. С. Пузирьов // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – 2012. – № 2 (2). – С. 67–77.
11. Санташов А. Л. Исполнение лишения свободы в отношении несовершеннолетних: вопросы законодательной техники и дифференциации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Л. Санташов ; Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль, 2006. – 189 с.
12. Скрыльников К. А. Назначение и исполнение уголовных наказаний, соединенных с изоляцией, в отношении несовершеннолетних : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / К. А. Скрыльников ; Рост. юрид. ин-т МВД РФ. – Ростов-на-Дону, 2003. – 216 с.

13. Спицнадель В. Б. Генезис уголовно-исполнительного права в контексте становления и эволюции пенитенциарной системы России : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / В. Б. Спицнадель ; Санкт-Петербург. ун-т МВД РФ. – СПб., 2004. – 380 с.

14. Степанюк А. Ф. Сущность исполнения наказания : монография / А. Ф. Степанюк. – Х. : Фолио, 1999. – 256 с.

15. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності : теоретико-правове дослідження) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / А. Х. Степанюк ; Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 393 с.

16. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, І. В. Іваньков, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк. – К. : ВД «Дакор», 2014. – 156 с.

17. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Царюк ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2009. – 230 с.

18. Шкута О. О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Шкута ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2011. – 237 с.

19. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія / І. С. Яковець. – Х. : Право, 2013. – 392 с.

Пузирьов М. С. Трансформація установ виконання покарань України з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду

У статті на підставі аналізу позитивного зарубіжного досвіду та вітчизняних наукових розробок у сфері кримінально-виконавчого права сформульовано пропозицію щодо трансформації системи установ виконання покарань України за ступенем закритості на такі види: 1) пенітенціарні установи відкритого типу (на основі реорганізації виправних центрів і виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання); 2) пенітенціарні установи напівзакритого типу (на основі реорганізації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоній); 3) пенітенціарні установи закритого типу (на основі реорганізації арештних домів, виправних колоній максимального рівня безпеки та створених на базі слідчих ізоляторів установ виконання покарання для тримання засуджених до довічного позбавлення волі). Слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України запропоновано передати у відання Міністерства внутрішніх справ України.

Ключові слова: трансформація, установи виконання покарань, позбавлення волі, засуджені, виправлення, зарубіжний досвід.

Пузырёв М. С. Трансформация учреждений исполнения наказаний Украины с учетом положительного зарубежного опыта

В статье на основании анализа положительного зарубежного опыта и отечественных научных разработок в сфере уголовно-исполнительного права сформулировано предложение о трансформации системы учреждений исполнения наказаний Украины по степени закрытости на следующие виды: 1) пенитенциарные учреждения открытого типа (на основе реорганизации исправительных центров и исправительных колоний минимального уровня безопасности с облегченными условиями содержания); 2) пенитенциарные учреждения полужакрытого типа (на основе реорганизации исправительных колоний минимального уровня безопасности с общими условиями содержания, исправительных колоний среднего уровня безопасности и воспитательных колоний); 3) пенитенциарные учреждения закрытого типа (на основе реорганизации арестных домов, исправительных колоний максимального уровня безопасности и созданных на базе следственных изоляторов учреждений исполнения наказания для содержания осужденных к пожизненному лишению свободы). Следственные изоляторы Государственной уголовно-исполнительной службы Украины предложено передать в ведение Министерства внутренних дел Украины.

Ключевые слова: трансформация, учреждения исполнения наказаний, лишение свободы, осужденные, исправление, зарубежный опыт.

УДК 343.133/.135(477)

О. В. Бабаєва,
асистент кафедри кримінального
процесу та оперативно-розшукової
діяльності Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ЕВОЛЮЦІЯ СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті розглядається генезис стадії підготовчого провадження у кримінальному процесуальному праві України. Аналізуються моделі цієї стадії, які мали місце на різних історичних етапах розвитку вітчизняного кримінального процесу. Розглядається сутність стадії підготовчого провадження на сучасному етапі.

Ключові слова: підготовче провадження, кримінальний процес, судовий розгляд, віддання до суду, попередній розгляд справи суддею.

Актуальність теми дослідження. Із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) у 2012 р. у черговий раз зазнала трансформації стадія, що займає проміжне положення між досудовим розслідуванням і судовим розглядом, яка отримала назву «Підготовче провадження». У зв'язку з суттєвою зміною не тільки назви, а й самого порядку підготовчого провадження, виникає актуальна потреба у дослідженні правового генезису вказаної стадії у вітчизняному кримінальному процесі, що дозволить краще зрозуміти сучасну сутність і перспективи подальшого удосконалення підготовчого провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підготовчого судового провадження досліджували такі вчені, як В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко, Л. Г. Матієк, А. В. Федіна, Н. А. Юркевич та ін. Поряд із цим за час дії КПК питання процесуальної природи стадії підготовчого провадження залишаються предметом наукових дискусій. Зокрема, така ситуація зумовлена відсутністю в юридичній літературі дослідження

еволюції підготовчого судового провадження, його ролі й значення на різних етапах розвитку кримінального процесуального законодавства.

З огляду на це **метою наукової статті** є огляд розвитку стадії підготовчого провадження в історичній ретроспективі, а також обґрунтування її сутності як самостійної стадії кримінального провадження на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше у законодавстві, яке діяло на території України, розглядувана стадія з'явилася у Статуті кримінального судочинства (далі – СКС) від 20 листопада 1864 р. під назвою «віддання до суду». Вона передувала судовому розгляду і розпочиналася з вивчення висновку попереднього слідства і матеріалів кримінальної справи прокурором окружного суду, який протягом тижня з дня їх отримання був зобов'язаний дати справі законний хід (ст. 517 СКС). Це полягало у тому, що за результатами вивчення кримінальної справи прокурор приймав одне з таких рішень: 1) складав висновок про закриття кримінальної справи або передачу її через малозначність на розгляд мирового судді; 2) у разі очевидної неповноти проведеного слідства, що не давало можливості скласти правильний висновок по суті справи, вимагав додаткових відомостей або повертав справу на дослідження; 3) якщо матеріали обвинувачення уявлялися переконливими, прокурор надавав свій висновок про віддання обвинуваченого до суду, викладаючи його у формі обвинувального акту, в якому остаточно формулювався фактичний та юридичний зміст обвинувачення.

Далі залежно від категорії злочину обвинувальний акт спрямовувався або до окружного суду (якщо справа не передбачала її розгляду судом присяжних), або до судової палати (якщо передбачався її розгляд присяжними). У першому випадку окружний суд, отримавши обвинувальний акт прокурора, не ухвалюючи рішення про віддання до суду, приступав до провадження за правилами, передбаченими для підготовчих розпоряджень

(ст. 527 СКС). У другому випадку судова палата колегіально розглядала обвинувальний акт за участі сторони обвинувачення – прокурора судової палати, який підтримував перед нею висновок прокурора окружного суду, але без участі сторони захисту. Призначався суддя-доповідач, який викладав привід до порушення кримінальної справи та інформацію про проведені у ній слідчі дії, оголошуючи матеріали протоколів, які мали значення для справи, та звертаючи увагу на «дотримання встановлених форм і обрядів» (ст. 531 СКС). Після виступу судді-доповідача прокурор судової палати оголошував висновок прокурора окружного суду та викладав власну думку щодо справи. Після доповіді прокурора палата приймала рішення: про віддання до суду або про закриття справи (ст. 534 СКС); про звернення її на дослідження тощо. Судова палата була уповноважена змінити обвинувальний акт, у такому разі ухвала про віддання до суду викладалася таким чином, щоб замінити собою цей акт (ст. 357 СКС). У разі затвердження судовою палатою обвинувального акта справа подавалася прокурором до окружного суду для розгляду за участі присяжних¹.

Таким чином, стадія віддання до суду передбачала детальну перевірку результатів попереднього слідства на предмет їх законності й обґрунтованості. Щодо найбільш серйозних категорій злочинів, підсудних суду присяжних, така перевірка мала особливу процедуру і провадилася незалежними і неупередженими суб'єктами – судовою палатою за участю її прокурора. За оцінками дослідників, віддання до суду являло собою дії судових органів із вивчення і перевірки слідчих матеріалів з метою не допустити необґрунтованого притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності, та виконувало два основні завдання: по-перше, здійснювати контроль за досудовим провадженням, тобто запобігати передачі на судовий розгляд «неякісно» розслідуваних кримінальних справ, і, по-друге, за

---

¹ Див.: Історія держави і права України : підручн. – У 2-х т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Т. 2. – Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2003. – С. 522.

відсутності перешкод для передачі справи на розгляд по суті приймати рішення, необхідні для проведення судового розгляду². Отже, йому були властиві загалом аналогічні до сучасної характеристики цієї стадії кримінального провадження ознаки, про які детальніше мова йтиме далі.

У наступний історичний період, а саме після 1917 р., розглядувана стадія кримінального процесу кілька разів трансформувалася залежно від змін у соціально-політичній сфері, державному устрої країни тощо. З прийняттям КПК УРСР від 1927 р. віддання до суду фактично втратило значення стадії кримінального процесу. Як зауважував М. С. Строгович, з неї усунули найважливіший елемент – перевірку фактичної обґрунтованості обвинувачення, тобто достатності зібраних доказів, якості та повноти матеріалів попереднього слідства, відповідності обвинувального висновку наявним у справі матеріалам³. Підстави для такого висновку досліднику давала та обставина, що суд не знайомився з матеріалами справи, на основі яких було складено обвинувальний висновок, а рішення про віддання обвинуваченого до суду приймали або народні слідчі, якщо у справі проводилося дізнання (ст. 213, ст. 216 КПК УРСР від 1927 р.), або прокурори, якщо у справі проводилося попереднє слідство (ст. 223, ст. 224 КПК УРСР від 1927 р.). Натомість народний суддя приймав рішення про віддання до суду лише у справах приватного обвинувачення та у справах про злочини, за вчинення яких передбачалося покарання не більше одного року позбавлення волі (ч. 1 ст. 102 КПК УРСР від 1927 р.). Зрештою у 1934 р. було прийнято Закон «Про впровадження в судочинство підготовчих засідань суддів», яким було розширено роль суду у вирішенні питання про віддання обвинуваченого до суду.

---

² Див.: Федіна А. В. Стадія попереднього розгляду кримінальної справи суддею на різних етапах розвитку кримінально-процесуального права / А. В. Федіна // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. Правознавство. – 2007. – Вип. 427. – С. 120.

³ Див.: Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович : в 2 т. – Т. 2. – М. : Наука, 1970. – С. 183.

Така ситуація критикувалася тогочасними дослідниками, які звертали увагу на послаблення судового контролю над слідством, зниження якості попереднього слідства, збільшення випадків безпідставного віддання до суду, зростання відсотку виправдувальних вироків і направлення справ на додаткове розслідування. У результаті такі відомі учені, як І. Д. Перлов⁴, М. А. Чельцов⁵ та інші ставили питання про необхідність відродження стадії віддання обвинуваченого до суду.

Ці погляди науковців, а також потреби правозастосовної практики були враховані при підготовці і прийнятті КПК УРСР від 1960 р., глава 23 якого була присвячена стадії віддання обвинуваченого до суду і підготовчим діям до судового засідання. За оцінками дослідників, у цей період, з одного боку, віддання обвинуваченого до суду віднесено до компетенції суду, а з другого, – процедуру провадження на цій стадії кримінального процесу значно спрощено, оскільки законодавець відмовився від обов'язкового проведення розпорядчого засідання у всіх справах, переданих до суду з обвинувальним висновком⁶. Разом із тим поширення компетенції суду на питання можливості подальшого судового розгляду кримінальної справи слід визнати безумовно прогресивним кроком тогочасного законодавця.

Так, відповідно до ст. 237 «Віддання до суду» КПК УРСР від 1960 р., суддя за наявності достатніх доказів для розгляду справи в судовому засіданні, не вирішуючи наперед питання про винність, виносить постанову про віддання обвинуваченого до суду. Розпорядче засідання у справі проводилося лише у таких випадках: 1) у справах про злочини неповнолітніх; 2) у справах про злочини, за які мірою покарання може бути призначено смертну кару; 3) у випадку незгоди судді з обвинувальним висновком; 4) за

---

⁴ Див.: Перлов И. Д. Предание суду в советском уголовном процессе / И. Д. Перлов. – М. : Госюриздат, 1948. – С. 103.

⁵ Див.: Чельцов М. А. К разработке проектов кодексов // Социалистическая законность. – 1946. – № 10. – С. 10.

⁶ Федіна А. В. Стадія попереднього розгляду кримінальної справи суддею на різних етапах розвитку кримінально-процесуального права. – С. 124.

необхідності змінити запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого (ч. 2 ст. 237 КПК УРСР від 1960 р.). Згідно із статтями 238–241 КПК УРСР від 1960 р., розпорядче засідання проводилося у складі судді і двох народних засідателів за участі прокурора. Установлювався чіткий строк для їх розгляду: п'ять діб, а у випадках складності справи – не пізніше, ніж за десять діб із дня надходження справи до суду. У результаті у радянській процесуальній науці закріпилося розуміння віддання до суду як окремої самостійної стадії радянського кримінального процесу, що полягає у вирішенні компетентним органом влади питання про достатність зібраних у справі матеріалів для того, щоб поставити обвинуваченого в становище підсудного й розглянути справу про нього в суді по суті⁷. Таким чином, після тривалого шляху пошуків оптимальної моделі переходу від стадії досудового розслідування до судового розгляду радянський законодавець обрав варіант, позитивно апробований ще дореволюційним кримінальним процесом, а саме закріплення самостійної стадії, на якій компетенцією щодо вирішення відповідних питань стосовно можливості судового розгляду (без розгляду суті обвинувачення) наділявся суд.

Без істотних змін така модель розглядуваної стадії перейшла до кримінального процесу незалежної України і проіснувала у ньому впродовж 1990-х років. Разом із тим поступово визрівала потреба її реформування, тож у результаті «малої судової реформи» від 2001 р. глава 23 КПК України від 1960 р., що регламентувала розглядувану стадію кримінального процесу, змінила назву на «попередній розгляд справи суддею». Було передбачено коло питань, які з'ясовуються суддею при попередньому розгляді справи (ст. 237); порядок попереднього розгляду справи, що передбачав його здійснення суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора (ст. 240); строки попереднього розгляду, а саме не пізніше десяти діб, а у разі

---

⁷ Див.: Галаган І. С. Кримінальний процес Української РСР / І. С. Галаган. – К. : Вища школа, 1970. – С. 78.

складності справи – не пізніше тридцяти діб з дня надходження її до суду (ст. 241); рішення судді за результатами попереднього розгляду справи (статті 244–249¹); особливості попереднього розгляду в справах, які порушуються за скаргою потерпілого (ст. 251); питання, які підлягають вирішенню суддею у зв'язку з підготовкою справи до судового розгляду (ст. 253) тощо.

Попередній розгляд справи в умовах дії КПК України від 1960 р. визначався як самостійна стадія кримінального процесу, яка полягає в тому, що суддя у встановленому законом процесуальному порядку, не визначаючи наперед винуватість особи, вирішує питання про достатність підстав для призначення справи до судового розгляду і про підготовку судового засідання⁸. Є. Г. Коваленко та В. Т. Маляренко наголошували на тому, що питання, які з'ясовувалися суддею при попередньому розгляді справи, пов'язані з перевіркою матеріалів кримінальної справи, в якій провадилось досудове слідство⁹. Таким чином, попередній розгляд справи суддею розглядався як самостійна стадія кримінального процесу, що має контрольний щодо досудового розслідування характер і покликана вирішити питання стосовно наступного судового розгляду.

В умовах підготовки нового КПК серед законотворців не було єдності у поглядах на майбутню модель досліджуваної стадії. Так, у проекті КПК від 13 грудня 2007 р. № 1233 передбачалася стадія попереднього судового розгляду, що визначалася як розгляд судом питання про можливість призначення справи до головного судового розгляду (п. 39 ст. 6)¹⁰. Порядок її проведення встановлювався главою 41 проекту КПК, відповідно до якої у цій стадії суддя з'ясовував питання підсудності справи, відсутності підстав для

---

⁸ Див.: Кримінальний процес : підручн. / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – С. 367.

⁹ Див.: Кримінальний процес України : підручн. / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 469.

¹⁰ Кримінально-процесуальний кодекс України. Проект від грудня 2007 р. № 1233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрану.

закриття провадження у справі або його зупинення, відповідності закону обвинувального висновку, відсутності перешкод для призначення справи до судового розгляду тощо. Загалом передбачена цим проектом модель розглядуваної стадії відтворювала ту, що містилася у КПК від 1960 р.

Разом із тим за основу нового КПК було взято інший проект, який передбачав зміну не лише назви, а й процесуального значення цієї стадії. Тож у КПК від 2012 р. назву «попередній розгляд справи суддею» змінено на «підготовче провадження». Йому присвячено однойменну главу 27, що міститься в Розділі IV «Судове провадження у першій інстанції». На відміну від глави 23 КПК України від 1960 р., що регулювала аналогічні питання, вона є меншою за обсягом і складається з чотирьох статей, які регламентують порядок проведення підготовчого судового засідання (ст. 314), вирішення питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду (ст. 315), закінчення підготовчого провадження і призначення судового розгляду (ст. 316), питання щодо формування матеріалів кримінального провадження (кримінальної справи) та право на ознайомлення з ними (ст. 317). Однак найсуттєвішою, на наш погляд, відмінністю цієї моделі від попередніх було те, що у стадії підготовчого провадження нині передбачається не лише вирішення питань, пов'язаних зі з'ясуванням й усуненням перешкод до судового розгляду кримінальної справи, а також його призначенням та проведенням, що було традиційним завданням цієї стадії, а й закріплюється можливість вирішення справи по суті безпосередньо у підготовчому провадженні. Це пов'язано із прийняттям судом у зазначеній стадії таких рішень: 1) затвердити угоду (п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК); 2) закрити провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності (п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК). Оскільки ці питання передбачають визначення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, то прийняття суддею відповідних рішень означає вирішення справи по суті без проведення судового розгляду.

У зв'язку з суттєвою зміною не тільки назви, а й самого порядку підготовчого провадження, виникає актуальна потреба у визначенні його положення в системі кримінального процесуального права. Вирішення питання про поняття, місце і значення підготовчого провадження в системі кримінальної процесуальної діяльності на етапі між закінченням досудового провадження та судовим розглядом можливо лише за умови розуміння конструкції КПК України в контексті нового уявлення понять про стадії та кримінальні процесуальні провадження.

Відповідно до п. 10 ст. 3 КПК України, кримінальне провадження складається з досудового розслідування та судового провадження. Останнє включає в себе кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке охоплює підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом, а також за нововиявленими обставинами (п. 24 ст. 3 КПК України). Таким чином, підготовче судове провадження законодавчо віднесено до кримінального провадження в суді першої інстанції як частини судового кримінального провадження. Його місце у системі кримінального провадження можна уявити таким чином: кримінальне провадження – судове провадження – провадження в суді першої інстанції – підготовче судове провадження.

При цьому підготовче судове провадження відповідає всім змістовним ознакам стадії кримінального провадження. На підставі аналізу положень глави 27 КПК України можна дійти висновку, що воно характеризується конкретними завданнями, особливим колом учасників процесуальної діяльності, специфікою процесуальної форми, встановленими законом строками, порядком, етапами та видом певних рішень. Так, порядок підготовчого провадження здійснюється у формі підготовчого судового засідання (ч. 2 ст. 314 КПК України), має свої строки (ч. 1 ст. 314 КПК України), коло учасників (ч. 2 ст. 314 КПК України) та характеризується

прийняттям проміжних (про застосування, зміну або відміну запобіжного заходу (ч. 3 ст. 315 КПК України) тощо), та підсумкового рішення (ч. 3 ст. 314 КПК України). Також воно має певний процес доказування при вирішенні питань, пов'язаних і 1 ч. 3 ст. 314 КПК України) або із закриттям провадження (п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України).

Висновки. Розглядаючи чинну модель підготовчого провадження як результат тривалої еволюції цієї стадії у кримінальному процесуальному праві України, варто відзначити наступність у її розвитку, що свідчить про еволюційний характер походження цієї стадії, починаючи з її першого закріплення у СКС від 1864 р. Попри обмеження повноважень суду і фактичне нівелювання значення цієї стадії у 1920–1930 рр., з часом правозастосовна практика і законодавець визнали необхідність її існування як самостійної стадії кримінального процесу, що в усі часи доводилося кримінальною процесуальною теорією. На сучасному етапі підготовче судове провадження відповідає всім ознакам стадії кримінального провадження і передбачає не лише підготовку до судового розгляду, а й можливість вирішення справи по суті.

Список використаних джерел

1. Галаган І. С. Кримінальний процес Української РСР / І. С. Галаган. – К. : Вища школа, 1970. – 162 с.
2. Історія держави і права України : підручн. – У 2-х т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Т. 2. – Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Концерн «Видавничий Дім “Ін Юре”», 2003. – 580 с.
3. Кримінальний процес України : підручн. / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
4. Кримінальний процес : підручн. / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. Проект від 13 грудня 2007 р. № 1233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрану.
6. Перлов И. Д. Предание суду в советском уголовном процессе / И. Д. Перлов. – М. : Госюриздат, 1948. – 200 с.

7. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович : в 2 т. – Т. 2. – М. : Наука, 1970. – 516 с.

8. Федіна А. В. Стадія попереднього розгляду кримінальної справи суддею на різних етапах розвитку кримінально-процесуального права / А. В. Федіна // Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту. Правознавство. – 2007. – Вип. 427. – С. 119–126.

9. Чельцов М. А. К разработке проектов кодексов / М. А. Чельцов // Социалистическая законность. – 1946. – № 10. – С. 10.

Бабаева А. В. Еволюція стадії підготовительного виробництва в уголовном процесуальному праві України

В статті розглядається генезис стадії підготовительного виробництва в уголовном процесуальному праві України. Аналізуються моделі даної стадії, що мають місце на різних історичних етапах розвитку отечественного уголовного процесу. Розглядається сутність стадії підготовительного виробництва на сучасному етапі.

Ключевые слова: *підготовительне виробництво, уголовний процес, судовий розбиральство, предання суду, попереднє розглядання справи судом.*

Babayeva A. V. Evolution of the stage of preparatory judicial proceedings in the criminal procedural law of Ukraine

In the article genesis of a stage of preparatory judicial proceedings in a criminal procedural law of Ukraine is considered. The models of this stage, taking place at different historical stages of development of domestic criminal trial, are analyzed. The essence of the stage of preparatory proceedings according with current Criminal Procedural Code is considered.

Key words: *preparatory judicial proceedings, criminal proceedings, judicial trial, direction to court, preliminary adjudication of a judge.*

УДК 343.133/.135(477)

М. І. Грушевська,
аспірант Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук
України

ЗМІНА ПРОКУРОРОМ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАННЯ ЯК ФОРМА ЗМІНИ ПРАВОВОЇ ПОЗИЦІЇ ПРОКУРОРА В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

У статті досліджуються питання зміни прокурором публічного обвинувачення, зокрема аналізуються її підстави й види. Розглядається сутність обвинувачення, підтримуваного потерпілим у результаті зміни прокурором публічного обвинувачення.

***Ключові слова:** правова позиція прокурора в суді, публічне обвинувачення, прокурор, зміна публічного обвинувачення, судове кримінальне провадження.*

Актуальність теми дослідження. В умовах трансформації функції підтримання прокурором державного обвинувачення в підтримання публічного обвинувачення в результаті Конституційної реформи щодо правосуддя від 2016 р. заслуговують на увагу ситуації зміни процесуальної позиції прокурора при підтриманні обвинувачення. Актуальність обраної теми зумовлюється тим, що зміна публічного обвинувачення є найбільш поширеною формою корегування правової позиції прокурора в суді першої інстанції. Відповідно, потребують розгляду теоретичні й практичні аспекти її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підтримання прокурором публічного обвинувачення і його зміни аналізували такі дослідники, як В. С. Зеленецький, І. В. Гловюк, П. М. Каркач, А. В. Лапкін, В. Т. Малярєнко, В. О. Серєда, М. Ю. Черкова, В. М. Юрчишин та ін. Разом із тим в умовах Конституційної реформи щодо правосуддя від 2016 р. ці питання предметно не досліджувалися. Зокрема, не проведено чіткого

розмежування зміни прокурором публічного обвинувачення, відмови від підтримання обвинувачення й висунення додаткового обвинувачення, не є достатньо дослідженими передумови, процесуальний порядок і правові наслідки зміни прокурором публічного обвинувачення тощо.

З огляду на це **метою наукової статті** є визначення підстав зміни прокурором публічного обвинувачення, а також дослідження її місця серед випадків зміни правової позиції прокурора в суді першої інстанції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як уже зазначалося вище, зміна прокурором публічного обвинувачення є найпоширенішим проявом корегування процесуальної позиції прокурора в суді першої інстанції. Для обґрунтування цієї тези наведемо статистичні дані Генеральної прокуратури України за останні три роки. Так, у 2014 р. зміна прокурором обвинувачення мала місце 1009 разів¹; у 2015 р. – 869², у 2016 р. – 1472³. Для порівняння зазначимо, що інші випадки зміни правової позиції прокурора в суді траплялися значно рідше: так, у 2014 р. зафіксовано 12 фактів висунення прокурором додаткового обвинувачення і один – коли судом ухвалено виправдувальний вирок згідно з позицією потерпілого при відмові прокурора від обвинувачення; у 2015 р. – вісім і три, у 2016 р. – вісім та чотири таких випадки відповідно. Таким чином, саме зміна публічного обвинувачення є основною формою зміни правової позиції прокурора в суді першої інстанції, що характеризується напрацьованою практикою її застосування.

Разом із тим зміна публічного обвинувачення на практиці все ж не є поширеною. Так, її питома вага у загальному масиві кримінальних проваджень з ухваленням вироку, розглянутих судом за участі прокурора, не перевищує 2,5 %. Це означає, що зміна публічного обвинувачення має місце

---

¹ Див.: Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Заголовок з екрану.

² Див.: Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Заголовок з екрану.

³ Див.: Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Заголовок з екрану.

у виключних випадках, коли підтримання публічного обвинувачення прокурором в межах правової позиції, сформульованої ним в обвинувальному акті, є неможливим.

У цьому контексті слід відмітити, що окремі науковці, зокрема М. Ю. Черкова, розглядають часткову або повну відмову прокурора від обвинувачення як окремий випадок зміни обвинувачення, а також ведуть мову про формулювання в цьому контексті нового обвинувачення⁴. Розуміння зміни обвинувачення як внесення до нього офіційними особами тих чи інших поправок, які позначаються на сутності, обсязі чи характері обвинувачення у справі і тому вимагають додержання встановленого законом порядку, наводилося ще у працях радянських дослідників⁵. Такий підхід є дуже широким і означає розгляд зміни прокурором обвинувачення як родового поняття щодо всіх можливих варіантів корегування його процесуальної позиції в суді. На наш погляд, таке уявлення є помилковим, адже законодавець у статтях 338–340 КПК України достатньо чітко розмежовує ситуації зміни прокурором обвинувачення, висунення додаткового обвинувачення і відмови від підтримання обвинувачення. У кожного з них є самостійні підстави та процесуальні наслідки. Об'єднує всі ці ситуації те, що всі вони належать до випадків зміни або корегування правової позиції прокурора в суді першої інстанції. Однак форми такого корегування є різними, і зміна публічного обвинувачення не вичерпує й не поглинає собою всіх його можливих проявів.

Підстави зміни прокурором публічного обвинувачення визначено в ч. 1 ст. 338 КПК України, відповідно до якої з метою зміни правової кваліфікації та/або обсягу обвинувачення прокурор має право змінити обвинувачення, якщо під час судового розгляду встановлені нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа.

---

⁴ Див.: Черкова М. Ю. Зміна обвинувачення в кримінально-процесуальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Ю. Черкова ; Академія адвокатури України. – К., 2006. – С. 15.

⁵ Див.: Фаткуллін Ф. Н. Изменение обвинения / Ф. Н. Фаткуллін. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 42.

Коментуючи цю норму, дослідники доходять висновку, що підставами зміни обвинувачення у суді є: (1) встановлення нових фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа; (2) наявність у прокурора після дослідження доказів у суді переконання про необхідність зміни обвинувачення, при цьому зміна правової кваліфікації діяння та зміна обсягу обвинувачення визначають межі, в яких прокурор має можливість змінити обвинувачення⁶.

На наше переконання, такий підхід не повною мірою розкриває підстави зміни прокурором публічного обвинувачення, адже встановлення нових фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа, має місце у кожному з випадків корегування процесуальної позиції прокурора в суді: і при відмові від підтримання обвинувачення, і при висуненні додаткового обвинувачення тощо. Тобто ця підстава не характеризує специфіки зміни публічного обвинувачення. Водночас переконання про необхідність зміни обвинувачення виникає у прокурора за наявності відповідних підстав, і це переконання залежить від конкретного випадку корегування процесуальної позиції прокурора. З огляду на це ключовими обставинами, які визначають специфіку зміни публічного обвинувачення порівняно з відмовою від підтримання обвинувачення чи висуненням додаткового обвинувачення, є саме вказівка законодавця на зміну правової кваліфікації та/або обсягу обвинувачення. І хоча в КПК України вони визначені як мета зміни обвинувачення, проте фактично складають підставу для прийняття прокурором відповідного рішення.

Отже, можна виокремити таку підставу зміни прокурором публічного обвинувачення: 1) встановлення під час судового розгляду нових фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа; 2) необхідність у зв'язку з цим змінити правову кваліфікацію та/або

---

⁶ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково – практичний коментар / С. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова ; у 2 т. – Т. 2. – Х. : Право, 2012. – С. 57.

обсяг обвинувачення. Остання складова є ключовою ознакою, що дозволяє відокремити зміну обвинувачення від інших випадків корегування правової позиції прокурора в суді, тому потребує більш детальної уваги.

Так, під кваліфікацією кримінальних правопорушень дослідники у галузі кримінального права розуміють точне встановлення відповідності вчиненого винним суспільно небезпечного діяння складу конкретного злочину, закріпленого у законі про кримінальну відповідальність. За допомогою кваліфікації дається точна юридична і соціальна характеристика вчиненого діяння⁷. У свою чергу, варіантами неправильної кваліфікації можуть бути: кваліфікація одного кримінального правопорушення як іншого (наприклад, кваліфікація грабежу як крадіжки тощо); неправильне зазначення кваліфікуючих ознак (частин статті КК України) одного кримінального правопорушення (наприклад, кваліфікація крадіжки, вчиненої із проникненням, за ч. 1 ст. 185 КК України тощо).

Обсяг обвинувачення визначається сукупністю обставин, що підлягають доказуванню, та доказів, що лежать в основі обвинувальної тези прокурора. Згідно зі ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної

---

⁷ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., перероб. і допов. – Х.: Право, 2015. – С. 108.

відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Відповідно, фактичні зміни щодо кожної із цих обставин, встановлені під час судового розгляду, можуть привести до зміни обвинувачення.

Як вказує Г. І. Алейніков, під зміною обвинувачення можна розуміти, наприклад, зміну кваліфікації злочинного діяння, пом'якшення окремих формулювань, виключення деяких епізодів багатоепізодного злочину, зменшення обсягу обвинувачення у часі, просторі, розмірах, наслідках, виключення кваліфікуючих ознак, обтяжуючих відповідальність обставин, судимостей тощо. Автор констатує, що перелічити всі можливі зміни обвинувачення надзвичайно складно⁸. З таким висновком варто погодитися і зауважити, що з огляду на це зміну публічного обвинувачення варто розглядати як найбільш загальний, типовий і комплексний прояв зміни правової позиції прокурора в суді, тоді як інші її прояви (висунення додаткового обвинувачення і відмова від підтримання обвинувачення) мають самостійну правову регламентацію і чітко визначені підстави.

З урахуванням особливостей підстави можна виокремити такі види зміни обвинувачення: ті, що передбачають зміну обсягу обвинувачення без

---

⁸ Див.: Алейніков Г. І. Деякі проблеми зміни обвинувачення у стадії судового розгляду / Г. І. Алейніков // Право і суспільство. – 2012. – № 5. – С. 122.

зміни правової кваліфікації вчиненого (наприклад, встановлення під час судового розгляду іншого часу вчинення кримінального правопорушення, ніж той, що був зазначений в обвинувальному акті тощо); ті, що передбачають зміну обсягу обвинувачення, що тягне зміну кваліфікації кримінального правопорушення (наприклад, встановлення того, що кримінальне правопорушення було вчинено через необережність, а не з прямим умислом тощо); ті, що передбачають зміну правової кваліфікації без змін в обсязі обвинувачення (таке фактично може бути в разі завідомо неправильної кваліфікації вчиненого, наприклад, помилкового зазначення однієї частини статті Особливої частини КК України замість іншої тощо).

Крім того, науковці поділяють зміну публічного обвинувачення прокурором залежно від того, має місце вона у бік обтяження, або у бік пом'якшення кримінальної відповідальності. Як наголошує М. В. Лотоцький, зміна обвинувачення в суді можлива як на менш тяжке, так і на більш тяжке. Зміна обвинувачення на більш тяжке – це така зміна, якою погіршується становище підсудного: застосування іншої норми кримінального закону, яка передбачає більш тяжке покарання, доповнення обвинувачення новими епізодами злочинів, що збільшує фактичний обсяг обвинувачення чи змінює юридичну оцінку дій обвинуваченого⁹. Відповідно, під зміною у бік пом'якшення варто розуміти ті випадки, коли зазначені правові наслідки не настають, натомість правове становище обвинуваченого покращується: зникають додаткові кваліфікуючі ознаки, відпадають окремі епізоди вчиненого діяння тощо. Поряд із цим зміна обвинувачення може мати і нейтральні щодо обвинуваченого правові наслідки. Це можливо в разі зміни обсягу обвинувачення без зміни правової кваліфікації вчиненого, приміром, коли уточнюється час чи місце події кримінального правопорушення тощо.

---

⁹ Див.: Лотоцький М. В. Зміна обвинувачення та часткова відмова від підтримання державного обвинувачення у суді / М. В. Лотоцький // Науково-інформаційний вісник. Право. – 2012. – № 6. – С. 59.

Слід зауважити, що можливість зміни публічного обвинувачення у бік обтяження підтримується не всіма дослідниками. Приміром, Ю. П. Ковбаса в умовах дії КПК України 1960 р. наголошував, що прокурор може внести зміни в обвинувачення, що погіршують становище підсудного, якщо він при затвердженні обвинувального висновку змінив обвинувачення на менш тяжке порівняно з тим, яке було пред'явлено обвинуваченому, а в судовому засіданні під час судового слідства підтверджується те обвинувачення, яке раніше було пред'явлено обвинуваченому на досудовому слідстві; також такі зміни можуть бути внесені, зокрема, в межах фабули раніше пред'явленого підсудному обвинувачення шляхом перекваліфікації вчиненого ним діяння на іншу статтю кримінального закону, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин (наприклад, у тих випадках, коли фактичні обставини справи були встановлені слідчим у повному обсязі і правильно, але була допущена помилка у кваліфікації цього злочину)¹⁰. Разом із тим показово, що еволюція кримінального процесуального законодавства не підтвердила вказаних поглядів. Обмежувальні вимоги до можливості зміни прокурором публічного обвинувачення у КПК України від 2012 р. були усунуті, що в умовах скасування інституту повернення кримінального провадження на додаткове розслідування зробило зміну публічного обвинувачення основним засобом корегування процесуальної позиції прокурора в суді.

Значні особливості має і застосування зміни обвинувачення у бік пом'якшення. Передусім вони стосуються необхідності розмежування такої зміни публічного обвинувачення і часткової відмови прокурора від підтримання обвинувачення. Відмінності цих форм зміни правової позиції прокурора в суді полягають у тому, що, на відміну від зміни обвинувачення, відмова від його підтримання передбачає заперечення обґрунтованості всього

---

¹⁰ Див.: Ковбаса Ю. П. До питання недопустимості зміни обвинувачення на більш тяжке під час розгляду справи в суді по першій інстанції / Ю. П. Ковбаса // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – Вип. 27. – С. 104–105.

або частини обвинувачення, а також припинення обвинувальної діяльності прокурора і закриття кримінального провадження¹¹.

Крім того, ч. 3 ст. 338 КПК України передбачає, що якщо в обвинувальному акті зі зміненним обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Таким чином, потерпілому надається можливість самостійно підтримувати обвинувачення поряд із прокурором.

Правова природа такого обвинувачення є дискусійною у науковій юридичній літературі. Так, А. В. Лапкін вказує на те, що в подібних випадках обсяг обвинувачення, яке підтримує прокурор, завжди вужчий, а отже, обвинувачення з боку потерпілого має доповнювати змінене державне обвинувачення. Це означає, що в таких ситуаціях потерпілий виступає «субсидіарним» обвинувачем стосовно прокурора¹². На думку І. В. Гловюк, у такому випадку мова йде про особливий, новий вид обвинувачення, що має ознаки і публічного, і приватного, яке можна іменувати поєднаним обвинуваченням (у силу того, що воно тісно поєднане із одночасно підтримуваним обвинуваченням прокурора)¹³. На переконання В. О. Гринюка, в цьому випадку йдеться про конкуруюче обвинувачення, яке є самостійним видом у судовому кримінальному провадженні¹⁴.

---

¹¹ Див.: Грушевська М. І. Поняття та загальна характеристика відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення / М. І. Грушевська // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 103.

¹² Див.: Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України : монографія / А. В. Лапкін. – Х. : Право, 2012. – С. 106.

¹³ Див.: Гловюк І. В. Кримінальні процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія / І. В. Гловюк. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 346.

¹⁴ Див.: Гринюк В. О. Трансформація обвинувачення у судовому розгляді / В. О. Гринюк // Юрид. наук. електрон. журнал. – 2016. – № 4. – С. 190.

Узагальнюючи наведені погляди, можна зробити висновок, що у випадку, коли потерпілий в результаті зміни прокурором публічного обвинувачення підтримує обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, виникає новий вид обвинувачення, який здійснюється потерпілим поряд із публічним обвинуваченням, що підтримує прокурор. З огляду на те, що КПК України не передбачає іншого виду обвинувачення, яке може підтримувати потерпілий, крім приватного, таке обвинувачення варто вважати окремим різновидом приватного обвинувачення, яке є таким, що доповнює змінене публічне обвинувачення, підтримуване прокурором.

Змінене публічне обвинувачення викладається у новому обвинувальному акті, в якому прокурор на виконання вимог ч. 2 ст. 338 КПК України формулює таке обвинувачення та наводить обґрунтування прийнятого рішення. Цей обвинувальний акт замінює собою попередній, на основі якого було розпочато судове кримінальне провадження, і визначає нові (змінені) межі судового розгляду. Гарантіями прав учасників судового кримінального провадження при цьому є надання копій обвинувального акта обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам, роз'яснення судом обвинуваченому, що він буде захищатися в судовому засіданні від нового обвинувачення, а також відкладення розгляду не менше, ніж на сім днів для надання обвинуваченому, його захиснику можливості підготуватися до захисту проти нового обвинувачення.

Висновки. Таким чином, зміна публічного обвинувачення є загальною, основною і найбільш поширеною на практиці формою зміни правової позиції прокурора в суді. Підставою зміни прокурором публічного обвинувачення є: 1) встановлення під час судового розгляду нових фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа; 2) необхідність у зв'язку з цим змінити правову кваліфікацію та/або обсяг обвинувачення. На відміну від інших випадків зміни правової позиції прокурора

в суді, у разі зміни обвинувачення обвинувальна діяльність прокурора не припиняється і не доповнюється новим обвинуваченням, а продовжується у скорегованому вигляді.

Список використаних джерел

1. Алейніков Г. І. Деякі проблеми зміни обвинувачення у стадії судового розгляду / Г. І. Алейніков // Право і суспільство. – 2012. – № 5. – С. 120–126.
2. Гловюк І. В. Кримінальні процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія / І. В. Гловюк. – Одеса : Юридична література, 2015. – 712 с.
3. Гринюк В. О. Трансформація обвинувачення у судовому розгляді / В. О. Гринюк // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 4. – С. 189–191.
4. Грушевська М. І. Поняття та загальна характеристика відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення / М. І. Грушевська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 100–103.
5. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Заголовок з екрану.
6. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Заголовок з екрану.
7. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Заголовок з екрану.
8. Ковбаса Ю. П. До питання недопустимості зміни обвинувачення на більш тяжке під час розгляду справи в суді по першій інстанції / Ю. П. Ковбаса // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – Вип. 27. – С. 100–111.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2015. – 528 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова ; у 2 т. – Т. 2. – Х. : Право, 2012. – 664 с.
11. Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України : монографія / А. В. Лапкін. – Х. : Право, 2012. – 264 с.

12. Лотоцький М. В. Зміна обвинувачення та часткова відмова від підтримання державного обвинувачення у суді / М. В. Лотоцький // Науково-інформаційний вісник. Право. – 2012. – № 6. – С. 57–62.

13. Фаткуллин Ф. Н. Изменение обвинения / Ф. Н. Фаткуллин. – М. : Юрид. лит., 1971. – 164 с.

14. Черкова М. Ю. Зміна обвинувачення в кримінально-процесуальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Ю. Черкова ; Академія адвокатури України. – К., 2006. – 20 с.

Грушевская М. И. Изменение прокурором публичного обвинения как форма изменения правовой позиции прокурора в суде первой инстанции

В статье исследуются вопросы изменения прокурором публичного обвинения, в частности анализируются ее основания и виды. Рассматривается сущность обвинения, поддерживаемого потерпевшим в результате изменения прокурором публичного обвинения.

Ключевые слова: *правовая позиция прокурора в суде, публичное обвинение, прокурор, изменение публичного обвинения, судебное уголовное производство.*

Grushevskaya M. I. Change by a prosecutor of public charge as a form of change of a legal position of a prosecutor in the court of the first instance

In the article the issues of change by a prosecutor of public charge are researched, in particular its bases and types are analyzed. The essence of charge held by a victim as a result of change by a prosecutor of public charge is considered.

Key words: *a legal position of the prosecutor in a court, public charge, a prosecutor, change of public charge, judicial criminal proceedings*

ЗАВІДОМО НЕЗАКОННІ ЗАТРИМАННЯ, ПРИВІД, ДОМАШНІЙ АРЕШТ АБО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ – злочин, передбачений ст. 371 КК, який посягає на інтереси правосуддя і гарантовану Конституцією України (ст. 29) свободу та особисту недоторканність кожної людини. *Диспозиція* ст. 371 КК є бланкетною, тому для визначення змісту зазначених у ній діянь та їх незаконності необхідно звертатися до приписів КПК України та ін. нормат. актів, якими регулюється порядок здійснення таких процесуальних дій, як затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою стосовно підозрюваного, обвинуваченого, свідка, які є *потерпілими* від цього злочину. На думку деяких науковців, потерпілими від цього злочину можуть бути також підсудні, потерпілі, засуджені, виправдані.

Затримання – це тимчасовий запобіжний захід, що застосовується для забезпечення крим. провадження уповноваженою служб. особою до особи, що підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину. Воно полягає у примусовому і короткочасовому (на строк не більше 72 год.) позбавл. особи волі і здійснюється на підставах та в порядку, визначених КПК. За заг. правилом затримання особи здійснюється на підставі ухвали слідчого судді або суду (ст. 188–191 КПК). Однак у виняткових випадках (ст. 208 КПК) уповноважена служб. особа має право без ухвали слідчого судді чи суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який установлене покарання у виді позбавл. волі (напр., якщо цю особу застали під час вчинення злочину). Затримання є незаконним, якщо воно здійснюється за відсутності вказаних у законі підстав (напр., затримання особи, щодо якої не було будь-яких підстав підозрювати її у вчиненні злочину) або з порушенням умов, які визначають порядок його застосування (напр., затримання особи без складання відповідних процес. документів).

Привід – це захід забезпечення крим. провадження, який полягає у примусовому супроводженні підозрюваного, обвинуваченого чи свідка особою, яка виконує ухвалу слідчого судді чи суду про здійснення приводу, до

місця її виклику в зазначений в ухвалі час (ч. 1 ст. 140 КПК). Підстави та порядок здійснення приводу наведені в ст. ст. 139–143, 323, 327 КПК. Привід є незаконним, якщо він вчиняється за відсутності вказаних у законі підстав (напр., привід особи, яка до цього не ухилялася від явки до слідчого) або якщо при цьому порушуються умови, які визначають порядок застосування приводу (напр., привід особи без винесення щодо такої дії відповідних процес. актів). Незаконним слід вважати привід й тоді, коли він здійснюється щодо осіб, до яких він не може бути застосований відповідно до ч. 3 ст. 140 КПК (напр., до неповнолітньої особи або вагітної жінки).

Домашній арешт – це запобіжний захід, що обирається за ухвалою слідчого судді чи суду до підозрюваного або обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавл. волі, і полягає в забороні такій особі залишати житло цілодобово або у певний період доби (ст. 181 КПК). Домашній арешт є незаконним як за відсутності підстав для його застосування, що зазначені у законі (напр., при вчиненні злочину, за який не передбачено покарання у виді позбавл. волі), так і у випадку порушення порядку обрання цього запобіжного заходу (напр., за відсутності ухвали слідчого судді чи суду).

Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується за ухвалою слідчого судді чи суду до тих підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні злочину, вичерпний перелік яких наведений у ч. 2 ст. 183 КПК, і виключно у разі, якщо жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК. Підстави, порядок та строки застосування тримання під вартою регламентовані в ст. ст. 183–206 КПК. Незаконне тримання під вартою матиме місце у випадку порушення строків тримання під вартою або порушення порядку продовження таких строків, а також тримання під вартою, коли відпала необхідність у запобіжних заходах взагалі.

Злочин, передбачений ст. 371 КК, як правило, вчиняється шляхом активної поведінки – дії. Однак у деяких випадках його вчинення можливе і шляхом бездіяльності (напр., якщо особа трималася під вартою із законних підстав, але після закінчення встановлених у законі строків не звільняється з-під варти без законних на це підстав). За ч. 1 та ч. 2 ст. 371 КК злочин має формальний склад і є закінченим із моменту вчинення особою хоча б одного із зазначених у них діянь, і саме з цього часу набуває триваючого характеру – коли діяння має продовження у часі і припиняється під впливом певних обставин. За ч. 3 ст. 371 КК караються ті самі діяння, якщо вони: а) спричинили тяжкі наслідки (напр., тяжка хвороба незаконно затриманого); б) були вчинені з корисливих мотивів (прагнення одержати майнові вигоди чи позбутися матеріальних витрат) чи в інших особистих інтересах (прагнення просунути-ся за службою, отримати нагороду, чергове звання тощо).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, за якого особа усвідомлює, що діє незаконно, і бажає так діяти. Закон спеціально підкреслює «завідомість» вчинення відповідних дій, виключаючи тим самим можливість застосування ст. 371 КК внаслідок необережності. При вчиненні злочину з матеріальним складом, коли ним спричиняються тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 371 КК), психічне ставлення до них може бути і необережним, але і за таких умов злочин у цілому залишається умисним.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним може бути служб. особа оперативно-розшукового органу, органу досудового розслідування, слідчий або прокурор, а у випадку незаконного тримання під вартою – також служб. особа установи, де утримується під вартою потерпілий. На думку окремих науковців, суб'єктом цього злочину може бути й суддя, що постановив незаконний судовий акт (ухвалу) про затримання, привід, домашній арешт чи тримання під вартою.

Покарання за ч. 1 ст. 371 КК – позбавл. права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 р. або обмеж. волі на строк до

3 р.; за ч. 2 цієї ст. – обмеж. волі на строк від 3 до 5 р. або позбавл. волі на той самий строк; за наявності обставин, передбачених у ч. 3 ст. 371 КК, – позбавл. волі на строк від 5 до 10 р. з позбавл. права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.

Лит.: Бажанов М. И. Уголовно-правовая охрана советского правосудия : учеб. пособие. – Х., 1986; Борисов В. І., Глинська Н. В., Зеленецький В. С., Шило О. Г. Затримання та взяття під варту в процесі дізнання та досудового слідства в Україні. – Х., 2004; Тютюгін В. І., Борисов В. І. та ін. Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – Х., 2011.

В. І. Борисов, Н. В. Нетеса

ЗЛОЧИН – це передбачене КК України сусп. небезпеч., винне, каране діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом **З.** (згідно з ч. 1 ст. 11 КК, в якій визначено це поняття, та ч. 1 ст. 1 КК). З наведеного фундаментального положення крим. зак-ва слідує, що **З.** визнається діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом **З.**, що характеризується властивими йому суттєвими й обов'язковими ознаками: сусп. небезпечністю, крим. протиправністю, винністю та караністю.

Діяння як визначальна ознака (гол. елемент) **З.** являє собою конкретний акт свідомої, вольової сусп. небезпеч. поведінки особи (вчинку) у формі дії або бездіяльності. Злочин виражається у сусп. небезпеч., протиправній дії особи (у формі активної поведінки) чи у бездіяльності (у формі пасивної поведінки, коли особа не виконує певних активних дій, які вона була зобов'язана і могла вчинити). Звідси – думки, погляди, переконання, морально-психол. властивості людини, її наміри, якими б негативними вони не були (у тому числі і при виявленні «голоного умислу» – прояву у тій чи ін. формі наміру вчинити **З.**), якщо вони не виразилися в конкретному акті сусп. небезпеч. поведінки особи, – не є діянням в його крим.-прав. сенсі і не можуть визнаватися **З.** Це дає підстави зробити висновок, що поза своїх вчинків, тобто конкретних свідомих вольових актів сусп. небезпеч. поведінки у вигляді діяння (дії чи бездіяльності) особа не підлягає дії кримінального закону, не є його об'єктом. Тільки діяння у формі дії або бездіяльності певної особи може становити зміст **З.** і, відповідно, виступати підставою крим. відповідальності.

Злочиноm визнається лише діяння, що вчинене *суб'єктом З.*, – особою фіз., осудною, яка на момент його вчинення досягла віку, з якого настає крим. відповідальність (ст. ст. 18–22 КК). Тому не може визнаватися **З.** акт сусп. небезпеч. поведінки, вчинений неосудною особою чи особою, що не досягла віку крим. відповідальності, встановленого ст. 22 КК, а також дії, вчинені юрид. особою. Указані діяння не можуть належати до категорії злочинних і караних.

Сусп. небезпечність (див. *Суспільна небезпечність злочину*) – матеріальна ознака **З.**, яка полягає в тому, що він заподіює істотну шкоду сусп. відносинам, охоронюваним крим. законом від злочинних посягань, або ж створює реальну загрозу її заподіяння. Сусп. небезпечність (її характер і ступінь) як специф. властивість діяння (дії чи бездіяльності) обумовлюється усією сукупністю властивих **З.** об'єктивних і суб'єктивних ознак (обставин). Злочин посягає (здатний посягати) на охоронювані крим. законом на сусп. відносини і спричиняє їм шкоду. Тому шкода (шкідливість) є суттєвим показником сусп. небезпечності **З.**, органічно йому притаманна, визначає його соціал. сутність і зміст. Ще у давні часи Ч. Беккарія писав, що дійсним мірилом злочинів є шкода, яка заподіюється ними сусп.-ву. Отже, сусп. небезпечність **З.** виявляється у заподіянні чи здатності заподіяння шкоди, що є об'єктивною властивістю **З.**, визначає його соціал. сутність і як матеріальна ознака поняття **З.** (ч. 1 ст. 11 КК) має надзвичайно важливе значення у крим.-прав. регулюванні.

Крим. протиправність діяння – це форм. (нормат.-прав.) ознака **З.**, що означає обов'язкову передбаченість його в законі про крим. відповідальність. Ця фундаментальна, конститутивна ознака тяжкості **З.** ґрунтується на приписах п. 22 ст. 92 Конституції України, згідно з якими виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, і встановлюється відповідальність за їх вчинення. Таке конст. положення набуло розвитку і закріплення у ч. 1 ст. 11, а також у ч. 3 ст. 3 КК України, в якій встановлено відправне положення крим. права: злочинність діяння, а також його караність та ін. крим.-прав. наслідки визначаються тільки КК. Це установче і відправне нормат. положення надає можливість реалізувати дем. і гуманний принцип крим. права *nullum crimen sine lege, nullum poena sine lege* – немає злочину, немає покарання без вказівки на те в законі, – який відстоювали ще у 17-му ст. видатні основоположники просвітницько-гуманістичного напрямку у крим. праві Ш. Монтеск'є, Вольтер, Ч. Беккарія, Ш. П. Марат та ін.

Крим. протиправність неможливо розглядати ізольовано від сусп. небезпечності діяння – така форм. ознака юридично (в законі про крим. відповідальність) закріплює наявність у **З.** властивого йому типового рівня ступеня (стандарту) сусп. небезпечності. Отже, вказані ознаки **З.** тісно пов'язані – вони співвідносяться між собою як «форма» і «зміст» – діяння визнається в законі **З.** лише тоді, коли воно є сусп. небезпеч. І навпаки, вчинене діяння навіть високого ступеня сусп. небезпечності, якщо воно не передбачено КК як **З.**, ні за яких обставин визнаватись таким не може. Тому крим. протиправність виступає нормат.-прав. оцінкою сусп. небезпечності діяння типового рівня, властивого злочинам певного виду і в той же час є юрид. формою закріплення цієї оцінки в законі. При цьому встановлення сусп. небезпечності (її характеру і ступеня) виступає об'єктивним показником визначення і фіксування граничної межі крим. протиправності, за якою позитивного рішення щодо визнання діяння злочинним і караним (криміналізації) бути не може.

Крим. протиправність сусп. небезпеч. діяння означає, що крим. закон містить вичерпний перелік сусп. небезпеч. діянь, що визнаються злочинами. Таке принципове положення безпосередньо впливає зі змісту ч. 2 ст. 1, ч. 3 та ч. 4 ст. 3, ч. 1 ст. 11 КК, згідно з якими тільки *закон про крим. відповідальність*, що приймається вищим законодав. органом України – ВР України, – може визнавати конкретні сусп. небезпеч. діяння як злочини. Отже, ніякий ін. держ. орган чи служб. особа не можуть визнавати злочином діяння, що не передбачено законом про крим. відповідальність. При цьому вичерпність переліку діянь, що визнаються злочинами, означає таке: по-перше, *цей* перелік не підлягає поширювальному тлумаченню і не може бути ніким (крім за-вця) доповнений новим діянням, яке раніше не визнавалося **З.** По-друге, встановлення крим. протиправності сусп. небезпеч. діяння пов'язано з необхідністю констатації наявності всіх ознак, що притаманні кожному конкретному діянню і у своїй сукупності визначають його у законі як **З.** Тому протиправним відповідно до ч. 1 ст. 11 і ч. 1 ст. 2 КК може бути визнане лише таке

діяння, яке містить всі (вичерпно) ознаки складу **З.** як обов'язкової умови крим. відповідальності й під яким слід розуміти систему об'єктивних і суб'єктивних ознак встановлених законом про крим. відповідальність, що визначають сусп. небезпеч. діяння як **З.** Ознаки складу **З.** безпосередньо вказуються у диспозиціях відповідних статей Особл. част. КК, а окремі з них – у низці статей Загал. част. КК (див: *Склад злочину*). Відсутність хоча б однієї із цих ознак буде означати відсутність складу **З.** й одночасно відсутність крим. протиправності, що відповідно виключає можливість визнання діяння **З.**

Звідси впливає одне з найважливіших положень чинного крим. зак-ва, а саме заборона застосування крим. закону за *аналогією*, тобто застосування до діянь, прямо не закріплених в законі про крим. відповідальність як злочинних, норм, що передбачають найбільш схожі діяння. Відповідно до ч. 4 ст. 3 КК застосування закону про крим. відповідальність за аналогією заборонено. Таке принципове і відповідне положення розвиває і конкретизує (уточнює) ознаку протиправності **З.** та має своїм призначенням забезпечення прав і свобод людини і гр-нина, обмеження меж крим. відповідальності і суд. дискреції (суд. розсуду), виключення свавілля у процесі застосування норм крим. права, в тому числі при визнанні діянь злочинними і караними.

Винність діяння згідно з ч. 1 ст. 11 КК є обов'язковою ознакою **З.**, яка вказує на його внутр. психол. зміст і означає псих. ставлення особи до вчиненої нею дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК). Із цього впливає, що відсутність вини – умислу чи необережності – у діянні особи, що заподіяла шкоду (т. зв. «випадок» чи «казус»), виключає можливість визнання діяння як **З.**, у тому числі й у випадках, коли воно є і сусп. небезпеч., і протиправним.

Кожний **З.** являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного: діяння у формі дії чи бездіяльності і псих. (свідомого, вольового) ставлення до нього. Тому сутність діяння неможливо з'ясувати поза зв'язком псих. ставлення особи до вчиненого; неможливо встановити також зміст психічного (вини

особи) без аналізу характеру діяння, об'єкта і предмета, які воно посягає, наслідків, способу, обстановки, засобів та ін. його об'єктивних ознак. Вина, її форми (умисел чи необережність) значною мірою визначає сусп. небезпеч. характер діяння і ступінь його тяжкості і виступає важливою обставиною, що впливає на визнання його **З**.

Винність діяння як ознака **З**. є похідною від конст. положення, згідно з яким «Особа вважається невинуватою у вчиненні **З**. і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ч. 1 ст. 62 Конституції України). Таке правило закріплено у ч. 2 ст. 2 КК як фундаментальне і відповідне, на якому базується вся система крим. зак-ва України і, відповідно, крим.-прав. практика. Виходячи з цього, закон про крим. відповідальність виключає об'єктивне ставлення (інкримінування), тобто відповідальність особи за шкоду, заподіяну його сусп. небезпеч. діянням за відсутності вини.

Караність діяння означає передбаченість в санкції відповідної статті закону про крим. відповідальність покарання або ін. заходів крим.-прав. характеру, що підлягають застосуванню за вчинення сусп. небезпеч. діяння, визначеного в диспозиції цього закону як **З**. За своєю суттю караність впливає із сусп. небезпечності і протиправності діяння – за останнє встановлюється покарання або інші заходи крим.-прав. характеру, тому що воно є сусп. небезпеч. і протиправним, тобто передбаченим крим. законом як **З**.

Безумовно обсяг і зміст поняття «караність діяння» визначається перш за все характером і ступенем сусп. небезпечності діяння. Ця соціал.-прав. властивість **З**. багато в чому впливає на його тяжкість і в кінцевому підсумку на вид і міру покарання чи ін. заходів крим.-прав. характеру, що містяться у санкції. Тут прослідковується чітка закономірність – чим вищий ступінь сусп. небезпечності діяння, тим тяжчим є **З**. і тим суворішою є його караність, тобто за нього встановлюється більш суворий вид і міра покарання. У цьому сенсі є всі підстави стверджувати: крим.-прав. караність діяння, вста-

новлена в санкції статті КК, є узагальненим показником сусп. небезпечності **З.** і його тяжкості (ст. 12 КК).

Зв'язок караності як ознаки **З.** із протиправністю прослідковується в тому, що визнання діяння крим.-протиправним обов'язково пов'язано із встановленням за нього в законі *покарання* як юрид. наслідку визнання сусп. небезпеч. діяння **З.** І навпаки, сусп. небезпеч. винне діяння може тягти за собою покарання як крим.-прав. наслідок лише за умов, якщо це діяння визнано законом про крим. відповідальність **З.** і тому за нього встановлюється покарання чи ін. заходи крим.-прав. характеру.

Проте сусп. небезпеч. діяння, визнане **З.**, не втрачає властивостей останнього, якщо у конкретному випадку за його вчинення рішенням суду особі не призначається покарання або вона звільняється від крим. відповідальності (ст. ст. 44–49 КК) чи від покарання (ч. 4 ст. 74). Тому не можна отожднювати караність як ознаку **З.** із застосуванням покарання чи звільненням від нього. Отже, караність слід розуміти як встановлення у законі за вчинення відповідного діяння крим.-прав. санкції (як заг. правило), що не виключає її незастосування за наявності встановлених в законі підстав і умов.

Розглянуті ознаки **З.** в їх єдності відображають його сутнісні риси як негативного соціал.-прав. явища. Сукупність цих ознак дає підстави зробити висновок (як на законод., так і на правозастосовному рівнях) про наявність у кожному конкретному випадку **З.**, що пов'язано з відповідними прав. наслідками його вчинення. У той же час відсутність хоча б однієї з указаних ознак унеможливило визнання вчиненого діяння **З.** та виключає крим. відповідальність за нього.

Лит.: Дурманов Н. Д. Понятие преступления. – М., Ленинград, 1948; Кривоченко Л. М. Кваліфікація злочинів за ступенем тяжкості у КК України. – К., 2010; Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. – М., 1969; Тихий В. П., Панов М. І. Злочин, його види та стадії : наук. практ. коментар. – К., 2007.

М. І. Панов

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ – передбачені розд. XVIII Особл. част. КК *діяння*, які посягають на сусп. відносини, що забезпечують нормальну, тобто таку, зміст, характер, межі та порядок здійснення якої відповідає вимогам зак-ва, діяльність суду, а також ін. органів, установ та осіб, які сприяють суду у відправленні правосуддя. Під здійсненням правосуддя у розд. XVIII Особл. част. КК слід розуміти діяльність, пов'язану з функціонуванням не тільки власне суд. системи, а й ін. органів, установ та уповноважених осіб, які сприяють суду у відправленні правосуддя і до кола яких належать органи та особи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, виконання суд. рішень, захист і представництво інтересів учасників досудового розслідування і суд. провадження, виконують обов'язки експертів, оцінювачів майна, перекладачів тощо.

Виходячи зі сфери тих сусп. відносин щодо відправлення правосуддя, на які посягають ті чи ін. **З. проти п.**, а також ураховуючи специфіку їх *об'єктивної сторони* і *суб'єктів*, усі вони можуть бути розподілені на певні групи, які посягають на відносини, що забезпечують: 1) належну реалізацію конст. принципів здійснення правосуддя (ст. ст. 371, 372, 374, 375, 376, 376¹ і 397 КК); 2) охорону життя, здоров'я, власності, особисту безпеку суддів, нар. засідателів, присяжних та ін. учасників провадження (ст. ст. 377–379, 398–400 КК); 3) одержання достовірних доказів та істинних висновків під час здійснення провадження (ст. ст. 373, 383–386 КК); 4) своєчасне розкриття та припинення злочин. посягань (ст. ст. 380, 381, 387, 395, 396 КК); 5) належне виконання суд. актів та заходів впливу, що ними призначені (ст. ст. 382, 388, 389, 389¹, 390–394 КК).

Більшість **З. проти п.** є двооб'єктними (напр., ст. 371 КК) або навіть поліоб'єктними (напр., ч. 1 ст. 377 КК), оскільки у разі їх вчинення дод. безпосереднім *об'єктом* можуть виступати відносини, що забезпечують конст. права і свободи особи і гр-нина, охорону життя, здоров'я, особистої безпеки, честі та гідності особи, власності тощо. Хоча кожен із таких об'єктів самос-

тійно охороняється крим. законом, проте стосовно **З. проти п.** ці відносини ставляться під загрозу заповідання їм шкоди чи вона фактично їм спричиняється у разі посягання на осн. безпосередній об'єкт злочину – нормальну діяльність щодо здійснення правосуддя. Наявність дод. безпосереднього об'єкта підвищує сусп. небезпеч. таких злочинів і тягне за собою посилення крим. відповідальності.

У деяких **З. проти п.** обов'язковою ознакою їх складу є *предмет злочину*. Напр., за ст. 375 КК предметом злочину є відповідний суд. акт (вирок, рішення ухвала чи постанова), за ст. 378 КК – майно, що належить судді, нар. засідателю, присяжному або їх близьким родичам, а за ст. 387 КК – певна інформація (дані оперативно-розшукової діяльності чи досудового розслідування, які не підлягають розголошенню) тощо.

У деяких нормах чітко окреслено коло осіб, які можуть бути *потерпілими* від **З. проти п.** (напр., за ст. 379 КК ними можуть бути суддя, нар. засідатель, присяжний чи їх близькі родичі, а за ст. 400 КК – захисник чи представник особи або їх близькі родичі). Особи, які є потерпілими за одними злочинами, за ін. можуть виступати як їх суб'єкти. Так, профес. суддя за ст. 379 КК може бути одним із потерпілих від цього злочину, а за ст. 375 КК – його суб'єктом.

Об'єктивна сторона **З. проти п.** полягає в різних формах перешкоджання чи протидії нормальній діяльності щодо здійснення правосуддя. Частіше за все це проявляється у формі активної поведінки – дії (напр., за ст. 375 і ст. 383 КК злочини вчиняються лише шляхом дії). Окремі злочини (напр., за ст. 385 чи ст. 389¹ КК) можуть вчинятися лише шляхом пасивної поведінки – бездіяльності, тоді як передбачені, напр., ст. ст. 380, 382 і 390 КК – шляхом як дії, так і бездіяльності. Об'єктивна сторона окремих **З. проти п.** може полягати у вчиненні суб'єктом лише одного діяння (напр., за ст. 372 КК) або складається з кількох альтернативно зазначених у законі діянь (напр., за

ст. ст. 380 і 388 КК), вчинення кожного з яких створює *закінчений* склад злочину.

Нерідко закон указує на певний *спосіб вчинення* цих злочинів (напр., за ст. ст. 377, 379, 386, 392, 400 КК ним виступає псих. чи фіз. насильство, а за ст. 386 КК – погроза насильством, підкуп чи шантаж). Іноді при вчиненні **З. проти п.** використовуються певні *засоби* чи *знаряддя* (напр., за ч. 2 ст. 393 КК – зброя). У деяких випадках (напр., за ст. ст. 385, 391 та 392 КК) обов'язковою ознакою об'єктивної сторони З. проти п. є певна *обстановка, час* або *місце* їх вчинення.

Переважна більшість **З. проти п.** сконструйовані як злочини з формальним складом (напр., за ст. ст. 372, 376¹, 383–385, 387, 389, 390 КК), які визнаються закінченими з моменту вчинення суб'єктом зазначених у *диспозиціях* діянь. Окремі (напр., за ст. ст. 379, 400 КК) є злочинами з т. зв. усіченим складом, момент закінчення яких перенесено на більш ранню стадію вчинення діяння. Деякі (напр., за ст. ст. 378, 380, 381 КК) належать до злочинів із матеріальним складом або вважаються такими (напр., за ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 384, ч. 2 ст. 375 КК), коли спричинення певних *наслідків* є кваліфікуючою (обтяжливою) ознакою складу злочину, і тому ці злочини визнаються закінченими у разі настання зазначених у диспозиції наслідків. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони **З. проти п.** із матеріальним складом є *причинний зв'язок* між вчиненим діянням і його наслідками.

Суб'єктивна сторона переважної більшості **З. проти п.** характеризується умисною формою *вини*, причому злочини з формальним складом (напр., за ч. 1 і ч. 2 ст. 371, ст. 372, ч. 1 ст. 375 КК) або такі, що припускають завідомість вчинення певних діянь (напр., за ст. ст. 383, 384 КК) чи суб'єктивна сторона яких включає наявність спец. *мети* (ст. 386 КК), можуть бути вчинені лише з прямим *умислом*. Деякі **З. проти п.** (напр., за ч. 1 ст. 378, ст. ст. 379 і 400 КК) можуть бути вчинені як із прямим, так і з непрямым умислом. У тих випадках, коли у формальних складах злочину вчинення особою певних дій

(бездіяльності) закон визнає закінченим умисним злочином, а кваліфікуючою його ознакою є настання певних наслідків (напр., за ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 374, ч. 2 ст. 375 КК), псих. ставлення до цих наслідків може полягати як в умисній, так й у *необережній* формі вини. Але і в останньому випадку такі злочини в цілому залишаються умисними, бо визначальним для характеристики їх суб'єктивної сторони є псих. ставлення винного до вчинених ним дій (бездіяльності), яке завжди є умисним, оскільки не залежить ні від того, чи потягли за собою ці діяння зазначені в законі наслідки, ні від того, що у разі їх фактичного заподіяння псих. ставлення винного до їх настання полягало лише в необережній формі вини. У цілому такі злочини залишаються умисними – вчиненими з прямим або з непрямым умислом.

В умисних **З. проти п.** із матеріальним складом, вчинення яких призводить до настання дод. наслідків, тобто в злочинах із т. зв. похідними наслідками (напр., за ч. 2 ст. 378, ч. 3 ст. 399 КК), псих. ставлення до таких наслідків може полягати лише в необережній формі вини, але злочин, вчинений за таких умов зі *змішаною формою вини*, у цілому залишається умисним, бо саме таке псих. ставлення винного до вчинених ним дій (бездіяльності) та їх осн. (найближчих, прямих) наслідків і визначає форму вини цих злочинів.

Стосовно деяких **З. проти п.** як на обов'язкову чи кваліфікуючу ознаку їх суб'єктивної сторони закон указує на певні *мотиви* (напр., у ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375, ст. 376, ч. 2 ст. 383, ч. 2 ст. 384, ст. 386 КК), що свідчить про можливість їх вчинення за наявності лише умисної форми вини. Окремі злочини (напр., за ст. ст. 380 і 381 КК) можуть бути вчинені за наявності лише необереж. форми вини.

Суб'єкт **З. проти п.** у переважній більшості *спец.*: профес. судді, нар. засідателі, присяжні (ст. 375 КК), служб. особи правоохоронних органів, органів досудового розслідування, прокуратури, установ виконання суд. рішень (ст. ст. 372-374, ч. ч. 2–4 ст. 382 КК). Спец. суб'єктами цих злочинів можуть

виступати й ін. учасники проваджень (напр., за ст. ст. 384, 385, 390, 392 КК – свідки, потерпілі, експерти, перекладачі, оцінювачі майна, засуджені тощо).

З. проти п., суб'єктами яких є відповідні служб. особи публічного права, належать до т. зв. спец. видів служб. злочинів, об'єктом яких є перш за все нормальна діяльність щодо здійснення правосуддя. Тому кваліфікація таких злочинів ще й за статтями КК, які передбачають відповідальність за т. зв. заг. види служб. злочинів (ст. ст. 364, 365, 366, 367 КК), можлива, як правило, лише за наявності т. зв. реальної сукупності заг. і спец. видів таких злочинів.

Деякі зі **З. проти п.** можуть бути вчинені як спец., так і заг. суб'єктами (напр., за ст. 376¹, ч. 1 ст. 382 КК), а окремі – лише заг. суб'єктами (ст. ст. 377–379, 383, 386, 396, 398–400 КК).

Лит.: Квасневська Н. Д. Крим. відповідальність судді за неправосуддя в Україні. – К., 2010; Тютюгін В. І., Борисов В. І., Гродецький Ю. В., Козак В. А., Орловський Р. С., Радутний О. Е., Шевченко Є. В. Злочини проти правосуддя : навч. посіб. – Х., 2011; Шепітько М. В. Крим. відповідальність за завідомо неправдиве показання. – Х., 2012; Кулеша В. CRIMEN LAESAE IUSTITIAE. Крим. відповідальність суддів та прокурорів за злочини проти правосуддя за Нюрнберзькими законами, німецьким, австрійським та польським зак-вом. – Лодзь, 2013.

В. І. Тютюгін

КЛАСИЧНА ШКОЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА – просвітницько-гуманістичний наук. напрям, який виник наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. Крим.-правові погляди представників цієї школи базувалися на впевненості у тому, що вибір рац. індивіда утриматися від вчинення *злочину* ґрунтується на усвідомленні ним негативних наслідків своїх вчинків та баченні того, що вони не будуть для нього вигідними. Представниками класичного напрямку в країнах Європи були: Бентам (1748–1832) – Англія, Россі (1787–1848) – Франція, Кант (1724–1804), Гегель (1770–1831), Фейєрбах (1775–1833), Грольман (1775–1829), Біндінг (1841–1920) – Німеччина, *Таганцев* (1843–1923), *Сергеєвський* (1849–1910) – Росія, *Кістяківський* (1833–1885), *Владимиров* (1844–1917) – Україна та ін. Суть цієї школи *крим. права* розкривається у працях її фундаторів.

I. Кант – видатний засновник класичної нім. філософії, який створив власну теорію крим. права та вважав, що розум диктує волі людини певні правила належ. поведінки – імперативи. Оскільки розум диктує ці правила безумовно, вони не просто імперативи, а категоричні імперативи. Ті з них, що стосуються етики, моральності, дають поняття морального закону; ті ж, що стосуються права, стають юрид. законом. Отже, крим. закон – це категоричний імператив. Він є апріорним судженням, що потребує від людини керуватися у своїй діяльності таким правилом: «роби так, щоб твоя свобода могла співіснувати зі свободою всіх людей». Злочином, на думку Канта, є дії, що порушують крим. закон, тобто категоричний імператив. При цьому джерелом злочину є свобода волі. Кант – творець теорії матеріальної відплати. Категоричний імператив вимагає належ. поведінки і містить у собі ідею *покарання* за неналеж. поведінку. Покарання – це здійснення справедливості, це самоціль, воно є відплатою злом за зло, заподіяне злочином. Відповідно до цього Кант пропонував і *систему покарань*: за вбивство – страту; за *звалтування* – кастрацію; за аморальні злочини – вигнання із сусп-ва; за образу – принизливе вибачення перед *потерпілим*; за майнові злочини – крим. рабство

(каторга) на різні строки. Захищав необхідність *смертної кари* для здійснення справедливості в людському сусп-ві.

Г. В. Ф. Гегель – видатний нім. філософ, творець діалектичного методу мислення, розвивав свої ідеї і в галузі крим. права. У його вченні про злочин і покарання діалектичний розвиток конкретизується таким чином: теза – це абстрактне право людини, що виражає заг. волю; антитеза – це індивід. воля окремої людини, виражена у злочині, тобто злочин – це заперечення абстрактного права; синтез – відновлення права, тобто застосування д-вою покарання, яке заперечує заперечення абстрактного права. Гегель ратував за кодифікацію крим. законів, виступав проти караності злочин. намірів і думок, заперечував об'єктивне ставлення у вину, розвивав принцип справедливості покарання.

А. Фейєрбах переклав філос. концепції нім. класичної філософії на ясну і чітку мову юриспруденції, сформулював осн. принципи **К. ш. к. п.**: 1) немає покарання без закону; 2) немає покарання без злочину; 3) немає покарання без *вини*. Фейєрбах був упорядником одного з перших кодексів ХІХ ст., в якому втілилися його ідеї, – Баварського крим. уложення 1813; він серйозно вплинув на розвиток науки крим. права не тільки в Німеччині, а й за її межами.

Закон за Фейєрбахом є заг. і необхідним, він погрожує кожному, хто винен у злочині. Злочин – це дія, небезпеч. для сусп-ва, і хоча вона викликається вільною волею, її підпорядковано закону причинності, вона детермінована. Причиною злочину виступає прагнення людини одержати задоволення чи уникнути незадоволення, тобто чуттєва природа людини. Фейєрбах створив наук. підставу для розроблення найважливіших інститутів крим. права – *складу злочину, вини, замаху, співучасті* та ін. Він розрізняв об'єктивні та суб'єктивні *підстави крим. відповідальності*.

Злочин, на думку Фейєрбаха, виникає з чуттєвих спонукань людини, а тому потрібно щось протиставити цим прагненням. Цю роль відіграє пока-

рання, для чого необхідно, аби кожен був переконаний, що за вчинення злочину він зазнає більше страждань, ніж ті незадоволення, які він відчуває, утримуючись від вчинення злочину. Тобто Фейєрбах надавав вирішальне значення цілям заг. превенції і вимагав визначати розмір покарання, виходячи з тяжкості вчиненого діяння.

З теорією Фейєрбаха про превентивну функцію покарання жваво перекикається утилітарна теорія покарання (що отримала назву «кримінально-правовий прагматизм») англійського вченого І. (Дж.) Бентама (1748–1832). Пояснення Бентамом природи людської поведінки містило ідею, що люди гедоністичні у своїй суті, що в основі поведінки кожного індивіда лежить прагнення до отримання задоволення і до зниження кількості страждань. Метою законів, з точки зору Бентама, є підвищення рівня всезаг. щастя за допомогою зниження рівня антисусп. поведінки. При цьому саме покарання є зло і страждання, а тому його використання виправдовується лише запобіганням ще більшому злу в тому випадку, якщо воно переважає вигоду, яку злочинець отримує від свого злочину, а також змушує його підкоритися закону. Бентам розробив «таблицю задоволень та страждань» для оцінки ймовірності того, чи буде людина брати участь у певних діяннях, вивів *принципи призначення покарання*: зло покарання має перебільшувати вигоду від злочину; чим менша неминучість покарання, тим більше суворість його; чим важливіший злочин, тим жорсткіше можливе покарання; однакові покарання за однакові злочини не мають бути встановлені за всі без винятку злочини (потрібно враховувати індивід. чутливість).

Прихильником теорії покарання, яка обумовлює покарання виною та передбачає його метою спричинення певної користі сусп-ву, був і Пелегріно де Россі. Сутність покарання, за Россі, полягає у заподіянні людині певної міри страждання за вчинене нею діяння. Але покарання може бути правом тільки у тому випадку, коли воно накладається на винного у несправедливому діянні.

Проте, залишаючись у межах справедливості, правосуддя визначається засадами корисності, або, ін. словами, корисність служить межею справедливості. Звідси випливає, що злочин. можуть визнаватися лише аморальні вчинки, які поза сумнівом порушують правовий порядок. На думку Росії, мета правосуддя полягає у відновленні порушеного порядку, вихованні, залякуванні та виправленні.

К. Біндінг – нім. криміналіст, відомий як родоначальник нормативної течії в **К. ш. к. п.** На його переконання, покарання має бути застосоване до злочинця незалежно від того, необхідне воно чи корисне, а лише в силу того, що ця особа вчинила діяння, заборонене законом, під загрозою саме цього покарання через те, що владна воля, знівечена злочинцем, припинила б бути владною за умови безкарності злочинця.

Біндінг значну увагу приділяв вивченню протиправності та вважав, що крим. протиправність набуває виразу в санкції крим. закону за порушення норм, що містяться в ін. галузях права, тобто самостійної крим. протиправності не існує.

Видатний рос. представник класичного напрямку М. С. Таганцев вступив із ним у полеміку з цього приводу і намагався продемонструвати неспроможність його теорії, посиляючись на прийняття д-вою нового крим. кодексу, в якому завжди будуть норми, що не набули свого виразу в ін. галузях права і володіють самостійною юрид. природою. Таганцев – автор фундам. Курсу російського крим. права, над яким він працював близько 30 років, сенатор, гол. розробник та упорядник Рос. крим. уложення 1903. Він був прихильником точного застосування крим. законів, глибоко розробив проблеми майже всіх інститутів крим. права, різко виступав проти смертної кари, проти ідей соціологів про небезпеч. стан.

Ліберальних поглядів додержувався й О. Ф. Кістяківський – найбільш значуща постать в історії розвитку укр. крим.-прав. думки. Вклад ученого в становлення вітчизняної науки крим. права настільки значний, що його по

праву можна назвати її фундатором. «Елементарний підручник із Загальної частини кримінального права» О. Ф. Кістяківського витримав декілька видань. У «Дослідженні про смертну кару» О. Ф. Кістяківський виступив рішучим її противником. У своїх роботах він переконливо критикував антропологічний напрям і у той же час використовував при дослідженні інститутів крим. права не тільки юрид. метод, а й соціол. характеристики.

К. ш. к. п. суттєво вплинула як на зміст ранніх кодексів (КК Франції 1791 та 1810, Баварське крим. уложення 1813), так і на більш пізні кодифікації (Нім. крим. уложення 1871, Голландське крим. уложення 1881, Італійський крим. кодекс 1889, Рос. крим. уложення 1903). Ідеї «класиків» про те, що людина рац., володіє свободою вибору, прагне до задоволення та прогнозує вигоду від власної поведінки, були покладені в основу *крим.-правової політики* багатьох д-в. І у ХХ ст. кодекси, що приймалися в різних країнах, зберегли осн. положення, розвинені **К. ш. к. п.**, і нині вони притаманні крим. праву будь-якої д-ви, що претендує називатися цивілізованою.

Лит.: Решетников Ф. М. Уголовное право буржуазных стран. «Классическая» школа и антрополого-социологическое направление : учебное пособие. – М., 1985; Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России. – М., 2003.

О. В. Харитонова

КОНВЕНЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ – передбачені КК сусп. небезпеч. винні діяння, норми про крим. відповідальність за вчинення яких були включені у нац. зак-во на виконання зобов'язань України по ратифікованих нею міжнар. договорах, а також договорах, укладених до набуття Україною незалежності (підписаних від імені СРСР, УРСР), які д-ва виконує внаслідок правонаступництва. Також ці посягання відомі як злочини міжнар. характеру.

К. з. хоч здатні заподіювати шкоду нормальним відносинам між д-вами, але безпосередніми об'єктами мають не загальнолюдські цінності (що є ознакою *міжнар. злочинів*), а елементи внутрішньодерж. правопорядків – сусп. відносини, які традиційно захищаються нормами нац. права (у сфері забезпечення прав людини, власності, громад. безпеки, екон. діяльності, здоров'я населення тощо), важливість спільної охорони яких і необхідність співробітництва з цього приводу визнано міжнар. співтовариством на регіональному або глобальному рівнях.

У крим. праві України до **К. з.** належать, зокрема, низка злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, *катування, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, захоплення заручників, фальшивомонетництво, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, «корупційні» злочини, піратство, окремі злочини проти довкілля та деякі ін. крим. правопорушення* Так, напр., на зміст крим.-правових заборон, які містяться у Розділі XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» Особл. частини КК істотно вплинули такі міжнар.-правові акти, як *Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р., Конвенція ООН про психотропні речовини 1971 р., Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р., Конвенція про заборону розробки, в-ва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і ток-*

сичної зброї та про їх знищення 1975 р., Конвенція РЄ про підроблення мед. продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я 2011 р.

У межах нац. крим.-правової юрисдикції України діяння, що є злочинами, та відповідальність за них визначаються виключно законами України (п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України), а злочинність діяння, його караність та ін. крим.-правові наслідки визначаються тільки КК України (ч. 3 ст. 3 КК). Тому безпосереднє застосування вітчизняними правоохоронними й судовими органами положень міжнар. договорів, що вимагають (рекомендують) визнання злочинності певних діянь, неможливе без включення (імплементації) положень відповідних міжнар.-правових договорів у нац. правову систему (див. *Імплементація міжнародних конвенцій в кримінальне законодавство України*). Таким чином, відповідальність за **К. з.** безпосередньо на основі норм міжнар. права неможлива.

Як правило, міжнар.-правовий акт містить заг. опис злочину, що має бути криміналізований на нац.-правовому рівні. Конструювання складу злочину, визначення його караності (санкції, видів покарання, його меж) є прерогативою зак-вця держави.

Особливістю **К. з.** є встановлення щодо них універсальної крим.-правової юрисдикції: згідно зі ст. 8 КК іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнар. договорами (див. *Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі*).

Лит.: Дудоров О., Тертиченко Т. Взаємодія міжнародного кримінального права та внутрішньо кримінального права на прикладі України: загальні засади // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2009. – № 4; Юртаєва К. В. Визначення злочину міжнародного характеру у сучасному кримінальному праві України // Вісник Луганського ін-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 3.

О. О. Житний

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО – галузь матеріального права – система юрид. норм, якими встановлюються засади *крим. відповідальності*, визначаються види *злочинів* та *покарання* за їх вчинення, а також *ін. заходи крим.-правового характеру*. У сучасній юрид. науці поняття **К. п.** вживається у таких значеннях: галузь права, галузь зак-ва, *наука К. п.*, навч. дисципліна (предмет, що викладається в юрид. навч. закладах).

Норми К. п. регулюють сусп. відносини, що виникають із факту вчинення *сусп. небезпеч. діяння*, передбаченого крим. законом як злочин. Ці відносини є предметом прав. регулювання **К. п.**, з яким тісно пов'язаний і ним обумовлений метод **К. п.** Таким визнається імперативний метод (метод субординації), що притаманний публічним галузям права. Особливість цього методу у **К. п.** полягає в тому, що д-ва незалежно від інтересів і волі ін. суб'єктів соціал. буття визнає певне (обмежене) коло сусп. небезпеч. діянь злочинами і встановлює покарання та ін. заходи крим.-правового характеру, які застосовуються до осіб, що їх вчинили. Окрім імперативного методу регулювання сусп. відносин у **К. п.** обґрунтовано виокремлюють також ін. методи, як допоміжні – заохочувальний (його застосуванням зумовлена наявність у крим. зак-ві низки *заохочувальних норм*) і диспозитивний (метод координації); вони поєднуються з осн., імперативним методом.

Норми **К. п.** постають переважно як норми-заборони. Ними забороняється злочин. діяння (дія чи бездіяльність) під загрозою застосування до осіб, що їх вчинили, покарання чи ін. заходів крим.-правового характеру. Норми **К. п.** викладені і набувають юрид. закріплення у *КК України*.

У зак-ві різних д-в назва КК мовою оригіналу має специф. відображення. В основу його найменування в одних країнах (так само, як і в нашій д-ві) покладено назву злочину – зокрема, в Австралії (Criminal Code), Білорусі (Кримінальны кодэкс), Латвії (Krimināllikums), США (Federal criminal code and rules. Title 18. Crimes and criminal procedure – у

федеральному Зводі законів), Швеції (Brottsbalk). В ін. країнах назва відповідного закону є похідною від покарання – напр., у Болгарії (Наказателен кодекс), Естонії (Karistuseadustik) – Пенітенціарний кодекс, Німеччині, а також в Австрії (Strafgesetzbuch, StGB), Польщі (Kodeks karny, одночасно з останнім діє і Карний казначейський кодекс (Kodeks karny skarbowy), Росії (Уголовный кодекс), Чехії (Trestní zákoník). Аналогічний підхід спостерігається і щодо назви **К. п.**

Питання стосовно джерел **К. п.** у вітчизняній юрид. доктрині є дискусійним. І це при тому, що у переважній більшості країн світу, у тому числі 3х. Європи, одночасно з КК паралельно функціонують ін. закони, що містять окремі крим.-правові норми. Зак-во України про крим. відповідальність становить КК України (ч. 1 ст. 3 цього Кодексу).

Окрім цього, є підстави визнавати джерелами **К. п.** принаймні: Конституцію України; правові позиції КС України, викладені у прийнятих ним рішеннях, що належать до сфери **К. п.**; міжнар.-правові договори (певні норми цих договорів), згода на обов'язковість яких надана ВР України; закони України про крим. відповідальність, або крим. закони (поряд із КК України та ін. законами про крим. відповідальність, прийнятими після набрання чинності Кодексом та включеними до нього після набрання ними чинності. Зокрема, Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996; закони про амністію, які періодично приймаються ВР України; КК України 1960 – у частині поширення його юрид. сили на злочини, вчинені до 01.09.2001, за певних умов, передбачених чинним КК України); практика Європейського Суду з прав людини – у частині тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950, Протоколів до неї, а також стосовно оцінки змісту окремих крим.-правових заборон і приписів вітчизняного зак-ва; закони та ін. нормат.-прав. акти (зокрема, правила, положення, інструкції), що належать до т. з. регулятивних галузей права (під час застосування крим.-прав. норм з бланкетними *диспозиціями* – для

визначення особливостей ознак сусп. небезпеч. діяння, *предмета, сусп. небезпеч. наслідків, суб'єкта злочину* та ін. ознак складів злочинів).

Крим. зак-во має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і гр-нина, власності, громад. порядку та громад. безпеки, докiлля, конст. устрою України від злочин. посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК). Отже, **К. п.** виконує насамперед охоронну *функцію*. Низка норм **К. п.** спрямована на виконання регулятивної функції (напр., норми про *звільнення від крим. відповідальності чи покарання, про судимість*) або є заохочувальними (зокрема, норми про *необхідну оборону*, які виключають крим. відповідальність за умови правомірного захисту від злочин. посягання). **К. п.** притаманні також запобіжна і виховна функції.

Як система юрид. норм **К. п.** поділяється на Загал. та Особл. част., що органічно взаємопов'язані. У Загал. част. сформульовані правові приписи щодо завдань КК України, *підстави крим. відповідальності* (вчинення особою сусп. небезпеч. діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом); встановлено межі *чинності крим. закону у часі та просторі*; визначено поняття злочину, наведена *класифікація злочинів*, визначені *стадії вчинення злочину*; сформульовані положення щодо суб'єкта злочину; розкрито зміст *умислу і необережності* як форм вини; закріплено норми про *співучасть у злочині*, а також про *повторність, сукупність і рецидив злочинів*; передбачено обставини, *що виключають злочинність діяння* (необхідна оборона, *затримання особи, що вчинила злочин, крайня необхідність* тощо); наведені правові підстави та умови звільнення від крим. відповідальності; визначено покарання і його види, окреслені *загальні засади* і правила призначення *покарання*; сформульовано *обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання*; викладені положення про *звільнення від покарання та його відбування*, про судимість, а також передбачені спец. розділи «Інші заходи кримінально-правового характеру» і

«Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»; визначені особливості крим. відповідальності та покарання неповнолітніх.

Особл. част. **К. п.** містить норми, що визначають конкр. сусп. небезпеч. діяння як злочини і встановлюють вид та міру покарання за їх вчинення. Так, у КК України передбачено відповідальність за злочини проти основ нац. безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти виб., труд. та ін. особистих прав і свобод людини і гр-нина, а також відповідальність за злочини проти власності, злочини у сфері госп. діяльності, злочини проти довкілля, громад. безпеки, безпеки в-ва, безпеки руху та експлуатації трансп., громад. порядку та моральності, а також «наркотичні» й ін. злочини проти здоров'я населення, за злочини у сфері охорони держ. таємниці, недоторканності держ. кордонів, забезпечення призову та мобілізації, за злочини проти авторитету органів держ. влади, органів місц. самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів, за «комп'ютерні» злочини і злочини у сфері служб. діяльності та профес. діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, за злочини проти правосуддя і військ. злочини, проти миру, безпеки людства та міжнар. правопорядку.

К. п. побудоване на певних *принципах*. До найбільш важливих спец. принципів **К. п.** належать: відповідальність лише за вчинення сусп. небезпеч. діяння, визначеного законом як злочин; відповідальність лише за наявності вини; особистий характер відповідальності; диференціація крим. відповідальності та індивідуалізація покарання.

Принцип відповідальності особи лише за вчинення сусп. небезпеч. діяння, визначеного законом як злочин, має давнє походження і дістав відображення ще в лат. формулі «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» («немає злочину, немає покарання без закону», тобто якщо воно не передбачено законом). У заг. формі це положення закріплено в Конституції України: «Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися

законом як правопорушення» (ч. 2 ст. 58). Зміст цього принципу розкриває КК України (ст. 2, ч. 3, 4 ст. 3).

На принципі відповідальності лише за наявності вини ґрунтується презумпція невинуватості, що в заг. вигляді має таку формулу: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ч. 1 ст. 62 Конституції України). Це положення відтворено в КК України (ч. 2 ст. 2). Крим. відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто та, що умисно чи з необережності вчинила передбачене крим. законом сусп. небезпеч. діяння. У ст. 23 КК України визначено, що виною є псих. ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Невинно заподіяна шкода, незалежно від її тяжкості, не є злочин. наслідком певного діяння, а тому виключає крим. відповідальність особи. **К. п.** України заперечує об'єктивне ставлення у вину, тобто відповідальність за наслідки діяння без встановлення вини. Навпаки, згідно з чинним законом, крим. відповідальність особи ґрунтується на суб'єктивному ставленні у вину – умові правильної оцінки людської поведінки взагалі і злочин. зокрема.

Принцип особистої відповідальності є похідним від положення, сформульованого в Осн. Законі України: «Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (ч. 2 ст. 61). Цей принцип полягає в тому, що лише фіз. особа, яка вчинила злочин, може нести за нього крим. відповідальність і підлягати покаранню. Крим. відповідальність можлива тільки за власні дії (бездіяльність). Нікого (у т. ч. близьких чи родичів) не може бути притягнуто до крим. відповідальності за злочин, вчинений ін. особою. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фіз. осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може

наставати крим. відповідальність. **К. п.** України виключає крим. відповідальність юрид. осіб.

Диференціація крим. відповідальності та індивідуалізація покарання полягає у визначенні міри відповідальності та домірності покарання, виходячи з конкр. обставин вчинення злочину і з урахуванням особи винного. Крим. відповідальність і покарання мають бути максимально конкретизовані та індивідуалізовані. Це означає, що вчинення більш тяжкого злочину тягне за собою суворішу відповідальність. І навпаки, при вчиненні злочинів, які не є тяжкими, крим. відповідальність пом'якшується, призначається менш суворе покарання, а іноді особа звільняється від крим. відповідальності чи від покарання. Можливість урахувати у межах закону різні обставини, що стосуються як вчиненого злочину, так і характеристики винного, передбачена нормами Загал. і Особл. част. КК України (напр., норми про: класифікацію злочинів, стадії вчинення злочину, призначення покарання). *Санкції* крим.-правових норм передбачають покарання у певних межах і переважно містять не один, а кілька видів покарання.

Лит.: Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : у 2 т. – К. 2011; Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. І. Навроцького. – К., 2013; Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; 5-те вид., переробл. і допов. – Х., 2015; Панов М. І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України» : лекція. – К. 2015; Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / за заг. ред. Ю. В. Бауліна. – К., 2015.

А. А. Музика

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УСРР 1922 р. – кодифікований законодавчий акт УСРР, затверджений ВУЦВК 23.08.1922 та введений в дію з 15.09.1922. КК 1922 був побудований на принципах радянського соціалістичного права та класових засадах.

Структура КК включала Заг. та Особл. частини. Заг. част. містила чотири підрозділи. У підрозділі I визначались межі дії КК, у підрозділі II – загальні засади застосування покарання, у підрозділі III – визначення міри покарання, у підрозділі IV – роди і види покарань та інших заходів соціального захисту.

Завданнями КК 1922 визнавались правовий захист держави від злочинів і сусп. небезпечних елементів шляхом застосування до винних осіб покарання та інших заходів соціального захисту (ст. 5). У КК 1922 формулювалось визначення злочину як сусп. небезпечної дії чи бездіяльності, що загрожувала засадам радянського ладу та правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період часу (ст. 6). У ст. 7 конкретизувалась ознака небезпечності особи, «проявами» якої вважалося «вчинення дій, шкідливих для суспільства», а також «діяльність, що свідчить про серйозну загрозу суспільному правопорядку».

У підрозділі II «Загальні засади застосування покарання» Заг. част. КК 1922 покарання передбачалось одним із заходів соціального захисту. Мета цих заходів полягала у: а) загальному попередженні вчинення нових порушень як з боку порушника, так і з боку інших нестійких елементів суспільства; б) пристосування порушника до умов співжиття шляхом виправно-трудового впливу; в) позбавлення злочинця можливості вчинення подальших злочинів (ст. 8).

У КК 1922 передбачалось, що призначення покарання здійснюється судовими органами залежно від їхньої соціалістичної правосвідомості з дотриманням керівних засад і статей Кодексу (ст. 9). Крім цього, передбачалась можливість застосування Кодексу за аналогією: «у випадку відсутності в КК

прямих вказівок на окремі види злочинів, покарання чи інші заходи соціального захисту застосовуються згідно зі статтями КК, що передбачають найбільш схожі за важливістю і родом злочини, з дотриманням правил загальної частини цього Кодексу» (ст. 10).

У підрозділі III «Визначення міри покарання» передбачалось, що «при визначенні міри покарання враховується ступінь і характер небезпеки, як самого злочинця, так і вчиненого ним злочину». Для встановлення цього «вивчається обстановка вчинення злочину, з'ясовується особа злочинця», а також «встановлюється наскільки сам злочин, у даних умовах часу і місця порушує засади суспільної безпеки» (ст. 24). З урахуванням цього «для визначення міри покарання» передбачалось враховувати: 1) «чи вчинений злочин в інтересах відновлення влади буржуазії, або в інтересах виключно особистих того, хто вчинив злочин»; 2) «чи спрямований злочин проти держави або окремої особи»; 3) «чи вчинений злочин у стані голоду і потреби або ні»; 4) «чи вчинений злочин з принизливих, корисливих спонукань або без них»; 5) «чи вчинений злочин з повним усвідомленням заподіяної шкоди або із зневаги та несвідомості»; 6) «чи вчинений злочин професійним злочинцем чи рецидивістом, або він вчинений у перший раз»; 7) «чи вчинений злочин групою (шайкою, бандою) або однією особою»; 8) «чи вчинений злочин шляхом насильства або без нього»; 9) «чи виявлений особою, яка вчиняє злочин, задалегідь обдуманий намір, жорстокість, хитрість, або злочин вчинений у стані запалу, з необережності, легковажності, або під впливом погрози і примусу з боку іншої особи» (ст. 25).

У підрозділі IV «Роди і види покарань та інших заходів соціального захисту» покараннями вважались: 1) «вигнання за межі УСРР строково чи безстроково»; 2) «позбавлення волі з суворим ізолюванням чи без неї»; 3) «примусові роботи без утримання під вартою»; 4) «умовне засудження»; 5) «конфіскація майна – повна або часткова»; 6) «штраф»; 7) «поразка прав»; 8) «звільнення з посади»; 9) «громадська догана»; 10) «застосування

обов'язку загладити шкоду» (ст. 32). У ст. 33 окремо передбачалось застосування «вищої міри покарання», якою вважалось застосування розстрілу (ця міра не застосовувалась до осіб, які на момент вчинення злочину не досягли 18-річного віку).

Особл. част. КК складалась із глав, окремі з яких містили підрозділи. Назви глав (та їх підрозділів) відповідали найменуванням відповідних груп злочинів та були побудовані залежно від родового (видового) об'єкта злочину (зокрема, державні злочини, злочини проти порядку управління, посадові злочини, злочини, пов'язані з порушенням правил відокремлення церкви від держави, господарські злочини, злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи, майнові злочини та ін.).

П. С. Берзін

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УСРР 1927 р. – кодифікований законодавчий акт УСРР, затверджений ВУ ЦВК УСРР 08.06.1927 та введений у дію з 01.07.1927. Як складові КК 1927 включав загальносоюзні крим. закони. Так само, як і *КК 1922*, КК 1927 був побудований на принципах радянського соціалістичного права, класових засадах та посиленні репресивної функції радянської держави.

Структура КК 1927 включала Загал. та Особл. част. Загал. част. складалася з шести підрозд. (ст. ст. 1–53), в яких містились положення про: завдання КК (підрозд. 1), межі чинності (підрозд. 2), заг. принципи крим. політики УСРР (підрозд. 3), заходи соціал. оборони, що застосовувалися за КК 1927 (підрозд. 4), порядок застосування судово-виправних заходів соціал. оборони (підрозд. 5) та умовне засудження і умовно-дострокове звільнення (підрозд. 6).

При визначенні заг. поняття злочину КК 1927 врахував поняття, закріплене в КК 1922. За ст. 4 сусп. небезпечною (злочинною) дією визнавалася кожна дія або бездіяльність, що загрожувала радянському ладові або порушувала правовий порядок, встановлений владою робітників і селян на перехідний до комуністичного ладу період часу.

Так само, як і в КК 1922, у КК 1927 закріплювалось його застосування за аналогією. Передбачалося, що, призначаючи заходи соціал. оборони, суд, керуючись соціалістичною правосвідомістю, мав діяти на точній підставі окремих статей Загал. та Особл. частин цього Кодексу. Якщо тієї чи іншої сусп. небезпечної дії безпосередньо не було передбачено в цьому Кодексі, то підстави і межі відповідальності за неї, а також заходи соціал. оборони визначалися за аналогією з тими статтями Кодексу, в яких були передбачені злочини, найбільш схожі за важливістю й характером (ст. 7).

У ст. 8 КК 1927 закріплювалася класифікація злочинів (вказувалося, що передбачені КК злочини поділяються на: 1) спрямовані проти основ радянського ладу, встановленого в СРСР владою робітників і селян, і тому визнані

найнебезпечнішими; 2) усі інші злочини. Окремо у цій статті вказувалось, що за злочини першої категорії Кодекс встановлює межу, нижче якої суд не має права призначити заходи соціал. оборони, а за всі інші злочини Кодекс встановлює тільки вищу межу заходів соціал. оборони.

У Загал. част. КК 1927 окремо визначалось, що до осіб, які вчинили сусп.-небезпечні дії або які були небезпечними через свій зв'язок зі злочинним оточенням чи у зв'язку зі своєю минулою злочинною діяльністю (ст. 33), застосовувалися заходи соціал. оборони: судово-виправні, мед., або мед.-пед. (ст. 5). Тобто на відміну від КК 1922, у КК 1927 розмежовувались особи, які вчинили сусп. небезпечні дії, а також особи, які були небезпечними через свій зв'язок зі злочинним оточенням та особи, які були небезпечними у зв'язку зі своєю минулою злочинною діяльністю. У ст. 6 визначалась мета заходів соціал. оборони (без вказівки на їх конкретний вид): 1) заг. запобігання злочинам; 2) позбавлення можливості осіб, які вчинили сусп. небезпечні дії, вчиняти нові злочини; 3) пристосування осіб, які вчинили сусп. небезпечні дії, до умов вільного співжиття трудящих. Разом із цим наголошувалось, що такі заходи не можуть мати за мету заподіяння фізичного страждання або приниження людської гідності і не мають своїм завданням відплату і кару (ст. 6).

Окрема увага приділялась видам і особливостям застосування судово-виправних заходів соціал. оборони (ст. ст. 9–12, 19, 21, 22). Видами таких заходів визнавалися: оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УРСР і тим самим громадянства СРСР і з вигнанням за межі СРСР назавжди; позбавлення волі у виправно-трудовах таборах у далеких місцевостях СРСР; позбавлення волі в заг. місцях ув'язнення; виправно-трудова робота без позбавлення волі; обмеження прав; видалення за межі СРСР на строк; видалення за межі УРСР або за межі окремої місцевості з оселенням у тих чи інших місцевостях або без такого оселення, із заборонаю проживати в тих чи інших місцевостях або без такої заборони; звільнення з посади із заборонаю

займати ту чи іншу посаду або без такої заборони; заборона тієї чи іншої діяльності або промислу; громадська догана; конфіскація майна; штраф; пересорога (ст. 21).

Мед. заходами соціал. оборони визнавались: примусове лікування; поміщення до мед.-ізоляційних установ (ст. 23). Мед.-пед. заходи соціал. оборони визначались у КК 1927 як: настановлення опіки; віддання неповнолітніх на піклування батькам, родичам або іншим особам, а також установам і організаціям; поміщення до спец. закладів (ст. 24).

Крім цього, у Загал. част. передбачались положення про замах на злочин (ст. 16), готування до злочину (ч. 1 ст. 18), застосування заходів соціал. оборони за замах на злочин та готування до злочину (ч. 2 ст. 18), застосування цих заходів до окремих видів співучасників злочину (ці види КК 1927 визначав як «підмовник», «виконавець», «помагач») (ст. 19), зміст цих видів співучасників та застосування заходів соціал. оборони за недонесення про вчинений або підготовлюваний злочин (ст. 20).

Особл. част. КК 1927 складалась із розд., окремі з яких містили підрозд. Назви розд. відповідали найменуванням відповідних груп злочинів і так само, як і глави (підрозд. у межах глав) Особл. част. КК 1922, були побудовані залежно від родового (видового) об'єкта злочину (зокрема, контрреволюційні злочини (розд. I); злочини проти порядку управління (розд. II), що поділялись на особливо для СРСР небезпечні злочини проти порядку управління (підрозд. А) та інші злочини проти порядку управління (підрозд. Б); урядові (служб.) злочини (розд. III); злочини, пов'язані з порушенням правил про відокремлення церкви від держави (розд. IV); господарські злочини (розд. V); злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи (розд. VI); майнові злочини (розд. VII) та ін.).

П. С. Берзін

СИЛЬНЕ ДУШЕВНЕ ХВИЛЮВАННЯ – емоц. стан особи, що виникає раптово внаслідок реакції на зовн. обставини, який суттєво знижує її здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Цей стан характеризується неочікуваністю, миттєвістю, бурхливістю, швидкоплинністю, а також сильним нервовим збудженням та надзвичайним хвилюванням, що відображає кількісну характеристику емоц. реакції особи на певні обставини. У стані **С. д. х.** здатність особи усвідомлювати вчинювані нею діяння та їх наслідки, а також керувати ними хоча й зменшується, але повністю не виключається.

У *крим. праві* поняття **С. д. х.** використовується для позначення особливого емоц. стану особи, яка або заподіяла шкоду за *обставин, що виключають злочинність діяння*, або вчинила злочин. У КК це поняття передбачене ст. 36 КК «Необхідна оборона», ст. 39 КК «Крайня необхідність», ст. 66 КК «Обставини, які пом'якшують покарання», ст. 116 КК «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання».

Заподіяння шкоди за наявності **С. д. х.** як обставини, що виключає злочинність діяння, зак-во про про крим. відповідальність застосовує при визначенні необхідної оборони та крайньої необхідності. Так, відповідно до ч. 4 ст. 36 КК, особа не підлягає крим. відповідальності, якщо через **С. д. х.**, викликане сусп. небезпеч. посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту. Частина 3 ст. 39 КК встановлює, що особа не підлягає крим. відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок **С. д. х.**, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

Вчинення злочину під впливом **С. д. х.** обов'язково враховується при призначенні покарання за злочин за умови, що такий стан був викликаний неправомірною або аморальною поведінкою потерпілого (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК).

В Особл. част. КК є норми, в яких С. д. х. закріплено як ознаку злочину. Так, у випадках вчинення умисного вбивства або заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження та за на інших передбачених законом ознак, вчинене кваліфікується відповідно за ст. 116 або ст. 123 КК. В указаних статтях С. д. х. визначене як ознака, що суттєво знижує сусп. небезпечність діяння та особи, яка його вчинила, що обумовило віднесення закріплених у них злочинів до привілейованих. З огляду на це в санкціях ст. 116 і ст. 123 КК встановлені суттєво пом'якшені покарання порівняно з покараннями за вчинення умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які визначена у ст. 115 та ст. 121 КК.

С. д. х. особи під час вчинення злочину має крим.-прав. значення за сукупності таких умов: емоц. стан особи під час вчинення злочину характеризувався сильним нервовим збудженням та надзвичайним хвилюванням, що суттєво знижувало, але не виключало повністю її здатність усвідомлювати характер вчинюваного діяння, його наслідки, а також керувати ним (1); такий стан виник раптово (2); він був наслідком неправомірних або аморальних дій потерпілого (3); шкода при вчиненні злочину заподіяна саме особі, яка вчинила такі дії (потерпілому) (4).

Сам факт вчинення злочину щодо особи, яка вчинила протиправні або аморальні дії, а також заподіяння шкоди в стані необхідної оборони чи крайньої необхідності не є обов'язковим свідченням наявності одночасно С. д. х., оскільки реакція різних людей на однакові події може суттєво відрізнятись. При вирішенні цього питання необхідно також ураховувати наявність афектогенної ситуації, особливості нервової системи, особистісні якості людини, фактори, що тимчасово послаблюють організм, тощо.

Лит.: Шавгулидзе Т. Г. Аффект и уголовная ответственность. – Тбилиси, 1973; Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання за крим. правом України. – Львів, 2009; Байлов А. В. Злочин вчинено у стані сильного душевного хвилювання // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 28; Шеховцова Л. І. Деякі аспекти

ти емоц. стану особи та обставини, що виключають злочинність діяння // Вісник Запорізького Національного університету. Юридичні науки. – 2006. – № 3.

Н. О. Гуторова, А. В. Байлов

СП'ЯНІННЯ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ – стан особи, що виникає внаслідок вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів або ін. одурманюючих речовин. Вид *сп'яніння* (алкогольне, наркотичне або токсичне) для крим. відповідальності не має значення. Міжнар. статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я 10-го перегляду використовує термін «психоактивні речовини», яким позначає всі види речовин, які чинять одурманюючий вплив на псих. діяльність людини.

У крим.-прав. аспекті важливими є не відмінності у клінічних проявах алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння, а те, що вони характеризуються суттєвими змінами в інтелектуально-вольових процесах псих. діяльності людини і впливають на можливість особи здійснювати свідомо-вольовий контроль за своєю поведінкою.

Хоча у ст. 21 КК України законодавець не диференціює крим. відповідальність особи залежно від виду чи ступеня сп'яніння, в судовій практиці положення цієї статті поширюють лише на просте (фізіологічне) сп'яніння, за якого закономірності деформації псих. діяльності людини залежать насамперед від кількості вжитої психоактивної речовини та її виду (хімічного складу). При цьому винятки робляться для т. зв. патологічного та атипового сп'яніння. Патологічне сп'яніння являє собою короткочасний гострий психотичний стан, в генезисі якого, крім гострої інтоксикації психоактивними речовинами, важливу роль відіграють багаточисельні дод. фактори. Воно триває короткий час – хвилини, іноді години. Цей стан характеризується тим, що настає миттєве глибоке порушення свідомості. На відміну від простого (фізіологічного) сп'яніння, за якого стан приглушення свідомості настає поступово і так само поступово зникає, переходячи в сон, патологічне сп'яніння закінчується раптово і у більшості випадків також переходить в сон. Патологічне сп'яніння зустрічається після вживання, як правило, невеликої кількості психоактивної речовини, рідше на фоні сп'яніння середнього ступеня. У більшості випадків патологічному сп'янінню передують дія на організм послаб-

люючих факторів: напружена робота, безсоння протягом кількох днів чи тижнів, перенесені в минулому інфекції, інтоксикації, черепно-мозкові травми, ін. ураження центральної нервової системи. Атипове сп'яніння виникає, як правило, на ґрунті психопатії, олігофренії або ін. псих. захворюваннях, а також при органічному ураженні головного мозку. Разом із тим таке сп'яніння може виникати і при одночасному вживанні алкоголю та лікарських засобів, при недоїданні, недосипанні, змішуваному вживанні різних алкогольних напоїв або одночасному вживанні різних психоактивних речовин, у випадках, коли сп'янінню передувало соматичне захворювання.

Винятки із заг. правила про крим. відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння, для його патологічного та атипового видів обґрунтовуються тим, що саме у них найбільш яскраво виражена патологія цього стану, вказані види сп'яніння в суд. практиці відносять до мед. критерію неосудності за ознакою «тимчасового розладу психічної діяльності» (ч. 2 ст. 19 КК).

Залежно від ступеня деформації псих. діяльності людини, яка перебуває у стані сп'яніння, виділяють три ступеня сп'яніння: легкий, серед. і тяжкий. Зак-вець не робить жодних винятків при вирішенні питання про крим. відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння, залежно від його ступеня. Навіть при сп'янінні тяжкого ступеня особу не можна визнати неосудною чи обмежено осудною, оскільки і в такому стані сп'яніння вона ніколи повністю не втрачає можливості забезпечувати свідомо-вольовий контроль за своєю поведінкою. Крім того, стан простого (фізіологічного) сп'яніння не може бути віднесений до жодної з ознак мед. критерію неосудності чи обмеженої осудності, оскільки такий стан з психіатричної точки зору змістовно неможна вважати псих. розладом. Важливо також, що стан простого (фізіологічного) сп'яніння, як правило, виникає з власної волі особи, а отже у неї зберігається суб'єктивна можливість не допустити виникнення стану тяжкого сп'яніння або проявити вольове зусилля та утриматися від вчинення в такому стані злочину.

Разом із тим ослаблення псих. діяльності, яке відбувається у стані сп'яніння, може в окремих випадках полегшувати виникнення стану сильного душевного хвилювання (афекту) у різного роду конфліктних ситуаціях. Стан сп'яніння не виключає крим.-прав. значення стану афекту як обставини, що пом'якшує крим. відповідальність особи, якщо його виникнення було спровоковано протиправною або аморальною поведінкою самого потерпілого.

Стан сп'яніння може впливати і на індивідуалізацію крим. відповідальності. Згідно з п. 13 ст. 67 КК України вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, є обставиною, що обтяжує покарання. Зазвичай така позиція законодавця пояснюється тим, що вживання речовин, які викликають стан сп'яніння, сприяє виникненню соціал. ексцесу (різних форм девіантної поведінки) та обумовлює виникнення мотиву вчинення конкретного злочину у осіб зі сформованими антисоціальними поглядами. Разом із тим у суд. практиці визнається, що стан сп'яніння не в усіх випадках вчинення злочину підвищує ступінь його сусп. небезпеки чи особи, яка його вчинила. Трапляється, що стан сп'яніння може бути з крим.-прав. точки зору нейтральним. З цього приводу Пленум ВС України в п. 3 постанови від 11.10.1985 № 7 указав, що «залежно від характеру злочину суд може не визнати стан сп'яніння як обставину, що обтяжує відповідальність, лише у випадках, коли вчинення злочину особою в стані сп'яніння не вплинуло на ступінь суспільної небезпечності вчиненого або не пов'язано з наслідками, що настали, а також з врахуванням особливих умов, за яких винний опинився в такому стані (наприклад, при доведенні неповнолітнього дорослою особою до стану сп'яніння)». Відповідно до ч. 2 ст. 67 КК України 2001 р. суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати стан алкогольного сп'яніння чи стан, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, обставиною, що обтяжує покарання, навітьши мотиви свого рішення у вирокі. Пленум ВС України в п. 6 постанови «Про практику

призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 № 7 зазначив, що суд залежно від конкретних обставин справи (зокрема, за відсутності зв'язку стану сп'яніння зі злочином) може не визнати стан сп'яніння як обставину, що обтяжує покарання.

Питання про те, в яких саме випадках стан сп'яніння може визнаватися обставиною, що обтяжує покарання, потребує диференційованого підходу до його вирішення. Для цього може бути використана класифікація видів сп'яніння залежно від обставин, за яких особа опинилася у цьому стані, а також псих. ставлення особи до факту приведення себе у такий стан. За цим критерієм виділяють три види сп'яніння: вимушене (примусове), випадкове та умисне. Вимушене (примусове) сп'яніння має місце в тих випадках, коли особу привели в цей стан проти її волі. Таке сп'яніння не може враховуватися як обставина, що обтяжує покарання. Випадкове сп'яніння буде мати місце в тих випадках, коли особа опинилася в такому стані через помилкове вживання психоактивної речовини або привела себе у нього свідомо, але без мети вчинити в цьому стані злочин. Таке сп'яніння також не має враховуватися як обтяжуюча покарання обставина. Про умисне сп'яніння йдеться у тих випадках, коли особа привела себе в цей стан з метою вчинення злочину або ж за таких обставин, коли вона могла і повинна була усвідомлювати, що в зазначеному стані вона може вчинити злочин. Таке сп'яніння завжди має враховуватися як обставина, що обтяжує покарання.

Лит.: Трахтеров В. С. Кримінальна відповідальність психічно неповноздатних // Труды кафедры «Проблемы современного права» и Правового факультета Харьковского Института Народного Хозяйства». – 1930. – № 5; Габиани А. А. Уголовная ответственность за преступления, совершенные в состоянии опьянения. – Тбилиси, 1968; Бейсенов Б. С. Алкоголизм: уголовно-правовые и криминологические проблемы. – М., 1981; Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння. – К., 2005.

В. М. Бурдін

АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ (від лат. *accentus* – наголос, підкреслення) – загострення окремих рис характеру або їх поєднання, що визначають стереотипні форми емоційного й поведінкового реагування на схожі життєві ситуації. Незважаючи на широкий спектр особистісних рис людини, на її поведінку значно впливають лише ті, що належать до характеру. Разом із тим у структурі характеру особистісні риси представлені неоднаково як за кількісним виразом, так і за конфігурацією поєднання. Залежно від ступеня вираженості розрізняють явні та приховані (латентні) **А. х.** Оформлюються **А. х.** у підлітковому віці, згодом більшість із них згладжуються, компенсуються. Механізм формування **А. х.** до кінця не вивчений. Із фізіологічної сторони в ньому беруть участь тип нервової системи і темперамент, із соціальної – особливості сімейного виховання, спосіб життя, професійна діяльність, стиль спілкування і поведінкові установки. За ступенем прояву, **А. х.** перебувають в інтервалі показників норми психічного здоров'я людини, однак ближче до гранично допустимої межі. За несприятливих обставин **А. х.** можуть привести до патологічних порушень та змін у поведінці людини.

Принципи **А. х.** особистості запропоновані К. Леонгардом (1976) та А. Є. Личко (1977). На основі їх класифікацій виділяються такі типи **А. х.**, що накладають відбиток на особистість та її поведінкові прояви.

Гіпертимний тип вирізняється енергійністю, ініціативністю, готовністю до змін, життєвим оптимізмом, жадобою до діяльності, однак при цьому має проблеми із трудовою дисципліною, самоконтролем, конструктивним сприйняттям критики, легковажно ставиться до службових обов'язків.

Представники *дистимного* типу пасивні і малорухливі, виявляють загальмованість мислення та інертність поведінки, ведуть усамітнений спосіб життя, мають обмежене коло спілкування, схильні до депресії.

Циклотимічний (нестійкий) тип акцентуацій характеру передбачає різкі переходи від гіпертимності до дистимності, і навпаки, упродовж короткого проміжку часу. Вирішальний вплив на стиль спілкування і спосіб поведінки

відіграє пануючий на певний момент настроїв: оптимістичний, життєрадісний або песимістичний, пригнічений.

У представників *афектно-екзальтованого* типу досить широкий діапазон емоційних станів. Екзальтація проявляється в бурхливій реакції особи, неочікуваної зміни спрямованості її активності, високої вразливості.

Відмітною рисою *тривожного* (боязкого) типу виступає відчуття небезпеки, невпевненості у своїх силах, насторожене ставлення до оточуючих людей, що є джерелом загрози. Високий рівень тривожності супроводжується прагненням до сверхкомпенсації.

Педантичний тип акцентуацій характеру відрізняється високим самоконтролем, розважливістю, пунктуальністю, сумлінністю. Яскраво виражена зібраність відбиває інертність психічних процесів, яка проявляється у повільності мислення та понадмірної стандартності в діях.

Характерними для *демонстративного* (істероїдного) типу є виражена потреба в визнанні та увазі оточуючих, авантюризм, марнославство, егоцентризм, брехливість. Разом із тим легко забувають неприємні факти та події свого життя, а завдяки гнучкості та розкутості мислення та дій демонстративні особистості є адаптивними.

Основними рисами *застраючого* (ригідного) типу є підозрілість, хвороблива образливість, стійкість негативних емоцій та почуттів, високий рівень конфліктності, ворожість, прагнення домінувати, а також понадмірна стійкість афекту зі схильністю до формування «понадцінних» ідей.

Збудливому типу притаманна підвищена дратівливість, нестриманість, імпульсивність, похмурість, «занудливість», але можлива підлесливість, послужливість (як маскування). Моральні вимоги малозначущі, тому прояви гніву супроводжується агресивними діями.

Відмітними рисами *емотивного* (сензитивного) типу акцентуації характеру є підвищена чутливість, емпатичність, вразливість та глибина пережи-

вань, несприятливі події викликають розгубленість, депресивні стани, навіть ауто агресію.

У підлітків діагностуються *шизоїдний* та *конформний* тип акцентуації характеру. Шизоїдному типу притаманна відлюдність, самотність, відгороджування від оточення, небажання спілкуватися та установлювати контакти. Конформний тип характеризується залежністю від думки інших, понадмірним підкоренням, низькою критичністю, відмовою від ініціативи, схильністю до консерватизму.

Значно частіше за «чисті» типи **А. х.** зустрічаються «змішані» форми **А. х.** – проміжні типи як результат одночасного розвитку певних рис. Вивчення **А. х.** проводиться за психологічними методиками.

Лит.: Леонгард К. Акцентуированные личности. – К., 1989; Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий подростков. – М., 1999.

Б. М. Головкін

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ – нормативно-правовий акт, в якому на певний період часу визначаються організаційно-правові заходи, переважно кримінологічного спрямування (запобігання та протидія злочинності), і суб'єкти виконання конкретних завдань.

У перші роки незалежності криміногенна ситуація в Україні стала загрозою національній безпеці і стримувала розбудову держави. Сплеск злочинності зумовлювався кризовими явищами в політичному й економічному розвитку, в усіх сферах суспільного життя, що підживлювалось правовим нігілізмом, фактичною безконтрольністю за підприємницькою, кредитно-фінансовою та банківською діяльністю. В порядку реагування було прийнято першу після проголошення суверенітету **Д. п. б. зі з.** на 1993–1995 роки (затверджена Постановою Верховної Ради України від 25.06.1993 № 3325-ХІІ). Програма визначала завдання за такими напрямками: 1) організаційні та правові заходи; 2) профілактика правопорушень; 3) зміцнення громадського порядку та безпеки; 4) боротьба з організованою злочинністю та злочинністю у сфері економіки; 5) міжнародне співробітництво в боротьбі із злочинністю; 6) удосконалення кримінально-виконавчої системи; 7) кадрове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронної діяльності.

Згодом внаслідок зростання кількості тяжких злочинів проти життя і здоров'я, майнових інтересів громадян і держави, а також значного загострення обстановки в окремих регіонах Указом Президента України від 17.09.1996 № 837/96 було затверджено **Д. п. б. зі з.** на 1996–2000 роки (схвалена Кабінетом Міністрів України). Порівняно з попередньою програмою її розділи розширені за змістом, колом виконавців і рівнем контролю та передбачали: 1) організаційно-правові заходи; 2) забезпечення конституційного ладу, прав і свобод людини; 3) профілактика правопорушень і злочинності; 4) боротьба з наркоманією і алкоголізмом; 5) боротьба з організованою злочинністю і корупцією; 6) боротьба зі злочинністю у сфері економіки; 7) поліпшення розслідування кримінальних справ та розшукової роботи;

8) удосконалення кримінально-виконавчої системи; 9) міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю; 10) науково-методичне забезпечення боротьби зі злочинністю; 11) кадрове забезпечення боротьби зі злочинністю; 12) матеріально-технічне і фінансове забезпечення правоохоронних органів; 13) перспективні заходи.

Для закріплення певних позитивних зрушень, подальшої активізації протидії злочинності та забезпечення уповільнення темпів її зростання, на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації, засобів і методів запобігання і розкриття злочинів було прийнято Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки (затверджена Указом Президента України від 25.12.2000 № 1376/2000). Програма містила такі блоки основних заходів: 1) організаційне забезпечення профілактики злочинності; 2) правове забезпечення профілактики злочинності; 3) захист життя, здоров'я, честі і гідності особи, її майна від злочинних посягань; 4) протидія організованій злочинності і корупції; 5) зменшення кримінального тиску на економічні відносини; 6) мінімізація злочинного впливу на неповнолітніх та молодіжне середовище; 7) запобігання поширенню наркоманії, пияцтва та алкоголізму; 8) протидія рецидивній злочинності; 9) охорона громадського порядку та безпека дорожнього руху; 10) запобігання поширенню бродяжництва; 11) матеріально-технічне і кадрове забезпечення профілактичної роботи.

При досягненні деякого зменшення кількості вчинених злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких злочинів водночас спостерігалось збільшення кількості правопорушень у сфері економіки. Із цих позицій було розроблено Концепцію Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.09.2010 № 1911-р). Серед завдань Програми: забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення при-

чин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та центральних і місцевих органів виконавчої влади.

Лит.: Державна програма боротьби зі злочинністю : затв. Постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. № 3325-ХІІ [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3325-12>; Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки : затв. Указом Президента України від 17 вересня 1996 року № 837/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/837/96>; Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки : затв. Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1376/2000>; Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2010 р. № 1911-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-%D1%80>.

В. Д. Сущенко

ЖУРНАЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА І КРИМІНОЛОГІЇ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО УНІВЕРСИТЕТУ США був заснований у 1910 деканом Д. Г. Вігмором, за підсумками роботи національної конференції по кримінальному праву і кримінології, яка відбулася у 1909 на честь 50-ї річниці факультету права Північно-Західного університету (м. Чікаго). Конференція обрала декана Вігмора своїм першим президентом і прийняла рішення про створення журналу, мета якого – розробка і супроводження реформи кримінального правосуддя, пов'язаної із «прогресивною ерою», що відмічалася у першій третині ХХ ст.

У ранньому періоді становлення журнал сприяв прогресивній реформі, надаючи платформу для широкого обговорення питань реформи кримінального правосуддя адвокатами, вченими-правознавцями, соціологами.

Журнал, подолавши предметну відокремленість юриспруденції, об'єднав кримінальне право і кримінологію. Цей унікальний міждисциплінарний підхід визначає це видання як таке, що поєднує в собі кримінальне право і кримінологію.

У той самий час, коли на шпальтах журналу розглядаються питання соціології, сьогодні переважна частина публікацій цього видання концентрується на правовій доктрині, включаючи конституційне кримінальне судочинство.

Із моменту виходу журнал зіграв унікальну роль в історії криміналістики Сполучених Штатів Америки. Журнал продовжує служити платформою для діалогу і дискусій з актуальних питань кримінального права і кримінології. Н-д, симпозіум «Зброя і насильство», який відбувся кілька років тому, представив найбільш поважних кримінологів і вчених із питань вогнепальної зброї і насильства. У відповідності з реформаторською традицією журналу конференція стала майданчиком, на якому відомі вчені обговорили проблемні питання та дискутували щодо шляхів подолання насильства, пов'язаного із застосуванням вогнепальної зброї у США. Ця традиція була також продовжена під час конференції: «Чому злочинність зменшується?»

Журнал залишається одним із таких, публікації якого широко цитуються у світі. Це другий за обсягом підписки журнал, серед тих, що видаються юридичними школами США. Його широка читацька аудиторія включає суддів і вчених-правознавців, а також практиків, кримінологів і співробітників правоохоронних органів. Дослідження в галузі кримінального права і кримінології проводяться по проблемах, що вельми актуальні для американського суспільства. Журнал намагається публікувати найкращі наукові праці у цій галузі, сприяючи інтелектуальним дебатам і обговоренням, необхідним для розвитку соціальної реформи.

Найбільшим попитом серед читачів журналу користуються такі наукові праці: «Фактори, що сприяють злочинності серед неповнолітніх» (Б. Бриджем, 1927); «Раціональний вибір, стримування і теорія соціального навчання в галузі кримінології: нездійсненні шляхи» (Р. Л. Ейкерс, 1990); «Теорія Ломброзо про злочинність» (Ч. А. Еллвуд, 1912); «Чотири моделі кримінального процесу» (К. Роуч, 1999); «Озброєний опір злочинності: поширеність і природа самооборони зі зброєю» (Г. Клерк і М. Герц, 1995); «Насильство в сім'ї і закони обов'язкового арешту: якою мірою вони впливають на рішення поліції про застосування арештів» (Д. Хиршель, Є. Бизава, Е. Паттавіна, Д. Фаггіані, 2007); «Історія створення пенітенціарної системи в Америці» (Г. Е. Барнс, 1921); «Психологічна теорія, дослідження правопорушень неповнолітніх» (Дж. У. Мак-Девід і Б. Р. Мак-Кендлесс, 1962).

Lim.: The Journal of Criminal Law and Criminology (1973–) (J CRIM LAW CRIM) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.researchgate.net/journal/00914169_The_Journal_of_Criminal_Law_and_Criminology_1973; The Journal of Criminal Law and Criminology [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jcle/about.html>.

В. Я. Горбачевський

ЕКСПЕРТИЗА КРИМІНОЛОГІЧНА – дослідження, спрямоване на виявлення кримінологічно значущих факторів (детермінант злочинності, чинників ефективності протидії їй), виникнення чи зміни яких пов'язані з об'єктом дослідження, а також розроблення рекомендацій щодо їх запобігання, мінімізації впливу, усунення або стимулювання.

Е. к., будучи спеціальним кримінологічним дослідженням, спрямованим на прийняття кримінологічно обґрунтованого рішення щодо проблемного питання, одночасно характеризується як різновид державних, постійних, поліфункціональних, соціальних експертиз, має евристичний характер та організується за принципом автогенезу.

З теоретичних міркувань **Е. к.** може піддаватися доволі широке коло об'єктів: нормативно-правові акти і їх проекти, будівельно-архітектурні проекти, проекти і плани організації заходів за участю значної кількості людей (мітинги, демонстрації, спортивні змагання, розважальні заходи і т. п.), програми соціального розвитку тощо. Перелік конкретних об'єктів кримінологічної експертизи у такому випадку може бути обмежений виключно предметом кримінології.

Одним із найбільш затребуваних різновидів експертизи як в умовах ліберальної трансформації правової системи, так і в умовах реалізації антикризової політики державного управління, є **Е. к.** нормативно-правових актів і їх проектів. Засновником ідеї її запровадження до практики кримінально-превентивної діяльності в Україні є А. П. Закалюк. Під його керівництвом у 1991 було організовано дослідження концептуальних та методологічних засад кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів. У результаті було вироблено поняття та науково-методичні засади проведення цієї експертизи. Під нею розуміється спеціальне, здійснюване на основі науково обґрунтованої методики кримінологічне дослідження нормативно-правових актів і їх проектів, спрямоване на виявлення, усунення або мінімізацію впливу таких їх

положень, що детермінують або ж можуть детермінувати злочинність чи блокують або можуть блокувати дію антикримінальних заходів (засобів), що застосовуються суспільством і державою. У більш широкому розумінні вказану експертизу можливо розуміти як форму кримінологічного контролю, що реалізується у вигляді наукового забезпечення процесу правотворчості і здійснюється в межах державної кримінологічної політики.

Об'єктом **Е. к.** у країнах її практикування (Республіка Білорусь, РФ та ін.) є нормативно-правові акти та їх проекти. Її предмет можна визначити за трьома напрямками: а) елементи правової системи суспільства; б) соціальні практики; в) злочинність як особливий вид взаємодії правової системи і соціальних практик.

Метою функціонування інституту **Е. к.** нормативно-правових актів і їх проектів має бути забезпечення кримінологічної безпечності та ефективності правового регулювання. Основні завдання вказаної експертизи – виявлення нормативно-правових детермінант злочинності та нормативно-правових криміногенних ризиків, формування науково обґрунтованих пропозицій щодо їх усунення чи мінімізації негативного впливу.

Нормативно-правовий криміногенний фактор (детермінанта злочинності) – положення чинного нормативно-правового акта, щої погіршують кримінологічну обстановку через безпосередню детермінацію злочинів або ж блокування кримінально-превентивних заходів. Нормативно-правовий криміногенний ризик – кримінологічно обґрунтована імовірність негативних змін у кримінологічній обстановці у зв'язку з можливою реалізацією проекту норми права або положень чинного нормативно-правового акта, які ще не призвели до зазначених змін.

Процедура **Е. к.** нормативно-правових актів і їх проектів охоплює три організаційно-методичні етапи: підготовчий, робочий, заключний.

Підготовчий етап **Е. к.** нормативно-правових актів і їх проектів починається після прийняття рішення про проведення експертизи і видання

відповідного акта компетентним органом державної влади. На цьому етапі мають з'ясуватися об'єкт експертизи, предмет її дослідження, визначатися склад робочої групи, відбуватися розробка програми експертного дослідження, визначатися джерела інформації, шляхи її збирання, необхідність матеріально-технічного оснащення, вартість робіт.

Робочий (основний) етап **Е. к.** нормативно-правових актів і їх проектів має складатися зі: а) збирання та аналізу інформації, що стосується об'єкта дослідження; б) кримінологічного прогнозування, що полягає у проєкції на соціальну площину криміногенно значимого аспекту розвитку суспільних відносин без урахування дії відповідного нормативно-правового акта (або ж без внесення змін до останнього), а також у відповідній проєкції з урахуванням дії правових норм зазначеного нормативно-правового акта. Застосовуються всі методи, властиві для прогностичного кримінологічного дослідження.

Заключний етап має полягати у наданні науково обґрунтованих конкретних висновків стосовно наявності чи відсутності кримінологічно неефективних норм права у нормативно-правовому акті чи його проєкті та викладенні відповідних пропозицій щодо їх усунення.

Різновидом **Е. к.** нормативно-правових актів і їх проектів, що практикується в Україні, є антикорупційна експертиза. Її метою є виявлення та усунення/мінімізація впливу корупціогенних факторів – норм права (їх проєктів), які здатні детермінувати корупційні правопорушення або блокувати дію антикорупційних заходів. До основних корупціогенних факторів відносяться такі.

1. Фактори, що зумовлюють наявність конфлікту інтересів у діяльності суб'єкта корупційних правопорушень: 1) відставання норм права від реальних потреб службової діяльності суб'єкта корупційного правопорушення та забезпечення його побутових потреб; 2) привнесення до суспільних відносин елементів конфліктності інтересів і поведінки різних

соціальних груп (за майновими, соціально-демографічними показниками); 3) наявність правових передумов для формування колізій правових інтересів у кореспондуючих суб'єктів правовідносин; 4) надлишковість публічно-правових форм і методів регулювання суспільних відносин, що не виправдано обмежують свободу соціально-економічної діяльності; 5) невідповідність способів (типів) правового регулювання (дозвільний, зобов'язальний, заборонний, диспозитивний, імперативний) сфері та предмету правового регулювання, його цілям, принципам, а також вимогам правопорядку та законності; 6) необґрунтована комерціалізація обігу суспільних благ; 7) фінансово-економічна, організаційно-управлінська, наукова, кадрова та інша незабезпеченість практичної реалізації положень проекту нормативно-правового акта.

2. Фактори, що полегшують чи іншим чином детермінують учинення корупційних правопорушень, блокують дію антикорупційних заходів: 1) нечітке визначення функцій, прав, обов'язків і відповідальності службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування; 2) створення надмірних обтяжень для одержувачів адміністративних послуг; 3) відсутність або нечіткість адміністративних процедур: а) невизначеність порядку реалізації суб'єктивних прав чи виконання юридичних обов'язків; б) незабезпеченість нормативно-правового акта (чи окремих його норм) адміністративними процедурами – нормативно встановленим порядком і строками виконання обов'язків державних органів, службових, юридичних і фізичних осіб; в) відсутність способів примусового виконання нормативних положень, відновлення і захисту порушених прав та законних інтересів; г) відсутність нормативно закріплених засад здійснення контролю (в тому числі системи звітності) за державними органами та службовими особами й громадянами; д) відсутність порядку здійснення повноважень контролюючими державними органами і службовими особами; е) надмірна обтяженість контрольних процедур для підконтрольних осіб; 4) відсутність

чи недоліки конкурсних (тендерних) процедур; 5) невизначеність об'єктно-предметного та суб'єктного складу правовідносин, умов і підстав їх виникнення, зміни чи припинення; 6) невизначеність і розбалансованість інтересів суб'єктів правовідносин, їх прав та обов'язків; 7) не виправдано широке надання реєстраційних, дозвільних, контрольних та юрисдикційних нормотворчих повноважень державним органам і службовим особам, у тому числі за формулою «мають право»; 8) недоліки, пов'язані з установами юридичної відповідальності, порядку її реалізації: а) відсутність відповідальності за суттєві порушення вимог нормативно-правового акта; б) конкуренція типів і видів юридичної відповідальності; в) неконкретизований чи обмежений опис ознак складу правопорушення; г) тощо.

Лит.: Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. – К., 2007; Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні. – Х., 2008; Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів. – Сімферополь, 2010.

Ю. В. Орлов

КРИМІНОГЕННІСТЬ (від лат. *crimen* – злочин і грец. *genos* – рід, походження) – потенційно суспільно небезпечна властивість об'єкта запобіжного впливу породжувати злочинність або сприяти їй. Ця властивість виявляється через силу впливу об'єкта на злочинні прояви, здатність створювати причинні зв'язки. Саме **К.** відділяє об'єкт запобіжного впливу від інших негативних явищ. Похідне від криміногенності поняття «криміногенний» вживається у різних словосполученнях: криміногенна ситуація, криміногенне середовище, криміногенна особистість, криміногенні фактори та ін. **К.** будь-якого об'єкта – величина змінна, тому що вона може бути відображена кількісно-якісними показниками: ступінь криміногенності, криміногенний набір, криміногенний інтервал.

Ступінь **К.** – показник, що визначає міру цієї властивості об'єкта і більшу чи меншу силу її впливу на злочинність. За даними криміногенних досліджень, алкогольне обтяження як криміногенна властивість особистості є домінуючою у детермінації насильницької злочинності у сімейно-побутовій сфері. Криміногенний набір – структурний показник криміногенності об'єкта. Відомо, наприклад, що початок злочинного шляху підлітків, як правило, зумовлюється одночасно чи послідовно дією набору з 3–5 негативних явищ (неблагополуччя в сім'ї, небезпечне оточуюче середовище, рання алкоголізація, бродяжництво та ін.). криміногенний інтервал – віддалення або наближення криміногенного об'єкта у детермінаційному зв'язку. Тим самим визначається «місце», «роль» того чи іншого криміногенного об'єкта у причинному ланцюгу. Отже, чим вище ступінь криміногенного об'єкта, тим менше його криміногенний інтервал, тим ймовірніше злочинні прояви.

Лит.: Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений. – К., 1989; Криминологія. – Х., 2014.

В. В. Голина

КРИМІНОЛОГІЯ У НІМЕЧЧИНІ визначається як наука про злочин, що має справу з описом останнього як соціологічного факту, намагаючись пояснити його причини. Наведене поняття містить юридичний словник *Creifelds*, що є літературним стандартом. Розгорнуте визначення поняття та стану **К. у Н.** надається Інститутом іноземного і міжнародного кримінального права товариства ім. М. Планка (м. Фрайбург), який розвиває порівняльну, міждисциплінарну та емпіричну кримінологію злочинності, її контролю та жертви злочину. У 2012 в Інституті прийнято Фрайбургський меморандум 60-ти кримінологів, згідно з яким кримінологія є міжгалузєвою і міжнародною наукою, що виробляє теоретично й емпірично обґрунтовану систему знань про злочинність, злочин, злочинця і потерпілого, а також про різні державні і приватні, неформальні та формальні реакції і форми профілактики. Меморандум констатує, що кримінології у німецьких університетах загрожує скорочення числа кафедр і наукового персоналу, зменшення обсягу спеціалізованих навчальних курсів.

Сучасний рівень розвитку **К. у Н.** формувався під впливом діяльності Центральної кримінологічної установи, першочерговим завданням якої було подолання проблем зазначеної науки 60-х років минулого століття. У 1966 міністри внутрішніх справ Земель ФРН визнали, що кримінологічні дослідження Федерального відомства кримінальної поліції здійснюються за матеріалами, які випадково потрапляють у поле зору, вони є залежними і не репрезентативними. Дослідження університетів (через особливості структури їх побудови та міждисциплінарні розбіжності) не здійснювали необхідного впливу на правозастосування. Внаслідок внутрішніх проблем **К. у Н.** не мала бажаного міжнародного авторитету. Заснована із зазначених причин у 1986 у м. Вісбаден (місцезнаходження Федерального відомства кримінальної поліції) Центральна кримінологічна установа (KrimZ) як незалежне об'єднання була зобов'язана здійснювати на кримінологічній платформі дослідження кримінального правозастосування та документування на території усїєї Німе-

ччини. Її дійсними членами стали Федерація і Землі Німеччини, членами-кореспондентами – кілька іноземних дослідницьких установ. Фінансування KrimZ (бюджет у 2014 складав 654236 євро) дотепер здійснюється Федерацією і Землями у формі членських внесків. KrimZ сприяє кримінологічним дослідженням, надає кримінологічну інформацію для потреб науки, законодавства, правосуддя та органів управління, організовує наради фахівців, здійснює власні дослідницькі проекти, обслуговує створений нею літературний банк кримінологічних джерел «KrimLit»; опублікувала 71 том збірника «Кримінологія і практика», останній з яких присвячений поводженню у місцях позбавлення волі.

У Німеччині розвивається кілька течій кримінології, які відрізняє різне бачення поняття, структури і її меж. Представники кримінально-політичної кримінології орієнтовані на практику та об'єднані у «Кримінологічному товаристві» (KrimG). Прихильники критичної кримінології зосереджені у «Товаристві міждисциплінарної наукової кримінології» (GIWK). Перші більше використовують кримінально-правову, психіатричну чи психологічну аргументацію, другі виділяють соціальні, політологічні та історичні аспекти проблеми. Кримінально-політична кримінологія підтримується переважною більшістю юридичних факультетів і трьома дослідницькими установами: Інститутом іноземного і міжнародного кримінального права ім. М. Планка, Кримінологічним інститутом (м. Ганновер, KFN) та Центральною кримінологічною установою (KrimZ, м. Вісбаден). Вона видає щомісячний журнал «Кримінологія та реформа кримінального права». Прихильники критичної К. зосереджені в Інституті кримінологічних соціальних досліджень Гамбургського університету та в університетах Бремена, Ольденбурга, Франкфурта/М., їх друкований орган – щоквартальний «Кримінологічний журнал». Прикладна кримінологія розвивається в університетах міст Майнц та Тюбінген.

Університетську К. у Н. представляють 37 кафедр кримінології юридичних факультетів. Відомчі кримінологічні дослідження здійснюють підрозді-

ли міністерств, відомств, що протидіють злочинності, а також кримінологічні служби Земель. Певний вклад вносять приватні структури, зокрема, Нижне-саксонський дослідницький кримінологічний інститут, що заснований приватними особами у 1979 і має 5 повних робочих місць наукових співробітників.

Підручники «Кримінологія» написані авторами, що належать до тих чи інших течій. Десять з них видавалися 3 і більше разів. «Кримінологія і кримінальна політика» Г.-Д. Швінда (H.-D. Schwind) станом на липень 2016 р. витримала 23 видання. Науковці відзначають консервативність поглядів та наочність підручника, схвалюють введення у текст малюнків та газетних публікацій, а також можливість його розуміння без фахової соціологічної освіти.

«Кримінологія» П.-А. Альбрехта приділяє увагу переважно кримінально-правовим та кримінально-процесуальним аспектам кримінології. У ній на першому місці розташована не злочинність як феномен, а окремі її області і система юстиції. Це книга не про теорію, а про практику злочинності. У підручнику Б.-Д. Маєра (B.-D. Meier) виділяються переважно соціальні аспекти злочинності. Психологічні проблеми кримінології досліджує Р. Егг – у минулому директор Центральної кримінологічної установи.

Основні риси міжнародної кримінології відображає «Міжнародний кримінологічний довідник» за редакцією Г.-Й. Шнайдера, підготовлений П. Фаррінгтоном, Г. Кайзером, Г.-Й. Шнайдером, Х. Курі, Т. Фердінандом, Г.-Й. Альбрехтом, П.-О. Вікстром, Г. Шьох, Д. Долінгом, Р. Еггом та ін. Для неї характерним є переважно німецьке консервативне бачення позицій класичної кримінології, визнання її міждисциплінарною та міжнародною наукою. У довіднику розглянуто рівень, масштаб та форми злочинності, її поширеність, прогноз, реакції на неї. Викладено міжнародні, політичні, суспільні, соціальні і особистісні проблеми, пов'язані зі злочинністю, а також ті із них, що стосуються злочинця і жертви, дітей та юнацтва, насильства та сексу. «Міжнародна кримінологія» як магістерська програма реалізується в Інституті кримінологічних та соціологічних досліджень Гамбургського університету.

У постійній науковій дискусії представники тих чи інших течій пропонують власні шляхи розвитку **К. у Н.** Прихильниця феміністичної кримінології професор М. Фроммель (у 1992–2011 – директор Інституту права санкцій та кримінології в університеті м. Кіль) запевняє, що від критичної кримінології уже нічого не залишилося; її положення вимагають доповнень, оскільки вони здебільшого непереконливі та емпірично спростовні, н-д, теза про селективність застосування права як доказ свавілля владних інстанцій. Професор М. Бок (у 1995–2015 – завідувач кафедри кримінології, ювенальної юстиції і кримінального права у м. Майнц) обґрунтував сумнівність позицій кримінально-політичної кримінології та перспективи розвитку її прикладного напрямку. Професор Ф. Зак (з 1996 – перший соціолог кафедри кримінології у Німеччині, протягом багатьох років очолював Інститут кримінологічних та соціальних досліджень Гамбурзького університету) вважає, що кримінологія має бути «наднормативною» і не виконувати функцій, властивих кримінальному праву. Він не рекомендує українській кримінології досліджувати її біологічні аспекти. Професор (Санкт-Галленський університет, Швейцарія) і перший Президент Європейської асоціації кримінологів (ESC) М. Кіліас вважає, що **К. у Н.** є затеоретизованою та підкреслює практичність швейцарської кримінології.

Німеччина має як теоретично, так і емпірично високорозвинену кримінологічну науку. Дослідження **К. у Н.**, здійснені у НДІ вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України, констатують поступове віддалення її від кримінального права та наближення до соціальних наук.

Лит.: Weber K. Creifelds. Rechtswörterbuch. 22. Auflage. – München, 2017; Sack F. Kriminologie – wohin? Ein Gespräch mit Fritz Sack erschienen in: Kriminologisches Journal. – 2002. – № 34; Feltes T. Hans-Dieter Schwind. Kriminologie. Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen. 16., neubearbeitete und erweiterte Auflage, Heidelberg, 2006 [Електронний ресурс] Polizei-newsletter. – Режим доступу : <http://www.polizeinewsletter.de/books/Schwind2006.pdf>; Розвиток української і німецької кримінологічної думки // Вісн. нац. акад. прав.

наук України. – 2012. – № 1; Розвиток кримінологічної думки у ФРН і в Україні (за матеріалами досліджень науковців Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України). – К., 2012.

Г. Г. Мошак

МЕЛЕНТЬЄВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ

(25.10.1931, с. Корякіни, Іллінського р-ну, Пермської обл., РРФСР (тепер Пермського краю, РФ) – 15.12.2004, м. Рязань, РФ) – радянський, російський та український правознавець, фахівець у галузі кримінально-виконавчого права та пенітенціарної кримінології, докт. юрид. наук (з 1980), професор (з 1982), член-кореспондент Академії правових наук України (1993), Заслужений працівник народної освіти України (з 1990), Заслужений діяч науки РФ (з 1996), почесний професор Санкт-Петербурзького університету МВС РФ, полковник внутрішньої служби у відставці.

Нагороджений медалями: «А. С. Макаренко», «За відзнаку в охороні державного кордону», «За старанність», «80 років ВЧК-КГБ», вищою відомчою відзнакою МЮ РФ – медаллю А. Коні, орденом Пошани, знаком «Вища школа СРСР» та ін.

Трудову діяльність розпочав у 1950 після навчання у Молотовському авіаційному технікумі майстром на заводі в м. Перм. Упродовж 1951–1953 навчався в Харківському прикордонному училищі МДБ СРСР, після чого протягом 1953–1957 проходив службу у підрозділах КДБ і МВС СРСР. У 1957 переведений на роботу до ВТК-31 УМВС у Пермській області. Після закінчення Вищої школи МВС СРСР у 1962 розпочав викладацьку діяльність у Пермському відділенні факультету Вищої школи Міністерства охорони громадського порядку РРФСР.

У 1969 у Вищій школі МВС СРСР (м. Москва) захистив кандидатську дисертацію на тему «Ефективність виконання покарання щодо вперше засуджених до позбавлення волі» (наук. керівник – проф. І. В. Шмаров). Протягом 1972-1976 М. очолював єдину в країні науково-дослідну лабораторію з вивчення проблем перевиховання засуджених у Рязанській вищій школі МВС

СРСР – новоствореному вищому відомчому навчальному закладі, що спеціалізувався на підготовці керівних кадрів для кримінально-виконавчої системи. Із 1977 по 1984 – обіймав посаду начальника кафедри кримінально-виконавчого права Рязанської вищої школи МВС СРСР.

У 1980 учений захистив докторську дисертацію у ВНДІ МВС СРСР за темою «Функції радянського виправно-трудоного права та механізм їх реалізації», що була першим комплексним фундаментальним дослідженням теоретико-методологічних і практичних проблем функцій кримінально-виконавчого права на межі теорії, соціології права, теорії систем, кримінально-правових наук і теорії управління. У 1982 йому присвоєно вчене звання професора.

За рішенням керівництва МВС СРСР М. у 1984 переведений до УРСР і призначений заступником начальника з навчальної та наукової роботи Київської філії Всесоюзного інституту підвищення кваліфікації керівних працівників виправно-трудоного установ МВС СРСР. Після здобуття Україною незалежності за активної участі вченого розроблено й обґрунтовано пропозиції щодо створення якісно нового навчального закладу для підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців установ виконання покарань та внутрішніх військ МВС України. Вчений стояв у витоків формування вітчизняної відомчої вищої школи, брав участь у розробці проекту змін до Виправно-трудоного кодексу України, був експертом-консультантом ГУ виконання покарань МВС України. У 1992 він очолив науково-дослідну лабораторію з питань виконання покарань Української академії внутрішніх справ.

Після переїзду до м. Рязань протягом 1994–1997 очолював кафедру кримінально-виконавчого права та кримінології Рязанського інституту права та економіки МВС РФ, за сумісництвом працював на кафедрі кримінального права та процесу Рязанського педагогічного університету ім. С. Єсеніна. З 2001 він обіймав посаду професора кафедри кримінально-виконавчої політики і права Академії права й управління МЮ РФ. Входив до складу робочої

групи з розробки проекту Кримінально-виконавчого кодексу РФ, Модельного кримінально-виконавчого кодексу для держав-учасниць СНД. Очолював секцію кримінально-виконавчого права Російської академії юридичних наук, був шеф-редактором науково-публіцистичного журналу «Человек: преступление и наказание», членом президії Наукового пенітенціарного товариства. Неодноразово залучався як експерт Ради Європи та РФ для розробки й впровадження міжнародних норм і стандартів у сферу виконання кримінальних покарань.

Основними напрямками його наукової діяльності були проблеми кримінального, кримінально-виконавчого права, пенітенціарної кримінології та пенології. Учений зробив найбільш вагомий внесок у розробку функцій виправно-трудового права, принципів і структури кримінально-виконавчого права.

М. у складі авторських колективів брав участь у підготовці науково-практичних коментарів до Кримінального, Кримінально-виконавчого кодексів РФ, Федерального закону «Про утримання під вартою підозрюваних і обвинувачених у вчиненні злочинів» і Мінімальних стандартних правил поведіння з ув'язненими. Науковець є автором понад 200 наукових і науково-методичних праць. У співавторстві підготував чотири підручника з кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема, «Кримінально-виконавче право. Загальна частина», «Кримінально-виконавче право. Особлива частина». Дві роботи вченого опубліковано за кордоном – у Великій Британії та Чехословаччині.

Основні наукові праці: «Дифференциация исполнения наказания в исправительно-трудовых учреждениях» (1971), «Функции исправительно-трудового права и механизм их осуществления» (1980), «Структура советского исправительно-трудового права» (1981); «Становление и развитие исправительно-трудового законодательства Украинской ССР» (1989); «Реализация принципа социальной справедливости в правоприменительной деятельности

ИТУ» (1991), «Пенитенциарные системы зарубежных стран» (1993), «Возникновение и развитие пенологии и пенитенциарной науки» (2000).

Наукова школа, що сформована вченим, об'єднує фахівців у галузі кримінально-виконавчого права з РФ, України та близького зарубіжжя. Під його керівництвом захищено понад 40 кандидатських і докторських дисертацій.

Лит.: Мелентьев Михайло Петрович // Київський національний університет внутрішніх справ: доктори наук і професори. – К., 2008; Мелентьев Михаил Петрович // Видные ученые-юристы России (Вторая половина XX века). Энциклопедический словарь биографий. – М., 2006; Упоров І. В. Профессор М. П. Мелентьев и развитие в России науки исправительно-трудового (уголовно-исполнительного) права // Современная научная мысль. – 2016. – № 4.

Є. Ю. Бараш

ТОВАРИСТВО З КРИМІНОЛОГІЇ ГОНКОНГУ, КИТАЙ («Hong Kong Society of Criminology»); скорочена назва – «НК Society of Criminology») – відоме громадське об'єднання фахівців-практиків, науковців та пересічних громадян, які сприяють проведенню наукових досліджень проблем злочинності в Гонконзі. Керівний орган (громадська виконавча влада) розташований на базі Центра кримінології факультету соціології Університету Гонконгу (Покфулам Роуд, Гонконг).

Т. з к. Г. засноване у 1983 практичними працівниками у галузі кримінальної юстиції та вченими-правниками. На початку діяльності співтовариство досліджувало лише питання кримінології, але згодом до кола його інтересів потрапили різноманітні питання кримінальної юстиції – від прийняття законів про кримінальну відповідальність до призначення покарання, від застосування різних заходів кримінально-правового характеру до реінтеграції злочинців, від відправлення правосуддя до поводження з правопорушниками та їх жертвами тощо.

Структура **Т. з к. Г.** включає: президента –Т. Галла; віце-президента – доктора Гарольда Травера; голову – Р. Бродхерста; заступників голови – С. Чана (інша посада вакантна); скарбника –Д. М. Ходсона; секретаря – Чу Ю Конга; членів комітету – Ф. Беха, К. А. Дж. Лейдлера, Е. Цуї, а також представників студентської аудиторії та пересічних членів об'єднання. Членство у товаристві відбиває різноманітні інтереси в кримінології та охоплює

широке коло як правників, так і спеціалістів у інших галузях (суддів; співробітників поліції; адвокатів; лікарів, психологів і психіатрів; соціальних працівників; співробітників кримінально-виконавчих установ і працівників служби пробації; судових медичних експертів; службовців митних і податкових органів; вчителів та вчених-кримінологів).

Метою товариства є сприяння обговоренню та поширенню останніх міжнародних та місцевих наукових досліджень за темами, що стосуються запобігання злочинності, діяльності правоохоронних органів і функціонування системи кримінального правосуддя задля: а) підвищення обізнаності про питання та проблеми, пов'язані з контролем над злочинністю та відправленням правосуддя; б) заохочування ідей і практик, що допоможуть у сфері попередження злочинності, поліпшення якості надання послуг жертвам злочинів і поводження з правопорушниками; в) підвищення ролі кримінології та використання наукових підходів щодо вивчення злочинності, жертв злочинів, правопорушників та методик розслідування кримінальних проваджень у Гонконзі й сусідніх країнах; г) підтримки зв'язку з будь-яким співтовариством або організацією аналогічного характеру, якщо це відповідатиме цілям товариства.

До завдань товариства належать забезпечення реалізації регулярних програм під час гостьових вечірніх лекцій, суботніх симпозіумів, спеціалізованих і експертних нарад, а також неформальних зустрічей, що організовуються для своїх членів. Товариство співпрацює із зарубіжними спорідненими органами та місцевими асоціаціями (н-д, Медико-правовим товариством Гонконгу), науково-дослідними центрами (н-д, Центром кримінології та Центром публічного та порівняльного права в Університеті Гонконгу), програмами права Китаю в Китайському університеті Гонконгу, спонсорує спільні заходи. Найбільш відомі події останнього часу включали симпозіуми з питань протидії організованій злочинності, контрабанді мігрантів, злочинам у галузі мистецтва, попередження злочинності, проти осіб похилого віку,

проблем судово-медичних експертиз, кіберзлочинності та злочинності неповнолітніх. У майбутньому товариство планує проведення більш спеціалізованих симпозиумів, конференцій і зустрічей.

Товариство видає свій науковий бюлетень із кримінології та у майбутньому прагне створити регіональний інформаційний журнал задля забезпечення обізнаності читацької аудиторії із результатами новітніх досліджень у галузі кримінології та суміжних наук Великого Китаю й регіону Гонконгу. Документи і доповіді, що представлені на семінарах товариства, та результати інших подій часто розміщують в електронній формі, яка доступна для всіх бажаючих. Будь-які фізичні особи, установи або корпорації, зацікавлені в досягненні цілей товариства, мають право на членство в ньому. Додаткову інформацію про Т. з к. Г. можна отримати у секретаря товариства за телефоном: (852) 2859-1075 або факсом: (852) 2559-8044/2857-4074 або по електронній пошті: ukchu@hkuss.hku.hk або у Центрі кримінології (електронна пошта: crimctr@hkuss.hku.hk).

Лит.: Hong Kong Society of Criminology [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.crime.hku.hk/hksoccrim.htm; Routledge Handbook of International Criminology. Routledge, 2011; Wong Kam C. Policing in Hong Kong: Research and Practice. Foreword, 2015.

Т. М. Приходько

ФЕЙЄРБАХ, Пауль Йоханн Анзельм фон

(нім. Paul Johann Anselm von Feuerbach) (14.11.1775, Хайніхен (Hainichen) – 29.05.1833, Франкфурт-на-Майні) – видатний німецький кримінолог, один із засновників класичної школи у кримінальному праві. За свої заслуги отримав лицарське звання (Ritter). Батько філософа Людвіга Фейєрбаха. У 1792 р. приступив до вивчення філософії в Ієнському університеті,

але через 4 роки перейшов на юридичний факультет того ж університету. У 1798 р. закінчив університет, отримав ступінь доктора філософії і доктора права. Обіймав посади приват-доцента, а потім професора (з 1801 р.) в університетах Ієни, Кіля і Ландсхута, читав лекції із природного права та енциклопедії права, кримінального права та процесу, цивільного і римського права. У 1805 р. йому доручили скласти проект Баварського Кримінального кодексу; одночасно він посів високу посаду в міністерстві юстиції Королівства Баварія (нім. Königreich Bayern, бав. Kinereich Bayern). Після складання проекту, що отримав силу закону, в 1813 р. П. Фейєрбах був призначений президентом апеляційного суду. Підготував також проект Цивільного кодексу, але цей Кодекс не був прийнятий. Важливою заслугою Ф. є підготовка закону про скасування тортур у Баварії, який було прийнято у 1806 р. Із 1814 р. і до кінця життя Ф. посідав високі суддівські посади.

Ф. був одним із перших, хто стояв біля витоків формування кримінології як самостійної науки. Прихильник теорії психічного примусу (залякування). Мету і завдання покарання бачив у залякуванні за допомогою загрози покаранням, що передбачено у кримінальному законі. Покарання, за П. Фейєрбахом, є двох видів: покарання, що загрожують, і покарання, що заподіюють. Мета перших – страхом відвадити потенційного злочинця від вчинення злочину, мета другого – демонстрація невідворотності покарання. На-

давав вирішальне значення цілям загальної превенції і вимагав визначати розміри покарання, виходячи лише з тяжкості вчиненого діяння.

Метою державної організації вважав забезпечення порядку, що спирається на право. Цьому порядку загрожують злочинні діяння. Тому держава має право і зобов'язана вживати заходів для запобігання злочинам. Якщо ж заходів морального впливу недостатньо, держава мусить вживати заходи примусові: по-перше, примус фізичний, під яким Ф. розумів усунення умов, що сприяють вчиненню правопорушень; по-друге, примус психічний, що полягає у кримінальному законі, який загрожує покаранням. Причину злочинів бачив у чуттєвості. На його думку, злочинець вчиняє злочин, керуючись мотивом отримати задоволення від свого діяння. Для упередження злочинів пропонував протиставити кожному злочинному спонуканню кримінальний закон, що загрожує більшим стражданням, ніж та насолода, на яку розраховує злочинець. Наголошував, що для більшості людей одного психічного впливу достатньо. Якщо ж у тому чи іншому випадку злочинні спонукання перемогли, то винний має бути засуджений і покараний.

Ф. був послідовником учення І. Канта про моральність і право, розвивав його, орієнтуючись на проблеми кримінології та кримінального права. Відстоював ідею першості права стосовно держави, яка пізніше стала складовою доктрини правової держави. Продовжуючи вчення І. Канта, зазначав, що кримінальний закон є «категоричним імперативом», вимоги якого підлягають беззаперечному виконанню. Йому належить заслуга формулювання основних принципів кримінального права, які, за його словами, «не підлягають ніякому виключенню». Насамперед це принцип рівності всіх перед законом. Принципи кримінального права, що були обґрунтовані Ч. Беккарія, він виклав у чітких латинських формах, а саме: «*nulla poena sine lege*» («немає покарання без закону»); «*nulla poena sine crimine*» («немає покарання без злочину»); «*nullum crimen sine poena legali*» («немає злочину без законного покарання»). Ф. вимагав, щоб покарання призначалися лише на підставі за-

кону за передбачені законом злочини і щоб жоден злочин не залишався непокараним. Згодом ці формулювання зазнали певної еволюції, і нині їх зазвичай зводять до принципу «*nullum crimen, nulla poena sine lege*», що в тому чи іншому вигляді було сприйнято законодавством багатьох країн. Своє історичне значення вони зберігають і понині.

Всебічно дослідив і обґрунтував юридичну конструкцію осудності як підстави кримінальної відповідальності, що знайшла відображення в Баварському Кримінальному кодексі. Цей кодекс, укладений за проектом Ф., передбачав суворі покарання за більшість злочинів, однак призначатися вони могли лише у разі встановлення всіх передбачених законом елементів складу злочину.

Праці Ф. стали серйозним підґрунтям для розробки в межах «класичної» школи таких найважливіших інститутів кримінального права, як склад злочину, вина, співучасть, замах та ін., у трактуванні яких він відстоював значення об'єктивних критеріїв. Деякі з його положень зберігають своє значення і зараз.

Найбільш відомі праці Ф.: «*Kritik des natürlichen Rechts als Propädeutik zu einer Wissenschaft des natürlichen Rechts, Altona* («Критика природного права як вступ до науки природного права») (1796); «*Philosophisch-juridische Untersuchung über das Verbrechen des Hochverrats, Erfurt*», («Філософсько-юридичне розслідування злочину зради») (1798); «*Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts, 1. Teil Erfurt 1799, 2. Teil Chemnitz 1800*» («Перегляд основних положень і понять кримінального права») (1799-1800); «*Über die Strafe als Sicherungsmittel vor künftigen Beleidigungen des Verbrechers, Chemnitz*» («Про покарання як засіб стримування майбутніх злочинів злочинця») (1800); «*Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts, 1. Aufl. Gießen 1801*» («Підручник загального чинного в Германії кримінального права», який витримав 11 видань ще за життя автора)

(1801); «Die Weltherrschaft oder das Grab der Menschheit, Nürnberg 1814»,
(«Світове панування або могила людства») (1814).

Лит.: Prof. Dr. Wolfgang Naucke. Paul Johann Anselm Ritter von Feuerbach // Enzyklopädie zur Rechtsphilosophie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enzyklopaedie-rechtsphilosophie.net/autorenliste/19-beitraege/100-feuerbach-paul-johann-anselm-ritter-von>; Фейербахъ // Энцикл. словарь. – Т. XXXV. – СПб., 1902 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.runivers.ru/bookreader/book10200/#page/432/mode/1up>; Буккер И. Ансельм Фейербах и тайна Каспара Хаузера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.ru/accidents/factor/crime/14-11-2012/1134531-feuerbach-0/>; Фейербах // Энциклопедия юриста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_law/2365/.

В. І. Тимошенко

Феррі, Енріко (італ. Ferri, Enrico) (25.02.1856, Сан-Бенедетто-По – 12.04.1929, Рим) – видатний італійський криминолог і політичний діяч. У 1877 закінчив юрид. фак-т Болонського ун-ту. У 1878 захистив докт. дисертацію на тему «Теорія неосудності і заперечення вільної волі». З 1880 – приват-доцент Туринського ун-ту, у цьому ж закладі познайомився із Ч. Ломброзо. Разом із Ч. Ломброзо та Р. Гарофало заснував журнал «Архів психіатрії, кримінального права і кримінальної антропології». З 1884 обіймав посаду професора кримінального права в ун-тах Болоньї, Сієни, Пізи та Риму, а у 1886 – завідувача кафедри кримінального права в Римському ун-ті.

Ф. був одним із найвідоміших в Італії адвокатів. Брав активну участь у політичному житті країни. З 1886 по 1924 – депутат італійського парламенту. У 1893 очолив Італійську соціал-демократичну партію. Протягом багатьох років був головним редактором соціалістичної щоденної газети «Аванті» (Avanti). З 1919 очолював комісію парламенту з підготовки проекту Кримінального кодексу. Основні положення цього проекту увійшли до Кримінального кодексу, прийнятого у 1930 за часів диктатури Б. Муссоліні. У 1921 заявив, що розділяє багато ідей італійських фашистів, написав книгу про Б. Муссоліні.

Як послідовник Ч. Ломброзо, **Ф.** розвивав ідеї антропологічної школи кримінального права. Був одним з ініціаторів проведення й активним учасником міжнародних конгресів кримінальної антропології (1881–1912). Водночас визнавав значення не лише антропологічних, а й фізичних (тобто географічних, кліматичних) і особливо соціальних факторів злочинності. Зосередився на дослідженні психологічних характеристик, які, на його думку, відповідали за розвиток злочинних нахилів у людини. Ці особливості включали сленг, почерк, секретні символи, літературу і мистецтво, а також

моральну байдужість і «відсутність відрази до ідеї злочину і ... вчинення злочину, до його виконання і відсутність каяття після його вчинення». На міжнародних конгресах отримала схвалення запропонована Ф. «біосоціологічна» класифікація злочинців. Вона включала 5 категорій: «природжені» злочинці, злочинці-душевнохворі (за Ф. найбільш небезпечними), злочинці за набутою звичкою, за пристрастю та злочинці випадкові.

Головна особливість антропологічної школи полягає у тому, що вона відносить злочинця до особливого різновиду людського роду, особливої ненормальної істоти, наділеної специфічними аномаліями – фізичними і психічними. Ця ідея дещо еволюціонувала у Ф., який писав, що природжений злочинець – це не особа, фатально приречена своїми дефектами на злочинний шлях, а просто суб'єкт, певним чином схильний до злочину. Цілком можливо, що такий суб'єкт ніколи не вчинить злочин, так само можливо, що злочин вчинить особа, яка не має жодних ознак вродженого злочинця.

Ф. виступав проти смертної кари, вважаючи, що жорстокість покарання ще ніколи не призводила до зниження злочинності. У зв'язку із цим він розробив «замінники покарання», якими мали стати економічні, політичні, адміністративні, виховні та інші заходи. Він наполягав на соціальному оздоровленні суспільного ладу, разом із тим запропонував систему репресивних заходів, що накладаються залежно від характеру злочинця, а не злочину. Вважав найбільш придатними для душевнохворого злочинця – кримінальний будинок для божевільних; для природженого злочинця – ізолювання від людського суспільства; для злочинця із набутою звичкою – крім заходів громадської гігієни, ще й тимчасове видалення з товариства, роботу в землеробських колоніях; для випадкового злочинця – обов'язкову компенсацію за понесені збитки грошима чи роботою на користь держави або громад. Злочинець за пристрастю чомусь у багатьох випадках не мав понести покарання. Стверджував, що виникнення, збільшення,

зменшення і зникнення злочинів залежить від інших причин, а не від покарань, що передбачені у кодексах і застосовуються судами. Але це не означає, що Ф. був противником покарання. Вважав, що покарання – далеко не єдине знаряддя у боротьбі зі злочинністю, поряд з ним дуже доречні й інші заходи, спрямовані проти її чинників, насамперед соціальні превентивні заходи. На його думку, доцільно створити такі соціальні умови, за яких людина мала б можливість чесно задовольнити свої потреби, а не ставати на шлях злочину. До таких умов він, зокрема, відносив: патронат для звільнених з ув'язнення, добре zorganizований нотаріат, доступність цивільного правосуддя, інститут мирових суддів, нежорсткі покарання для неповнолітніх за незначні проступки.

Будучи соціалістом, Ф. разом із тим піддавав критиці погляди низки криміналістів-соціалістів, які стверджували, що першооснова злочинності полягає у соціальних умовах, у першу чергу, економічних, що заможні люди не вчиняють злочини. Корені злочину, на його думку, лежать не лише в економічних умовах, і взагалі не в умовах соціальних. Водночас Ф. був упевнений, якщо б у суспільстві було встановлено соціалістичний лад, злочинність скоротилася б. Але джерело злочинності бачив у різних сферах людської психіки, її причини різні, серед них чисельні людські пристрасті – ненависть, помста, ревність, любов і тощо.

Ф. сформулював закон «злочинної насиченості», суть якого зводиться до твердження, що існує пропорційна залежність між чисельністю населення, що живе у певному регіоні, і кількістю злочинів. Він дійшов висновку, що злочинність є невід'ємним супутником суспільства, який не можна повністю усунути, але можна «пом'якшити різкість» і «затримати поширення», адже життя передбачає боротьбу, і ця боротьба відбувається як за допомогою чесної діяльності, так і за допомогою діяльності безчесної і злочинної. Громадський порядок не може знищити всіх непорозумінь і поштовхів у колективному організмі. Але злочинні поштовхи треба звести до мінімуму.

Незважаючи на те, що злочинність – явище досить інертне, її рівень не залишається незмінним, він росте, і це закономірно.

Виступаючи з критикою основних принципів та інститутів кримінального права, розроблених «класичною» школою, Ф. пропонував замінити поняття «вина» і «покарання», які вважав «застарілими», на поняття «небезпечний стан» і «санкція», відмовитися від інституту неосудності, від розмежування стадій злочинної діяльності, надати суддівському розсуду широкий простір у виборі санкцій. У той самий час різко критикував існуючу систему судових і каральних установ, зокрема, вимагав обмежити компетенцію суду присяжних лише розглядом справ про політичні злочини. Присяжних, а можливо і суддів, мають замінити психологи та психіатри.

Ідеї, що висувалися Ф., нерідко слугували сполучною ланкою між поглядами прибічників антропологічної і соціологічної шкіл у кримінальному праві. Сам він пропонував вважати ці школи єдиною «позитивною» школою.

Основні опубліковані праці: «Criminal Sociology» (1884, 1917, 1967, «Кримінальна соціологія»); «Socialism and Positive Science» (1894, «Соціалізм і позитивна наука»); «Socialism and Modern Science» (1894, «Соціалізм і сучасна наука»); «The Positive School of Criminology» (1901, «Позитивна школа кримінології»); «A Study of Criminality» (1901, «Дослідження злочинності»).

Лит.: Ферри Э. Уголовная социология. – М, 2009; Ферри, Энрико // Энциклопедический словарь. – Т. XXXVa. – СПб., 1902 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikisource.org/wiki>; Ферри // Энциклопедия юриста [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_law/2369.

В. І. Шакун

УДК 343.3 (477)

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ¹

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю вивчення та аналізу проблемних питань кримінального законодавства та правозастосовної практики з урахуванням суттєвих змін, що відбуваються в економічному і соціальному житті українського суспільства, яке обрало євроінтеграційний курс. На цьому фоні потрібні комплексні правові дослідження, спрямовані на удосконалення КК України 2001 р. та подальшу розробку фундаментальних теоретичних питань як Загальної, так і Особливої частин кримінального права.

За останні роки Україна продемонструвала всьому світу наявність інституцій громадянського суспільства, які здатні впливати на державну владу і вимагати забезпечення належного рівня прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Це безпосередньо вплинуло не лише на політичні процеси в державі, а й зумовило необхідність наукового переосмислення якості й ефективності кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю та нормативного забезпечення прав і свобод людини і громадянина в нашій країні.

---

¹ Ця інформація підготовлена за результатами наукового дослідження за фундаментальною темою «Теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування», затвердженою постановою Президії НАПрН України від 7 грудня 2011 р. № 79/8; номер державної реєстрації 0112U001335. Науковий керівник дослідження – Почесний президент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України *В. Я. Тацій*. Виконавці дослідження: директор НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України *В. І. Борисов*, головний науковий співробітник, доктор юридичних наук, професор *Л. М. Демидова* (керівник наукових робіт), вчений секретар, кандидат юридичних наук *Н. В. Нетеса*, провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент *О. М. Лемешко*, провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент *О. О. Пащенко*, старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент *Т. А. Павленко*, старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук *М. В. Шепітько*, науковий співробітник, кандидат юридичних наук *Д. П. Євтєєва*, науковий співробітник, кандидат юридичних наук *А. Ю. Коновалова*, науковий співробітник, кандидат юридичних наук *Г. С. Крайник*, науковий співробітник, кандидат юридичних наук *К. А. Новікова*, молодший науковий співробітник, кандидат юридичних наук *М. В. Кумановський*, молодший науковий співробітник, кандидат юридичних наук *Н. В. Невідома*, молодший науковий співробітник *В. В. Зайда*.

Аналіз процесів, що відбуваються в Україні, а також статистичних та інших даних про вчинювані злочини, дозволяє підтвердити загрозливий для суспільства і держави рівень злочинності, зокрема, латентної. Так, за офіційними даними Генеральної прокуратури в 2015 р. в Україні до Єдиного реєстру досудових розслідувань були внесені дані про вчинення 565182 кримінальних правопорушень, серед яких 473 – це злочинні посягання на основи національної безпеки України, 53794 – проти життя та здоров'я, 362213 – проти власності, 1008 – проти безпеки виробництва, 9693 – проти правосуддя тощо. Порівняння цієї статистики з офіційними даними за 2013-2014 рр. дає підґрунтя для констатування збільшення в 2015 р. загальної кількості облікованих правопорушень окремих видів злочинності. Так, майже в 60 разів зросла кількість злочинів проти основ національної безпеки України; більше ніж на 27000 зареєстровано злочинів проти власності; майже на 40 % збільшилось вчинення особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи. Щодо 2016 р., тенденція щодо зростання кількості кримінальних правопорушень зберігається. Так, до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені дані про вчинення 592604 кримінальних правопорушень, серед яких 302 – це злочинні посягання на основи національної безпеки України, 45979 – злочини проти життя та здоров'я, 405549 – проти власності, 1233 – проти безпеки виробництва, 9323 – проти правосуддя тощо.

У цих умовах значно підвищується соціальне значення здатності кримінального законодавства забезпечити належну правову охорону прав і свобод людини і громадянина, інших важливих соціальних цінностей від злочинних посягань на рівні, притаманному розвинутому демократичним країнам. Для досягнення такого рівня необхідним є здійснення постійного науково-правового моніторингу національного законодавства про кримінальну відповідальність з метою виявлення недоліків та своєчасного реагування на внутрішні й зовнішні загрози за допомогою кримінально-правових засобів.

Наукове супроводження удосконалення такого законодавства стає одним із головних складників державної кримінально-правової політики і державним завданням для наукового співтовариства, що має здійснюватися з урахуванням кращих національних традицій і досягнень інших держав та міжнародних стандартів. Виконання цього завдання можливе лише за допомогою накопичених та оновлених теоретичних знань, зокрема, про методологічні основи дослідження кримінально-правових явищ, правила кримінально-правового регулювання, а також критерії оцінювання кримінального законодавства та практики його застосування.

Кримінальне законодавство загалом та окремі його норми зокрема були предметом дослідження багатьох учених, які розглядали ці питання у певних ракурсах відповідно до їх наукових інтересів. Теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування висвітлювалися фахівцями усіх наук кримінально-правового циклу. Серед учених-юристів базою для наукових досліджень за темою слід назвати праці Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. Д. Волженкіна, А. І. Долгової, Н. Ф. Кузнецової, М. І. Панова, В. В. Сташиса, В. Я Тація та ін. Разом із тим системного комплексного аналізу цих проблем із позиції взаємодії теорії кримінального права та законотворчої діяльності до цього часу не проводилося. Тому в юридичній науці зазначена тематика є недостатньо дослідженою. Окрім того, залишається безліч проблем, що потребують переосмислення та розв'язання.

Метою проведеного дослідження є створення теоретичних засад, напрацювання пропозицій щодо якісного удосконалення кримінального законодавства в зазначених сферах, а також ефективного застосування його норм. У рамках мети були поставлені такі завдання: вдосконалення вчення про злочин, розв'язання проблем, пов'язаних зі складом злочину, інститутом кримінальної відповідальності та покарання; поглиблення аналізу проблемних питань криміналізації діянь та пеналізації злочинів із

визначенням соціальних та інших чинників, що обумовлюють визнання поведінки людини злочинною та допустимі обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина; здійснення оцінки проблеми гармонізації законодавства про кримінальну відповідальність із законодавством Європейського Союзу та інших розвинутих держав; прогнозування можливих шляхів підвищення ефективності законодавства про кримінальну відповідальність при його застосуванні.

Об'єктом наукового дослідження виступили суспільні відносини, що пов'язані з кримінально-правовими засобами забезпечення й охорони прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства та держави; *предметом* – теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Дослідження є однією з перших спроб комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень юридичної науки дослідити проблемні аспекти чинного кримінального законодавства та практики його застосування та сформулювати авторське бачення шляхів їх вирішення.

Науково-правове дослідження теоретичних питань удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування передбачало попереднє обрання (покращення або створення) методологічної основи наукового пошуку. Напрями наукового пізнання охоплюють дослідження проблем кримінально-правової охорони основ національної безпеки України, життя та здоров'я, прав дітей і осіб, що перебувають під опікою або піклуванням, власності, безпеки виробництва, інтересів правосуддя, а також розгляд актуальних питань про кримінальну відповідальність за злочини, вчинені організованою групою, у сучасному та перспективному значенні. Процес і результати дослідження мають відповідати в першу чергу вимогам гносеології, онтології, права, етики, праксеології, соціальної психології, правилам соціально-економічного характеру. Підкреслено потребу виявлення

об'єктивних закономірностей, які мають природне походження, їх сутності й при здійсненні кримінально-правових досліджень, а також їх значення для подальшого вдосконалення українського законодавства про кримінальну відповідальність.

В основу дослідження закладено домінуючу стратегічну ідею, що вплинула на вибір методологічного інструментарію й межі його використання. Такою ідеєю виступила сформульована концепція *«Кримінальний кодекс як системне утворення»*. Отже, КК України досліджений як системне утворення з якісного та кількісного боку, що допомогло здійснити не лише наукове оцінювання його положень у цілому, а й виявити недоліки з точки зору удосконалення законотворення та практичного застосування правових норм. Це є доцільним для пізнання окремого – норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за певні види злочинів, – без порушення цілого – КК України, а також сприяє переосмисленню якісно-кількісної та кількісно-якісної визначеності останніх й оцінюванню їх відповідності суспільним і державним інтересам.

Розгляд ознак національного кримінального законодавства як системного утворення та його норм дозволяють окреслити визначальні етапи оцінювання такого законодавства та його норм: (а) цей процес слід розпочинати не з тексту закону або конкретних його норм, а з аналізу соціальних і політичних умов, за яких готувався і приймався проект закону, а вже потім переходити до вивчення його форми, змісту, застосування й оцінювання криміногенної ситуації в цілому; (б) на завершальних етапах пізнавального процесу доцільно встановити, чи є ефективними досліджувані норми КК, спрогнозувати в модельному варіанті ефективність закону про кримінальні проступки, або ж встановити, що поставлена законодавцем мета прийняття того чи іншого закону взагалі не може бути досягнута.

Запропонована концепція дає можливість сформулювати загальні критерії оцінювання кримінального законодавства України як системного

утворення (загальна похідна гіпотеза). До цих критеріїв належать: рівень забезпечення прав та свобод людини і громадянина (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий і соціально-економічний критерії); синхронізація з Конституцією України, з нормами інших галузей права (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерії), із положеннями чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано ВР України, та іншими нормами міжнародного права (політико-правовий, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерії), а також внутрішня синхронізація норм КК України (між собою) (змістовно-юридичний та техніко-юридичний критерії); рівень наукової обґрунтованості форми і змісту КК або КК і закону (Кодексу) про проступки, їх норм (змістовно-юридичний критерій), адекватність відбиття об'єктивних закономірностей, соціально-економічних процесів і політико-соціальних інтересів (соціально-правовий, соціально-економічний і політико-соціальний критерії), внутрішня й зовнішня графічна визначеність КК (юридичний критерій щодо форми) та відповідність загальномовним (загальнолінгвістичним, термінологічним, морфологічним і синтаксичним) правилам (техніко-юридичний критерій). Крім зазначених, до критеріїв оцінювання кримінального законодавства належать адекватне відбиття міри стосовно діяння та його наслідку при фіксуванні переходу кількісної визначеності в якість у диспозиціях статей або їх частин згідно із законом про золоту пропорцію (гармонію) (змістовно-юридичні і техніко-юридичні критерії), адекватність віддзеркалення міри щодо діяння, його наслідку, видів і меж (розмірів) покарання в санкціях статей або їх частин (змістовно-юридичний і техніко-юридичні критерії) та збалансованість диспозиції й санкції статей або їх частин із адекватним відбиттям ступеня суспільної небезпечності діяння та його наслідків (змістовно-юридичні критерії). Нарешті, етичність і ефективність національного кримінального законодавства та його норм (праксеологічні та етичні критерії).

Наведені загальні критерії доповнюються спеціальними похідними критеріями-гіпотезами. Особливо це стосується критеріїв: політичних і соціальних – щодо рівня забезпечення конкретних прав потерпілого від злочину й адекватності відображення об'єктивних закономірностей, соціально-економічних процесів і політико-соціальних інтересів у певних нормах або їх групах; юридичних – щодо внутрішньої й зовнішньої графічної визначеності та гармонійності розглядуваних норм, відповідності загальномовним правилам, адекватності відбиття міри стосовно наслідків злочинного діяння при фіксуванні переходу кількісної визначеності в якість у диспозиціях статей КК або їх частин; адекватності відображення міри стосовно наслідку, заподіяного злочинним діянням, видів і меж (розмірів) покарання в санкціях статей (їх частин); етичного – щодо поновлення прав потерпілого, порушених злочином; праксеологічного – щодо обов'язкових ознак злочину при кваліфікації злочинів та призначенні покарання; інших конкретизованих загальних критеріїв у площині розглядуваного предмета.

Зроблено припущення, що застосування загальних і спеціальних критеріїв у сукупності можна використовувати при виявленні й дослідженні теоретичних питань удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Використання критеріїв оцінювання чинного законодавства дозволило розробити концептуальні засади запровадження кримінального проступку до національного кримінального законодавства з урахуванням сучасних потреб суспільства та держави найбільш раціональним і оптимальним шляхом.

Першочерговим у вдосконаленні кримінального законодавства та практики його застосування є вирішення низки важливих теоретичних питань, зокрема звернення уваги на інтерес як соціальну категорію, яка є ключовою у теорії об'єкта злочину і визначальним складником критеріїв перспективного реформування Особливої частини КК.

Об'єкт злочину визначається за допомогою вказівки на відповідні інтереси, що дозволяють пізнати суспільні відносини. Інтерес і суспільні відносини нерозривні, адже інтерес проникає в усі глибинні зв'язки, що утворюють суспільні відносини на всіх рівнях їх функціонування. У силу цього інтерес має відбиток відповідних суспільних відносин і не тільки є найбільш точним виразником їх зовнішніх ознак, але й якнайповніше передає їх внутрішню, змістовну сторону. Інтерес – це соціальний феномен, що самотійно існує поряд із суспільними відносинами і є врешті-решт породженим ними. Інтерес є суб'єктивною категорією, оскільки він усвідомлюється людиною, що спонукає її до вчинення певних дій, формує в ній мотив і мету поведінки.

Визнання об'єктивності інтересів і визначення процесу їх утворення дозволяють правильно вирішити проблему їх співвідношення із суспільними відносинами та на основі цього встановити, чи можна визнати ті чи інші інтереси об'єктом злочину. Інтерес і суспільні відносини не є тотожними, адже вони віддзеркалюють різні соціальні явища. Інтерес слід розглядати не як складову (основу, «ядро» і т. д.) структури суспільних відносин, а як продукт їх функціонування, що водночас здійснює щодо них зворотній вплив. Інтерес здатний об'єднувати членів громадянського суспільства. Крім того, інтерес, як правило, не прихований, а «перебуває на поверхні», доступний для безпосереднього сприйняття і дослідження. У свою чергу, вивчення інтересу дозволяє з'ясувати і визначити сутність відповідних йому суспільних відносин, які в більшості випадків не «перебувають на поверхні», а є прихованими від безпосереднього сприйняття. Наприклад, такими є економічні відносини, а тому пізнати їх дійсну сутність і визначити зміст можна лише шляхом вивчення зумовлених ними відповідних економічних інтересів. Наведений висновок заснований на положенні про те, що економічні відносини кожного суспільства проявляються насамперед як інтереси.

Отже, необхідність використання інтересу для визначення об'єкта конкретного злочину виникає не завжди, а тільки тоді, коли відповідні суспільні відносини є прихованими від безпосереднього сприйняття. У такому випадку розуміння їх як об'єкта того чи іншого злочину породжує ускладнення як на практиці, так і в теорії кримінального права. Інтереси є більш доступними для дослідження саме тому, що вони мають зовнішній прояв, виступають своєрідним індикатором, що дозволяє у зручнішій формі пізнати ті суспільні відносини, які перебувають за ними й найбільш точно в них виражаються. Саме в таких випадках (наприклад, для визначення об'єкта господарських злочинів) видається виправданим і доцільним установлювати об'єкт злочину за допомогою вказівки на інтереси відповідних їм суспільних відносин. Це не лише значно полегшить виявлення і пізнання об'єкта злочину, а й сприятиме з'ясуванню визначення ступеня суспільної небезпечності злочину, меж дії кримінального закону, розмежуванню відповідного злочину із суміжними суспільно небезпечними діяннями та ін.

Разом із тим не слід забувати про умовність такого вирішення питання. Якщо об'єкт і визначається за допомогою вказівки на відповідний інтерес, то тим самим суспільні відносини як об'єкт злочину не підміняються інтересом. Об'єктом будь-якого злочину (як загальним, так і родовим та безпосереднім) є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини. Коли ми вказуємо на інтерес як на об'єкт відповідного злочину, то одночасно маємо на увазі й ті поставлені під охорону кримінального закону «невидимі суспільні відносини», які перебувають за відповідними інтересами.

У науці кримінального права продовжується дискусія, предметом якої є проблеми систематизації Особливої частини КК України, зокрема, точність визначення родового об'єкта злочинів, об'єднаних у її першому розділі. Дослідження цього питання здійснено із застосуванням таких критеріїв оцінювання КК України як: (а) рівень наукової обґрунтованості форми і змісту КК, його норм (змістовно-юридичний критерій); (б) синхронізація з

Конституцією України та з нормами інших галузей права (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерії); (в) синхронізація з положеннями чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та іншими нормами міжнародного права (політико-правовий, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерії).

Злочини проти основ національної безпеки України – це передбачені вітчизняним законодавством про кримінальну відповідальність умисні суспільно небезпечні діяння, що посягають на конституційний лад і державну владу, суверенітет, територіальну недоторканність, територіальну цілісність і обороноздатність України. Родовим об'єктом указаних злочинів є суспільні відносини, що забезпечують існування України як держави й є фундаментом для її сталого розвитку – це основи національної безпеки нашої країни. Як уже було вказано, при визначенні об'єкта злочинів, зокрема родового, доцільно використовувати соціальну категорію «інтерес». Такий підхід сприятиме більш глибокому і точному пізнанню найважливіших суспільних відносин, що поставлені або можуть бути поставлені під охорону кримінального закону.

Отже, родовим об'єктом злочинів із першого розділу Особливої частини КК у перспективі можна визначити інтереси держави, якщо реалізувати ідею нової систематизації цієї частини законодавства України про кримінальну відповідальність із виокремленням її структурних елементів, блоків: злочини проти інтересів особи; злочини проти інтересів суспільства; злочини проти інтересів держави. Своє місце в Особливій частині КК мають посісти й злочини проти найважливіших законних інтересів юридичних осіб.

Інтересами держави як родовим об'єктом злочину (у можливій моделі перспективної систематизації Особливої частини КК) може бути визнано те, що об'єднує людей в державно-правову форму устрою їх життєдіяльності. Ці

інтереси прослідковуються в багатьох сферах особистого, громадського та державного життя, зокрема, у сфері реалізації найважливіших національних інтересів (забезпечення недоторканності і цілісності території, конституційного ладу, законної державної влади, суверенітету, обороноздатності держави тощо).

У сучасних умовах чинна редакція цього розділу є необхідною базою для кримінально-правової охорони основ національної безпеки нашої держави. Разом із тим аналіз статей 109–114¹ КК дозволяє визначити певні вади термінологічного апарату та законодавчої техніки, які використовує законодавець при фіксації ознак окремих злочинів, формулюванні умов звільнення від кримінальної відповідальності та визначенні окремих видів покарань. У процесі дослідження були наведені пропозиції щодо удосконалення норм про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України та розв'язання низки проблем, що виникають при їх розслідуванні.

Із застосуванням усіх критеріїв оцінювання кримінального законодавства здійснюється аналіз злочинів проти життя та здоров'я людини. Акцентується увага на тенденції пріоритетної охорони прав і свобод людини і громадянина, і в першу чергу прав людини на життя та здоров'я у кримінальному законодавстві більшості країн СНД, а останнім часом і Європи. Зазначається, що лише меншість країн на першій щабель ставить інтереси держави, і, як не прикро, серед них перебуває й Україна.

На основі аналізу доктринального та законодавчого визначення поняття «вбивство» визначено, що це поняття необхідно розуміти як протиправне заподіяння смерті іншій людині. Ознаками вбивства є протиправність, умисна форма вини, заподіяння смерті іншій людині. Аргументована теза щодо неприпустимості делегування права людини на життя іншій особі.

Наголошено на вичерпності переліку обтяжуючих відповідальність обставин за умисне вбивство, що закріплений у пп. 1–14 ч. 2 ст. 115 КК. Для відповідальності за ч. 2 ст. 115 КК достатньо наявності хоча б однієї обставини, що обтяжує відповідальність. У тих випадках, коли в діях злочинця встановлено кілька таких обставин, їх необхідно включати як до обвинувального акта, що складається по закінченню досудового розслідування, так і вироку, в якому суд вирішує обвинувачення по суті. Сукупність кількох обставин, які обтяжують відповідальність, підвищує ступінь тяжкості вчиненого діяння, рівень суспільної небезпечності злочину та особи, яка його вчинила, і має враховуватися при призначенні покарання. Наявність цих обставин не є підставою для констатування наявності повторності.

Наведено аргументи на користь введення до Кримінального кодексу України привілейованого складу вбивства – вбивства з мотивів співчуття, адже наявність у винного такого мотиву має розглядатися як обставина, що пом'якшує відповідальність.

Доведено необхідність передбачити особливий психоемоційний стан жінки-матері як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 117 КК України, а також аргументовано, що умисел на позбавлення життя своєї дитини у жінки має виникнути раптово, під впливом особливого психоемоційного стану.

Базуючись на дослідженні медичного та юридичного аспектів щодо питання виникнення життя нової людини, констатовано, що з юридичної точки зору початком життя людини є народження (формування) головного мозку, а саме: досягнення плодом повних 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку. Доведено, що, виходячи з уяви про дійсний початок життя людини, необхідно забезпечити повноправну кримінально-правову охорону життя людського плоду на пізніх місяцях внутрішньоутробного розвитку, криміналізувавши як злочини проти життя незаконні пізні аборти та інше умертвіння плоду зі сформованим головним мозком. Таким чином,

вбивством слід вважати умисне умертвіння плоду у віці понад 22 тижні, незалежно від того, перебуває він в утробі матері або поза нею.

Розглянуті покарання за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи; здійснений аналіз санкцій за групами залежно від видового об'єкта – злочини проти життя; проти здоров'я; злочини, що вчиняються у сфері медичної діяльності; та такі, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я. Досліджено практику застосування покарань за злочини, передбачені розділом II Особливої частини КК України; сформульовані пропозиції щодо вдосконалення їх караності. Зокрема, доведено, що суспільна небезпечність злочинів проти здоров'я, злочинів, що вчиняються у сфері медичної діяльності та таких, що ставлять у небезпеку життя і здоров'я людини, має бути переоцінена порівняно із суспільною небезпечністю злочинів, що посягають на інші цінності; встановлено, що висока різниця у межах санкції має стати підставою або для її звуження, або для виділення декількох самостійних складів злочинів; наведено аргументи на користь розширення числа санкцій, що передбачають штраф як додаткове покарання; аргументована необхідність обов'язкової мотивації виду та розміру покарання, що призначаються судом, у тому числі – призначення більш суворого покарання за наявності у санкції менш суворих.

Досліджено проблеми, пов'язані з кримінально-правовою охороною дітей та осіб, які перебувають під опікою та піклуванням. Виявлено недосконалість законодавчого опису змісту норм групи злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей; розглянуто питання криміналізації або декриміналізації деяких діянь у цій групі. Зроблено аналіз та систематизацію доктринальних поглядів щодо виділення злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей в окремий розділ КК України. При розгляді та аналізі кримінального законодавства у цій частині застосовано критерії, які допомагають оцінити КК України та його норми як системне утворення, зокрема, здійснено оцінку їх синхронізації з

Конституцією України та з нормами інших галузей права (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерій); синхронізації з положеннями чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та іншими нормами міжнародного права (політико-правовий, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерій); внутрішньої синхронізації норм КК України (між собою) (змістовно-юридичний та техніко-юридичний критерій); рівня наукової обґрунтованості форми і змісту КК, його норм (змістовно-юридичний критерій); адекватності відбиття об'єктивних закономірностей, соціально-економічних процесів і політико-соціальних інтересів (соціально-правовий, соціально-економічний і політико-соціальний критерій); внутрішню й зовнішню графічну визначеність КК (юридичний критерій щодо форми); відповідності загальномовним (загальнолінгвістичним, термінологічним, морфологічним і синтаксичним) правилам (техніко-юридичний критерій) та ін.

Проведено історичний огляд становлення й розвитку законодавства у сфері зловживання опікунськими правами. Висвітлено соціальні, нормативно-правові, інституційні та кримінологічні фактори, що обумовлюють існування та подальше збереження кримінальної відповідальності за зловживання опікунськими правами. Розглянуто особливості встановлення кримінальної відповідальності за зловживання опікунськими правами за законодавством зарубіжних держав. Проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 167 КК України. На підставі дослідження сформульовано пропозиції щодо внесення змін до цієї статті з метою її вдосконалення.

Проаналізовано особливості об'єктивної сторони злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України); з'ясовано зміст оціночних понять, закріплених у ст. 166 КК України («злісне невиконання обов'язків по

догляду», «тяжкі наслідки»; сформульовано критерії злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або підопічним; визначено види тяжких наслідків; проведено розмежування злочину, передбаченого ст. 166 КК, із суміжними складами. Висвітлені проблеми, пов'язані з визначенням кола суб'єктів злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). Внесено пропозиції по вдосконаленню чинної редакції норми ст. 166 КК.

Проблематику кримінально-правової охорони власності в сучасних умовах розвитку українського суспільства та держави у ході дослідження розглянуто із застосуванням критеріїв оцінювання чинного національного кримінального законодавства. У сучасних умовах інформатизації нашого суспільства і всього світового середовища власність як об'єкт кримінально-правової охорони є оновленим явищем (різновидом власності є власність на об'єкти інтелектуальної власності та іншу інформацію). Зазначене впливає з посткласичної (постіндустріальної) теорії власності, яка розроблена і постійно збагачується результатами досліджень відомих цивілістів, філософів, соціологів, правників.

Власність як об'єкт кримінально-правової охорони визначено як суспільні відносини, які реально (об'єктивно) існують у соціальному середовищі й визнані фундаментальними, найважливішими на державному рівні (що впливає з кримінального закону) з урахуванням інтересів суспільства та держави.

У науці кримінального права досі домінує речове розуміння власності згідно з класичною теорією власності, яка не відповідає суспільним і економічним процесам в нашій країні, що впливає на законодавчу діяльність і віддзеркалюється в структурі та змісті законодавства України про кримінальну відповідальність.

У чинному КК України спостерігається поліфуркаційний підхід законодавця при розміщенні норм, у яких передбачені ознаки злочинного

посягання на власність як безпосередній (основний безпосередній) об'єкт злочину. Такий підхід характеризується тим, що здійснено розгалуження такого родового об'єкта, як власність, на декілька складників із розміщенням норм, в яких указані ознаки злочинів проти власності в декількох розділах Особливої частини КК (зокрема, у розділі VI; статей 176, 177, 361–363¹). Запропоновано об'єднання норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на власність, як безпосередній (основний безпосередній) об'єкт.

Підґрунтям для об'єднання норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на власність як безпосередній (основний безпосередній) об'єкт, є розуміння власності як оновленого явища, різновидом якого є власність на інформацію з обмеженим доступом. Це сприятиме точній побудові диспозицій і санкцій відповідних норм, а тому і забезпеченню належної кримінально-правової охорони власності в нашій демократичній, соціальній і правовій державі.

Розглянуто інші проблеми кримінально-правової охорони власності й власності на інформацію та сформульовані пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства в цій частині. Підготовлені рекомендації щодо встановлення ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Досліджено злочини проти безпеки виробництва. Сформульовано їх визначення як суспільно небезпечних винних діянь, що порушують установлені законодавчими та іншими нормативно-правовими актами вимоги безпеки виробництва, які призвели до настання передбачених законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечних наслідків, вчинені суб'єктом злочину. Виходячи з подібності безпосередніх об'єктів, указані злочини класифіковано у такий спосіб: злочини у сфері безпеки праці (статті 271 і 272 КК); злочини у сфері громадської безпеки виробництва (статті 273–275 КК). Наведено додаткові аргументи щодо того, що у КК України має бути введена спеціальна

норма, яка передбачатиме відповідальність за порушення на виробництві правил хімічної або біологічної безпеки. У цьому випадку застосовуються такі критерії оцінювання кримінального законодавства в частині охорони виробництва, як: (1) рівень забезпечення прав та свобод людини і громадянина (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий і соціально-економічний критерії); (2) адекватність відбиття об'єктивних закономірностей, соціально-економічних процесів і політико-соціальних інтересів (соціально-правовий, соціально-економічний і політико-соціальний критерії). Дослідження норм розділу X Особливої частини КК «Злочини проти безпеки виробництва» дозволяє констатувати дотримання законодавцем у переважній більшості критеріїв оцінки кримінального законодавства.

Піддано аналізу проблеми кримінально-правового та процесуального значення поняття правосуддя; система злочинів проти правосуддя; спосіб вчинення злочинів проти правосуддя як системоутворююча ознака; ситуаційна зумовленість злочинів проти правосуддя; кримінальна відповідальність за вчинення окремих злочинів проти правосуддя, вчинених шляхом насильства або обману. Дослідження цього питання також здійснювалося із застосуванням критеріїв оцінювання кримінального законодавства (розділу XVIII Особливої частини КК «Злочини проти правосуддя»). Необхідність аналізу проблеми кримінально-правового та процесуального значення поняття правосуддя викликана визначенням меж можливих посягань на правосуддя у різних формах судочинства. Саме через вирішення цієї проблеми стало можливим побудувати систему злочинів проти правосуддя. Доведена можливість побудови класифікації злочинів проти правосуддя на різних підставах.

Зосереджена увага на необхідності закріплення родового об'єкта в назві розділу «Злочини проти правосуддя». Вельми важливим для аналізу складу злочинів було дослідити спосіб вчинення злочину. Саме цю ознаку було обрано критерієм для аналізу ст. ст. 377, 386, 398 КК України (вчинені

шляхом насильства) та ст. ст. 375, 383, 384 КК України (вчинені шляхом обману). Окрему увагу було приділено аналізу ситуаційної залежності злочинів проти правосуддя. Для цього було детально проаналізовано обстановку їх вчинення й у результаті визначено, що вона зумовлює вчинення таких злочинів, а саме специфічні способи їх вчинення роблять ці злочини суспільно небезпечними.

Проведене дослідження дозволило підтвердити наявність багатьох проблем законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за вчинення злочину організованою групою. Аналіз цього напрямку здійснювався також з урахуванням критеріїв оцінювання кримінального законодавства. Наголошено на неадекватному віддзеркалюванні в КК України типових, визначальних властивостей організованої групи та в цілому злочину, вчиненому таким злочинним об'єднанням.

Підкреслено, що удосконалювати національне законодавство в цій сфері слід з урахуванням найкращого міжнародного досвіду та національних традицій. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення редакції ч. 3 ст. 28 КК та ч. 1 ст. 29 КК, обґрунтовані інші підходи до розв'язання законодавчих проблем. Зокрема, проголошено, що законодавець повинен зайняти більш чітку, концептуальну, системну позицію щодо передбачення як кваліфікуючих ознак складів злочину певних форм співучасті та їх співвідношення.

На підставі вивчення слідчо-судової практики та іншої емпіричної бази визначені актуальні проблеми, що виникають при кваліфікації злочинів, вчинених організованими групами. Сформульовані рекомендації для правоохоронних та судових органів, правозахисників, які сприятимуть вирішенню проблемних питань при розслідуванні цієї категорії злочинів (щодо добровільної відмови та дійового каяття учасника організованої групи, кваліфікації дій співучасників за наявності ексцесу виконавця тощо).

Окреслені та обґрунтовані обов'язкові ознаки створення не передбачених законом військових формувань чи збройних формувань та їх діяльності. На підставі аналізу положень національного законодавства і міжнародних документів визначені різновиди предмета та інших ознак фінансування тероризму. Досліджено інші питання, у тому числі і питання кримінальної відповідальності за злочини проти екологічної безпеки, громадської безпеки тощо.

Авторський колектив працював над темою цієї роботи у тісному зв'язку з правоохоронними та судовими органами, постійно вивчаючи слідчо-судову практику, думку правозастосувачів. Теоретичні висновки, сформульовані у ході дослідження, були покладені в основу багатьох практичних рекомендацій, науково-правових висновків, спрямованих правоохоронним та судовим органам, запровадження яких дозволяє підвищити ефективність їх діяльності, що підтверджується актами та листами про впровадження результатів дослідження. Підготовлено низку ініціативних законопроектів, зокрема «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної злочином)» та ін.

Процес і результати наукових пошуків також постійно обговорювались на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах» та інших заходах, що сприяло вибору актуальніших проблем для подальших розробок, забезпеченню їх глибини та всебічності, а також підвищувало рівень апробації результатів дослідження.

Свідченням результативності цього дослідження є також оприлюднені: колективна монографія «Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування» за загальною редакцією В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової, монографії В. Я. Тація «Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві», Л. М. Демидової «Кримінально-правова відповідальність за заподіяння майнової шкоди (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика», Д. П. Євтеєвої «Кримінально-

правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину», М. В. Шепітька «Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання», а також інші наукові роботи членів авторського колективу.

Незалежні експерти підтвердили, що за своїми результатами проведене дослідження за темою «Теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування» є вагомим внеском у науку кримінального права, а пропозиції щодо змін та доповнень до національного кримінального законодавства сприятимуть його вдосконаленню та підвищенню рівня правового забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства та держави від злочинних посягань.

УДК 343(477):061.1ЄС-044.332

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ СУЧАСНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ
ТА ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ
ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Фундаментальна тема «Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України та проблеми гармонізації вітчизняного законодавства у сфері кримінальної юстиції із законодавством Європейського Союзу» розроблялася співробітниками відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (далі – НДІ ВПЗ НАПрН України) у період з 2012 р. до 2016 р. на підставі постанови вченої ради від 23 листопада 2011 р. № 9/2 та постанови Президії НАПрН України від 7 грудня 2011 р. № 79/8¹.

Наукове дослідження здійснювалося за двома напрямками: 1) «Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України»; 2) «Проблеми гармонізації вітчизняного законодавства у сфері кримінальної юстиції із законодавством Європейського Союзу».

---

¹ Науковий керівник теми – головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судустрою НДІВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор *О. Г. Шило*. Виконавці дослідження: завідувач відділу дослідження проблем кримінального процесу та судустрою, доктор юридичних наук, професор *Л. М. Лобойко*, головний науковий спеціаліст, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України *Зеленецький В. С.*, головний науковий співробітник, доктор юридичних наук, професор *Л. М. Москвич*, провідний науковий співробітник, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник *Н. В. Глинська*, провідний науковий співробітник, доктор юридичних наук, професор *М. А. Погорелький*, науковий співробітник, кандидат юридичних наук *О. І. Марочкін*, молодший науковий співробітник *О. І. Остропілець*, провідний фахівець *Л. І. Почерніна*, лаборант *А. А. Барабаш*. Виконавці 2-го напрямку дослідження: головний науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент *Овчаренко О. М.*, завідувача сектором дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю, професор, доктор юридичних наук *Шостко О. Ю.*; головний науковий співробітник, доктор юридичних наук, професор *Сердюк О. В.*; провідний науковий співробітник Інституту, доктор юридичних наук, професор *Курінний С. В.*; старший науковий співробітник, доктор юридичних наук, професор *Мошак Г. Г.*; старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент *Дзюба Ю. П.*; науковий співробітник, кандидат юридичних наук *Дунаєва Т. Є.*; науковий співробітник Інституту, кандидат юридичних наук *Кохан В. П.*; науковий співробітник *Шумило О. О.*; лаборант *Дорошенко А. О.*

Зміни кримінального процесуального законодавства вимагають переосмислення низки кримінальних процесуальних інститутів, підходів до розуміння сутності та призначення кримінального провадження. На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального права в Україні перед науковцями постає завдання формулювання наукового обґрунтування пропозицій, спрямованих на створення оптимальної національної моделі ефективного розслідування та судового розгляду кримінальних справ у відповідності до сучасного рівня розвитку суспільства, системи процесуального контролю, що дозволяла б мінімізувати процесуальні помилки, а також своєчасно виправити їх. Досягнення справедливості у вирішенні соціально-правового конфлікту має стати головною метою кримінального процесу, генеруючим чинником, що визначає основні пріоритети та засади кримінального провадження, систему його засобів і процедур.

Реформування органів кримінальної юстиції визначено одним із пріоритетним напрямів розвитку вітчизняного законодавства. Існуюча система правоохоронних органів була закладена ще за радянських часів, а отже, оновлення потребує як сама система органів, так і методи їх роботи. Курс на європейську інтеграцію проголошено Україною офіційно на державному рівні. Указом Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 р. визначено, що метою нашої держави є набуття статусу повноправного членства в цій міжнародній організації. Відповідно до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, схваленої Верховною Радою України 18 березня 2004 р., первинне і вторинне законодавство ЄС має бути враховане при розробці нових нормативних актів України. Окрім того, закріплена вимога приведення чинного законодавства у відповідність з існуючими актами. Зазначені

завдання набувають особливої ваги в світлі набуття Україною асоційованого членства в ЄС.

Європейський Союз є унікальною міжнародною організацією, яка поєднує успішне економічне, політичне та правове співробітництво держав-членів. Одним із завдань цього міждержавного утворення є підтримка економічної та політичної стабільності в Європі, зміцнення безпеки суспільних інститутів та окремих громадян. Завдання протидії новітнім формам злочинності зумовлюють як реформування органів кримінальної юстиції країн-членів ЄС, так і формування спеціальних міждержавних органів, що здійснюють протидію злочинності на теренах усієї Європи. Отже, протидія злочинності відповідно до європейських стандартів відбувається на двох рівнях: національному, на якому діють національні органи кримінальної юстиції, та міждержавному, на якому утворюються загальноєвропейські органи спеціальної компетенції, що здійснюють завдання охорони правопорядку.

Основними вимогами до виконання роботи є вирішення проблем змістовно-структурного оновлення кримінального судочинства України в межах комплексного дослідження, а саме: характеристика концептуальних основ побудови сучасного вітчизняного кримінального процесу та розробка нормативно-правових та організаційно-управлінських пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики; формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення функціонування органів кримінальної юстиції та шляхів гармонізації вітчизняного законодавства до загальноєвропейських міжнародних стандартів у галузі прав людини та відправлення правосуддя та відповідних актів Європейського Союзу у цій сфері.

Результати роботи науковців над темою знайшли своє відбиття у:

1) друкованих виданнях: 11 монографіях, 16 підручниках і посібниках; близько 100 наукових статтях, тезах доповідей та повідомлень на науково-

практичних конференціях, семінарах, «круглих столах» загальним обсягом 200 друкованих аркушів;

2) наукових висновках, зауваженнях і пропозиціях, рекомендаціях щодо близько 30 проектів законів України;

3) 14 науково-правових висновках для Верховного Суду України.

I. Науковий доробок, одержаний науковцями під час роботи за *першим напрямом* «Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України», полягає в такому.

При проведенні наукового дослідження вчені особливу увагу приділяли вивченню: особливостей трансформації кримінального процесу з радянського у сучасний; принципів побудови сучасного кримінального процесу, впливу національних традицій, іноземного досвіду та міжнародних стандартів на побудову сучасного кримінального процесу; засад змагальності в кримінальному провадженні як концептуальної основи побудови сучасного кримінального процесу, сучасного стану праворозуміння та кримінальної процесуальної політики; концептуальних основ побудови окремих елементів сучасного кримінального процесу, серед яких: концептуальні основи початку досудового розслідування, концептуальні основи інституту кримінальних процесуальних рішень, концептуальні основи здійснення судового контролю під час досудового розслідування, концептуальні основи застосування запобіжних заходів, що суттєво обмежують право на свободу та особисту недоторканність.

1. Сутність концептуальних основ побудови сучасного кримінального процесу України

Трансформацію кримінального процесу було здійснено шляхом прийняття в 2012 р. нового КПК, який цілком віддзеркалює домінуючі ідейні уявлення щодо сутності кримінального процесу як засобу вирішення кримінально-правового конфлікту та відбиває такі основні напрями кримінальної процесуальної політики, як пошук компромісів (оптимального

балансу) між вирішенням публічних завдань кримінального процесу та забезпеченням захисту прав та свобод окремих осіб у царині кримінального провадження, розумність у застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, гуманізація кримінального процесуального законодавства та практики його застосування; суттєва диференціація процесуальної форми, запровадження примирювальних процедур та ін.

Видається, що можливість якісного та комплексного вирішення зазначених завдань сьогодення залежить від правильного і чіткого формулювання концептуальних основ побудови сучасного кримінального процесу. Встановлено, що концептуальними основами сучасного кримінального процесу є система теоретичних, правових та праксеологічних положень загального характеру, що безпосередньо впливають на зміст та форму кримінального процесу нашої держави.

У перебігу дослідження виявлені негативні явища, які стали підставою для реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства. До них, зокрема, належать: а) невідповідність раніше чинного КПК України у частині регламентації прав суб'єктів кримінального процесу європейським стандартам правового становища особи у кримінальному судочинстві; б) високий ступінь формалізму у кримінальній процесуальній діяльності; в) нерівність можливостей сторін обвинувачення і захисту, особливо на досудових стадіях процесу; г) роз'єднаність (автономність) процесуальної та оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні; д) пасивна роль прокурора в перебігу досудового провадження; е) відсутність законодавчої регламентації підстав до здійснення відновного (нетрадиційного) правосуддя, визнаного в Європі як дієва альтернатива традиційному правосуддю, та ін.

Варто зазначити, що ухвалення КПК у 2012 р. не є свідченням повної трансформації кримінального процесу у сучасний. По-перше, чинний КПК, як і будь-який законодавчий акт, не позбавлений архаїчних положень. По-друге, суспільство постійно розвивається, а тому ті нормативні положення,

які сьогодні видаються сучасними, завтра можуть застаріти і втратити своє функціональне призначення.

2. Принципи побудови сучасного кримінального процесу

Принципи пов'язують діяльність усіх учасників діяльності з побудови сучасного кримінального процесу в єдине ціле, визначають межі цієї діяльності і мінімальні стандарти щодо її здійснення.

Результатом діяльності з побудови сучасного кримінального процесу, здійснюваної без дотримання принципів, можуть виявитися не задекларовані цілі. Тоді, найімовірніше, можна отримати закон, який, на думку його авторів, наближає кримінальний процес до стандартів сучасного процесу, але який буде неочікуваним для суспільства та навряд чи стане механізмом впровадження ідеї справедливості у кримінальному процесі.

До кола принципів побудови сучасного кримінального процесу у ході проведеного наукового дослідження віднесено такі положення: 1) наукова обґрунтованість процесу реформування кримінально-процесуального законодавства; 2) широке залучення фахівців у галузі кримінального процесу до готування проектів законів, якими пропонується внести зміни до чинного кримінального процесуального законодавства, що спрямовані на побудову сучасного процесу; 3) системність реформування кримінального процесуального законодавства, здійснюваного з метою побудови сучасного кримінального процесу; 4) розумне поєднання національних традицій кримінального процесу та іноземного досвіду регламентації кримінальних процесуальних відносин; 5) принцип відповідності Конституції України діяльності з побудови сучасного кримінального процесу; 6) принцип поміркованого залучення до реформування кримінального процесуального законодавства представників органів, які його будуть застосовувати; 7) принцип узгодженості позицій щодо шляхів побудови сучасного кримінального процесу; 8) неприпустимість звуження прав суб'єктів кримінального провадження.

3. Вплив національних традицій, іноземного досвіду та міжнародних стандартів на побудову сучасного кримінального процесу

Правова традиція, на думку дослідників у царині загальної теорії права, є феноменом правової культури, який тісно взаємодіє з правовим менталітетом, несе в собі цілий пласт правового досвіду у його історичному зрізі, що дозволяє побачити природу спадкоємності права².

Питання про відповідність положень КПК національним (українським) традиціям у галузі кримінального судочинства було вкрай дискусійним ще на етапі підготовки проекту КПК.

Правова система України як незалежної і суверенної держави лише формується, а точніше, трансформується з радянської тоталітарної у демократичну з пануванням принципу верховенства права. Те, якою вона буде сформована (у яку саме трансформована), має визначатися не радянськими традиціями, а міжнародними, визнаними в Європі стандартами побудови правової системи.

Основні аргументи противників «нового КПК» зводилися до того, що у ньому «усе не так, як зараз», оскільки не враховані вітчизняні традиції кримінального процесу. Відтак, виникають запитання: «Навіщо взагалі реформувати кримінальний процес України? Чи є у нас власні українські стандарти кримінального судочинства?» Адже багато того, що використовується у повсякденній слідчій і судовій діяльності, можна називати досвідом, практикою, але не демократичними стандартами.

У сучасній Україні визначальними історико-політичними моментами є процеси глобалізації та пов'язана з ними конвергенція правових, у тому числі і процесуальних, систем. Не сприйняття досвіду у галузі кримінального процесу, накопиченого іншими державами та міждержавними утвореннями, здатне призвести до відсталості національної системи кримінального

---

² Павлов С. С. Правові традиції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. С. Павлов; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydisser.com/en/catalog/view/6/343/7135.html>. – Заголовок з екрану.

процесу, а, отже, і до висновків міжнародних організацій про невідповідність національних стандартів судочинства міжнародним стандартам.

4. Засада змагальності в кримінальному провадженні як концептуальна основа побудови сучасного кримінального процесу

Вітчизняна доктрина змагального кримінального процесу має досить тривалий період свого формування, що вплинуло на неоднозначність підходів до розуміння її сутності.

Узагальнивши під час дослідження фундаментальної теми висловлені міркування, можемо зазначити, що характерними ознаками змагальності судового процесу є: а) наявність сторін із протилежними матеріально-правовими інтересами; б) наділення їх рівними процесуальними правами; в) наявність незалежного від сторін юрисдикційного органу, завданням якого є вирішення правового спору по суті.

Для аналізу змагальності сторін як засади кримінального судочинства необхідно детальніше проаналізувати реалізацію її елементів у кримінальних процесуальних нормах.

У ст. 22 КПК України закріплені такі елементи принципу змагальності сторін: *наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; наявність закріплених процесуальних засобів діяльності сторони обвинувачення та сторони захисту; наявність та чітке відокремлення функцій публічного обвинувачення, захисту та судового розгляду; наявність об'єктивного та неупередженого суду.*

Розглянемо деякі з них. При розгляді такого елемента, як *наявність закріплених процесуальних засобів діяльності сторони обвинувачення та сторони захисту*, виникає питання очевидної непропорційності можливостей сторони обвинувачення і захисту щодо пошуку та надання доказів. Зокрема, КПК не конкретизує дії сторони захисту, які здатні забезпечити подання до суду належних і допустимих доказів, не встановлює порядку їх проведення, відтак, виходячи зі ст. 86 КПК, докази, одержані цим шляхом, можуть бути

визнані недопустимими навіть за умови, що вони виправдовують чи пом'якшують становище обвинуваченого. Дії сторони захисту, потерпілого, які здатні забезпечити подання до суду належних і допустимих доказів, визначені в ч. 3 ст. 93 КПК. Утім, відповідні клопотання сторони захисту не є обов'язковими для задоволення слідчим чи прокурором.

У цьому контексті є цікавим підхід ЄСПЛ. У своїх рішеннях Суд підкреслював, що кожній стороні повинна бути надана належна можливість, щоб відстоювати власний інтерес у справі, включаючи подання власних доказів, за умов, що не ставлять її у невідгідне становище порівняно із суперником (справа «Ноймайстер проти Австрії», 1968)³. Суд допускає незначну нерівність, що в загальному не впливає на процес.

Четвертим елементом засади змагальності є наявність об'єктивного та неупередженого суду. Дослідники діяльності Європейського Суду зазначають, що він не аналізує засаду змагальності судового процесу через призму «активної» чи «пасивної» ролі суду. Для Європейського Суду з огляду на вимоги Конвенції важливо, щоб сторони реально були наділені рівними і достатніми правами щодо відстоювання своєї позиції. При цьому, як зазначають О. О. Банчук і Р. О. Куйбіда⁴, посилаючись на аналіз практики ЄСПЛ, суду належить бути неупередженим суб'єктивно й об'єктивно. Перше передбачає особисту незаінтересованість і неупередженість судді. Об'єктивна неупередженість суду розуміється як достатність гарантій, що виключають будь-які законні сумніви стосовно упередженості і необ'єктивності судді (справа «Дактарас проти Литви»).

Проте вирішальним критерієм для визначення ступеня змагальності певної процедури є реальний обсяг повноважень, наданих кожній зі сторін провадження. Безумовно, права та обов'язки сторін не можуть бути

---

³ Interights Manual for Lawyers – Right to A Fair Trial under the ECHR (Article 6) [Electronic resource]. – 2007. – 90 p. – Mode of access : file:///C:/Users/User/Downloads/INTERRIGHTS%20Article%206%20Manual.pdf. – Title from the screen.

⁴ Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – К. : Леста, 2005. – С. 18, 19.

аналогічними, оскільки суттєво відрізняється мета та завдання їхньої процесуальної діяльності, але має дотримуватися таке співвідношення повноважень кожної зі сторін, за якого сторона, не маючи реального права здійснити на власний розсуд певну процесуальну дію, може компенсувати такий недолік через застосування іншого процесуального механізму, в межах якого вплив протилежної сторони вже не є вирішальним, а рішення приймається суб'єктом, який не належить до жодної зі сторін провадження.

5. Сучасний стан праворозуміння та кримінальна процесуальна політика як основні чинники формування концепту сучасного кримінального процесу

Найбільш суттєвими детермінантами, без урахування яких не можна побудувати адекватну модель сучасного кримінального процесу (далі – СКП) є *стан сучасного праворозуміння* та тісно взаємопов'язана з ним *кримінальна процесуальна політика*.

Правова ідеологія у суспільстві формується під впливом пануючого на цьому етапі його розвитку праворозуміння, що є «фундаментом правової свідомості будь-якого правозастосовника»⁵. Тому правозастосовна діяльність у правовій державі не може розходитися з основними тенденціями праворозуміння.

На думку багатьох учених-правознавців, сьогодні як ніколи потрібен такий підхід, що ґрунтується не на протиставленні різних концепцій права, а на їх *інтеграції*⁶. При цьому природне право за своєю суттю є первинним та визначальним щодо позитивного права. Воно виконує певну керівну

---

⁵ Аверин А. В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Аверин ; Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 2004. – С. 15.

⁶ *Примітка.* Ідея інтегративного праворозуміння все більше отримує прихильників у сфері загальноправових досліджень. Прийнятною є позиція прибічників плюралізму загальнотеоретичних концепцій праворозуміння щодо необхідності використання ідейного змісту всіх теорій, насамперед теорії юридичного позитивізму для формування соціально-орієнтованої держави з гарантовано відкритим переліком прав та свобод громадян (див., зокрема: Цвік М. Праворозуміння (значення повторюваності суспільних відносин для його дослідження) / М. Цвік // Право України. – 2010. – № 4. – С. 22–28; Графский В. О традициях в понимании права / В. Графский // Право України. – 2010. – № 4. – С. 76–80).

функцію, оскільки за його допомогою оцінюють позитивні норми права, визначають їхню соціальну цінність та відповідність праву як мірі свободи⁷.

У контексті сучасного праворозуміння цілком закономірною є також тенденція більш активного використання *принципів права* як основних ідей, що відображають сутність, зміст та призначення права⁸.

Цілком логічно, що у кримінальній процесуальній діяльності, яка тісно пов'язана із забезпеченням прав людини, такі правові принципи виконують певну регулятивну роль. Як зазначає С. П. Погребняк, право зобов'язане орієнтуватися на ті цінності, що втілені в принципах права, а однією з цілей застосування права є прийняття такого рішення, яке узгоджувалося б з принципами права⁹.

У сучасній правовій науці внаслідок незворотних змін у праворозумінні існує певна тенденція щодо розмежування правової норми, юридичної норми та норми законодавства як складових відповідних правових феноменів.

Виходячи з результатів дослідження, видається виправданим відходити від ознаки «санкціонованості» державою при визначенні кримінальної процесуальної норми і вказувати на те, що такі норми містяться у джерелах кримінального процесуального права, що їх визнає держава»¹⁰.

Переходячи до аналізу ще одного чинника формування концепту СКП, зазначимо, що *кримінальна процесуальна політика* є своєрідним адептом соціальних потреб та очікувань суспільства від процедури вирішення кримінально-правового конфлікту, ідеологічним підґрунтям якої виступає

---

⁷ *Примітка.* Так, зокрема, єдність та взаємодія всіх позитивних моментів різних теорій (особливо природно-правової та юридичного позитивізму) дозволили обґрунтувати в загальноправовій науці нове якісне явище – *природно-позитивне право чи позитивне право в людському вимірюванні* (див.: Шафиров В. М. Естественно-позитивное право: введение в теорию: монография / В. М. Шафиров. – Красноярск: ИЦ КрасГУ, 2004. – С. 55).

⁸ Марченко М. Н. Об основных тенденциях развития права в условиях глобализации / М. Н. Марченко // Государство и право. – 2009. – № 6. – С. 7.

⁹ Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / С. П. Погребняк; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2009. – С. 16.

¹⁰ Афанасьєва Л. В. Нормы права и их действие (вопросы теории): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л. В. Афанасьєва; Акад. управления МВД РФ. – М., 2000. – С. 9.

сукупність правових цінностей, що домінують у суспільстві на його конкретному історичному етапі розвитку. Кримінальна процесуальна політика, як й будь-яка інша правова політика, здебільшого проявляється у законотворчому процесі та об'єктивізується у законах та інших правових актах концептуального характеру (державних концепціях, програмах тощо).

Тому на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства цілком можна констатувати, що новий КПК цілком віддзеркалює домінуючі ідейні уявлення щодо сутності кримінального процесу як засобу вирішення кримінально-правового конфлікту та унаочнює такі основні напрями кримінальної процесуальної політики, як пошук компромісів (оптимального балансу) між вирішенням публічних завдань кримінального процесу та забезпеченням захисту прав і свобод окремих осіб у сфері кримінального провадження, розумність у застосуванні заходів процесуального примусу, суттєва диференціація процесуальної форми, запровадження примирювальних процедур та ін.

6. Концептуальні основи початку досудового розслідування

6.1. Підстави і момент початку досудового розслідування

Зі скасуванням КПК 2012 р. стадії порушення кримінальної справи питання про підстави і момент початку досудового розслідування набуло ознак проблеми як у теоретичній, так і у практичній царинах.

Причиною об'єднання в одному пункті двох понять («підстави» і «момент») у єдиний предмет дослідження є та обставина, що в ідеалі досудове розслідування розпочинається (повинне розпочинатися) в момент установлення факту наявності підстав до цього. Первинним серед зазначених понять є підстави, оскільки саме з їх наявністю законодавець пов'язує момент початку розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК).

Із метою вчасного початку з'ясування обставин правопорушення, про яке до компетентного органу надійшла первинна інформація, у процесуальному законі не має бути перешкод у вигляді заборони здійснення

процесуальних дій до виконання якихось формальних процедур, як от: внесення до реєстрів, складання постанов тощо. Констатація наявності підстав до початку досудового розслідування повинна мати наслідком негайне проведення процесуальних дій. Зрозуміло, що внесення до ЄРДР може відбутися як до, так і після початку таких дій. Реєстрацію відомостей не слід розглядати як «допуск» до досудового розслідування на відміну від постанови про порушення кримінальної справи за КПК 1960 р.

Підстави до початку досудового розслідування за КПК 2012 р. є аналогічними підставам до початку процесуальної діяльності у стадії порушення кримінальної справи за КПК 1960 р. При цьому не має значення, яку назву матиме перша стадія кримінального провадження і які процесуальні засоби діяльності (дії, рішення) у ній будуть використані.

Аргументи, на кшталт, «освячення» формальним актом (постановою, записом у реєстрі) початку кримінальної процесуальної діяльності заради законності усієї подальшої діяльності не витримують критики, так як порушення закону мають місце як до, так і після початку досудового розслідування. Запобіжником від таких порушень має бути не формальний акт, а судовий контроль (попередній, наступний) за процесуальними діями, що супроводжуються обмеженням конституційних прав громадян – учасників кримінального провадження.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки: перевірка первинних джерел відомостей здійснюється лише логічними (нематеріальними) засобами пізнання; підставами для початку досудового розслідування є мінімально необхідна сукупність ознак кримінального правопорушення й ознак складу кримінального правопорушення у діянні, про яке надійшла інформація; норми КПК «вмикають» тоді, коли є підстави для досудового розслідування. Це може мати місце як після внесення відомостей до ЄРДР, так і у певних «екстрених» випадках до цього моменту; з процесуального закону доцільно виключити заборону провадити

процесуальні дії до внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення.

6.2. Оскарження початку досудового розслідування: щодо потреби законодавчої регламентації

У наукових роботах, виданих після набуття чинності КПК 2012 р., наведені аргументи «за» оскарження початку досудового розслідування. Аргументи ж «проти» у теорії кримінального процесу не були предметом розгляду.

Розглянемо, наскільки переконливими є такий типовий аргумент на користь оскарження «рішення про початок досудового розслідування»: *«...особи, права і законні інтереси яких порушені безпідставним кримінальним переслідуванням, позбавлені можливості звернутися до суду з цього приводу з метою поновлення порушеного права»¹¹.*

6.2.1. Авторка цитованого тексту (О. Г. Русанова), як й інші автори, ототожнює початок досудового розслідування з початком кримінального переслідування.

Процесуальними правилами боротися проти безпідставного початку досудового розслідування неможливо. Протидіяти свавіллю представників сторони обвинувачення слідчий суддя вправі шляхом відмови у задоволенні їхніх клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій і застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

6.2.2. Оскарження початку розслідування здатне блокувати взагалі або суттєво затягувати процес установлення обставин кримінального правопорушення.

6.2.3. Вирішення питання про винуватість особи відбувається у суді. Слідчий суддя, який розглядає скаргу щодо підстав початку досудового розслідування, не має у своєму розпорядженні засобів перевірки наявності

---

¹¹ Русанова О. Г. Судовий контроль за законністю початку кримінального провадження / О. Г. Русанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d130103.html>. – Заголовок з екрану.

таких підстав. Він не вправі проводити пізнавальні дії матеріального характеру (наприклад, слідчі (розшукові) дії). Залучення представника судової влади на цьому етапі означало би, що він вирішує питання про винуватість конкретної чи невизначеної особи ще до початку досудового розслідування.

6.2.4. Якщо вважати, що основним призначенням «постанови про початок досудового розслідування» є захист законних прав учасників кримінального провадження від порушення їх співробітниками правоохоронних органів, то у назві постанови треба вживати ще й слова «про забезпечення законності кримінального провадження». Але очікувати від такої постанови, що вона стане перешкодою порушенням норм права протягом усього строку кримінального провадження, не доводиться, оскільки, як відомо, не існує норми права, яку не можна було б порушити;

6.2.5. Оскаржувати можна результати діяльності певного обсягу, а не її початок. За КПК 2012 р. таких результатів на момент початку досудового розслідування, як правило, не буває¹², за винятком результатів слідчої (розшукової) дії при огляді місця події. А за КПК 1960 р. вони були. Їх здобували шляхом дослідчих пізнавальних дій і окремих слідчих дій, дозволених для провадження до порушення кримінальної справи, тобто до початку досудового розслідування.

Виникає запитання: що має бути предметом оскарження початку досудового розслідування? Оскільки на момент початку розслідування у розпорядженні сторони обвинувачення є лише джерело первинної інформації про кримінальне правопорушення (заява, повідомлення), то виходить, що предметом оскарження є зміст цього джерела, а скаржник опонуватиме заявникові, а не слідчому чи прокуророві.

За КПК 1960 р. кримінальну справу можна було порушити лише за наявності *достатніх підстав*, а їх недостатність оскаржувалася. Наразі ж у

---

¹² *Примітка.* Надавати право оскаржувати кожную процесуальну дію означало би перетворювати кримінальне провадження на невизначену кількість процесів з оскарження, які до встановлення обставин кримінального правопорушення не мають безпосереднього відношення.

КПК мова йде про обставини, що можуть лише *свідчити про вчинення кримінального правопорушення*. За новим КПК досудове розслідування завжди розпочинається за фактом, а не щодо особи;

6.2.6. Такий порядок не обмежує прав особи на судовий захист і на доступ її до правосуддя. На момент початку досудового розслідування особу немає від чого захищати, оскільки щодо неї не здійснюють кримінального переслідування. Що ж стосується доступу до правосуддя, то цьому праву перешкоджає не активна діяльність сторони обвинувачення зі з'ясування обставин кримінального правопорушення, а, навпаки, бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про його вчинення. Із цієї причини законодавець надав заінтересованим особам право оскаржувати таку бездіяльність ще на досудовому провадженні (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК).

7. Концептуальні основи інституту кримінальних процесуальних рішень

Питання щодо якісної визначеності кримінальних процесуальних рішень (далі – КПР) у кримінальному процесі було окремим предметом поглибленого дослідження на монографічному рівні¹³. В межах, необхідних для адекватного з'ясування концептуальних основ побудови сучасного кримінального процесу, вважаємо доцільним сформулювати основні положення, що стали результатом указанного дослідження.

7.1. Основними напрямками оптимізації правового врегулювання форми та змісту КПР є: 1) уніфікація вимог до зовнішньої форми (назва, реквізити) будь-якого КПР та атрибутів до його змісту; 2) забезпечення правової визначеності щодо назви, форми та змісту тих КПР, прийняття яких стає необхідним з огляду на потреби кримінального провадження та які тягнуть

---

¹³ Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : монографія / Н. В. Глинська. – К. : Істина, 2014. – 588 с.

правові наслідки, що є суттєвими з точки зору реалізації прав і законних інтересів учасників процесу; 3) унормування диференціації процесуальних форм проміжних судових рішень шляхом закріплення прямої вказівки на необхідність оформлення у вигляді окремої ухвали суду тих з них, що є підставою обмеження прав та свобод учасників провадження чи впливають на подальший перебіг провадження.

7.2. Для виявлення особливостей індивідуалізації тих чи інших стандартів, що встановлюються до якісної визначеності КПП окремих різновидів, усі рішення доцільно класифікувати за такими критеріями: характером дискреційної складової, реалізованої при ухваленні КПП; складністю процедури ухвалення КПП; ініціативою в ухваленні КПП та відношенням до кримінальної процесуальної ітерації (первинні КПП; ітеральні КПП; рішення, що є підставою для ітерації).

7.3. Якість КПП є оцінною категорією, що означає порівняльний ступінь здатності правозастосовного акта виконати своє функціональне призначення в загальній динаміці кримінального провадження, задовольнити соціально-правові очікування від його реалізації відповідно до тих цілей та завдань, які ставились на момент його прийняття.

Якість КПП може бути представлена трьома різними типами – одиничною, комплексною та інтегральною, що відрізняються один від одного повнотою врахування окремих властивостей КПП.

7.4. Стандарти доброякісності КПП (далі – СДКПП) – це сукупність взаємопов'язаних між собою нормативних положень загального характеру, спрямованих на забезпечення ухвалення високоякісних процесуальних рішень і таких, що деталізуються у кореспондуючих їм критеріях, котрі є загальнообов'язковими для врахування та дотримання особою, що приймає рішення (далі – ОПР) під час ухвалення та оформлення кожного КПП, за обов'язкової їх індивідуалізації в аспекті конкретних фактичних обставин кримінального провадження. Суттєвими ознаками СДКПП є їх

інтегративність, гнучкість (неформалізованість), комплексність, унормованість, предметна сфокусованість та «офіційна» адресність.

7.5. СДКПР мають відповідати сукупності вимог. Ними є: соціально-правова адекватність (релевантність); зрозумілість; практична здійсненність (реальність); наукова обґрунтованість.

7.6. СДКПР є різноплановими та за своєю природою можуть бути правовими та неправовими (моральними (етичними), юридико-технічними, логічними, естетичними, лінгвістичними, теоретичними тощо). Різні СДКПР не є рівнозначними за своїм діапазоном дії, рівнем стабільності та імперативності, ступенем забезпеченості їх виконання, засобами їх доведення до свідомості правозастосовників тощо.

7.7. Правомірний характер КПР може бути забезпечений лише за умов дотримання правозастосовником системи правових стандартів: законності, обґрунтованості, справедливості, розумності та своєчасності.

7.8. Перевірка (оцінка) якості КПР є різновидом *інтелектуально-праксеологічної* діяльності, що здійснюється в кримінальному провадженні та складається з таких *етапів*: (1) індивідуалізація стандартів-критеріїв доброякісності КПР щодо конкретного КПР; (2) зіставлення конкретних властивостей КПР з індивідуалізованими стандартами доброякісності такого КПР; (3) формулювання висновку щодо відповідності КПР стандартам його доброякісності. У разі негативної відповіді на запитання, що постає перед особою, яка оцінює якість КПР, на третьому етапі процесу перевірки якості КПР, цей процес доповнюється додатковим четвертим (факультативним) етапом – кваліфікацією виявлених дефектів та обранням заходів реагування на виявлені дефекти якості КПР.

7.9. Забезпечення доброякісності кримінальних процесуальних рішень (далі – ЗДКПР) – це цілісна інтеграційна система різноманітних інтелектуально-праксеологічних дій суб'єктів кримінального провадження, яка спрямована на створення достатньої впевненості в тому, що ухвалені КПР відповідатимуть

сукупності стандартів, які встановлюються до їх форми та змісту. ЗДКПР поєднує в собі такі компоненти: 1) діяльність суб'єктів кримінального провадження з прийняття та оформлення КПР відповідно до стандартів, що встановлюються до їх форми та змісту (*основних* суб'єктів ЗДКПР); 2) превентивну та корегуючу діяльність органів і осіб, що здійснюють у кримінальному процесі контрольні повноваження (*допоміжних* суб'єктів ЗДКПР).

7.10. Основними правилами ЗДКПР є: комплексний підхід до дотримання стандартів доброякісності стосовно конкретного КПР; максимізація зусиль (посадової активності) суб'єктів ЗДКПР у досягненні високоякісного результату правозастосування; позитивна кооперація суб'єктів ЗДКПР (узгодженість процесуальної діяльності всіх суб'єктів ЗДКПР та її спрямованість на отримання загального позитивного результату); мінімізація деструктивного впливу інших учасників провадження на отримання належного результату.

8. Концептуальні основи здійснення судового контролю під час досудового розслідування

8.1. Сутність і мета судового контролю під час досудового розслідування. Суб'єкти судово-контрольної діяльності

У ході проведеного досліджено встановлено, що змагальність як концептуальна основа сучасного кримінального процесу, під час досудового розслідування реалізується саме у процесуальній формі судово-контрольних проваджень.

Судовий контроль у кримінальному провадженні є процесуальною функцією слідчого судді, сутність якої полягає у здійсненні ним контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час досудового розслідування. Метою цієї функції є забезпечення прав, свобод та інтересів осіб (фізичних та юридичних) під час досудового розслідування, а її предмет складає фактичний стан їх дотримання на цьому етапі кримінального провадження.

Діяльність слідчого судді має наскрізний характер і реалізується у тих випадках, коли йдеться про необхідність обмеження конституційних прав людини у зв'язку зі здійсненням досудового розслідування, вирішенням правових спорів та забезпеченням змагальності під час досудового розслідування.

Судовий контроль, виходячи із буквального змісту п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України, здійснюється не за законністю досудового розслідування, а за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. З огляду на це законодавець передбачив загальні обов'язки слідчого судді як гаранта дотримання невід'ємних прав людини під час досудового розслідування (ст. 206 КПК України). Тому можна констатувати процесуальну активність слідчого судді, що знаходить свій прояв насамперед у виконанні вказаних обов'язків загального характеру.

Під час дослідження зазначеного інституту нами було виокремлено низку проблемних питань здійснення судового контролю, якими є такі.

8.2. Проблемні питання здійснення судового контролю при застосуванні запобіжних заходів

Одним із заходів забезпечення кримінального провадження є арешт майна, застосування якого, як свідчить практика, викликає низку проблемних питань.

За змістом норм кримінального процесуального законодавства майно, яке може бути вилучено під час обшуку, набуває правового статусу: 1) тимчасово вилученого майна (у разі, якщо воно не було вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку); 2) речових доказів, якщо воно було прямо вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук і при цьому воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК.

У першому випадку його вилучення здійснюється в результаті законно проведеної слідчої (розшукової) дії, проте необхідність вилучення й обмеження у такий спосіб конституційного права власності на момент проведення обшуку не

було предметом судового контролю, у зв'язку з чим такі речі вважаються тимчасово вилученим майном. Згідно із ч. 5 ст. 171 КПК клопотання про арешт такого майна має бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше останнє має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено. У другому випадку якщо майно, що підлягає вилученню під час обшуку, було прямо вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук (тобто вказані ознаки, які індивідуалізують таке майно), предмет судового контролю має кілька складових, а саме: законність обмеження у такий спосіб конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, а також права власності. Якщо таке майно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК, воно визнається речовим доказом, і тому слідчий, прокурор мають звернутися до слідчого судді із клопотанням про накладення арешту на таке майно з метою збереження речових доказів (п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК).

Видається, що незалежно від правового статусу вилученого під час обшуку майна (будь то тимчасово вилучене майно чи речові докази), необхідність та законність його подальшого зберігання у сторони кримінального провадження мають бути предметом судового контролю і вирішуватися в ухвалі слідчого судді про арешт майна чи відмову в ньому.

8.3. Проблемні питання здійснення судового контролю при застосуванні запобіжних заходів

Одним із напрямів, який у структурі діяльності слідчого судді посідає чільне місце, є розгляд клопотань слідчого, прокурора про застосування запобіжних заходів та про продовження строку тримання під вартою і домашнього арешту.

Проаналізувавши законодавчі норми, можемо констатувати, що в клопотанні слідчого, прокурора на підтвердження необхідності застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу мають зазначатися: 1) фактичні дані, що свідчать про обґрунтованість підозри, обвинувачення певної особи в учиненні кримінального правопорушення (матеріально-правові

та процесуальні підстави); 2) фактичні дані, що свідчать про наявність одного або кількох ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК (кримінологічні підстави, оскільки йдеться про попередження можливої негативної поведінки підозрюваного, обвинуваченого); 3) обставини, що обумовлюють необхідність застосування конкретних видів запобіжних заходів і переконують в тому, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти вказаним ризикам (матеріально-правові, процесуальні та моральні підстави). Законність та обґрунтованість обрання запобіжного заходу в кожному конкретному випадку визначається встановленими в судовому засіданні в змагальній процедурі фактичними та правовими підставами для його застосування, які формалізовані у відповідному рішенні суду.

Серед досягнень КПК України, що суттєво відрізняють його від КПК 1960 р., необхідно відзначити детальну регламентацію змісту процесуальних рішень слідчого, прокурора, якими ініціюється судово-контрольне провадження під час досудового розслідування, а також ухвал слідчого судді, які постановляються за результатами розгляду клопотань слідчого, прокурора.

Необхідно підкреслити, що предметом кримінального процесуального пізнання слідчого судді, суду при розгляді клопотання є виключно обставини, які стосуються вирішення питання про застосування щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу. Суд керується презумпцією невинуватості та постановляє рішення на підставі поданих йому відомостей, що підтверджують обґрунтованість підозри або обвинувачення, а також наявність підстав для обрання конкретного запобіжного заходу.

8.4. Проблемні питання здійснення судового контролю при розгляді заяви про відвід

Системне тлумачення норм КПК України, які регулюють порядок вирішення заяви про відвід, дозволяє дійти висновку про те, що усі заяви про відвід під час досудового розслідування розглядаються слідчим суддею.

При застосуванні порядку, встановленого ч. 3 ст. 35 КПК України (ч. 1 ст. 81 КПК України), в судовій практиці виникло питання щодо можливості заявлення відводу судді, який розглядає заяву про відвід слідчого судді. З цього питання у правозастосовній практиці склалося два протилежних підходи.

Сутність першого полягає у тому, що відвід, заявлений судді, який розглядає заяву про відвід слідчого судді, розглядається іншим суддею того ж суду, визначеному у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 35 КПК України. Відповідно у випадку, якщо відвід заявляється і цьому судді, застосовується цей самий порядок. У зв'язку з цим непоодинокими є випадки, коли всім суддям суду заявлений відвід із застосуванням указаної процедури.

Другий підхід до вирішення зазначеної проблеми полягає у тому, що відвід судді, який розглядає заяву про відвід слідчого судді, взагалі не допускається. На наш погляд, саме такий підхід до вирішення цієї процесуальної ситуації є правильним і заслуговує на підтримку, з огляду на такі аргументи: 1) у цьому кримінальному провадженні він не є слідчим суддею; 2) суддя, який розглядає заяву про відвід слідчого судді, не є суддею, який здійснює судове провадження у сенсі п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України.

Наведене дозволяє дійти висновку про те, що ст. 81 КПК України не передбачає порядку заявлення відводу судді, який розглядає заяву про відвід слідчого судді. У зв'язку з цим видається, що при заяві відводу цьому судді він має роз'яснити учаснику кримінального провадження, що такий відвід КПК не передбачено, і продовжувати розгляд заяви про відвід слідчого судді.

8.5. Проблемні питання допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні

Одним із таких проблемних питань є процедура допиту свідка та потерпілого слідчим суддею, яка застосовується під час досудового розслідування (ст. 225 КПК України). Такий допит застосовується у виняткових випадках, пов'язаних з обставинами, що унеможливають їх

подальший допит в суді першої інстанції (небезпека для життя і здоров'я свідка чи потерпілого та ін.). Разом із тим у ході проведеного узагальнення практики з цього питання встановлено, що нерідкими є випадки звернення слідчих із клопотанням про проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України, коли є ризик того, що особа змінить показання в майбутньому судовому розгляді (зокрема, це стосується злочинів, передбачених ст. 368 КК України).

На нашу думку, така практика є абсолютно незаконною, оскільки ст. 225 КПК України передбачена не для закріплення доказів під час досудового розслідування, а зовсім з іншою метою – у виняткових випадках, коли є обґрунтоване припущення, що особу неможливо буде допитати в судовому розгляді, такий допит може бути здійснено під час досудового розслідування. Більше того, слід звернути увагу на те, що у випадках розслідування саме цих злочинів, *de facto* уже є особа, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження. *De jure* вона ще не набула статусу підозрюваного, проте всі слідчі дії, по суті, спрямовані для того, щоб викрити її в учиненні злочину. І тому в подібних умовах проведення допиту лише за участі сторони обвинувачення порушуватиме право цієї особи на захист.

У цьому випадку слідчий суддя насамперед має оцінити, чи довів слідчий наявність хоча б однієї з указаних підстав для проведення такого допиту та причинний зв'язок між цими обставинами і підставами застосування вказаної статті.

8.6. Проблемні питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування

Розгляд слідчим суддею скарг учасників кримінального провадження на рішення та дії чи бездіяльність слідчого і прокурора здійснюється у порядку, передбаченому главою 26 КПК України.

Стаття 303 КПК України передбачає вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час

досудового розслідування. Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 КПК України.

Разом із тим необхідно відзначити, що питання про найбільш доцільну форму його нормативного закріплення є дискусійним у науковій літературі. У зв'язку із цим корисним є використання законодавчого досвіду інших країн. У кримінальному процесуальному законодавстві пострадянських країн, зокрема, КПК Казахстану, Молдови та Вірменії, закріплює предмет судового оскарження у відкритому переліку і включає рішення, дії та бездіяльність органів дізнання, досудового (попереднього) слідства та прокурора, які порушують або здатні порушити конституційні права та свободи учасників процесу або перешкоджають їх доступу до правосуддя.

У відповідності до ч. 1 ст. 306 КПК України скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду згідно з правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318–390 КПК України, з урахуванням положень глави 26 КПК України.

Установлення строку розгляду скарги (не пізніше 72 годин із моменту надходження відповідної скарги, крім скарг на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються не пізніше 5 днів із моменту надходження скарги), який не може бути продовжено, з одночасною обов'язковою участю скаржника на практиці складає істотну проблему щодо розгляду скарги в установленій строк. На наш погляд, при вирішенні цього проблемного питання слід виходити із буквального тлумачення закону, а саме: згідно з ч. 3 ст. 306 КПК України розгляд цих скарг здійснюється за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її представника або захисника та слідчого чи прокурора. Однак відсутність слідчого чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги. Якщо ж скаржник не

з'явився, розгляд скарги необхідно відкласти та повторно його викликати. Якщо він не з'явився без поважної причини, розглядати скаргу не можна, а треба залишити її без розгляду, оскільки скаржник не виконав обов'язкові вимоги реалізації ним права на судовий захист.

Під час дослідження ми дійшли висновку про те, що ухвали слідчого судді, постановлені в порядку статей 306 і 307 КПК України, за наявності заяви учасника судового засідання, підлягають роз'ясненню. А відтак, на відміну від самої ухвали за результатами розгляду скарги, яка оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, ухвала слідчого судді про роз'яснення рішення або відмову в такому роз'ясненні може бути оскаржена в апеляційному порядку.

9. Концептуальні основи застосування запобіжних заходів, які суттєво обмежують право на свободу та особисту недоторканність

9.1. Домашній арешт

У вітчизняному кримінальному процесі домашній арешт запроваджено у КПК України 2012 р. як новий, раніше не відомий національному законодавству, запобіжний захід. Відповідно до ст. 181 КПК він полягає у забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Виходячи із переліку запобіжних заходів, закріплених у ст. 176 КПК, домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі. Такий запобіжний захід за ступенем суворості межує з позбавленням волі у значенні ст. 5 КЗПЛ.

Виходячи з положень КПК, умови обрання домашнього арешту можуть бути поділено на загальні та спеціальні. Загальними є умови обрання будь-якого запобіжного заходу, передбачені ст. 178 КПК. Спеціальними умовами є: врахування санкції статті КК, яка інкримінується підозрюваному, обвинуваченому й передбачає покарання у виді позбавлення волі; наявність житла у підозрюваного, обвинуваченого.

Застосування домашнього арешту передбачає доволі відчутне втручання у приватне життя особи, яка повинна виконувати один або кілька обов'язків (ч. 5 ст. 194 КПК).

У випадках, коли обвинувачений не виконує умови домашнього арешту або перешкоджає здійсненню правосуддя, суд за клопотанням сторони обвинувачення (яке повинно містити докази порушення умов раніше обраного запобіжного заходу та обґрунтування наявності ризиків у провадженні) має право змінити такий запобіжний захід на тримання під вартою. В інших випадках суд не уповноважений змінювати запобіжний захід, проте відмова суду має бути належним чином вмотивованою¹⁴.

Під час розгляду клопотань про зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою через тривалість його застосування на більш м'який суд має враховувати вимоги ст. 5 КЗПЛ, а також правову позицію ЄСПЛ у Рішенні від 12 січня 2012 р. у справі «Тодоров проти України», відповідно до якої «для продовження тримання під вартою повинні бути винятково вагомі причини, при цьому тільки тяжкість учиненого злочину, складність справи та серйозність обвинувачень не можуть вважатися достатніми причинами для тримання особи під вартою протягом досить тривалого строку»¹⁵.

Іншою підставою для зміни запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на домашній арешт є зменшення або усунення ризиків, які слугували для обрання більш суворого запобіжного заходу.

З огляду на зарубіжну практику, уявляється доцільним передбачити у КПК визначення переліку конкретних заборон та обов'язків, що стосуються домашнього арешту, а також можливість грошового стягнення за

---

¹⁴ Про судову практику застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [Електронний ресурс] : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html. – Заголовок з екрану.

¹⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «Тодоров проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_806. – Заголовок з екрану.

невиконання таких обов'язків¹⁶. Підлягає уточненню місце виконання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, а саме: замість терміна «житло» слід передбачити поняття «житло чи інше володіння особи, в якому вона проживає на законних підставах».

9.2. Затримання за підозрою у вчиненні злочину та тримання під вартою

Аналіз правових позицій ЄСПЛ дозволяє виявити певні вимоги щодо умов застосування запобіжних заходів, визначених у ст. 5 КЗПЛ. Зокрема, практика ЄСПЛ наголошує, що для затримання особи тільки для «забезпечення виконання» будь-якого зобов'язання, передбаченого законом, насамперед повинно мати місце невиконання зобов'язання, покладеного на особу. Арешт особи та утримання її під вартою мають проводитися з метою забезпечення виконання такого зобов'язання, а не мати каральний характер. При цьому щойно як зобов'язання було виконано, підстава для затримання відповідно до п. в ч. 1 ст. 5 КЗПЛ припиняється (справа «Василева проти Данії»). У світлі положень КЗПЛ, як наголошує ЄСПЛ, арешт буде прийнятним, тільки якщо «обов'язок, передбачений законом», не може бути виконано більш м'якими засобами (справа «Ходорковський проти Росії»)¹⁷.

Що стосується положень п. с ч. 1 ст. 5 КЗПЛ, то, на думку ЄСПЛ, вираз «здійснене з метою припровадження її до компетентного судового органу» охоплює всі три альтернативні підстави для арешту особи або тримання під вартою (справи «Лоулес проти Ірландії», «Ірландія проти Сполученого Королівства Великобританії»). Особу може бути затримано із зазначених підстав тільки у межах кримінального провадження з метою припровадження її до компетентного судового органу через підозру в учиненні злочину (справи «Джесіус проти Литви», «Швабе та М. Г. проти Німеччини»).

---

¹⁶ Багаутдинов Ф. Н. Новая мера пресечения в УПК РФ – домашний арест / Ф. Н. Багаутдинов // Законность. – 2002. – № 10. – С. 9–14.

¹⁷ Посібник зі статті 5 «Право на свободу та особисту недоторканість» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf. – Заголовок з екрану.

Узагальнююче поняття «обґрунтованої підозри» в учиненні кримінального правопорушення сформульовано у правових позиціях ЄСПЛ як наявність фактів або відомостей, що могли б переконати об'єктивного спостерігача у тому, що відповідна особа могла вчинити злочин.

Що стосується допустимих ризиків, то відповідно до усталеної практики ЄСПЛ такими ризиками для тримання під вартою є: небезпека втечі; ймовірність втручання у хід правосуддя; ймовірність рецидиву; небезпека для громадського порядку; небезпека для особи, щодо якої ведеться розслідування. Утім, із цих п'яти допустимих за КЗПЛ ризиків КПК України визнав лише перші три, тому останні два ризики не можуть бути використані для обґрунтування тримання під вартою¹⁸.

Загальною тенденцією практики національних судів щодо застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою та продовження їх дії залишається те, що суди виносять рішення без їх належного обґрунтування і наведення конкретних мотивів¹⁹. Мають місце й порушення п. 1 ст. 5 КЗПЛ щодо періодів, протягом яких тримання під вартою здійснюється без відповідного судового рішення, особливо у період після закінчення слідства та початку судового розгляду (справи «Харченко проти України», «Куш проти України»).

Як виняток із положень ст. 5 КЗПЛ, КПК передбачає як судовий, так і позасудовий порядок затримання особи без ухвали слідчого судді, суду. Як свідчить аналіз позицій ЄСПЛ, основним зауваженням до стану правозастосування у цій сфері в Україні є: а) необґрунтоване застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (відсутність у мотивувальній частині ухвали слідчого судді або суду доказів, що підтверджують наявність підстав для застосування саме цього запобіжного

---

¹⁸ Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х Фактор, 2013. – С. 358.

¹⁹ Право на свободу та особисту недоторканість. Моніторинг Української Гельсінської спілки з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkanist/>. – Заголовок з екрану.

заходу); б) надмірно тривалі строки тримання під вартою; в) погані умови тримання під вартою.

Слід зазначити, що недоліком чинного правового регулювання цього питання видається те, що КПК не передбачив граничних строків тримання під вартою обвинуваченого (підсудного) під час судового розгляду кримінального провадження судом першої інстанції.

Запровадження законодавцем періодичного судового контролю за доцільністю тримання підозрюваного під вартою (кожен раз до двох місяців) видається недостатнім для забезпечення відповідності вітчизняної практики вимогам ст. 5 КЗПЛ.

II. Науковим результатом *другого напряму* «Проблеми гармонізації вітчизняного законодавства у сфері кримінальної юстиції із законодавством Європейського Союзу» фундаментальної теми дослідження є: визначення поняття й системи органів кримінальної юстиції; здійснення структурно-функціонального аналізу органів кримінальної юстиції в Україні й ЄС; вивчення міжнародних стандартів організації та функціонування органів кримінальної юстиції; розглянуто стандарти організації та діяльності органів кримінальної юстиції у практиці Європейського Суду з прав людини; проаналізовано систему кримінальної юстиції Сполученого Королівства; вивчено досвід реформування органів кримінальної юстиції у Грузії, Польщі та Латвії; розглянуто питання *соціальної відповідальності органів кримінальної юстиції*; виокремлено проблемні питання сучасного стану функціонування та реформування системи кримінально-правової статистики в Україні.

1. Поняття й система органів кримінальної юстиції

Процедурний аспект системи кримінальної юстиції включає норми і положення закону, що регламентує процедуру провадження у разі виявлення компетентними органами держави факту вчинення кримінального

правопорушення (цей аспект тотожний кримінальному процесу). Функціонально-інституціональний аспект системи кримінальної юстиції охоплює систему державних органів, уповноважених реагувати на правопорушення й усувати їх негативні наслідки. Дієвість вказаної системи суттєвою мірою залежить від вдалого розподілу функцій і повноважень органів і посадових осіб, які складають її елементи.

До функцій органів кримінальної юстиції слід віднести такі:

а) запобігання злочинності – здійснюється як органами кримінальної юстиції, так й іншими державними та недержавними органами й установами;

б) викриття, припинення і розслідування злочинів – здійснюється системою органів досудового розслідування і прокуратурою;

в) справедливий судовий розгляд – розгляд провадження по обвинуваченню особи у вчиненні кримінального правопорушення, вирішення питання про її винуватість або невинуватість, а також здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням;

г) виконання кримінального покарання – здійснюється системою спеціалізованих органів і установ держави;

д) ресоціалізація правопорушників після відбуття кримінального покарання – здійснюється державними і недержавними органами й установами та спрямована на реінтеграцію правопорушника у суспільне життя, сприяння йому в працевлаштуванні, навчанні, налагодженні побутових умов і профілактику вчинення ним правопорушень у майбутньому.

На підставі вивчення європейського досвіду функціонування органів кримінальної юстиції можна здійснити класифікацію відповідних органів за такими декількома критеріями.

1.1. За способом управління системою кримінальної юстиції відповідні органи поділяються на:

а) централізовані (більшість країн ЄС, Україна та країни СНД);

б) децентралізовані (ФРН, Великобританія, США).

1.2. За належністю до правової сім'ї:

- а) англосаксонська система органів кримінальної юстиції;
- б) романогерманська система органів кримінальної юстиції;
- в) система органів кримінальної юстиції традиційних правових систем;
- г) наднаціональні органи кримінальної юстиції ЄС.

1.3. За ступенем поширеності застосування альтернативних заходів покарання і ступенем гуманізації системи кримінальної юстиції поділяють на:

- а) демократичні (США, країни ЄС, ряд країн пострадянського простору);
- б) недемократичні (історичні приклади тоталітарних, поліцейських держав).

2. Органи кримінальної юстиції в Україні й ЄС: структурно-функціональний аналіз

Кількість та повноваження органів кримінальної юстиції в окремій країні залежить від особливостей національної правової системи, її історичних традицій та адміністративно-територіального поділу. Диференціація органів кримінальної юстиції базується на доктринальному положенні про необхідність розподілу процесуальних функцій (досудове розслідування кримінальної справи, підтримання державного обвинувачення, захист і судовий розгляд), що у свою чергу забезпечує справедливе, незалежне та неупереджене вирішення справи. Вимога гуманізації кримінального провадження обумовлює необхідність участі в ньому незалежних недержавних посадових осіб, таких як медіатори, що виконують функцію примирення обвинуваченого із потерпілим.

Юридичними наслідками процедури примирення може бути як повне зняття обвинувачення за злочини, які не є тяжкими, так і пом'якшення кримінальної відповідальності у разі вчинення тяжкого злочину. Відповідні процедури у різних організаційних формах (утворення незалежної служби медіаторів, включення їх у штат виконавчих служб або органів, які займаються справами неповнолітніх, виділення спеціальних посадових осіб

органів місцевого самоврядування тощо) законодавчо закріплені у таких розвинених країнах світу, як Австрія, ФРН, Фінляндія, Польща, Франція, Бельгія, Австралія, Норвегія, Канада, США, і є досить дієвими²⁰.

Досвід зарубіжних держав у застосуванні медіації для вирішення кримінально-правового конфлікту дозволяє зробити висновок про наявність двох моделей медіації, які розрізняються залежно від передумов до виникнення медіації та впровадженню її у правозастосовну практику:

1) англо-саксонська модель, в межах якої медіація є проявом теорії відновної юстиції, тобто розглядається як неформальний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту і тому, як правило, не знаходить чіткого законодавчого регулювання. До вказаної групи держав можуть бути віднесені Великобританія, Канада, Нова Зеландія, США та ін.;

2) континентальна модель, в межах якої медіація являє собою процесуальний інститут, який, як правило, закріплений у законодавстві і втілює собою одну з можливих альтернатив кримінальному переслідуванню. До цієї групи держав можна віднести Австрію, Німеччину, Норвегію, Португалію, Францію тощо.

3. Міжнародні стандарти організації та функціонування органів кримінальної юстиції

Ці стандарти можна визначити як сукупність міжнародно-правових актів, які містять положення щодо цих питань. Джерела закріплення міжнародних стандартів можна класифікувати за двома критеріями: 1) за ступенем обов'язковості – імперативні (норми міжнародних договорів, рішення Європейського Суду з прав людини) та диспозитивні, тобто рекомендаційні (акти органів міжнародних організацій – резолюції Генеральної асамблеї ООН, рекомендації Комітету міністрів Ради Європи); 2) за ступенем поширеності: універсальні, такі, що прийняті на рівні всього

---

²⁰ Див.: Судебная власть / под ред. И. Л. Петрухина. – М. : ООО «ТК Велби», 2003. – С. 533–534.

міжнародного співтовариства та регіональні, розробка яких має місце у певній географічно близькій сукупності країн.

Міжнародні стандарти не містять чітких рекомендацій щодо того, як має бути організована система органів кримінальної юстиції. Водночас вивчення змісту універсальних та регіональних актів дозволяє знайти певні критерії, яким має відповідати діяльність відповідних інституцій. До них можна віднести:

- а) справедливість, неупередженість та доступність судового захисту;
- б) забезпечення процесуальних гарантій права на суд, яке включає право бути вислуханим судом у випадках обвинувачення особи у вчиненні злочину або розгляду питань про її цивільні права та обов'язки, судовий контроль на досудовому слідстві та низку інших гарантій;
- в) заборона катування та іншого жорстокого або нелюдського поводження;
- г) відшкодування особі, потерпілій від злочину, шкоди, завданої ним та забезпечення її процесуальних прав при розгляді й вирішення відповідної кримінальної справи;
- д) створення спеціальних процесуальних механізмів захисту окремих категорій осіб у кримінальному судочинстві, які потребують особливого захисту з боку закону, зокрема неповнолітніх правопорушників;
- е) обов'язок співробітників органів кримінальної юстиції підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, бути обізнаними про права й основоположні обов'язки людини та здійснювати їх всебічний захист, дотримуватися вимог незалежності, неупередженості та добросовісності при виконанні своїх посадових обов'язків.

4. Європейський суд і стандарти організації та діяльності органів кримінальної юстиції

Стандарти належного судочинства передбачені низкою міжнародно-правових актів і розтлумачені у практиці Європейського Суду з прав людини.

Стосовно організації органів кримінальної юстиції можна виділити такі елементи цього стандарту:

- заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання;
- забезпечення свободи та особистої недоторканності особи;
- право кожного, кого заарештовано, негайно бути поінформованим зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього;
- право кожного заарештованого або затриманого, негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження;
- право потерпілого від арешту або затримання, здійсненого всупереч належній правовій процедурі на відшкодування завданої шкоди;
- презумпція невинуватості;
- забезпечення процедурних прав обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення;
- заборона покарання особи без закону;
- право на ефективний засіб юридичного захисту.

Держава має у відігравати помітну роль забезпеченні складників стандарту належного судочинства, що може полягати як у вчиненні активних дій, спрямованих на створення конкретних механізмів забезпечення цього права, так і в утриманні від вчинення дій, спрямованих на створення фактичних і правових перешкод у його реалізації.

Перед Україною як членом Ради Європи стоїть завдання із приведення національного законодавства та правозастосовної практики до повної відповідності зі стандартами належного судочинства, викладених у Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р. й рішеннях Європейського суду з прав людини.

5. Розвиток європейської наукової доктрини та діяльність органів кримінальної юстиції України (за матеріалами ФРН)

У Швейцарії (дослідження М. Кілліаса) на відміну від України високий рівень задоволеності населення роботою поліцейських опирається на позитивні зміни у присутності поліцейських у важливих місцях та у якісній роботі поліцейських узагалі. Поліцейське насильство має низку спільних рис у характеристиці, сприятливих йому обставинах та заходах запобігання. Ця теза обґрунтовує положення про те, що вітчизняна поліція, подібно поліції ФРН, за певних умов здатна працювати за правилами ЄС. Висновок підкріплюється існуванням позитивного досвіду роботи під час Євро-2012. Протидія поліцейському насильству обов'язково має враховувати місцеві особливості. Виявлений зв'язок труднощів захисту прав громадян, порушених поліцією, зі специфікою поліцейської роботи, відсутність належної зацікавленості держав у його обліку та подоланні – мають актуалізувати власну запобіжну діяльність окремо взятих громадян. Перспектива подальших досліджень пов'язана з пошуком зв'язку чинників поліцейського насильства з засобами його запобігання, із зіставленням можливих кошторисних витрат на них та очікуваними у майбутньому результатами. Використання напрацювань професора Т. Фельтеса має скоротити час на запровадження європейських стандартів роботи поліції. Одним із напрямів удосконалення роботи правоохоронних органів є посилення їх контролю приватними структурами. Використання засобів приватного права також підвищує ефективність їх роботи.

6. Система кримінальної юстиції Сполученого Королівства

Англійський кримінальний процес характеризується поєднанням використання прецедентів та нормативно-правових актів під час розгляду кримінальних проваджень, домінуванням засад змагальності та переважно диспозитивними, а не ієрархічними, відносинами державних суб'єктів. Підсумовуючи дослідження англосаксонської моделі кримінального процесу,

процитуємо М. І. Гартунга, на думку якого англійський процес уже тим важливий, що складається з найблисучіших сторін англійського суспільного та державного життя; а із сучасних державних організмів англійський ледве не найвищий та бездоганний: у той час як інші європейські держави страждають на деспотичний бюрократизм та централізацію, англійський народ вміє поєднувати повагу до закону із громадянською свободою²¹.

7. Реформування органів кримінальної юстиції: досвід Грузії, Чеської Республіки та Латвії

Основним напрямом реформування у *Грузії* стали структурні зміни – оптимізація кадрів, ресурсів і функцій. Функції, що дублювалися, і корупціогенні функції або ліквідували, або делегували іншим відомствам²². Під час реформування активно застосовували міжнародний досвід та новітні технології організації роботи органів кримінальної юстиції. Успіху реформ сприяли також їх швидкість та радикальність. Вивчення досвіду грузинських реформ дозволяє виділити такі основні їх напрями²³: люстрація судових і правоохоронних органів; підвищення заробітної плати співробітників судів та органів кримінальної юстиції, надання додаткових гарантій соціального захисту відповідних службовців, збільшення бюджету органів кримінальної юстиції; арешти авторитетних злочинців, так званої «верхівки» криміналітету; конкурсний добір суддів та співробітників органів кримінальної юстиції; мінімізація контактів співробітників органів кримінальної юстиції з населенням та посилення внутрішньої безпеки;

---

²¹ Гартунг Н. История уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России / Н. Гартунг. – СПб. : Тип. Э. Арнольда, 1868. – С. 58.

²² Реформа поліції у Грузії була успішною завдяки комплексному підходу [Електронний ресурс] // Відродження: Міжнародний фонд. – Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/ekspertka_reforma_politsii_u_gruzii_bula_uspishnoyu_zavdyaki_kompleksnomu_pidkholdu/. – Заголовок з екрану.

²³ Як уникнути Врадіївки. П'ять прикладів успішної реформи поліції [Електронний ресурс] // Ліга. Новини. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/articles/politics/875822-yak_uniknuti_vrad_vki_p_yat_priklad_v_usp_shno_reformi_pol_ts_hm/section5/. – Заголовок з екрану; Завоювати довіру. Результат радикальної судової реформи в Грузії – об'єктивний суд без корупції [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/6573>; Дворников Д. Судебная система Грузии: на перепутье реформы [Електронний ресурс] / Д. Дворников. – Режим доступу: http://rapsinews.ru/international_publication/20120525/263265278.html/. – Загл. с экрана.

заходи, спрямовані на викорінення практик катування в органах кримінальної юстиції; антикорупційні заходи; забезпечення прозорості усіх органів державної влади; забезпечення доступності суду для населення; введення суду присяжних.

Узагальнення досвіду *Чеської Республіки* свідчить про наступні кроки²⁴: децентралізації та деполітизації поліції, демілітаризація Міністерства внутрішніх справ, створення муніципальної поліції, масова люстрація, запровадження принципу ротації офіцерів поліції, збільшення заробітної плати особового складу поліції, введення заходів їх соціального захисту.

Досвід *Латвії* свідчить про успішність застосування моделі спеціалізованого антикорупційного органу, наділеного широким комплексом функцій та повноважень у сфері запобігання і протидії корупції. Особливістю латвійського варіанту слід визнати функції бюро з розробки антикорупційної стратегії, активної нормотворчої роботи з питань протидії корупції, функції з проведення семінарів, тренінгів та взаємодії з громадськістю. Ефективне антикорупційне законодавство стало міцною основою для боротьби з корупцією в країні, водночас недавні міжнародні опитування демонструють більш чітку і менш позитивну картину феномену корупції.

8. Соціальна відповідальність системи органів кримінальної юстиції

Внутрішньо корпоративні норми професійної етики виступають важливими орієнтирами для професійної та позаслужбової поведінки співробітників органів кримінальної юстиції. Дотримання етичних приписів – їх невід’ємний обов’язок, який впливає із конституційно-правового статусу правоохоронних органів держави. Корпоративна етика, заснована на

---

²⁴ Як уникнути Врадївки. П’ять прикладів успішної реформи поліції [Електронний ресурс] // Ліга. Новини. – Режим доступу: <http://news.liga.net/ua/articles/politics/875822-yak-uniknuti-vrad-vki-p-yat-priklad-v-usp-shno-reformi-pol-ts-htm/section5/>. – Заголовок з екрану; Ул.П. З життя європейців: правосуддя в Чехії [Електронний ресурс] / П. Ул // Українська правда. Життя. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/society/2014/06/18/172331/view_print/. – Заголовок з екрану.

загальнолюдських моральних імперативах, є дійовим механізмом забезпечення підзвітності системи кримінальної юстиції громадянському суспільству та підвищення рівня довіри громадян до неї.

Ефективний механізм юридичної відповідальності співробітників органів кримінальної юстиції виступає необхідною умовою забезпечення довіри суспільства до відповідних органів влади й легітимації правової системи держави в цілому. Відповідальність, як властивість особистості, формується у процесі соціалізації в результаті інтеріоризації соціальних цінностей, норм і правил. Саме тому соціальність відповідальності, крім багатьох рис, характеризується ступенем зв'язку суб'єктів соціуму (тобто громадян). Суддя, прокурор, співробітник органу поліції або іншого правоохоронного органу як громадянин є частиною певної соціальної групи, для якої важливими та значущими є певні моральні установки й імперативи. Дотримання ними як посадовцями загальновизнаних соціальних правил забезпечує інтерсуб'єктивний зв'язок між ним та суспільством, тоді як їх порушення служить передумовою його відповідальності.

Відповідальність є засобом зовнішнього контролю й зовнішньої регуляції діяльності особистості, яка виконує належне іноді навіть усупереч своєму внутрішньому бажанню. Указана закономірність є характерною і для юридичної відповідальності співробітників органів кримінальної юстиції, яка виступає формою зовнішнього контролю за діяльністю з протидії злочинності.

Люстрація як особлива процедура відповідальності державних службовців містить як юридичні, так і політичні складники. Якщо мета і завдання люстрації повинні, як правило, політичне забарвлення, то її процедурні аспекти мають узгоджуватися із загальними засадами належної правової процедури, такими як справедливість, презумпція невинуватості, індивідуалізація та пропорційність покарання, забезпечення права обвинуваченого на захист, а також права на оскарження рішення щодо

притягнення особи до відповідальності. Особливу увагу слід приділити складу й порядку формування органу, уповноваженому накладати заходи люстраційного характеру. Діяльність останнього має враховувати правовий статус службовців, які притягаються до відповідальності, а також забезпечити усі гарантії справедливого судового провадження, які передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підстави та процедурні аспекти люстрації мають бути чітко визначені у спеціальному законі.

9. Проблема сучасного стану та реформування системи кримінально-правової статистики в Україні

Про належне виконання органами системи кримінальної юстиції своїх повноважень має свідчити не виконання «планів боротьби зі злочинністю», а нові критерії оцінки результатів їх роботи (з урахуванням європейських стандартів): відомості щодо кількості осіб, провадження в яких не було завершено в строки, що визначені процесуальним законом; інформація про обсяг скарг осіб стосовно порушення їхніх прав під час досудового розслідування; результати розгляду кримінальних справ у суді; рівень суспільної довіри до діяльності органів досудового розслідування чи прокурорів. Інформація про порушення процесуальних строків та наявність зазначених скарг має бути доступною для громадських правозахисних організацій. Слід створити умови для запровадження ефективного механізму суспільного контролю за діяльністю органів системи кримінальної юстиції. Проведення соціологічних опитувань визначатиме рівень суспільної довіри до цих органів. Особливу увагу під час реформування треба приділити системі оцінки та контролю діяльності правоохоронних органів. Достовірна база даних про вчинені кримінальні правопорушення є запорукою розробки ефективних управлінських рішень центральним апаратам у міністерствах та відомствах, а також досягнення якісно нового рівня правоохоронної роботи держави.

Подальше реформування вітчизняних органів кримінальної юстиції має відбуватися з урахуванням кращого досвіду іноземних країн та визнаних міжнародних стандартів. Важливим є застосування сучасних інноваційних технологій в організації роботи органів кримінальної юстиції.

Розробники цієї теми доклали значних зусиль, щоб результати дослідження стали внеском у кримінальну процесуальну теорію, а сформульовані пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства, функціонування органів кримінальної юстиції та шляхів гармонізації вітчизняного законодавства до загальновизнаних міжнародних стандартів у галузі прав людини та відправлення правосуддя та відповідних актів Європейського Союзу у цій сфері були запроваджені у законодавство та сприйняті практикою.

Список використаних джерел

1. Аверин А. В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Аверин ; Сарат. гос. акад. права. – Саратов, 2004. – 49 с.
2. Афанасьева Л. В. Нормы права и их действие (вопросы теории) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Л. В. Афанасьева ; Акад. управления МВД РФ. – М., 2000. – 24 с.
3. Багаутдинов Ф. Н. Новая мера пресечения в УПК РФ – домашний арест / Ф. Н. Багаутдинов // Законность. – 2002. – № 10. – С. 9–14.
4. Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – К. : Леста, 2005. – 116 с.
5. Гартунг Н. История уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России / Н. Гартунг. – Спб. : Тип. Э. Арнольда, 1868. – 206 с.
6. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : монографія / Н. В. Глинська. – К. : Істина, 2014. – 588 с.
7. Дворников Д. Судебная система Грузии: на перепутье реформы [Электронный ресурс] / Д. Дворников. – Режим доступа : http://rapsinews.ru/international_publication/20120525/263265278.html/. – Загл. с экрана.

8. Завоювати довіру. Результат радикальної судової реформи в Грузії – об’єктивний суд без корупції [Електронний ресурс] : [20.01.2011] // Тиждень.ua. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/6573>. – Заголовок з екрану.
9. Експертка: Реформа поліції у Грузії була успішною завдяки комплексному підходу [Електронний ресурс] : [24 лип. 2014 р.] // Міжнародний фонд «Відродження». – Режим доступу : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/ekspertka_reforma_politsii_u_gruzii_bula_uspishnoyu_zavdyaki_kompleksnomu_pidkhodu/. – Заголовок з екрану.
10. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – М. : НОРМА, 2003. – 240 с.
11. Марченко М. Н. Об основных тенденциях развития права в условиях глобализации / М. Н. Марченко // Государство и право. – 2009. – № 6. – С. 5–11.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013. – 1072 с.
13. Павлов С. С. Правові традиції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. С. Павлов ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mydisser.com/en/catalog/view/6/343/7135.html>. – Заголовок з екрану.
14. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / С. П. Погребняк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2009. – 36 с.
15. Про судову практику застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [Електронний ресурс] : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html. – Заголовок з екрану.
16. Посібник зі статті 5 «Право на свободу та особисту недоторканість» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf. – Заголовок з екрану.
17. Право на свободу та особисту недоторканість. Моніторинг Української Гельсінської спілки з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkanist/>. – Заголовок з екрану.
18. Рішення ЄСПЛ у справі «Тодоров проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_806. – Заголовок з екрану.
19. Русанова О. Г. Судовий контроль за законністю початку кримінального провадження / О. Г. Русанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d130103.html>. – Заголовок з екрану.

20. Судебная власть / под ред. И. Л. Петрухина. – М. : ООО «ТК Велби», 2003. – 720 с.
21. Ул П. З життя європейців: правосуддя в Чехії [Електронний ресурс] / П. Ул // Українська правда. Життя. – Режим доступу : http://life.pravda.com.ua/society/2014/06/18/172331/view_print/. – Заголовок з екрану.
22. Цвік М. Праворозуміння / М. Цвік // Право України. – 2010. – № 4. – С. 22–28.
23. Шафиров В. М. Естественно-позитивное право: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / В. М. Шафиров ; Нижегород. акад. МВД России. – Н. Новгород, 2005. – 56 с.
24. Як уникнути Врадіївки. П'ять прикладів успішної реформи поліції [Електронний ресурс] // Ліга. Новини. – Режим доступу : http://news.liga.net/ua/articles/politics/875822-yak_uniknuti_vrad_vki_p_yat_priklad_v_uspshno_reformi_pol_ts_.htm/section5/. – Заголовок з екрану.
25. Interights Manual for Lawyers – Right to A Fair Trial under the ECHR (Article 6) [Electronic resource]. – 2007. – 90 p. – Mode of access : <file:///C:/Users/User/Downloads/INTERRIGHTS%20Article%206%20Manual.pdf>. – Title from the screen.

**ЮВІЛЕЙ АКАДЕМІКА НАПРН
УКРАЇНИ
ВІОЛЕТТИ ОМЕЛЯНІВНИ
КОНОВАЛОВОЇ**

**(90-річчя від дня народження та
65-річчя науково-педагогічної і
громадської діяльності)**

Тридцятого березня 2017 року юридична спільнота України святкувала ювілей відомого вченого-криміналіста, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки України, заслуженого професора Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Віолетти Омелянівни Коновалової.

Одержавши юридичну освіту у Харківському юридичному інституті (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) та присвятивши деякий час слідчо-прокурорській роботі в прокуратурі м. Ворошиловська Ворошиловградської області (нині – м. Алчевськ Луганської області), Віолетта Омелянівна пов'язала свою подальшу долю з науково-педагогічною діяльністю.

Навчаючись в аспірантурі Харківського юридичного інституту та виконуючи дисертаційне дослідження під керівництвом відомого криміналіста та талановитого вченого Колмакова Віктора Павловича, який працював на посаді директора НДІ судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса, Віолетта Омелянівна Коновалова відразу проявила себе як сміливий та талановитий науковець, обравши об'єктом роботи проблеми криміналістичної тактики допиту свідків в органах розслідування. Блискуче захистивши кандидатську дисертацію, вона почала працювати на кафедрі криміналістики Харківського юридичного інституту спочатку на посаді асистента, згодом – на посадах доцента і професора, а

протягом 15 років (з 1981 по 1996 рр.) – завідувачки кафедри криміналістики. Нині Віолетта Омелянівна Коновалова – доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки України, Заслужений професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Новаторські здібності та вміння відстоювати свої наукові погляди допомогли Віолетті Омелянівні обрати доволі складну та інноваційну на той час тему докторської дисертації дослідження «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки та психології)». Наукові положення, які виносились автором на захист у 1966 р., і на сьогодні слугують основою формування теоретичних засад криміналістичної тактики та юридичної психології.

Талановитість та працездатність В. О. Коновалової віддзеркалені в її працях, присвячених різним напрямам наукової діяльності. Творча спадщина дослідниці набула відображення у понад 250 виданнях, які стали значним внеском у розвиток вітчизняної юридичної науки, сприяють покращенню діяльності правозастосовних органів та підвищенню правосвідомості майбутніх юристів. Найбільш значущими науковими працями ученого є такі: «Проблеми логіки та психології в слідчій тактиці» (1965), «Организационные и психологические основы следственной деятельности» (1973), «Психология в расследовании преступлений» (1980), «Следственная тактика: принципы и функции» (1983), «Допрос на предварительном следствии» (1985), «Экологические преступления: квалификация и методика расследования» (у співавт., 1994), «Правовая психология» (1997), «Обыск: тактика и психология» (у співавт., 1997), «Криміналістическая тактика: теории и тенденции» (у співавт., 1997), «Криміналістика: підручник» (у співавт., 1998, 2001, 2004, 2008, 2016), «Допрос: тактика и психология» (1999, 2006), «Руководство по расследованию преступлений» (у співавт., 2002), «Настільна книга слідчого» (у співавт., 2003, 2007, 2008, 2010), «Юридична психологія: Підручник» (у

співавт., 2004, 2008), «Убийство: искусство расследования» (2006, 2013), «Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності (окремі криміналістичні методики)» (у співавт., 2006), «Версия: концепция и функции в судопроизводстве» (2007), «Керівництво з розслідування злочинів» (у співавт., 2009), «Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т.» Т. 5 (у співавт., 2011), «Настільна книга слідчого: науково-практичний посібник» (у співавт., 2011), «Интуиция: понятие и функции в судопроизводстве» (2013), «Практикум з криміналістики: навчальний посібник» (у співавт., 2014), «Проблеми методології криміналістики» (2015), «Textbook of criminalistics. Volume 1: General Theory» (у співавт., 2016) та ін.

Юридичною спільнотою високо оцінюється науковий внесок Віолетти Омелянівни у розвиток криміналістичної науки, особливо тактики і методики розслідування злочинів, юридичної психології, методології криміналістики та судової експертизи тощо. Вона є основоположником психолого-юридичної школи в Україні. Її роботи стали не лише джерелом подальших наукових розробок у цій галузі, а й науково-методичною базою для викладання навчальної дисципліни «Юридична психологія» у вищих навчальних закладах як нашої держави, так і країн колишнього СРСР.

Наполеглива наукова праця дослідниці відзначена різними нагородами – орденом княгині Ольги III ступеня (2003), Почесним знаком (орденом) I ступеня Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2014), Срібною медаллю Герберта Манса (Конгрес криміналістів, 2015), медаллю «За доблесну працю», Почесною грамотою Міністерства юстиції України, іменним годинником «Від Генерального прокурора України» та ін. Вона є лауреатом премії імені Ярослава Мудрого в галузі підготовки наукових кадрів (2001 р.) та за видатні досягнення у науково-дослідницькій діяльності з проблем правознавства (2003, 2006 рр.). Розпорядженням Президента України їй присуджувалася державна стипендія як видатному діячеві науки (2001–2004 рр.).

Глибина наукових інтересів Віолетти Омелянівни, сміливість її міркувань, прагнення до самовдосконалення, доброзичливість до колег та висока вимогливість до себе дозволили їй протягом десяти років бути членом Президії Національної академії правових наук України. На сьогодні вона є заступником Голови Координаційного бюро з проблем криміналістики, судової експертизи та юридичної психології Національної академії правових наук України і членом спеціалізованої вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Працездатність ученого відображена і в її роботі у складі редакційної колегії наукових збірників «Проблеми законності», «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», «Вісник Національної академії правових наук України» та журналу «Криміналіст першодрукований».

Віолетта Омелянівна – талановитий педагог, який зробив значний внесок у підготовку висококваліфікованих юристів. Серед її учнів багато відомих учених-криміналістів, юристів-правознавців, суддів, прокурорів, народних депутатів України. В. О. Коновалову заслужено поважають студенти й аспіранти, оскільки її лекції наповнені глибоким теоретичним змістом, відрізняються новизною та логічною послідовністю, ґрунтуються на значному практичному і соціологічному матеріалі.

Завдяки принциповості і порядності, доброзичливості, інтелігентності, ерудованості і сумлінному ставленню до своїх обов'язків В. О. Коновалова набула авторитет та пошану в колективах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національної академії правових наук України та серед широкої юридичної громадськості.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Вісник Асоціації кримінального права України» щирсердечно вітає Віолетту Омелянівну Коновалову зі славетним ювілеєм і бажає їй міцного здоров'я та невичерпної життєвої енергії, нових конструктивних ідей, наукових пошуків і мудрих рішень, благополуччя, творчої наснаги та подальших успіхів у роботі.